

**НАУКОВИЙ ВІСНИК
СХІДНОЄВРОПЕЙСЬКОГО
НАЦІОНАЛЬНОГО УНІВЕРСИТЕТУ
ІМЕНІ ЛЕСІ УКРАЇНКИ.
Серія «Міжнародні відносини»**

*Рекомендовано до друку вченою радою
Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки
(протокол № 2 від 30 січня 2020 р.)*

Редакційна рада

«Наукового вісника Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки»

Коцан І. Я., доктор біологічних наук, професор.
Цьось А. В., доктор наук з фізичного виховання і спорту, професор.
Гаврилюк С. В., доктор історичних наук, професор.
Карлін М. І., доктор економічних наук, професор.
Мельник В. М., доктор технічних наук, професор.
Мірченко М. В., доктор філологічних наук, професор.
Свідзинський А. В., доктор фізико-математичних наук, професор.
Смолюк І. О., доктор педагогічних наук, професор.
Яцишин М. М., доктор юридичних наук, професор.

Редакційна колегія

Тихомирова Євгенія Борисівна – доктор політичних наук, професор (Східноєвропейський національний університет імені Лесі Українки) (головний редактор);
Бортніков Валерій Іванович – доктор політичних наук, професор (Східноєвропейський національний університет імені Лесі Українки);
Вакулич Володимир Михайлович – доктор політичних наук, старший науковий співробітник (Інститут історії України Національної академії наук України);
Вояковський Даріуш – доктор габлітований у галузі гуманітарних наук, професор (Інститут соціології Жешувського університету);
Гаврилюк Світлана Віталіївна – доктор історичних наук, професор (Східноєвропейський національний університет імені Лесі Українки);
Гіль Анджей – доктор габлітований у галузі гуманітарних наук (Люблінський католицький університет Іоанна Павла II);
Коцан Наталія Несторівна – доктор географічних наук, професор (Східноєвропейський національний університет імені Лесі Українки);
Кулик Сергій Михайлович – кандидат політичних наук, доцент (Східноєвропейський національний університет імені Лесі Українки);
Малиновський Валентин Ярославович – доктор політичних наук, професор (Східноєвропейський національний університет імені Лесі Українки);
Шуляк Антоніна Миколаївна – доктор політичних наук, професор (Східноєвропейський національний університет імені Лесі Українки) (відповідальний секретар);
Ротар Наталія Юрївна – доктор політичних наук, професор (Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича);
Троян Сергій Станіславович – доктор історичних наук, професор (Дипломатична академія України при Міністерстві закордонних справ України);
Федонюк Сергій Валентинович – кандидат географічних наук, доцент (Східноєвропейський національний університет імені Лесі Українки);
Федуняк Сергій Георгійович – доктор політичних наук, професор (Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича);
Шевчак Марчін – доктор габлітований у галузі гуманітарних наук, професор (Люблінський католицький університет Іоанна Павла II).
Ярош Оксана Богданівна – доктор політичних наук, професор (Східноєвропейський національний університет імені Лесі Українки).

Журнал є науковим фаховим виданням України, у якому можуть публікуватися результати дисертаційних робіт на здобуття наукових ступенів доктора чи кандидата політичних наук (Наказ Міністерства освіти і науки України від 09.03.2016 р. № 241, рішення Атестаційної колегії МОН від 25.02.2016 р.).

Редактор і коректор Г. О. Дробот. Технічний редактор: І. С. Савицька. Свідоцтво про державну реєстрацію КВ № 19777-9577 ПР від 15.03.2013 р. Наклад 100 пр. Зам. 360. Адреса редакції: 43025, м. Луцьк, вул. Винниченка, 28, каб. 6, Східноєвропейський національний університет імені Лесі Українки. Тел. (0332) 24-12-00. Ел. адреса: antonina.mytko@eedu.edu.ua. Засновник і видавець – Східноєвропейський національний університет ім. Лесі Українки (43025, м. Луцьк, просп. Волі, 13). Обсяг 23,86 обл. вид. арк., 24,64 ум.-друк. арк. Вигоготовлювач – Вежа-Друк (м. Луцьк, вул. Шопена, 12, тел. 29-90-65). Формат 60×84¹/₈. Обсяг 22,32 обл. вид. арк., 21,86 ум.-друк. арк. Свідоцтво Держ. комітету телебачення та радіомовлення України ДК № 4607 від 30.08.2013 р.

З М І С Т

РОЗДІЛ I. АКТУАЛЬНІ ВИКЛИКИ МІЖНАРОДНИХ ВІДНОСИН

<i>Горбач Анна, Миколайчук Роман</i>	
Зброя масового знищення – головна загроза XXI ст.: ЗМЗ-тероризм і виклики 2020–2030	3
<i>Застава Ірина</i>	
Вплив глобальної демократизації на сучасні міжнародні відносини	7
<i>Земський Юрій, Журба Ігор, Матюх Сергій</i>	
Галузь міжнародного туризму в умовах кризових випробувань світовою пандемією 2020	14
<i>Костюк Дарина, Чулаєвська Вікторія</i>	
Міжнародні відносини в рамках COVID-19. Що буде після пандемії?.....	20
<i>Kukharyk Viktoriia</i>	
The US-China Trade War: Causes, Timeline and Possible Scenarios	26
<i>Matyushok Viktoriia, Lysets'ka Tetiana</i>	
The World Situation After COVID-19	36
<i>Tyshchenko Dmytro, Sydoruk Tetiana</i>	
Rudiments of Colonial Past in English Versions of Names of the Eastern European Countries and Their Capital Cities.....	41

РОЗДІЛ II. СУСПІЛЬНІ КОМУНІКАЦІЇ ТА МІЖНАРОДНА ІНФОРМАЦІЯ

<i>Бекеша Олександра, Матюшок Вікторія, Вознюк Євгенія</i>	
Розвиток кібербезпеки Бразилії на сучасному етапі.....	52
<i>Вознюк Євгенія, Романцов Дмитро, Рошко Іван</i>	
Кібербезпека в умовах російської агресії	58
<i>Гулай Василь, Воробець Юлія</i>	
Telegram-канали як інструмент впливу на формування громадської думки (на прикладі України та Росії).....	66
<i>Гулай Василь, Зайцева Зоряна</i>	
Копірайтинг у структурі сучасних маркетингових комунікацій	74

Ничипорчук Наталія, Новак Роман, Вітт Іванна Використання дезінформації в російських ЗМІ	80
Панас Вікторія, Новак Роман, Козак Володимир Тенденції та специфіка інформаційного тероризму в країнах Європи	88
Piskors'ka Yuliia, Burda Anna, Roshko Ivan Information Security in Latin America.....	93
Тихомирова Євгенія Російська інформаційна війна: теоретичні та практично-прикладні аспекти.....	98
Шуляк Антоніна Медіа-технології під час моделювання образу «іншого» в ідеології «руського міра»	105
Шуляк Назарій Кібербезпека – основа інформаційної безпеки США	114

РОЗДІЛ ІІІ. ПОЛІТИЧНІ ІНСТИТУТИ ТА ПРОЦЕСИ

Білоусов Олександр Антиіммігрантська політика як чинник висхідної ксенофобії в Угорщині	122
Кіянка Ірина Популізм: місія й загрози в сучасній Україні.....	127
Кокорєв Олексій Відповідність Естонії принципу толерантності як передумови поступу об'єднаної Європи.....	133
Новак Олександр Зовнішньополітичні позиції Партії зелених Німеччини.....	141
Малиновський Валентин Концептуалізація поняття «публічна служба»	145
Turchyn Yaryna, Vuchyn Mykola Peculiarities of the Checks and Balances System between the Branches of State Power in Otto Eihelman's Draft of the UNR Constitution.....	151

РОЗДІЛ ІV. РЕГІОНАЛЬНІ СТУДІЇ

Бабік Ірина, Клімчук Катерина Українсько-грузинське політичне співробітництво.....	158
Демчук Іван Проблеми українських мігрантів у Чехії	165
Дяченко Ольга Посилення мови ворожнечі як наслідок відходу Польщі від ліберально-демократичного курсу.....	170
Литвинова Наталія, Щербюк Анна Вплив пандемії коронавірусу на розвиток туризму в Чеській Республіці	175
Лищук Марія, Вітт Іванна Сучасні виклики українсько-польських відносин.....	182
Коцан Наталія, Лисецька Анастасія Неурядова організація «Мости дружби в Україну» та її роль у налагодженні українсько-німецьких контактів (на прикладі округу Ліппе та Волинської області)	189
Кулик Сергій, Коцан Роман, Терещенко Анастасія Бейсбол як інструмент зовнішньої політики Венесуели під час президентства Уго Чавеса	195
Romanjuk Natalia Energy Security of Ukraine	201
Usmani Muhammad Wali Ur Rehman Crimea versus Karshmir: a comperative overview.....	211
Шуляк Антоніна Детермінанти виходу Британія з ЄС.....	217

РОЗДІЛ І

Актуальні виклики міжнародних відносин

УДК 323.28:623.45]«2020/2030»

Горбач Анна,

студентка 3 курсу факультету міжнародних відносин,
Східноєвропейський національний університет імені Лесі Українки,
43024, Україна, Волинська обл., м. Луцьк, вул. Винниченка, 28;
annagorbach21@gmail.com

Миколайчук Роман,

студент 5 курсу
факультету міжнародних відносин
Східноєвропейського національного університету
імені Лесі Українки,
Луцьк, Україна
Roman.Mykolaichuk2019m@eenu.edu.ua

ЗБРОЯ МАСОВОГО ЗНИЩЕННЯ – ГОЛОВНА ЗАГРОЗА ХХІ СТ.: ЗМЗ-ТЕРОРИЗМ І ВИКЛИКИ 2020–2030

Розглянуто потенційно головну загрозу людству у ХХІ ст., а саме розробку, розповсюдження, накопичення й можливе застосування ядерної, біологічної та хімічної зброї. Охарактеризовано можливий розвиток подій щодо зброї масового знищення на наступне десятиліття (2020–2030 рр.). Проаналізовано основні виклики на наступне десятиліття, які можуть бути спричинені розповсюдженням і накопиченням зброї масового знищення. Наведено приклади використання ядерної, біологічної і хімічної зброї. Акцентовано увагу на виникненні тероризму із застосуванням ЗМЗ (так званого ЗМЗ – тероризму) у минулому й можливу реалізацію його в майбутньому. Показано потребу негайного реагування на розповсюдження такого роду зброї й наведено прогнози розвитку ядерної, біологічної та хімічної зброї на десятиліття вперед.

Ключові слова: ЗМЗ, кіберзагрози, неядерні держави, «Ядерний клуб», кібер-зброя, ядерний тероризм, біотероризм, хімічний тероризм.

1. ВСТУП

Постановка проблеми. Зрозуміло, що зброю масового знищення (ЗМЗ) було створено, щоб мати вагому перевагу в будь-якому конфлікті, щоб бути лідером у гонці озброєнь і, більше того диктувати свої правила гри цілому світу та вже точно не для самозахисту. Міжнародне суспільство поділяється на тих, хто входить у «Ядерний клуб», на тих, хто незаконними шляхами накопичує ЗМЗ, і на тих, хто не володіє нею взагалі, а тому виклики й загрози в майбутньому можливі для всієї світової спільноти та кожного актора міжнародних відносин.

Актуальність цього дослідження зумовлена тим, що детальніше вивчення небезпеки зброї масового знищення та її впливу на міжнародні відносини сприятиме виробленню основних шляхів та стратегій передбачення й розв'язання загроз міжнародній безпеці у ХХІ ст.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблематикою впливу зброї масового знищення на розвиток тероризму й виникнення нових загроз міжнародній безпеці займається низка міжнародних організацій і механізмів, а також провідні фахівці міжнародних відносин. Наприклад, МАГАТЕ сприяє

використанню атомної енергетики в мирних цілях і сприяє в забезпеченню того, що вона не застосовуватиметься «в будь-якій військовій меті». Також, група ядерних постачальників (NSG) і Комітет Цангера роблять свій внесок у нерозповсюдження ядерної зброї але більше шляхом упровадження керівних принципів щодо ядерного експорту. Досліджують цю проблему і вважають пріоритетним завданням Організації Договору Загальної заборони ядерних випробувань (ОДЗЗЯВ), Організації з безпеки і співробітництва в Європі (ОБСЄ), ООН, ІНТЕРПОЛ, ЄВРОПОЛ, Організації із заборони хімічної зброї (ОЗХЗ) і т. ін. Серед науковців потрібно відзначити Мохамеда ЕльБарадеї, колишнього Генерального директора МАГАТЕ, Йона Олександра – доктора філософських наук Колумбійського університету, засновника журналу «Тероризм Міжнародний Журнал», який досліджує біозагрози, міжнародний тероризм, загрози й виклики людству через ЗМЗ. На увагу заслуговують праці Грети Марлет і результати дослідження Джеймса Кампела, експерта з питань вивчення ЗМЗ і тероризму.

Мета статті – розкрити головні загрози для ХХІ ст. зумовлені розповсюдженням і накопиченням зброї масового знищення, проаналізувати розвиток тероризму й можливі виклики на наступні десять років.

2. РЕЗУЛЬТАТИ ДОСЛІДЖЕННЯ

Із 1942 р. Манхетенський проект запустив у дію невідворотний процес. А бомби «малюк» і «товстун» розділили світ на до та після, показавши на що здатна така зброя. До кінця ХХ ст. до ЗМЗ прийнято відносити хімічну, біологічну та ядерну зброю, проте, починаючи з 1990-х років, у світі починають розроблятися нові види, зокрема геофізична, радіочастотна, радіологічна, променева та інфразвукова зброя. Єдиними в історії випадками застосування ядерної зброї були бомбардування Хіросіми та Нагасакі, у результаті яких загинуло близько півмільйона людей, проте виробництво та випробування тривають і нині. Прикладів використання хімічної зброї набагато більше. Наприклад в Іраці, Малайзії, Сирії та Великобританії, уключаючи використання нервового агента VX під час убивства Кім Чен Нама в аеропорту Куала-Лумпура і т. ін. Узяти хоча б установлені 34 випадки її застосування під час конфлікту в Сирії, який розпочався ще у 2011 р. [3].

Узагалі, у час масового тероризму, інноваційного буму, біотехнологічних розробок, кібератак, чисельних регіональних конфліктів, контрабанди радіоактивних матеріалів, неконтрольованого придбання та використання технологій масового знищення, різних геополітичних протистоянь і зіткнень інтересів майже всіх країн світу, використання ЗМЗ становить найбільшу загрозу людству у ХХІ ст. Щодо біологічної зброї, РФ успадкувала від СРСР арсенал й ідеологію ведення наступальної біологічної війни. Це виклик для цілого світу, адже вона вже порушила Будапештський меморандум, хоча й повинна була гарантувати недоторканість України, чи не вчинить вона так само із Конвенцією про біологічну зброю. Крім того, на початку 2019 р., США заявили, що через постійне недотримання Росією домовленостей, вони задумуються про вихід із Договору про ядерні сили середнього радіусу дії. Але, Росія теж висунула зустрічні претензії США. Це може мати великі наслідки для міжнародної безпеки. Більше того, узагалі під питанням продовження дії угоди США-Росія про START (Договір про скорочення й обмеження стратегічних наступальних озброєнь СРСР-США) у 2020 р. Тому гонка озброєнь серед ядерних збройних держав може зрости та й сам контроль над ядерною зброєю може зменшити або стати неефективним узагалі. Це може значно ускладнити процес пошуку стабільності в різних частинах світу, особливо в схильному до кризи в Азіатському регіоні [1].

Існує багато чинників, які впливатимуть на майбутню роль ЗМЗ на це десятиліття, такі як мінливе геополітичне середовище, статус тероризму, вибір світових лідерів, технологічний і науковий прогрес, характер військових викликів, що стоять перед державами, і низка інших. У найближчі десятиліття прогрес мінімізації розповсюдження ЗМЗ буде поставлений під загрозу. Деякі неядерні держави в наступні роки можуть змінити свій статус (навіть якщо не офіційно). Потрібно розуміти, що додаткове розповсюдження ЗМЗ спричинить виклик уже наявним режимам. Існує ризик загострення відносин між країнами «Ядерного клубу», наприклад Індія й Пакистан, на індо-пакистанському кордоні. І так регулярно трапляються збройні інциденти, вони регулярно погрожують одна одній застосуванням

сили. Крім цього, існують конфлікти між Індією й Китаєм, Пакистаном та Ізраїлем. Обидві країни не приховують, що мають ядерну програму, проте деталі публічно не розголошуються [2].

Також можливе зростання нових держав зменшить лідерство Сполучених Штатів і їхніх західних союзників. Низка держав може захотіти набувати ЗМЗ, наприклад для протистояння агресії. Якщо союзники та партнери США піддадуть сумніву американські гарантії безпеки, то вони будуть більш схильні придбати ядерну зброю або засоби для їх отримання в досить короткому порядку. Протягом наступних років можуть виникнути проблеми з розповсюдженням зброї навіть серед країн союзників США. Може загостритися проблема з численними терористами, які прагнуть заволодіти ЗМЗ. Тому в будь-якому випадку, стимули для утримання або придбання ядерної зброї, імовірно, зростуть до 2030 р. [8].

Чим же закінчиться і яким воно буде третє десятиліття ХХ ст., які ще виклики виникнуть міжнародній безпеці; ураховуючи, що перше десятиліття ХХ ст. розпочалося терористичним актом 11 листопада у Нью Йорку, який і підштовхнув міжнародну спільноту до пріоритетній протидії тероризму, зокрема ядерному тероризму. Звичайно, крім цього, цьому сприяли й інші чинники, наприклад те, що в цей період представники спецслужб, а також відомі експерти передбачали неминучість здійснення ще нових актів ядерного або радіаційного тероризму, насамперед, проти США та їхніх союзників [6].

На сьогодні, якщо зібрати разом і використати всю ЗМЗ, то можна зруйнувати нашу планету декілька разів. Страшно уявити, що буде, якщо ЗМЗ потрапить до рук терористів і вони скористаються нею. ЗМЗ – тероризм – головний виклик сьогодення й глобальна проблема, що вимагає негайних заходів для її запобігання [7]. Раніше терористи можливо більше були зацікавлені в публічності, ніж у вбивствах, але деякі теракти показали, що терористи перейшли до застосування ЗМЗ. Наприклад, атака нервового газу 1995 р. в метро в Токіо або вибух будівлі федерального уряду в штаті Оклахома. Сукупність нових мотивів і можливостей може змусити будь-яку з терористичних груп, чи то аматорів, чи то професійних терористичних організацій, використовувати хімічну, біологічну або ядерну зброю або радіоактивне пристрій [9].

Існують різні механізми регулювання нерозповсюдження: Режим контролю за ракетними технологіями (РКРТ); Група ядерних постачальників (ГЯП); Вассенаарська домовленість щодо контролю за експортом звичайних озброєнь та товарів і технологій подвійного використання 1996 року і т. д. Також, низка договорів, такі як Договір про нерозповсюдження ядерної зброї (ДНЯЗ) 1968 р., Конвенція про заборону розробки, виробництва, накопичення та застосування хімічної зброї (КХЗ) 1993 р.) регулюють нерозповсюдження ядерної зброї. Створена навіть програма «Глобальне партнерство проти розповсюдження зброї та матеріалів масового знищення» [5, с. 126].

Проте через не ефективність правового аспекту невикористання й нерозповсюдження ЗМЗ, це залишається важливою проблемою та існує потреба в значному скороченні чисельності носіїв ядерного озброєння, так званої Стратегічної ядерної тріади (МБР, ядерних підводних човнів і стратегічних бомбардувальників) та інших видів: МБР, РСМД й ОТР (виробництво останніх де-юре заборонене в 1987 р.). Навіть в умовах скорочення носіїв ядерного озброєння, роль ядерної зброї у військових доктринах тільки розширюється й набуває все нових форм. По суті жоден міжнародний актор не ставить ядерне роззброєння за реальну мету. Так, звані порогові країни часто використовують розбіжності між офіційними ядерними країнами [4].

Крім того, важливо зазначити, що деякі держави схильні шукати ядерну зброю або вже виробляють свою власну, ядерне паливо (Японія), або розробили власну технологію переробки плутонію (Південна Корея). Що вже говорити про придбання ядерної зброї Північною Кореєю та Ірану, який підозрюється в здійсненні ядерної зброї, але продемонструє, що його ядерна програма є суворо в мирних цілях. Потенційна поява до 2030 р. розповсюджених методів лазерного ізотопного розділення для збагачення урану можуть дати змогу державам швидше виробляти подільний матеріал, дешевше та ще більш приховано. А Північна Корея й Іран показали, що менш розвинені країни можуть освоїти переробку та / або збагачення в умовах сильної міжнародної опозиції. До 2030 р. хімічна й біологічна зброя, найімовірніше, буде представлена в будь-якому майбутньому тероризмі. І розповсюдження науково-технічних знань можуть надати недержавним акторам більше можливостей безпосередньо ще більше купувати, збирати та використовувати хімічну й біологічну зброю. Тому

недержавні групи, потенційно включаючи терористів, значно зростатимуть у можливостях, як і ризики збройних конфліктів, як міждержавних, так і внутрішньодержавних [8].

Крім того, як передбачає Інститут досліджень безпеки, США, незабаром будуть витіснені Китаєм. Інші вважають, що альтернативний блок країн – Бразилія, Росія, Індія та Китай (так звані БРІК) – міг би витіснити західні держави. Не очікується, що США витіснені як вища держава до 2030 р., але припускають значне зниження відносної потужності США і їхніх західних партнерів, і що їм усе складніше буде здійснювати глобальний вплив. Існують різні теорії про зростання держав, таких як Китай та Індія, і про те, що все більше акторів володітиме передовими озброєннями, такими як дальні боєприпаси для точного удару. Як зазначається в британському оборонному дослідженні, до 2029 р. Захід, найімовірніше, не збереже достатню військову перевагу й ще більша невизначеність буде спричинена наслідками конфліктів у США зі зростаючими великими державами, особливо в деяких регіонах. Як стверджує Національна рада з питань розвідки США, управлінські ролі державних, субнаціональних і недержавних акторів збільшуються у все більш поліполярному світі, так само можливості терористів усе більше зростатимуть. Національна рада розвідки стурбована можливим придбання військових технологій, включаючи зброю масового знищення, звичайну зброю й кіберможливості колись обмежені штатами. Європейський Союз також бачить проблему все більшої політичної роздробленості та загрозу насильства з боку недержавних суб'єктів. Британське дослідження Міністерства оборони теж передбачає постійні загрози тероризму [8].

3. ВИСНОВКИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ ПОДАЛЬШИХ ДОСЛІДЖЕНЬ

Міжнародна безпека не можлива без вирішення питання нерозповсюдження й невикористання зброї масового знищення. Від технологічних розробок залежатиме, які можливості ЗМЗ будуть досяжні з 2020–2030, у той час як геополітичні фактори формуватимуть причини придбання та використання такої зброї. Наявні обмеження щодо розповсюдження й використання хімічної та біологічної зброї зменшаться. Технологічно до 2030 р. існуватимуть усе менші й менші перешкоди для прихованого розвитку ядерної зброї та для розвитку більш досконалої ядерної зброї. Хімічна й біологічна зброя, імовірно, буде більш доступною як державним, так і недержавним суб'єктам через менші бар'єри для придбання сучасних і нових технологій. Нові форми ЗМЗ – крім хімічної, біологічної, радіологічної та ядерної зброї – навряд чи з'являться до 2030 р., але кіберзброя, імовірно, зможе сильно вплинути на світ. Крім того, ЗМЗ – тероризм був, є й буде викликом на це та на багато десятиліть уперед. Тому всім міжнародним акторам потрібно взаємодіяти протидії тероризму й розповсюдженню зброї масового знищення. Потрібно створити майбутні багатосторонні режими та ініціативи нерозповсюдження; а також конкретне регулювання регіональних загроз і викликів у сфері розповсюдження; збільшення внеску НАТО й інших міжнародних механізмів та організацій у сфері контролю над нерозповсюдженням ЗМЗ. Отже, буде більше можливостей для тероризму із ЗМЗ, хоча точно спрогнозувати напевне, чи очікувати застосування зброї масового знищення або сплесків ядерного тероризму саме в цьому десятилітті, але можна стверджувати, що не можливо остаточно припинити терористичні акти, знищити контрабанду радіоактивних матеріалів, остаточно ліквідувати ядерний статус держав чи зупинити кризу розповсюдження й накопичення ЗМЗ у найближчі десятиліття, а тому ЗМЗ залишатиметься найгострішою загрозою ХХІ ст.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Глобальні ризики ЗМЗ зростають. URL: <https://thediplomat.com/2019/06/global-wmd-risks-are-rising-its-time-to-do-something-about-it/>
2. Дев'ять країн, які мають ядерну зброю, і чим це загрожує світу. URL: https://espreso.tv/article/2017/07/05/khto_maye_yadernogo_dubcya_i_komu_ce_zagrozhuye
3. Зброя масового знищення. URL: <http://obrii.com.ua/vokn/14577-zbroya-masovogo-samoznishhennya.html>
4. Косенко І. Режими нерозповсюдження зброї масового знищення: політика Росії та країн ЄС/ URL: <http://www.viche.info/journal/771/>
5. Кулагін В. М. Міжнародна безпека. Москва: Аспект Пресс, 2006. С. 105–130.
6. Оцінка загроз тероризму URL: https://niss.gov.ua/sites/default/files/2013-03/zagr_teror-73550.pdf.
7. Правовий аспект проблеми нерозповсюдження та невикористання зброї масового знищення. URL: [apir.iir.edu.ua > article](http://apir.iir.edu.ua/article)

8. John P. Caves, Jr., and W. Seth Carus – The Future of Weapons of Mass Destruction: Their Nature and Role in 2030. Occasional Paper 10.
9. Terrorism and Weapons of Mass Destruction, An Analysis of Trends and Motivations URL: <https://www.rand.org/pubs/papers/P8039-1.html>

Матеріал надійшов до редакції 17.12.2019 р.

WEAPONS OF MASS DESTRUCTION – THE MAIN THREAT OF THE XXI CENTURY: CHALLENGES 2020–2030

Potentially the main threat to humanity in the XXI century, namely the development, proliferation, accumulation and possible use of nuclear, biological and chemical weapons, is considered. The possible development of events concerning weapons of mass destruction for the next decade (2020–2030) is characterized and analyzed. The main challenges for the next decade that may be caused by the proliferation and accumulation of weapons of mass destruction are analyzed. Examples of the use of nuclear, biological and chemical weapons are given. The need for an immediate response to the proliferation of such weapons is shown the forecasts for the development of nuclear, biological and chemical weapons for decades to come are provided. Emphasis is placed on the emergence of terrorism with the use of WMD (so-called WMD-terrorism) in the past and its possible implementation in the future.

Key words: WMD, cyber threats, non-nuclear states, «Nuclear Club», cyber-weapons, nuclear terrorism, bioterrorism, chemical terrorism.

REFERENCES

1. Global WMD risks are growing. URL: <https://thediplomat.com/2019/06/global-wmd-risks-are-rising-its-time-to-do-something-about-it/>
2. Nine countries that have nuclear weapons and what they threaten the world. URL: https://espreso.tv/article/2017/07/05/khto_maye_yadernogo_dubcya_i_komu_ce_zagrozhuje
3. Weapons of mass destruction. URL: <http://obrii.com.ua/vokn/14577-zbroya-masovogo-samoznishhennya.html>
4. Kosenko, I. Regimes of non-proliferation of weapons of mass destruction: the policy of Russia and the EU / URL: <http://www.viche.info/journal/771/>
5. Kulagin, V. M. (2006). International Security. Moskva: Aspect Press, 105–130/
6. Terrorism threat assessment URL: https://niss.gov.ua/sites/default/files/2013-03/zagr_teror-73550.pdf].
7. Legal aspect of the problem of non-proliferation and non-use of weapons of mass destruction. URL: [apir.iir.edu.ua ›article](http://apir.iir.edu.ua/article)
8. John, P. Caves, Jr., and Seth, W. Carus – The Future of Weapons of Mass Destruction: Their Nature and Role in 2030. Occasional Paper 10.
9. Terrorism and Weapons of Mass Destruction, An Analysis of Trends and Motivations. URL: <https://www.rand.org/pubs/papers/P8039-1.html>

УДК 321.7:316.32

Застава Ірина,

кандидат політичних наук, доцент

Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна,

61022, Україна, Харків, майдан Свободи, 4;

zasadik@ukr.net

<https://orcid.org/0000-0001-6966-7127>

ВПЛИВ ГЛОБАЛЬНОЇ ДЕМОКРАТИЗАЦІЇ НА СУЧАСНІ МІЖНАРОДНІ ВІДНОСИНИ

Розглянуто вплив глобальної демократизації на сучасні міжнародні відносини. Проаналізовано основні типи структурних передумов демократизації та її роль у формуванні міжнародних відносин. Стверджується, що поширення й утвердження демократії стало у XXI ст. стратегічною метою зовнішньої політики

деяких провідних країн світу та міждержавних об'єднань, у тому числі для втручання у внутрішні справи низки держав. Визначено зростаюче значення чинника демократії у світових політичних процесах, у всій системі сучасних міждержавних відносин. Наголошено, що якщо в сучасному світі демократія в суспільстві означає активну участь громадян у житті цього суспільства, то демократія в міжнародних відносинах означає активну участь у міжнародних справах всіх країн, великих і малих, багатих та бідних. Демократизація в міжнародних відносинах сприяє розвитку демократії в національній політиці і є її головним стимулом. З'ясовано, що глобальна демократизація як тенденція світового політичного процесу означає перехід більшості країн сучасного світу до демократичних режимів, що сприяє зміні світової політики й міжнародних відносин, зниження в них рівня конфліктності. Установлено, що демократичні держави з набагато меншою ймовірністю вступають у військове протиборство, принаймні один з одним. Міжнародний контекст демократизації повинен урахувувати культурно-цивілізаційну специфіку політичного розвитку незахідних країн, яка змушує інакше оцінювати стан демократії в них. Також повинні враховуватися обставини економічного розвитку «невільних» країн, що не дають змогу повною мірою розгорнути демократичні інститути. Важлива умова – зняття міжнародної напруженості навколо проблематики демократизації незахідних країн, відмова від нав'язування демократичних моделей. Сучасний світовий порядок і процвітання можуть підтримуватися змішаними міжнародними відносинами, що складаються з оборонного реалізму регіональної громади, ліберального економічного міжнародного порядку, соціалістичного економіко-екологічного міжнародного порядку, реляціоналістичного інфраструктурного міжнародного порядку.

Ключові слова: демократизація; ліберальна демократія; міжнародні відносини; глобалізація.

1. ВСТУП

Постановка проблеми. Трансформація недемократичних політичних систем та перехід великої кількості держав до демократичного режиму стали найважливішими складовими частинами сучасного світового політичного процесу, який перебуває на третій найпотужнішій хвилі демократизації. На початку XXI ст. питання демократії як чинника світової політики набули особливої актуальності. Демократична перебудова світу стала предметом обговорення й прийняття рішень на багатьох міжнародних рівнях, у діяльності урядових і неурядових міжнародних організацій та в міждержавних відносинах.

Поширення й утвердження демократії стало у XXI ст. стратегічною метою зовнішньої політики деяких провідних країн світу та міждержавних об'єднань, у тому числі для втручання у внутрішні справи низки держав. Усе це зумовлює зростаюче значення чинника демократії у світових політичних процесах, у всій системі сучасних міждержавних відносин. Особлива увага до міжнародних і національних проблем демократії й демократизації приділяється у зв'язку з глобалізацією світової економіки та політики. Глобальний перехід до демократії, що став одним із головних напрямів розвитку світової спільноти на перетині XX–XXI ст., нерозривно пов'язаний із глобалізацією міжнародного життя, будучи його складовою частиною. У цьому переході беруть участь різні політичні сили, держави, інститути, організації та різноманітні актори світової політики. Це багатоаспектний, складний, суперечливий процес, охоплює все суспільство, усі його верстви й політичні інститути. Великий його вплив і на зовнішню політику держави, що, зі свого боку, виступає в ролі або прискорювача процесу демократизації, або, навпаки, гальмує.

Актуальність вивчення демократизації як глобального процесу і її впливу на зовнішню політику держави зумовлена також тим, що в результаті поширення демократичних перетворень у світі у XXI ст. демократизація вступила на нову хвилю демократизації – четверту, політичне значення й наукове обґрунтування якої ще недостатньо виявлені.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Уже на початку XX ст. з'явилися наукові роботи, у яких автори досліджували теоретичні та методологічні аспекти проблеми демократизації (З. Бжезинського [1], Г. Ерме, Л. Даймонда [2], Дж. Лінца, А. Лейпхарта [3], Дж. Мангейма [4], А. Пшеворського [5], Ф. Фукуяма [6], С. Хантінгтона [7], Я. Шапіро [8] та ін.). У наукових публікаціях цих учених популярні твердження про прихід нової глобальної демократизації, що привела до кардинальних змін на політичній карті світу за взірцем західної ліберальної демократії.

Мета статті – визначення особливостей впливу глобальної демократизації на сучасні міжнародні відносини. Методологічною основою дослідження є комплексний міждисциплінарний підхід у вивченні глобального переходу до демократії і його впливу на зовнішню політику держави.

2. РЕЗУЛЬТАТИ ДОСЛІДЖЕННЯ

У міру того, як світ рухається все далі в бік багатополярності та глобалізації економіки, багатовекторність і демократія в міжнародних відносинах завойовують дедалі більшу підтримку серед населення, а відкритість і взаємовигідне співробітництво так само, як і взаємовигідний прогрес, стають загальними сподіваннями міжнародного співтовариства.

Дослідження взаємозв'язку глобального переходу до демократії й зовнішньої політики держави набуває високої значимості ще й тому, що зовнішньополітичні дії держави, породжені демократизацією, можуть бути доленосними для цілих регіонів, усієї світової спільноти. Це й вплив виявляється у фокусі миротворчих зусиль ООН, ОБСЄ, НАТО, ГУАМ та різних груп і союзів держав, окремих країн. Рівень міжнародної безпеки значною мірою залежить від рівня демократії в цілому в світі та в окремих країнах [1, с. 112]. Так, світ не може сьогодні відчувати себе в цілковитій безпеці, коли не вирішено, наприклад, питання щодо ядерних програм у Північній Кореї. Демократія в міжнародних відносинах означає також повагу демократичних принципів у процесах взаємодії поза Організацією Об'єднаних Націй.

Це означає, що поряд із локальними, просторово-часовими межами демократії з'явився також загальносвітовий глобальний простір – період демократизації, період становлення демократичних форм правління й демократичного ладу в цілому. Демократичні трансформації на перетині ХХ–ХХІ ст. із достатньою підставою претендують на те, щоб розглядатися не лише як розрізнені внутрішньодержавні явища, але й у вигляді більш загального, долаючи рамки глобального масштабу. Із цього часу велике значення для дослідження як у загальносвітовому масштабі, так і в окремих країнах і регіонах мають такі категорії, як «демократизація» й «хвилі демократизації». Отже, у сучасних дослідженнях ідеться не тільки про предметне поле порівняльної політології, але й світової політики, де глобальний перехід до демократії – це світовий політичний процес, який збільшує кількість демократичних держав і якісно змінює всю систему міжнародних відносин [2, с. 10–25].

Якщо в сучасному світі демократія в суспільстві означає активну участь громадян у житті цього суспільства, то демократія в міжнародних відносинах – активну участь у міжнародних справах усіх країн, великих і малих, багатих та бідних. Демократизація в міжнародних відносинах сприяє розвитку демократії в національній політиці і є її головним стимулом.

Міжнародні відносини – це своєрідне відображення як взаємодії, так і конкуренції між суб'єктами політичного життя, такими як держави, народи, політичні та громадські організації, рухи й навіть актори з різних країн. Часто якість, ефективність, стабільність та передбачуваність міжнародної політики країни залежать від ступеня консолідації громад та того, чи є міжнародна політика результатом загального консенсусу. Зрештою, коли міжнародна політика держави є результатом інституційної змови чи вираження інтересів певних політичних або промислових кіл, вона не може бути стабільною й непередбачуваною і часто зазнає великих змін після зміни влади та еліти в державі. Стійкість і передбачуваність зовнішньої політики є найбільш характерною для сучасних демократій, оскільки зміна уряду не спричиняє великих змін у внутрішньому балансі в країні, а тому лише виправляє й не змінює принципово міжнародний напрям держави [3, с. 25].

Отже, внутрішні причини включили Україну та інші посткомуністичні країни в глобальну демократичну хвилю, відкривши при цьому можливість демократизації для вже дозрілих до цього східноєвропейських країн, що стало до певної міри зовнішнім фактором зміни режиму в цих державах. Виникнення тих чи інших систем правління в різних країнах зумовлене багатьма чинниками. Значний відбиток на цей процес накладають особливості історичного розвитку країни, специфіка її політичної культури, традиції державності, співвідношення різних політичних сил у період розробки й прийняття Конституції.

Після більш ніж п'ятнадцяти років політичних експериментів у посткомуністичних країнах демократичні досягнення показують різні результати. Демократія в Польщі, Угорщині та Чехії стала панівною. Інші ж – Болгарія, Латвія, Сербія, Хорватія, Боснія, Україна – демонструють різноманітні варіанти поєднання класичних і некласичних моделей демократизації. Треті – Азербайджан, Казахстан – узагалі рушили в напрямі «плюралістичного авторитаризму», хоча формально залишалися в рамках процедурної версії демократичного устрою [1].

Отже, із самого початку Захід використовував демократію як інструмент світової політики, Україна чітко визначила свою позицію в зовнішній політиці та слідує по цьому напрямку протягом декількох років, сформувавши не лише зовнішньополітичну поведінку, але й концепцію внутрішнього розвитку. Можна з упевненістю стверджувати, що глобальна демократична хвиля стала серйозним викликом сучасного світу, серйозним зовнішнім фактором впливу як на внутрішній режим, так і на зовнішню політику держави.

Із погляду культури, конкурентні демократії, що походять із Заходу, включають елітарну демократію, націоналістичну демократію, ліберальну демократію та соціалістичну демократію, а конкурентні міжгрупові відносини домінують у міжгрупових відносинах співтовариства з погляду прибічників конкуренції. У конкурентних демократіях проти правлячого уряду завжди існують реальні та уявні політичні опозиційні групи, що описані Д. Шумпетером. У релятивістській демократії влада та люди співпрацюють разом для добробуту людей [9, с. 320].

Міжнародні відносини як міжнародні міжгрупові відносини відображають демократію як внутрішньогрупову політику. Наприклад, ліберальна демократія може породжувати загальний ліберальний міжнародний порядок для всіх ліберально-демократичних націй. Елітарна демократія та націоналістична демократія підходять не для всіх країн, вона проти експлікації іноземних цінностей, тому вони можуть тільки породжувати конкурентні міжнародні відносини як конкурентний реалізм. Мир і процвітання у світі можуть бути забезпечені належними міжнародними відносинами [5].

Демократія буквально означає, що влада (кратос) належить простому народу (демосу). У цьому контексті демократії походять від трьох компонентів, що складаються з максимальних рівної участі людей в уряді, міжгрупових відносин та повноважень. Похідними від цих трьох компонентів стали п'ять демократій – це елітарна демократія, націоналістична, ліберальна, соціалістична й релятивістська [6, с. 1035].

Міжнародні відносини без чіткої межі складаються з конкурентних міжнародних відносин та інтеграційних. Міжнародні відносини як міжнародні міжгрупові відносини відображають демократію як внутрішньогрупову політику. Ліберальна, соціалістична та реляціоністська демократії можуть створювати інтеграційні міжнародні порядки (ліберальні, соціалістичні та реляціоністські) для всіх націй у межах їхніх відповідних демократій. Наприклад, ліберальна демократія може створити інтеграційний ліберальний міжнародний порядок для всіх ліберально-демократичних країн. Елітарна демократія та націоналістична демократія не для всіх людей і проти іноземців, тому вони можуть породжувати конкурентоспроможні міжнародні відносини лише як конкурентний реалізм. Як результат, націоналістична демократія призводить до реалізмів, тоді як лібералізм, соціалізм і реляціонізм призводять до ідеалізмів, що складаються з ліберального міжнародного порядку, соціалістичного міжнародного порядку та реляціоністського міжнародного порядку [7, с. 606].

Ідеї балансу сил, національного інтересу й мети в міжнародних відносинах пов'язані зі школою політичного реалізму. Після Другої світової війни політичний реалізм став однією з панівних доктрин у зовнішній політиці більшості провідних держав світу. Теорія політичного реалізму надзвичайно зручна для використання в міжнародних відносинах, оскільки з її допомогою легко зрозуміти й вирішити потенційні загрози. Реалізм застерігає від деяких ліберальних принципів як верховенство права, економічна взаємозалежність і демократія, аргументуючи це тим, що зазначені ліберальні принципи часто втрачають зв'язок із реальністю державних інтересів і сили. Так на міжнародній арені з'являється «cosmopolitan» демократія – це політична теорія, яка досліджує застосування норм і цінностей демократії в транснаціональній та глобальній сфері [8, с. 7–13].

Як і лібералізм, реалізм переважно раціоналістично орієнтований, претендуючи на знання того, чим саме визначаються інтереси учасників міжнародних відносин. Для реалізму такі інтереси полягають у максимізації безпеки й влади, для лібералізму – у ліберальній модернізації економічних і політичних інститутів. Навпаки, для конструктивізму концентрація на «об'єктивно заданих» національних інтересів чи «природних» політико-економічних інститутах (як, наприклад, ліберальна демократія західного типу) занадто вузька [8, с. 11].

Конструктивісти виходять із того, що в будь-якої раціональності є історично своєрідні коріння: вона створюється й переформується діяльною участю політично впливових учасників. Звідси виходять три основні принципи конструктивізму – культурна, історична та політична зумовленість соціальної дії. Конструктивісти виходять із того, що наше знання про світ соціально обумовлене й історично

минуше. Раціоналісти, як реалісти, так і ліберали, схильні недооцінювати роль культури, історії та політичної активності в міжнародних процесах. А конструктивісти, вважаючи знання культурно зумовленим, сприймають міжнародні відносини як дисципліну, що виникла на Заході та продовжує відображати й відтворювати мислення західної цивілізації, залишаючись відносно закритою для впливів із незахідних частин світу. Отже, знання про демократію і її миролюбність теж культурно, історично й політично обумовлені [9, с. 215].

Принцип культурної обумовленості має на увазі, що демократія з позицій конструктивізму не володіє універсальністю форм, а наявні демократичні стандарти можуть підійти не кожному. Характер виборності, роль виконавчої влади, права опозиції, наявність і типи внутрішньосистемних протипаг, розвиненість багатопартійності й структура громадянського суспільства – усе це слід розглядати як продукт конкретних соціальних обставин. В іншому випадку демократія (так само, як і її образ) виявляються лише проекцією одного суспільства на інше без урахування культурних особливостей останнього. Демократія не може насаджуватися, якщо вона породжує загрозу дестабілізації культурних спільнот, спроможну дати імпульс до встановлення тиранії. Наприклад, у посткомуністичному контексті, як не раз відзначено, демократизація здатна стати умовою, що провокує зростання войовничого етнонаціоналізму, раніше перебував у пасивній формі. Певною мірою військові зіткнення молодих демократій на території колишнього посткомуністичного простору виявилися можливими не лише після демонтажу авторитарних режимів, але навіть стали його прямим наслідком [10, с. 84].

Суперечливими є оцінки демократизації як тенденції, що впливає на міжнародну обстановку в цілому, процес, поступово змінює характер взаємодії держав на світовій арені в бік зменшення конфліктності. Науковці висувують гіпотезу демократичного світу – припущення, що демократичні держави з набагато меншою ймовірністю вступають у військове протиборство, принаймні один з одним. Спираючись на дані Freedom House і статистичні спостереження за міжнародними конфліктами, зазначимо, що лібертальні держави не вступають у конфлікти один з одним і в цілому менш схильні до насильства в міжнародних справах. Але це більш притаманно для 1980-х рр., коли лібертарні держави були локалізовані в рамках капіталістичного блоку й стримувалися в діях на світовій арені «блокової дисципліною». Однак у 1990-ті рр. і на початку 2000-х демократичні країни стали вести активні, у тому числі військові дії, намітилися конфлікти між «молодими демократіями».

Питання демократичності політичного режиму, рівня свободи в державі (що забезпечує рівень громадянських і політичних прав) стало одним із найбільш дискусійних у світовій політиці [11, с. 114]. Сучасні противники теорії демократичного світу стверджують, що демократичні держави, навіть якщо вони не воюють один з одним, можуть вести війни за поширення демократії, що не знижує, а навіть, можливо, збільшує рівень міжнародної конфліктності. Такі війни можуть дискредитувати ідеологію демократичного світу й призвести до відторгнення нав'язуваних демократичних моделей. Стан війни не лише віддаляє від демократичного шляху держави, на які передбачено поширити демократичну модель, але й самі воюючі держави, які претендують на звання «демократичного взірця» [12, с. 305].

Питання про вплив міжнародних умов на демократизацію також є важливим для розуміння цієї тенденції. Оптимістичний погляд на світополітичний контекст демократизації передбачає, що в сучасному світі формується середовище, що сприяє лібералізації політичних режимів. Так, С. Хантінгтон серед факторів, що вплинули на поширення третьої хвилі демократизації, виділяє три обставини, що стосуються міжнародно-політичного контексту. Це, по-перше, відхід католицької церкви від підтримки авторитаризму, по-друге – діяльність Європейського Співтовариства та США зі стимулювання демократичних перетворень, по-третє – це демонстраційний вплив успішного демократичного транзиту, регіональний і міжнародний ефект «сліпого» копіювання демократичних режимів [7, с. 146].

Тому, з погляду все більшої кількості дослідників, міжнародний контекст демократизації повинен якісно змінитися. Він має враховувати культурно-цивілізаційної специфіки політичного розвитку незахідних країн, яка змушує інакше оцінювати стан демократії в цих країнах. Також повинні враховуватись обставини економічного розвитку «невільних» країн, що не дають змоги повною мірою розгорнути демократичні інститути. Важлива умова – зняття міжнародної напруженості навколо проблематики демократизації незахідних країн, відмова від нав'язування демократичних моделей.

Д. Хелд, вважає, що для успішного продовження демократичного розвитку потрібна демократизація процесу прийняття рішень на міжнародному рівні, відмова від односторонніх дій або підміни рішень ООН діями організацій обмеженого формату (ЄС, НАТО) [14, с. 233].

У результаті, демократизацію можна розглядати як тенденцію світового розвитку, яка на сьогодні виявляється в центрі серйозних суперечностей і навіть конфліктів. Потрібно розрізняти об'єктивну тенденцію демократизації й стратегію поширення демократії, часто в сучасному світі реалізовану насильницькими засобами. Також треба враховувати різноманіття національних культурно-історичних форм демократичного досвіду та оцінювати загальний тренд демократизації з урахуванням національно-державних умов і можливостей визрівання демократичних інститутів. Усе зазначене вище має докорінний вплив на сучасні міжнародні віносини [15].

3. ВИСНОВКИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ ПОДАЛЬШИХ ДОСЛІДЖЕНЬ

Сучасний світовий порядок і процвітання можуть підтримуватися змішаними міжнародними відносинами, що складаються з оборонного реалізму регіональної громади, ліберального економічного міжнародного порядку, соціалістичного економіко-екологічного міжнародного порядку, реляціоналістичного інфраструктурного міжнародного порядку й Організації Об'єднаних Націй як платформи всіх країн. Оборонний реалізм регіональної громади мінімізує глобальні гегемонічні конфлікти та проксі-війни. Ліберальний економічний міжнародний порядок посилює глобальне економічне зростання. Соціалістичний економіко-екологічний міжнародний порядок захищає добробут і навколишнє середовище для теперішніх та майбутніх людей. Реляціоналістичний інфраструктурний міжнародний порядок створює спільності для інтеграції, розширює міжнародну торгівлю й мінімізує масштабну міграцію людей із бідних країн до багатих. Отже, глобальна демократизація як тенденція світового політичного процесу означає перехід більшості країн сучасного світу до демократичних режимів, що сприяє зміні світової політики та міжнародних відносин, зниження в них рівня конфліктності.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Бжезінський З. Вибір: світове панування чи світове лідерство. Київ: Видавничий дім «Києво-Могилянська академія», 2006. 203 с.
2. Даймонд Л. Прошла ли «третья волна» демократизации? *Полис*. 1999. № 1. С. 10–25.
3. Лейпхарт А. Демократия в многосоставных обществах: сравнительные исследования. Москва: Аспект Пресс, 2001. 325 с.
4. Манхейм К. Идеология и утопия. *Диагноз нашего времени*. Москва: Юрист, 1994. С. 7–276.
5. Пшеворський А. Переходи до демократії: лібералізація і демократизація. *Демократія: антологія*. Київ: Смолоскип, 2005. С. 605–648.
6. Фукуяма Ф. Всесвітня ліберальна революція. *Лібералізм: антологія*. Київ: Смолоскип, 2002. С. 1033–1043.
7. Хантингтон С. Столкновение цивилизаций. Москва, 2003. 603 с.
8. Шапиро И. Введение в типологию либерализма. *Полис*. 1994. № 3. С. 7–13.
9. Шумпетер Й. Капитализм, социализм и демократия. Київ, 1995. 528 с.
10. Huntington, S. P. *The Third Wave. Democratization in the Late Twentieth Century*. London : University Press, 1991. 384 p.
11. Zakaria, F. *The Future of Freedom : Illiberal Democracy at Home and Abroad*. New York, 2007. 286 с.
12. Лозовицький, О. Глобальні демократичні процеси як основа цивілізаційного самовизначення сучасних держав. *Наукові записки*. 2018. № 2 (94). С. 300–311.
13. Freedom house. Ukraine. Available at: <https://freedomhouse.org/country/ukraine/freedom-world/2017> (дата звернення: 20.12.2019)
14. Воропаєва В. Г. Розвиток демократії як глобального процесу. *Гуманітарний вісник ЗДІА*. 2012. № 49. С. 233–243.
15. Історія міжнародних відносин (від Стародавнього світу до початку ХХ ст.): навч. посіб./Я. Б. Турчин, Р. Б. Демчишак, Т. І. Плазова. Львів: Вид-во Львівської політехніки, 2013. 140 с.
16. Міжнародні відносини та світова політика: підручник. Київ: ВПЦ «Київський університет», 2010. 863 с.

Матеріал надійшов до редакції 09.01.2020 р.

THE INFLUENCE OF GLOBAL DEMOCRATIZATION ON MODERN INTERNATIONAL RELATIONS

The influence of global democratization on modern international relations is considered. The main types of structural preconditions of democratization and its role in the formation of international relations are analyzed. It is argued that the spread and consolidation of democracy in the 21st century has become a strategic goal of the foreign policy of some of the world's leading countries and intergovernmental associations, including interference in the internal affairs of a number of states. The growing importance of the factor of democracy in world political processes, in the whole system of modern interstate relations is determined. It is emphasized that if in the modern world democracy in society means active participation of citizens in the life of this society, then democracy in international relations means active participation in international affairs of all countries, large and small, rich and poor. Democratization in international relations contributes to the development of democracy in national politics and is its main stimulus. It was found that global democratization as a trend in the world political process means the transition of most countries in the modern world to democratic regimes, which contributes to changes in world politics and international relations, reducing the level of conflict in them. Democracies have been found to be much less likely to engage in military confrontation, at least with each other. The international context of democratization must take into account the cultural and civilizational specifics of the political development of non-Western countries, which forces a different assessment of the state of democracy in these countries. Circumstances of economic development of «unfree» countries that do not allow the full development of democratic institutions must also be taken into account. An important condition is the removal of international tensions over the issue of democratization of non-Western countries, the refusal to impose democratic models. The modern world order and prosperity can be supported by mixed international relations, consisting of the defense realism of the regional community, the liberal economic international order, the socialist economic and environmental international order, and the relational international infrastructure order.

Key words: democratization; liberal democracy; international relations; globalization.

REFERENCES

1. Bzhezinskij, Z. (2006). *Vibir: svitove panuvannya chi svitove liderstvo*. Kiyiv: Vidavnicij dim «Kiyevo-Mogilyanska akademiya», 203 p. (in Ukrainian).
2. Dajmond, L. (1999). *Proshla li «tretya volna» demokratizacii?* *Polis*, 1, 10–25 (in Russian).
3. Lejphart, A. (2001). *Demokratiya v mnogosostavnyh obshestvah: sravnitelnye issledovaniya*. Moskva: Aspekt Press, 325 p. (in Russian).
4. Manhejm, K. (1994). *Ideologiya i utopiya. Diagnostika nashego vremeni*. Moskva: Yurist, 7–276 (in Russian).
5. Pshevorskij, A. (2005). *Perehodi do demokratiyi: liberalizaciya i demokratizaciya*. *Demokratiya: antologiya*. Kiyiv: Smoloskip, 605–648 (in Ukrainian).
6. Fukuyama, F. (2002). *Vsesvitnyya liberalna revolyuciya. Liberalizm: antologiya*. Kiyiv: Smoloskip, 1033–1043 (in Russian).
7. Hantington, S. (2003). *Stolknovenie civilizacij*. Moskva, 603 p. (in Russian).
8. Shapiro, I. (1994). *Vvedenie v tipologiyu liberalizma*. *Polis*, 3, 7–13 (in Russian).
9. Shumpeter, J. (1995). *Kapitalizm, socializm i demokratiya*. Kiyiv, 528 p. (in Russian).
10. Huntington, S. P. (1991). *The Third Wave. Democratization in the Late Twentieth Century*. London: University Press, 384 p. (in English).
11. Zakaria, F. (2007). *The Future of Freedom: Illiberal Democracy at Home and Abroad*. New York, 286 p. (in English).
12. Lozovickij, O. (2018). *Globalni demokraticzni procesi yak osnova civilizacijnogo samoviznachennya suchasnih derzhav*. *Naukovi zapiski*, 2 (94), 300–311 (in Ukrainian).
13. Freedom house. *Ukraine*. URL://freedomhouse.org/country/ukraine/freedom-world/2017
14. Voropayeva, V. G. (2012). *Rozvitok demokratiyi yak globalnogo procesu*. *Gumanitarnij visnik ZDIA*, 49, 233–243 (in Ukrainian).
15. *Istoriya mizhnarodnih vidnosin (vid Starodavnogo svitu do pochatku XX st.): Navch. posib*. (2013) Lviv: Vid-vo Lviv. politehnik, 139 s. (in Ukrainian).
16. *Mizhnarodni vidnosini ta svitova politika: Pidruchnik* (2010). Kiyiv: VPC «Kiyivskij universitet», 863 s. (in Ukrainian).

УДК 908(477.43/.44):338.486.22:327

Земський Юрій,

доктор історичних наук,
професор кафедри міжнародних відносин та туризму,
Хмельницький національний університет,
29016, Україна, м. Хмельницький, вул. Інститутська, 11, 4-503
yury_zemsky@ukr.net
<https://orcid.org/0000-0001-8085-0977>

Журба Ігор,

доктор економічних наук, професор, завідувач кафедри міжнародних відносин та туризму,
Хмельницький національний університет,
29016, Україна, Хмельницька обл., м. Хмельницький, вул. Інститутська, 11, каб. 4-503
igor.zhurba@ukr.net
<https://orcid.org/0000-0002-2554-0914>

Матюх Сергій,

кандидат економічних наук,
доцент кафедри міжнародних відносин та туризму,
Хмельницький національний університет,
29016, Україна, м. Хмельницький, вул. Інститутська, 11, 4-503
matuh@meta.ua
<https://orcid.org/0000-0001-9899-109X>

ГАЛУЗЬ МІЖНАРОДНОГО ТУРИЗМУ В УМОВАХ КРИЗОВИХ ВИПРОБУВАНЬ СВІТОВОЮ ПАНДЕМІЄЮ-2020

Розглянуто феномен ролі міжнародного туризму, що за останні три десятиліття набув ваги інструменту своєрідної «культурної дипломатії» й став одним із яскравих виразників динамічних змін, що відбуваються в сучасному світі разом із глобалізаційними процесами. Технологічні новації та пов'язані з ними подальші тенденції вивільнення людини з процесу створення реальних матеріальних благ, а водночас урбанізація й зростання техногенних навантажень на сучасну людину, а також світовий дефіцит на локації «живої», автентичної природи – усе це разом поступально та перманентно додавало в останні десятиліття значимості галузі міжнародного туризму; ця галузь успішно виправдала покладені на неї розрахунки й сподівання. Однак події пандемії-2020 рішуче зруйнували вказану, здавалося би, уже усталену тенденцію.

Нині всім зрозуміло, що галузь міжнародного туризму вже опинилася в глибокій кризі, а вихід із неї буде складним та болючим. Запропоновано спробу визначення тих видів туризму, котрі могли би стати «рятівними», «проривними» на шляху зусиль із відновлення галузі та приведення її до сталого функціонування. Можна спрогнозувати, що певний час, до загоєння постпсихологічних травм від наслідків пандемії найперші форми туристичного відпочинку, котрі вважатимуться найбільш безпечними, а відтак першочергово отримують шанс на відновлення, стануть лікувально-оздоровчий, екотуризм, або зелений туризм, а також сімейний туризм. Саме ці форми туризму найменшою мірою піддають своїх клієнтів контактуванню з великими потоками людей, котрі переміщуються вільно, без регулювання, як, скажімо, у сфері туристичного ринку відпочинку й розваг. Певна корпоративність території відпочинку та убезпечення від випадкових контактів, на нашу думку, матиме на початковому етапі відновлення галузі досить вагоме психотерапевтичне значення для споживачів туристичних послуг.

За таких обставин пріоритетним успіхом користатимуться ті туристичні фірми й корпорації, які вже тепер відразу зможуть запропонувати локалізацію клієнтів у бажаних ними умовах прямого та всеохопного «спілкування» з автентичною природою, а водночас певну «ізоляцію» від сторонніх людей. Тож, наприклад, локації, орієнтовані своєю вже налагодженою інфраструктурою на сімейний відпочинок апріорі опиняться в більш вигідних умовах на початковому етапі повернення галузі туризму до звичайного функціонування. У статті подано, зокрема, опис інфраструктури, орієнтованої на сімейний відпочинок на теренах Каталонії як, приклад, потенційно «проривного» інструменту в поновленні роботи галузі.

***Ключові слова:** міжнародний туризм, пандемія 2020, криза галузі, сімейний туризм.*

1. ВСТУП

Постановка проблеми. Галузь міжнародного туризму в останні десятиліття демонструвала чи не найкращу динаміку в розвитку, порівняно з усіма іншими галузями світової економіки. За даними

Всесвітньої туристичної організації (ЮНВТО), частка внеску до світового валового продукту від туристичної діяльності сягнула близько 11 %. До того ж туризм охоплював до 30 % світової торгівлі й сюди ж спрямовувалося близько 10 % капіталовкладень. Кількість зайнятих працівників у цій галузі сягнула 8 % у загальній структурі світового ринку праці. За прогнозом, чисельність міжнародних прибуттів у 2020 р. повинна була перевищити 1,5 млрд людей. Усі ці показники до останнього часу свідчили й усіма визнавалися індикаторами важливості галузі міжнародного туризму, а також оцінювалися істотною перспективністю в її подальшому розвитку. Пандемія-2020 р. вже тепер змушує до глибокого перегляду прогнозів та планів перспективного розвитку цієї галузі. Поза сумнівом, її значимість нікуди не зникне. Однак кризові наслідки доведеться долати, найімовірніше, досить тривалий час, а отже, цілком актуальним є прогнозування найбільш оптимальних й ефективних методів відновлення роботи цієї галузі.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Галузь туризму через свою актуальність і суттєвість частки в сучасній світовій економіці, як відомо, перебувала до останнього часу на хвилі динамічного розвитку. А відтак й увага дослідників та експертів щодо реального стану речей у цій галузі та перспектив її подальшого поступу, звісно, була досить активною й прискіпливою. Зокрема, і в Україні вже склалася ціла плеяда знаних фахівців у цій царині: М. Борушак, В. Василенко, Л. Дядечко, Н. Кудла, М. Мальська, Т. Ткаченко [1; 2; 3; 4; 5; 6] та ін. Проте події останнього півріччя докорінно змінили стан справ і нині на порядок денний найголовнішою постала проблема віднайдення механізмів урятування галузі в умовах глибокої кризи, спровокованої пандемією-2020. Тому наразі особливої актуальності набувають аналітичні оцінки ситуації, що склалася в галузі, а також прогнозування варіантів найбільш доцільних рішень задля виведення галузі з кризи й депресії.

Мета статті. Проаналізувавши роль та значимість галузі міжнародного туризму, що сформувалася останніми десятиліттями, а також зваживши зміст сучасної глибокої кризи в галузі, зумовленої пандемією-2020, – спрогнозувати найбільш оптимальні дії, які б дали змогу в найкоротші терміни оживити галузь та надати їй позитивної динаміки в розвитку.

2. РЕЗУЛЬТАТИ ДОСЛІДЖЕННЯ

Тридцять років тому, у час розвалу Країни Рад та руйнації так званої світової двополярності, з'явилася низка наукових досліджень, що пророкували початок нової ери в історії людства, адже тоді зникла головна загроза світу – непримиренне протистояння двох світоглядно-ідеологічних систем, кожна з яких упродовж багатьох десятиліть категорично не сприймала свою протилежність і запекло з нею боролася. Знаковою на початку 90-х рр. ХХ ст. вважалася праця американця Френсіса Фукуями «Кінець історії та остання людина», де піднесено проголошено, що Захід переміг, а тому ідеї й цінності ліберальної демократії запанують тепер в усьому світі [7]. Трішки згодом значного розголосу набула праця іншого американця. Зокрема, Джозеф Най обґрунтував концепцію «м'якої сили» як методу, за якого культурно-ідеологічними засобами досягати тієї самої мети, якої в минулому досягали застосуванням брутальної сили – економічним тиском та військовою могутністю [8].

«М'яка сила» – це, передусім, інструмент переконання, що ваші цінності, морально-культурні стандарти та досягнення заслуговують на увагу, вони є привабливими, їх варто переймати. Отож, культурні здобутки, політичні цінності, моральні чесноти покладено в основу ведення «політики впливу» й вони почали відігравати роль «залучення», своєрідного навіть «зваблення» тих суб'єктів, на котрих ця політика «м'якої сили» спрямована. Згадка цих теорій зумовлена тим, що одним з інструментів з арсеналу політики «м'якої сили» до останнього часу був міжнародний туризм.

Міжнародний туризм як один із ключових напрямів «культурної дипломатії» став за останні десятиліття в політиці низка країн своєрідною стратегією зі створення та поширення їхнього іміджу у світі. Адже економічний зиск від розвитку туризму можна гарантувати й нарощувати лише за умови стабільного культивування високого рівня довіри серед народів світу до певної країни (як території туристичного відвідування). А коли такий імідж (безпеки, привабливості, зручності) створено – міжнародні потоки туристів його лише стверджують і примножують.

Рішення Генеральних асамблей Всесвітньої туристичної організації (котра з 2003 р. іменується ЮНВТО) за останні десятиліття були цілком спрямовані на підвищення ролі туризму в справі перманентного поліпшення міжнародних та міжнародних відносин у світі. Про це безпосередньо

йшлося, наприклад, у Сеульській декларації XIV сесії Генасамблеї ВТО (Південна Корея, 2001 р.), із констатацією ролі туризму в зміцненні миру в усьому світі, а також у Чендунській декларації, за результатами XXII сесії Генасамблеї (Китай, 2017 р.), де закликалося «просувати туризм, як ефективний засіб до заохочення поваги, терпимості та взаємопорозуміння між народами, націями і культурами, а також задля формування культури миру та діалогу поміж цивілізаціями» [9, 5].

Водночас світовий туризм останніх років продемонстрував дива економічної динаміки зростання. Зокрема, за статистикою ЮНВТО, оприлюдненою в січні нинішнього року, у масштабах світу за попередній 2019 р. зареєстровано 1 млрд 461 млн міжнародних прибуттів. Із них – 50,8 % припадає на Європейський туристичний регіон; 24,9 % – на Азійсько-Тихоокеанський; 15,1 % – Американський; 4,9 % – на Африку й 4,4 % – Близький Схід. Причому у 2018 р. чисельність прибуттів у світі становила 1,407 млрд; у 2017 р. – 1,332 млрд; а у 2010 р. – лише 952 млн міжнародних туристів. [10, 24]. Тобто динаміка зростання галузі міжнародного туризму була більш аніж очевидною.

Вражаючою є також статистика доходів від міжнародного туризму. Щоправда, у цій статистиці ЮНВТО останніми подає лише підрахунки за 2018 р. Отож, назвемо лідерів рейтингу (усі цифри – у млрд дол. США). І, звісно, першими в рейтингу доходів є США – 214,5; а далі – Іспанія – 81,5; Франція – 65,5; Таїланд – 63,0; Великобританія – 51,9; Італія – 49,3; Австралія – 45,0; Німеччина – 43,0; Японія – 42,1; Макао (Китай) – 40,5; Китай – 40,4; Гонконг (Китай) – 36,8 млрд дол. США [10, 28].

Не менше красномовна також статистика міжнародних туристичних витрат. Перші позиції рейтингу тут, звісно, займають економічно провідні країни. Повну останню статистику подано лише за 2018 р. Отож, у мільярдах доларів найбільші туристичні витрати на міжнародні подорожі у китайців – 277,3, а далі США – 144,2; Німеччина – 95,6; Великобританія – 69,0; Франція – 47,9; Австралія – 37,0; Республіка Корея – 35,1; Канада – 34,4; Російська Федерація – 34,3; Італія – 30,1 млрд дол. США [10, 30].

За сукупністю вказаних чинників до останнього часу здавалося, що міжнародний туризм продовжить свою переможну ходу ствердження як одна з найбільш привабливих галузей економіки, що до того ж виконує важливу місію «всесвітньої мирної дипломатії». Адже активне та вільне переміщення людей по всьому світу підвищує рівень взаємної довіри й відкритості поміж народами, спонукає до вивчення та поваги їхніх культурних особливостей і навіть заохочує до відродження й підтримки елементів культурної самобутності. Бо, звісно, туристу завжди цікаво відкривати для себе щось нове, незвичне, не характерне, з огляду на власне культурне середовище. Отже, міжнародний туризм сприяв «руйнації кордонів та бар'єрів» поміж країнами й народами, формував до певної міри нову світову реальність – відчуття спільної відповідальності людей за свою планету в цілому – як за спільний дім, адже загрози лісам Амазонії, чи саванам Африки, чи то забруднення світового океану тощо – усе це все більше й гостріше сприймалося проблемою всіх мешканців планети.

На жаль, сумні події 2020 р. зруйнували всю налагодженість та поступальність розвитку цілої світової галузі міжнародного туризму. Уже тепер цілком очевидно, що повноцінного сезону цього року не відбудеться. У найкращому випадку туристичні фірми й корпорації можуть розраховувати лише на локальний успіх вузьких секторів у своїх панорамах туристичних пропозицій. Власне, щодо цієї проблеми й хочеться висловити певні міркування.

Загальновідомо, що вихід із кризи, а надто з кризи глобальної, реалізується через засоби так званих «проривних», або найбільш вірогідних, чи то найбільш перспективних, напрямів діяльності. А тому важливо завчасно спрогнозувати, які з видів туризму можна буде найшвидше «оживити», на які види відпочинку, найбільш очевидно, потенційний споживач туристичних послуг найшвидше погодиться.

До часу розроблення медичного препарату та глобальної, надійної вакцинації, а також певного загоєння глибоких психологічних травм людство планети деякий час перебуватиме в посттравматичному синдромі певної обережності щодо скупчення значної кількості людей. Тому, найімовірніше, ближчих два–три роки ці види туризму, що передбачали зібрання на певному незначному просторі великих потоків людей із беззастережною свободою їх вільного переміщення матимуть проблеми із залучення клієнтів. Натомість види туризму, орієнтовані на певну просторову локалізацію обмеженої кількості осіб, видаються більш перспективними, аби стати «проривними» й зрушити зупинену нині галузь із «мертвої точки».

Отже, можна передбачити, що найперше запит з'явиться на такі види туризму, як лікувально-оздоровчий, екотуризм і зелений туризм, а також сімейний туризм. Відповідно, ті туристичні регіони,

що мають належну інфраструктуру щодо вказаних видів туризму, користатимуться перевагами. У цьому контексті, зрозуміло, що і лікувально-оздоровчий, і екотуризм, і зелений туризм передбачають певну локальність своїх об'єктів інфраструктури в просторі, а відтак набувають ознак корпоративності, своєрідної замкнутості території, а водночас регулюють чисельність відвідувачів тієї самої території. Розуміння клієнтами тур-послуг особливостей роботи вказаних об'єктів (у сенсі їх закритості й гарантії непередбачуваного контактування) може відіграти важливу психологічно-терапевтичну роль, якщо обрати саме вказані види відпочинку.

Щодо сімейного туризму (нагадаємо, що таким традиційно називають відпочинок сімейних пар із дітьми віком до 12 років), та він також має риси певної локальної замкнутості. Більше того, залучення дітей стрімко піднімає рівень вимог щодо питань безпеки саме такого (сімейного) відпочинку й, здавалося би, що цей чинник буде гальмівним у сенсі готовності батьків «піддавати ризикам своїх дітей». Але треба також урахувати, що тривале перебування в режимі карантину матиме гнітючі психологічні наслідки для всіх категорій населення, а діти його переживатимуть особливо загострено. Отож, батьки неодмінно шукатимуть можливості дати своїм дітям відпочинок. І, поза сумнівом, вирішальну роль відіграватиме фактор безпеки. Якщо певна туристична фірма чи корпорація викликати впевнену довіру щодо гарантій безпечності, то вона неодмінно користуватиметься попитом. Загалом, підсумовуючи, можемо констатувати, що головну роль упродовж найближчих туристичних сезонів відіграватиме питання інфраструктури, котра й повинна забезпечити впевненість у безпеці.

Однією з провідних світових туристичних локацій, що характеризується найвищими показниками інфраструктурних умов, серед мандрівників усього світу відзначається Іспанія. До того ж важливо додати, що Іспанія є другою країною світу за кількістю міст, оголошених усесвітньою спадщиною, а також третьою за кількістю природних зон, що оголошені біосферними заповідниками та країною з найбільшою кількістю пляжів, відзначених Блакитним прапором у всій Північній півкулі [11]. Тому пропонуємо розглянути приклад іспанської Каталонії як регіону з досконало розвинутою інфраструктурою сімейного відпочинку. Оскільки саме цей чинник доводить, як потрібно найшвидше відновити роботу галузі по завершенню карантину, то це стане вирішальним інструментом виходу з кризи туристичної галузі у цілому.

Отже, у межах усієї Іспанії найкращою репутацією інфраструктури, орієнтованої на зручний сімейний відпочинок, користується Каталонія. Індустрія туризму в Каталонії становить 12 % від ВВП регіону; це область, яка приймає понад 22 % туристів в Іспанії [12]. Причому причин такої любові туристів до цієї автономної області досить багато. Передусім, це м'який середземноморський клімат, чисті пляжі з ідеальним піском, а також унікальна архітектура та культурна ідентичність каталонців, що робить цю локацію ідеальним місцем для мандрівників практично усіх вікових груп, але також ця провінція Королівства Іспанії, як ніяка інша, уже кілька десятиліть розвиває інфраструктуру, що є привабливою саме для відпочинку з дітьми. Такі місця Каталонії, як Коста Брава, Бланес, Л'Естартіт, Фігерес, є ідеальними для культурного відпочинку з родиною. Зокрема, Бланес та Л'Естартіт мають навіть спеціальні сертифікати, котрі офіційно визнають, що вони спеціалізуються на сімейному туризмі. І для того в них є всі підстави: чудова погода, спеціально обладнані пляжі та бухти, неймовірні краєвиди, яскраві фієсти, а навколо – історичні місця й села, зі старовинними замками та мальовничими куточками природи.

Поблизу центру Льорет-де-Мар туристи можуть відвідати найкращий аквапарк східного узбережжя Іспанії, який, до того ж, є найбільшим у Європі. Його назва – «Світ Води», він величезний і пропонує широкий спектр атракціонів для будь-якого віку, а зокрема таких, як водні гірки, басейн із хвилями й гарячі ванни [13].

Коста Дорада (у перекладі з іспанської – золоте узбережжя) охоплює все узбережжя провінції Таррагона довжиною 216 км. Тут розкинулося 786 га просторих пляжів із надзвичайно чистим дрібним піском і прозорим мілководдям. А поряд зі смугою пляжів, поміж морем та гірським масивом, розкинулися широкі території приватних ділянок, де ростуть виноградники, оливкові дерева, ліщина й мигдаль. Найпопулярнішим місцем для відпочинку з дітьми в Коста Дораді є Салоу. Тут побудовані орієнтовані саме на сімейний відпочинок (спеціально обладнані) готелі. Саме в Салоу розміщений найбільший розважальний парк усього Південно-європейського узбережжя – Порт Авентура. Це другий у Європі (за розмірами) парк розваг після паризького Діснейленду. У ньому понад

40 атракціонів у п'яти тематичних зонах: Середземномор'я, Полінезія, Дикий захід, Мексика, Китай – та окремий тематичний парк для наймолодших дітей – казковий Сезам.

Окрім того, для Каталонії є характерною наявність спеціальної послуги для сімей – замовлення організації свят у замках, кінних шоу, фієст і феєрій, а також значна кількість інтерактивних музеїв. Можна також знайти тут багато пригодницьких занять, що також орієнтовані на набуття дітьми перших, початкових навиків у таких захопливих туристичних розвагах, як-от рафтинг, катання на каяках, каное, каньйонінг та гірські велосипеди. Також тут працюють школи для серфінгу та лиж, котрі теж обслуговують дітей [14].

Каталонія – навіть у своєму зовнішньому вигляді є неповторно яскравим регіоном, який одразу причаровує дитячі очі. Передусім, це характерна архітектура цього регіону, котра має такий вигляд, ніби сценки з мультфільмів. Зокрема, саме такі враження з'являються від архітектури Антоніо Гауді в Барселоні. Вона є винятково барвистою, проте водночас і змістовною, а тому привертає увагу не лише дітей, але й також їхніх батьків. У багатьох музеях екскурсійна програма розроблена спеціально для дітей різного віку. Причому каталонці неодмінно акцентують увагу на власній історичній спадщині, підкреслюючи свою самобутність на теренах Іспанії. І знову ж це подається неодмінно цікаво і для дітей, і для дорослих.

На окрему увагу заслуговує також Барселонський акваріум, що є найважливішим рекреаційно-навчальним морським центром усієї Європи. У ньому представлено найчисленнішу популяцію видів риб. Він уключає 21 величезний акваріум, де перебуває близько 450 різних видів морських жителів, а також підводний тунель завдовжки 80 м. Усе це перебуває в ємкостях, що вимірюються шістьма мільйонами літрів води. Звісно, це прекрасне місце для відвідування з дітьми. Останнім часом щорічно цей акваріум відвідувало понад 1 500 000 людей, що заслужено надало йому репутації одного з найпопулярніших місць Барселони [15].

Важливо, що на території автономної області Каталонія є безліч видів розваг для дітей як у закритих приміщеннях, так і на свіжому повітрі. Зокрема, Парк Аventura (вище йшлося про Порт Аventura) – це парк пригод, що розміщений на верхівках дерев. Це місце, де батьки з дітьми можуть провести дивовижний день у сосновому лісі. У цьому парку понад 80 атракціонів: кидання дротиків, стрибки з висоти, лазіння по мотузках, сітках, різні мости, тунелі, стрибки Тарзана тощо. Характерно, що в цьому парку наявні розваги для будь-якого віку й навіть спеціальний майданчик для 1–5-річних дітей [16].

Якщо ж сім'ї захочеться відчути трохи адреналіну, то й для таких забаганок у Каталонії є спеціальна пропозиція – картинг як для дітей, так і для дорослих. Родина може позмагатись один проти одного й дивовижно провести спільно час. Зокрема, Го Карте (Go Karts) – найкраща картингова корпорація не лише Каталонії, але й усієї Іспанії. Ця місцева компанія розміщена в чарівному прибережному містечку Л'Ескала та нараховує понад 30-річний досвід організації перегонів. Го Карте розробили дивовижну трасу зі значною кількістю поворотів, що дають змогу туристам перевірити свої навички водіння, а водночас відчути чимале емоційне піднесення. Цікаво, що на цій трасі батьки можуть змагатися зі своїми дітьми в різних типах болідів, імітуючи тим самим сценарії справжньої гонки «Формула-1». Керівництво компанії надзвичайно багато уваги й часу приділяють питанням безпеки, а тому перед початком змагання проводиться ґрунтовний інструктаж, а самих учасників перегонів одягають у найновіше, гарантовано безпечне спорядження [17].

3. ВИСНОВКИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ ПОДАЛЬШИХ ДОСЛІДЖЕНЬ

Аналітичні прогнози фахівців туризмознавців останніх років передбачали, що саме сімейні подорожі зростатимуть найшвидшими темпами, порівняно з усіма іншими формами дозвілля. Частково це зумовлювалося тим, що такий відпочинок є чудовим способом об'єднання та укріплення відносин у середині сім'ї та поміж членами родини. Перебуваючи в обставинах, вільних від буденної роботи й інших щоденних турбот, члени сім'ї чи навіть родини отримують чудову можливість у розкутій атмосфері віднаходити або посилювати рівень довіри, відданості та відкритості поміж собою. До вищевказаних чинників тепер ще й варто додати чинник психологічно-терапевтичної потреби відчувати захищеність місць проведення відпочинку.

Отже, сімейний туризм є однією з найважливіших складових частин туристичної індустрії в усьому світі, та вже в останні роки частка цього виду туризму в загальному ринку туристичних пропозицій досягла близько 30 %. Події нинішнього драматичного 2020 р., вочевидь, додадуть цьому виду туризму ще більшої затребуваності.

СПИСОК ВИРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Борушак М. Проблеми формування стратегії розвитку туристичних регіонів: монографія. Львів: ІРД НАН України, 2006. 288 с.
2. Василенко В. О., Ткаченко Т. І. Конкурентноспроможність підприємств у сфері туристичного бізнесу: навч. посіб. Київ: Освіта України, 2012. 508 с.
3. Дядечко Л. П. Економіка туристичного бізнесу: навч. посіб. Київ: ЦУЛ, 2007. 224 с.
4. Кудла Н. Є. Управління якістю в туризмі: підручник. Київ: ЦУЛ, 2015. 328 с.
5. Мальська М. П., Антонюк Н. В., Ганич Н. М. Міжнародний туризм і сфера послуг: підручник. Київ: Знання, 2008. 661 с.
6. Ткаченко Т. І. Сталий розвиток туризму: теорія, методологія, реалії бізнесу: монографія. 2-ге вид. виправл. та доп. Київ: КНТЕУ, 2009. 463 с.
7. Francis Fukuyama. The end of history and the last man. *Free Press*. 1992. 415 p.
8. Nye S. J. *Soft Power. The Means to Success in World Politics*. – New York: Public Affairs, 2004. 192 p.
9. Орлов И. Б., Абелинскайте В. Э. Транснациональная индустрия отдыха и современное государство. *Контуры глобальных трансформаций: политика, экономика, право*. 2018. № 11. С. 122–138.
10. World Tourism Barometer. *UNWTO*. 2020. January. Issue 1. 48 s.
11. Working in Tourism in Barcelona Opens Doors to the World. URL: <https://www.welcometothejungle.com/en/articles/working-in-tourism-in-barcelona-opens-doors-to-the-world>
12. Tourism of Barcelona, Catalonia. URL: <https://euromonitor.com/barcelona-overtourism>
13. The most fun family activities in Costa Brava. URL: <https://www.spain-holiday.com/Costa-Brava/articles/most-fun-family-activities-costa-brava>
14. Kids & family in Catalonia. URL: <https://www.spain-holiday.com/Catalonia/articles/c/kids-family>
15. Barcelona city guide. URL: https://www.barcelona.com/barcelona_city_guide/catalonia
16. Park Adventure in Catalonia. URL: <https://costabravaparcaventura.com/en/park-adventure-platja-daro>
17. Bienvenidos a Go Kart. URL: <https://www.circuitoracingcrosscostabrava.com/home-page-uk>

Матеріал надійшов до редакції 20.11.2019 р.

AREA OF INTERNATIONAL TOURISM, IN CONDITIONS WORLD PANDEMIC CRISIS TESTS 2020

The phenomenon of the role of international tourism, which over the past three decades has gained the weight of an instrument of a kind of «cultural diplomacy» and becomes one of the striking exponents of the dynamic changes taking place in the modern world, together with globalization processes, is considered. Technological innovations, and related subsequent tendencies of human liberation from the process of creation of real material goods, while at the same time, urbanization and growth of technogenic loads on the modern man, as well as the global deficit at the location of «living», authentic nature – all this is progressively and has continually added, in recent decades, the importance of the international tourism industry, and the industry has successfully captured all its expectations and expectations. However, the events of the 2020 pandemic have resolutely broken the seemingly established trend.

It is now clear to everyone that the international tourism industry is already in deep crisis and the way out of it will be difficult and painful. At the moment, an attempt is made to identify those types of tourism that could become «life-saving», «breakthrough» in the way of efforts to rebuild the industry and bring it back to sustainable functioning. It can be predicted that some time before the healing of post-psychological traumas from the effects of the pandemic - the first forms of tourist rest, which will be considered the safest, and therefore the first chance of recovery – will be health, ecotourism, or green tourism, as well as family tourism. These forms of tourism are at the very least exposing their customers to the large flows of people who move freely, without regulation, as in the tourism and leisure market. In our opinion, a certain corporate nature of the recreation area and protection against accidental contacts will be of considerable psychotherapeutic importance for the consumers of tourist services at the initial stage of the restoration of the branch.

In these circumstances, priority will be given to those travel companies and corporations that will now be able to immediately locate clients in the desired conditions of direct and inclusive «communication» with authentic nature, while at the same time some «isolation» from outsiders. So, for example, locations focused on their already well-

established infrastructure for family vacations a priori will find themselves in more favorable conditions at the initial stage of the return of the tourism industry to normal functioning. The article describes, in particular, a description of a family-friendly leisure infrastructure in Catalonia as an example of a potentially «breakthrough» tool in rebuilding the industry.

Key words: international tourism, pandemic 2020, industry crisis, family tourism.

REFERENCES

1. Borushchak, M. (2006). Problemy formuvannya stratehii rozvytku turystychnykh rehioniv: mjnihrafiiya. L'viv: IRD NAN Ukrainy, 288 p.
2. Vasylenko, V. O., Tkachenko, T. I. (2012). Konkurentnospromozhnist' pidpriemstv u sferi turystychnoho biznesu: navch. posib. Kyiv: Osvita Ukrainy, 508 p.
3. Dyadechko, L. P. (2007). Ekonomika turystychnoho biznesu: navch. posib. Kyiv: TSUL, 224 s.
4. Kudla, N. Y. (2015). Upravlinnya yakisty v turyzmi: pidruchnyk. Kyiv: TSUL, 328 s.
5. Mal's'ka, M. P., Antonyuk, N. V., Hanych, N. M. (2008). Mizhnarodnyi turyzm I sfera posluh: pidruchnyk. Kyiv: Znannya. 661 p.
6. Tkachenko, T. I. (2009). Stalyi rozvytok turyzmu: teoriya, metodolohiya, realiyi biznesu: monohrafiiya. 2-he vyd. vypravl. ta dop. Kyiv: KNTEU, 2009. 463 p.
7. Francis Fukuyama. The end of history and the last man. *Free Press*, 1992, 415 p.
8. Nye, S. J. (2004). *Soft Power. The Means to Success in World Politics*. New York: Public Affairs, 192 p.
9. Orlov, Y. B., Abelynskaite, V. E. (2018). Transnatsional'naya industriya otdyha i sovremennoye gosudarstvo. *Kontury hlobal'nykh transformatsiy: politika, ekonomika, pravo*, 11, 122–138.
10. World Tourism Barometer. *UNWTO*, 2020, January, Issue 1, 48 p.
11. Working in Tourism in Barcelona Opens Doors to the World. URL: <https://www.welcometothejungle.com/en/articles/working-in-tourism-in-barcelona-opens-doors-to-the-world>
12. Tourism of Barcelona, Catalonia. URL: <https://euromonitor.com/barcelona-overtourism>
13. The most fun family activities in Costa Brava. URL: <https://www.spain-holiday.com/Costa-Brava/articles/most-fun-family-activities-costa-brava>
14. Kids & family in Catalonia. URL: <https://www.spain-holiday.com/Catalonia/articles/c/kids-family>
15. Barcelona city guide. URL: https://www.barcelona.com/barcelona_city_guide/catalonia
16. Park Adventure in Catalonia. URL: <https://costabrapaparcventura.com/en/park-adventure-platja-daro>
17. Bienvenidos a Go Kart. URL: <https://www.circuitoracingcrosscostabrava.com/home-page-uk>

УДК 327(100):616.98

Костюк Дарина,

студентка 4 курсу факультету міжнародних відносин
Східноєвропейського університету імені Лесі Українки,
Луцьк, Україна.

Daryna.Kostiuk2016@eenu.edu.ua;

Чулаєвська Вікторія,

студентка 5 курсу факультету міжнародних відносин
Східноєвропейського університету імені Лесі Українки,
Луцьк, Україна.

Chulaievskaya.viktoria@eenu.edu.ua

МІЖНАРОДНІ ВІДНОСИНИ В РАМКАХ COVID-19. ЩО БУДЕ ПІСЛЯ ПАНДЕМІЇ?

У статті розглянуто вплив коронавірусу COVID-19 на міжнародні відносини. Охарактеризовано стан світової політики до епідемії та після її початку. Проаналізовано загальні тенденції у сфері міжнародних відносин й окреслено можливі наслідки впливу пандемії на їх розвиток.

Описано реакцію різних країн на нову кризу та використання наслідків пандемії в політичних цілях. Розглянуто ситуацію в галузі свободи пересування й роль інституту національної держави. З'ясовано доцільність застосування жорстких заходів щодо обмеження громадянських свобод і небезпеки їх упровадження на постійній основі. Здійснено аналіз ідеологічного у геополітичного виміру пандемії. Означено загрози COVID-19 у загостренні суперечностей на інформаційно-політичному полі. Проаналізовано проблеми сучасного стану світової економіки та окреслено перспективи виходу її з кризи залежно від рівня охоплення світу пандемією.

Зроблено висновок про небезпеку загострення суперництва великих держав. Приділено увагу спробам використати кризу в популістських цілях. Розглянуто проблематику експертного сприйняття американо-китайського суперництва на новому етапі. Визначено роль керівництва країн у боротьбі з глобальною пандемією. Поставлено питання про здатність політичних лідерів на тлі поточних подій вести пошук колективних рішень для подолання розбіжностей.

Ключові слова: «коронавірус», «міжнародні відносини», «глобалізація», «пандемія», «криза», «інформаційний конфлікт», «лідерство», «суперництво».

1. ВСТУП

Постановка проблеми. Спалах вірусу COVID-19 продемонстрував уразливість людства, але водночас посилив необхідність співпраці як усередині країн, так і між ними. Більшість із них не відразу достатньою мірою відреагували на серйозність загрози, і кожна з них підійшла до проблеми по-своєму. Ізоляція в одних країнах стримала спалах захворювання, тоді як в інших, незважаючи на фактичне закриття громадських місць, продовжувалося порушення режиму самоізоляції.

Хоча в більшості держав світу епідемія коронавірусу ще не досягла свого піку, проте економісти, політики різного рівня й представники експертного співтовариства вже намагаються розгледіти та описати контури «нового світу», який настане після перемоги над хворобою. Більшість однотайні в думці, що усталений світопорядок під загрозою: глибокі та серйозні зміни очікуються в міжнародних відносинах, економічні та соціальні наслідки пандемії для низки сфер і галузей сучасної глобальної економіки стануть руйнівними. Перші картинки кризи – порожні вулиці великих міст та туристичних центрів, безлюдні аеропорти й вокзали, переповнені лікарні, аптеки та поліклініки, виснажені лікарі й розгублені уряди.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Джерелами дослідження слугували Інтернет-ресурси, зокрема зарубіжні та вітчизняні електронні видання, статті науковців, політологів, дипломатів і фахівців у сфері вивчення сучасних міжнародних відносин. Науковці [1; 2] схиляються до думки, що система міжнародних відносин похитнулася ще до епідеміологічної загрози, тому в перспективі нас чекає, у будь-якому випадку, вибудовування їх заново. Водночас аналіз результатів напрацьованих свідчить про те, що виклики, пов'язані з наслідками COVID-19, вивчені недостатньо повно. Тому розкриття основних тенденцій міжнародних відносин у рамках COVID-19 та перспектив їх змін після пандемії є досить актуальним напрямом досліджень і потребує подальшого опрацювання.

Мета статті – розкрити основні аспекти міжнародних відносин у рамках COVID-19 та окреслити перспективи їх змін і розвитку після пандемії.

Методика дослідження. На основі залучення широкого кола джерел стало можливим ґрунтовно проаналізувати події останніх місяців із початку пандемії, порівняти отримані результати та зіставити з висновками авторів інших досліджень, узагальнити й конкретизувати зроблені висновки.

Розкриттю основних аспектів міжнародних відносин у рамках COVID-19 слугував системний метод, завдяки якому вдалося всебічно окреслити сучасні проблеми міжнародних відносин, виявити їх характерні риси та головні тенденції.

Принципи багатосторонності й діалектичного розвитку сприяли розкриттю не лише основних подій і процесів, але й деталей можливих змін у міжнародній системі відносин за короткий період після пандемії.

Результативності в процесі роботи над темою надало постійне й послідовне дотримання принципу об'єктивності.

2. РЕЗУЛЬТАТИ ДОСЛІДЖЕННЯ

Аналізуючи погляди науковців [3] на проблему, можемо з високою долею ймовірності сказати, що швидше за все критичних глобальних змін, які докорінно змінять архітектуру міжнародних відносин,

не станеться. Проте видається цілком можливим проаналізувати загальні тенденції у сфері міжнародних відносин та окреслити можливі наслідки впливу пандемії на їх перебудову.

Сьогодні, коли пандемія в самому розпалі, прогнозувати зміни в міжнародних відносинах украї складно: людство, яке звикло до свободи жити у світі без великих воєн і свободи пересування, ще ніколи не стикалося з кризою такого типу. Але ці та інші свободи, – неабсолютні й не гарантовані нам від народження, а зумовлені поведінкою та діями кожного нового покоління людей. Тому перш ніж заирати вперед, має сенс озирнутися назад.

Ще до пандемії, у перші місяці 2020 р., стан справ профарбовував тривожну картину. Глобальна економіка та всі її основні «національні двигуни» перебували на той час в очікуванні вповільнення темпів зростання, розпалися домовленості «ОПЕК +», Євросоюз покинула Британія, досягла свого апогею процедура імпічменту Д. Трампа. У 2019 р. Сполучені Штати вийшли з Договору про ліквідацію ракет середньої й малої дальності. Усі останні роки наростала торговельна війна Вашингтона з Пекіном. Повсюдно набирала обертів мілітаризація. Погіршувалася ситуація після виходу США у 2018 р. із «ядерної угоди» з Іраном. Тривали військові дії в багатьох країнах і регіонах. Великі ділянки планети охоплювали то повені, то пожежі [4].

Проте тінь епідемії коронавірусу почала затьмарювати все розмаїття міжнародного життя й переросла в захворювання світового масштабу. У результаті досить численні негативні чинники, накладаючись один на одного, призвели до ситуації, коли світ опинився в стані глибокої невизначеності.

Востаннє Всесвітня організація охорони здоров'я оголошувала пандемію у 2009 р. («свинячий грип»). В історії ХХ ст., не згадуючи про більш ранні періоди, були численні приклади різних епідемій, набагато більш страхітливих і вбивчих, ніж нинішня, які забрали життя десятків мільйонів людей. Утім, різновид нинішнього коронавірусу перевершив усі сумні рекорди за своїм впливом на міжнародні відносини. І справа тут не в його вірулентності, контагіозності або інших незвичних для слухового сприйняття модерних слів, якими тепер зі знанням справи послуговуються мільйони людей. А найбільша небезпека полягає в тому, що проти нього поки немає вакцини й точно не відомо, звідки і як він з'явився. Ці ключові показники та відсутність ліків призвели до того, що основними методами боротьби з поширенням захворювання стали масовий карантин і загальна самоізоляція, розміри якої досягли неймовірного розмаху. Глобальний світ, очевидно, ніколи не відчував такого обмеження у свободі пересування. Навіть Кубинська криза 1962 р., яка викликала суттєву паніку у світі, своїм наслідком мала збільшення потоку людей, коли, зокрема, мільйони американців, щоб не стати мішенями в ядерному конфлікті СРСР і США, кинулися залишати великі міста [5].

Не менш важкий вплив на умонастрої світової спільноти здійснюють дискусії про походження вірусу, його природу. Якщо вона штучна, то на волю він вирвався випадково чи в результаті навмисних дій? Відтак США й Китай на напівофіційному рівні вплутались у взаємну суперечку про те, на території якої з двох країн перебуває «нульовий пацієнт», тобто перший заражений.

Проте справжнє зацікавлення викликає всеохопний характер події, відповідна реакція на неї з боку держав і вплив пандемії на міжнародні відносини. Підтвердженням усепроникної природи глобалізації, без якої не було б миттєвого поширення хвороби, як і реакції на неї, стала глобальність епідемії. Раптово виявилася повністю втраченою спроможність більшої частини населення Землі потрапити при бажанні на її протилежну сторону. Наочно підкреслюють глобальність і світові засоби масової інформації та соціальні мережі, які дають змогу в будь-якій точці планети побачити те, що відбувається навіть на величезній відстані, та розглянути найдрібніші деталі.

Та виявляється, що ефективно боротися з глобальними пошестями, зокрема пандемією, можна, лише спираючись на інститут національної держави з використанням її права на примус. І хоча обмеження свободи пересування в рамках окремо взятої держави загострює проблему відносин між державою й людиною, позитивним у глобальному виклику коронавірусу є примус самих країн діяти спільно й консолідовано так само, як у випадку протидії транскордонній злочинності та міжнародному тероризму [6].

В умовах загального лиха історія надає шанс державі як головному елементові системи глобального управління розв'язувати глобальні проблеми в тісній взаємодії з міждержавними й наднаціональними об'єднаннями, а не протиставляти їх між собою. Міждержавна та наднаціональна опори глобального управління лише підсилюють одна одну. Звичайно, коли ослабне пандемія,

багатьом державам їхнє населення виставить рахунок за провали в боротьбі з хворобою, передусім за неадекватність багатьох систем охорони здоров'я. Але ці проблеми будуть розв'язуватися на національному рівні при координації різних міжнародних структур, починаючи з ВООЗ. Її статус спеціалізованої установи ООН підтверджує, наскільки важливий імператив тісної взаємодії держав і міжнародних організацій у розв'язанні глобальних проблем.

Але в період мобілізації ресурсів у боротьбі з кризою держава часто звертається до додаткових інструментів примусу, а коли криза проходить, не поспішає від них відмовлятися. Тому неможливо передбачати, що після пандемії жорсткі заходи щодо обмеження громадянських свобод будуть скасовані чи буде необхідність боротьби з нею використана для виконання тих чи інших внутрішньополітичних завдань, для впровадження на постійній основі нових технологій із розпізнавання осіб, геолокації мобільних телефонів тощо в інтересах державного апарату примусу.

Зазначимо, що характер впливу пандемії коронавірусу на економічне зростання залежатиме від того, як розвиватиметься спалах захворювання. Якщо її вдасться, за великим рахунком, приборкати до середини року, й заходи, покликані зупинити поширення вірусу, у тому числі карантин, обмеження на поїздки та закриття міждержавних кордонів будуть скасовані, то можна очікувати відновлення економічної активності, відновлення функціонування виробничо-збутових потоків, відновлення й стабілізацію фінансових ринків і цін на сировинні товари.

Але якщо вірус пошириться на більшість країн, зусилля з приборкання спалаху захворювання продовжаться й у третьому кварталі 2020 р. збережеться напружена ситуація на фінансовому ринку, залишаться на низькому рівні ціни на сировину, а національні системи охорони здоров'я продовжуватимуть працювати на межі можливостей – тоді наслідки для економічного зростання виявляться більш важкими.

Із наявних даних одночасна криза попиту й пропозиції призвела до скорочення промислового виробництва в Китаї на 13 % у січні–лютому, порівняно з рівнем 2019 р., а роздрібних продажів – на 20 % [7]. Це, безсумнівно, означає скорочення ВВП, оцінки якого за перше півріччя побачимо пізніше. У середині березня «впали», хоча й меншою мірою, пов'язані тісними економічними зв'язками з Китаєм азійські країни, а потім – Італія, Іспанія, Іран, США, Великобританія. У кінці березня вірус поширився на східну територію Європи.

За прогнозами аналітиків, можливо, найгіршим місяцем року для ринку нафти буде квітень, коли глобальне скорочення становитиме 16 % [8]. Різке падіння попиту, обмежені потужності для зберігання надлишків товарної нафти в поєднанні з розладами в картелі ОПЕК – ідеальні умови для падіння цін на нафту. Крім того, ринок сталі, який є досить важливим для українського експорту, суттєво знизиться. Водночас попит на агропромислові товари лише зростатиме.

Найменш розвинуті країни світу, насамперед Африка та Південно-Східна Азія, потерпатимуть від загрози масштабного голоду. Всесвітня продовольча програма ООН уже сьогодні прогнозує подібний сценарій.

Хоча масштаб можливих наслідків невивражений, пандемія, цілком імовірно, спровокує різке погіршення прогнозів на найближчу перспективу: вона зупинить повсякденну ділову активність, сприятиме подальшому зниженню цін на сировинні товари, викликатиме збої в щільно сплетених виробничо-збутових потоках глобального та регіонального масштабів, призведе до скорочення кількості поїздок і напливу туристів, а також до зниження попиту на експортну продукцію країн регіону.

Криза, викликана пандемією, породжує не лише вдумливі та цікаві прогнози експертів, у тому числі міжнародників, але й загострює ідеологічні суперечки й інформаційне протистояння. Судячи з усього, загальне лихо не призведе до пом'якшення геополітичних розбіжностей, але лише загострить їх.

Для Європи в цілому та для Євросоюзу зокрема проблема свободи пересування має й злободенну міграційну складову частину. Пандемія наклалася на нове загострення відносин між Туреччиною і ЄС на початку березня, що вилилось у відновлення потоку неконтрольованої міграції, зокрема на турецько-болгарському та турецько-грецькому кордоні.

У зв'язку з потоками мігрантів до Європи з Африки, Близького й Середнього Сходу в місцях великого скупчення людей, у таборах біженців на території ЄС, очевидно, з'являться вогнища масового зараження. Навряд чи варто сподіватися, що цього не станеться з урахуванням факторів

скупченості в тих самих таборах біженців, фрагментарності санітарних норм і медичних послуг. У цьому випадку нове дихання отримають крайні праві політичні сили, зростуть ксенофобія й расизм [9].

Можна прогнозувати, що пандемія лише посилить, у кращому випадку – законсервує розбіжності в ЄС між державами-членами з приводу прийому й розміщення на території об'єднання мігрантів і біженців. Удару, напевно, буде завдано також за принципом свободи пересування всередині Союзу, низки обмежень на які може зберегтися після закінчення кризи. У періоди викликів для національної безпеки населення зазвичай гуртується навколо керівництва країни. Але після перемоги над COVID-19 неминуче зростання популярності «нових популістів» і несистемних партій, які стануть виразником думок громадян, обурених нездатністю можновладців не допустити розвитку подій за настільки драматичним сценарієм.

Щодо інформаційної війни на ґрунті пандемії, то вона вже давно почалася. Не дивно, що Всесвітня організація охорони здоров'я охрестила дезінформацію інформаційною епідемією або інфодемією, оскільки сьогодні сфальшовані новини, подробиці й паніка поширюються в рази швидше за сам вірус. Теорії змови поширюються в інформаційному просторі, а потім «обрастають» численними варіаціями й тлумаченнями. При цьому розповсюджують їх не тільки західні та російські ЗМІ, а й перші особи держав, відомі політики.

Загроза COVID-19 не лише не змогла по-справжньому об'єднати геополітичних супротивників у спільній боротьбі, але й загострила суперечності на інформаційно-політичному полі, хоча фактично ці держави – чи то США, Росія чи Китай – висловлюють наміри допомагати один одному та створюють видимість співробітництва. Сьогодні Москва й Пекін, який демонструє державний капіталізм, конкурують із ліберальними демократіями Європи та США. Кожна з двох систем з усіх сил намагається довести свою ефективність у боротьбі з коронавірусом. Саме тому можливе заниження втрат від хвороби може стати зброєю в інформаційній війні в руках кожної зі сторін, а будь-яка допомога Росії чи Китаю постраждалим від пандемії країнам (зокрема Італії) буде сприйнята саме як боротьба зі Сполученими Штатами – суперництво за репутацію та імідж. Це, на жаль, погіршує й без того глибокий інформаційний конфлікт між Заходом і Сходом [10].

Новий коронавірус лише посилив уже наявні тренди у світовій політиці. Суперечка за світове лідерство між Китаєм і США почалася вже давно, а вірус погіршив її.

Коронавірус однозначно показав зміну ролі США у світі. Коли у 2014 р. спалахнула епідемія еболи в Західній Африці, США очолили міжнародні зусилля в боротьбі з нею, зуміли сформувати міжнародну коаліцію урядів і неурядових організацій. Тоді епідемію вдалося швидко зупинити. Зараз, коли епідемія COVID-19 спалахнула спочатку в Китаї, а потім почала поширюватися по Азії та Європі, Америка досить швидко вдалася до ізоляціонізму. Тому настільки необхідного лідера глобальної боротьби з пандемією серед демократичних країн не виявилось.

Європейські політичні й громадські діячі, експерти, журналісти з тривогою відзначають зростання ролі Китаю. Китай сьогодні виступає як усесвітній лідер боротьби з коронавірусом, а літаки з китайськими медичними працівниками та контейнерами, наповненими масками, зустрічають делегації по всьому світу – від Ірану до Італії. І все це під прицілом телевізійних камер і на чолі з очільниками урядів. Президент Сербії Олександр Вучич навіть поцілував китайський прапор біля трапа літака. Уже навіть став загальноприйнятим термін «дипломатія масок», складовою частиною якої є міжнародна благодійність великих китайських фірм. Наприклад, найбагатший китаєць Джек Ма подарував Сполученим Штатам Америки півмільйона тестів і мільйон респіраторів. У Бельгію він їх відправив 300 тисяч. Поставки в Італію забезпечила фірма ZTE, яка займається розробкою нових мереж 5G й участь якої в розвитку швидких мобільних мереж, як і фірми «Huawei» в США і країнах ЄС, вважається загрозою безпеці. Сама «Huawei» займалася поставками в Ірландію [11].

Як бачимо, головну роль у боротьбі з коронавірусом відіграли не США, ЄС чи ООН, а Китай. Глобальна матеріальна допомога чітко продемонструвала, хто у світі відіграє провідну роль, хоча за жорстокою іронією, саме Китай несе найбільшу відповідальність за глобальну пандемію [12].

В останні тижні та місяці, безумовно, є чимало прикладів солідарності в боротьбі з коронавірусом як усередині країн, так і між ними. Адже чергова пандемія оголює не лише проблеми охорони здоров'я, але й піднімає питання прихильності людей і держав до солідарності, їх спроможність долати розбіжності, співвідношення між взаємовиручкою та користю. Людство перехворіє на цю хворобу й вилікує. Та чи зміняться міжнародні відносини після COVID-19 у кращий чи гірший бік, залежатиме

від здатності світових лідерів отримати шанс опинитися на висоті в завтрашньому дні. Нинішня криза надає чимало можливостей це показати.

3. ВИСНОВКИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ ПОДАЛЬШИХ ДОСЛІДЖЕНЬ

Загалом, можна підсумувати, що тенденції, на основі яких розвиваються міжнародні відносини в останній період, лише посилюються й проявляються більш чітко. І пов'язано це, передусім, із тим, що політичне життя в багатьох державах світу сьогодні відійшло на другий план, а політичні діячі зосереджені на подоланні пандемії й спробах оцінити економічні наслідки, викликані пандемією коронавірусу. А щодо періодичних думок про пандемію як рідкісне явище, що має значні наслідки, то поширення інфекції можна було спрогнозувати, а негативних ефектів – уникнути. Це простежуємо на прикладі не лише держав із тоталітарними режимами, а й Сингапуру та Південної Кореї – двох капіталістичних демократій, які впоралися з вірусом без жорстких методів.

Перспективи подальших опрацювань убачаємо в дослідженні вирішальної ролі міжнародних інституцій і національних держав у спільному розв'язанні проблем, пов'язаних із пандемією.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Академики РАН о мировой экономике во время кризиса. Наука, 29.03.2020. URL: <https://scientific.russia.ru/articles/rossijskie-spetsialisty-ob-ekonomicheskikh-aspektah-pandemii> (дата обращения: 23.04.2020).
2. Кадомцев А. Новый мировой порядок или переживет ли глобализация пандемию коронавируса? 13.03.2020. URL: <https://interaffairs.ru/news/show/25646> (дата обращения: 28.04.2020).
3. Кравченко В. Вплив пандемії COVID-19 на міжнародні відносини : ключові тенденції 23.04.2020. URL: <http://www.polukr.net/uk/blog/2020/04/vpliv-pandemii-covid-19-na-miznarodni-vidnosini> (дата звернення: 28.04.2020).
4. Biscop S. Coronavirus and Power: The Impact on International Politics. *Security Policy Brief*. № 126. March 2020. P. 3–6.
5. Borrelli S. S. Karnitshnig. Italy's future is in German hands. Politico, 02.04.2020. URL: <https://www.politico.eu/article/coronavirus-italy-future-germany> (дата обращения: 27.04.2020).
6. Starr B., Browne R. Commander of aircraft carrier hit by coronavirus outbreak warns Navy «decisive action» is needed. CNN politics, 01.04.2020. URL: <https://www.cnn.com/2020/03/31/politics/aircraft-carrier-coronavirus-outbreak/index.html> (дата обращения: 28.04.2020).
7. Статистика распространения коронавируса в мире. Университет Джонса Хопкинса 29.04.2020. URL: <https://coronavirus.jhu.edu/map.html>. (дата обращения: 30.04.2020).
8. Montbrial T. Coved 19: the Price of Negligence. 30.04.2020. URL: <https://thierrydemontbrial.com/en/covid-19-theprice-of-negligence> (дата обращения: 03.04.2020).
9. Солодухин О. Европейские уроки коронавируса 22.04.2020 URL: <https://www.hse.ru/news/science/359456671.html> (дата обращения: 26.04.2020).
10. Guterres A. Opening remarks at virtual press encounter to launch the Report on the Socio-Economic Impacts of COVID-19. 31.03.2020. URL: <https://www.un.org/sg/en/content/sg/speeches/2020-03-31/remarks-launch-of-report-the-socio-economic-impacts-of-covid-19> (дата обращения: 26.04.2020).
11. Roubini N. A Greater Depression? Project Syndicate, 24.03.2020. URL: <https://www.project-syndicate.org/commentary/coronavirus-greater-great-depression-by-nouriel-roubini-2020-03> (дата обращения: 25.04.2020).
12. Логинов В. Новая система : каким будет мир после пандемии. Каким эксперты видят мир после пандемии коронавируса 26.04.2020. URL: https://www.gazeta.ru/politics/2020/04/26_a_13063171.shtml (дата обращения: 29.04.2020).

Матеріал надійшов до редакції 26.11.2019 р.

INTERNATIONAL RELATIONS WITHIN COVID-19. WHAT WILL HAPPEN AFTER THE PANDEMIC?

The article is devoted to the coronavirus COVID-19 in international relations. The given characteristic remains simple before the epidemic and after its beginning. The general trends in international relations and the possible results that were used at their level were analyzed.

The reactions of different countries to the new crisis and the effective results of the pandemic for political purposes are described. Situations in the free transition of the parliament and in the institution of national property are considered. Given the feasibility of use, this often applies to reducing the number of people who remain on their own. An analysis

of the ideological and geopolitical pandemic is given. The threats of COVID-19 in exacerbating the contradiction in the information and political field are mentioned. The problems of the current state of the world economy and the prospect that it emerged from the crisis out of the level of coverage of the world pandemic are analyzed.

It is concluded that there is a danger of escalating rivalry between the great powers. Attention is paid to attempts to use the crisis for populist purposes. The issue of expert perception of US-Chinese rivalry at a new stage is considered. The role of the country's leadership in the fight against the global pandemic is defined. The question of the ability of political leaders to search for collective solutions to overcome differences in the light of current events has been raised.

Key words: coronavirus, international relations, globalization, pandemic, crisis, information conflict, leadership, rivalry.

REFERENCES

1. Akademyky RAN o myrovoj ekonomyke vovremia kryzysa. *Nauka*, 29.03.2020. URL: <https://scientificrussia.ru/articles/rossijskie-spetsialisty-ob-ekonomicheskikh-aspektah-pandemii> (data obrashcheniya: 23.04.2020).
2. Kadamtsev, A. (2020). Novyj myrovoi poriadok yly perezhivet ly hlobalyzatsiya pandemiyu koronavyrusa? 13.03.2020. URL: <https://interaffairs.ru/news/show/25646> (data obrashcheniya: 28.04.2020).
3. Kravchenko, V. (2020). Vplyvpandemii COVID-19 namizhnarodnividnosyny : klichovitendentsii 23.04.2020. URL: <http://www.polukr.net/uk/blog/2020/04/vpliv-pandemii-covid-19-na-miznarodni-vidnosini> (data zvernennia: 28.04.2020).
4. Biscop, S. (2020). Coronavirus and Power: The Impact on International Politics. *Security Policy Brief*. № 126. March 2020, 3–6.
5. Borrellu, S. S. (2020). Karnitshnig. Italys future is in German hands. *Politico*, 02.04.2020. URL: <https://www.politico.eu/article/coronavirus-italy-future-germany/> (data obrashcheniya: 27.04.2020).
6. Starr, B., Browne, R. (2020). Commander of air craft carrier hit by coronavirus outbreak warns Navy «decisive action» is needed. *CNN politics*, 01.04.2020. URL: <https://www.cnn.com/2020/03/31/politics/aircraft-carrier-coronavirus-outbreak/index.html> (data obrashcheniya: 28.04.2020).
7. Statystyka rasprostraneniya koronavyrusa v myre. Unyversytet Dzhons aKhopkynsa 29.04.2020. URL: <https://coronavirus.jhu.edu/map.html>. (data obrashcheniya: 30.04.2020).
8. Montbrial, T. (2020). Coved 19: the Price of Negligence. 30.04.2020. URL: <https://thierrydemontbrial.com/en/covid-19-the-price-of-negligence/> (data obrashcheniya: 03.04.2020).
9. Solodukhyn, O. (2020). Evropeiskye uroky koronavyrusa 22.04.2020 URL: <https://www.hse.ru/news/science/359456671.html> (data obrashcheniya: 26.04.2020).
10. Guterres, A. (2020). Opening remarks at virtual press encounter to launch the Report on the Socio-Economic Impacts of COVID-19. 31.03.2020. URL: <https://www.un.org/sg/en/content/sg/speeches/2020-03-31/remarks-launch-of-report-the-socio-economic-impacts-of-covid-19> (data obrashcheniya: 26.04.2020).
11. Roubini, N. (2020). A Greater Depression? Project Syndicate, 24.03.2020. URL: <https://www.project-syndicate.org/commentary/coronavirus-greater-great-depression-by-nouriel-roubini-2020-03> (data obrashcheniya: 25.04.2020).
12. Lohynov, V. (2020). Novaia systema: kakym budet myr posle pandemyy. Kakym eksperty vydiat myr posle pandemyy koronavyrusa 26.04.2020. https://www.gazeta.ru/politics/2020/04/26_a_13063171.shtml (data obrashcheniya: 29.04.2020).

UDC 339.54/.56:355.4](73+510)

Kukharyk Viktoriia,

PhD in Economics, Assistant of International Economic Relations and Project Management Department,
Lesia Ukrainka Eastern European National University

43024, Ukraine, Volyn region, Lutsk, Vinnichenko Street, 28, office 204

kucharyk.viktorija@eenu.edu.ua

<https://orcid.org/0000-0003-3389-5181>

THE US-CHINA TRADE WAR: CAUSES, TIMELINE AND POSSIBLE SCENARIOS

The causes and timeline for the US-China trade war are determined in the paper. The U.S.-China trade war is the culmination of longstanding trade frictions that the two countries have been unable to resolve through official channels. Washington's grievances arise from China's use of protectionist trade policies, such as export duties and

quotas, state subsidies, restrictions on market access, and deliberate intellectual property rights (IPR) theft. Beijing, on the other hand, underscores China's developing country status and has disputed the legality of various U.S. anti-dumping and countervailing measures. The main causes of the US-China trade war are: a battle for global economic dominance; the US accuses China of unfair trading practices, of stealing intellectual property, it also wants Beijing to make changes to its economic policies, which unfairly favor domestic companies through subsidies; the US trade deficit; midterm elections members of the Congress; the trade war is supposed to bring American jobs back home, to reduce high-tech capacity of China, to prevent the growth of China's military strength. The trade war began July 06, 2018, as the U.S. implemented the first round of China-specific tariffs. Subsequently, four more rounds of tariffs ensued. As of January 2020, tensions have finally eased as the two sides have signed a partial Phase I deal. The document agreed to roll back tariffs and expand trade purchase. Three future scenarios for the US-China relations are determined in the paper: 1 – the U.S. and China reach a Phase 2 Deal & Comprehensive Settlement; 2 – the U.S. and China continue their negotiations for a Phase 2 deal but find it difficult to reach agreement; 3 – the U.S. and China break off discussions on a final Phase 2 settlement of the trade war after negotiations fail and they pursue hostile trade policies toward each other.

Key words: trade war, trade frictions, protectionist trade policy, intellectual property rights (IPR), global economic dominance, unfair trading practices, trade deficit.

1. INTRODUCTION

A trade war happens when one country retaliates against another by raising import tariffs or placing other restrictions on the other country's imports. A trade war that begins in one sector can grow to affect other sectors. Likewise, a trade war that begins between two countries can affect other countries not initially involved in the trade war. Therefore, the study of this issue is relevant today.

Trade wars are a side effect of protectionist policies and are controversial. Advocates say trade wars protect national interests and provide advantages to domestic businesses. Critics of trade wars claim they ultimately hurt local companies, consumers, and the economy.

The concept of trade war is interpreted in different ways by experts who carry out research in this particular field within the framework of the world economy, geopolitics, and other sciences.

Thus, according to Kimberly Amadeo, a trade war is when a nation imposes tariffs or quotas on imports and foreign countries retaliate with similar forms of trade protectionism [10].

Mark Melatos, Pascalis Raimondos and Matthew Gibson consider that the trade war occurs when all countries choose levels of protection that maximise their own welfare given the trade barriers of other nations. A country wins a trade war if it experiences higher welfare in a world of optimal protection than it would under global free trade [5].

L. Kapustina, L. Lipková, Y. Silin, A. Drevalev investigate the causes and outcomes US-China trade war [4].

The **purpose** of this work is to investigate the causes of US-China trade, to identify possible scenarios.

2. RESULTS OF THE RESEARCH

Since mid-2018, the US and China have been locked in a trade confrontation that has resulted in several rounds of retaliatory tariffs.

Let's explore the main causes of the trade war.

In fact, a battle for global economic dominance. In recent years, China has experienced rapid growth and become a major economic power. For instance, China's production volume now ranks second worldwide, and China's GDP has already surpassed the US in purchasing power parity terms. The importance of RMB has also been consistently rising in world trade and transactions, posing a challenge to the dominant position of the US dollar. The wide array of strategic plans China announced lately, from the Belt and Road Initiative, Asian Infrastructure Investment Bank to „Made in China 2025“, may also have reinforced the image of China as a threat to US dominance [7].

The US accuses China of unfair trading practices, of stealing intellectual property, it also wants Beijing to make changes to its economic policies, which unfairly favour domestic companies through subsidies [9].

The next cause of the current China-US trade war is the widening trade gap between the two countries.

The trade deficit is the difference between how much the US imports from other countries and how much it exports. Reducing the gap is a key part of Trump's trade policies.

The US trade deficit with China is shown in Figure 1.

The US trade deficit with China has been growing in both absolute and relative terms. By 2017, the trade deficit with China has become a major source of net imports of the US, accounting for about 46 % of the total deficit. Trade imbalances have long been the root of US national debt crises as well as public discontent in the US, motivating the US government to wage a trade war against China [7].

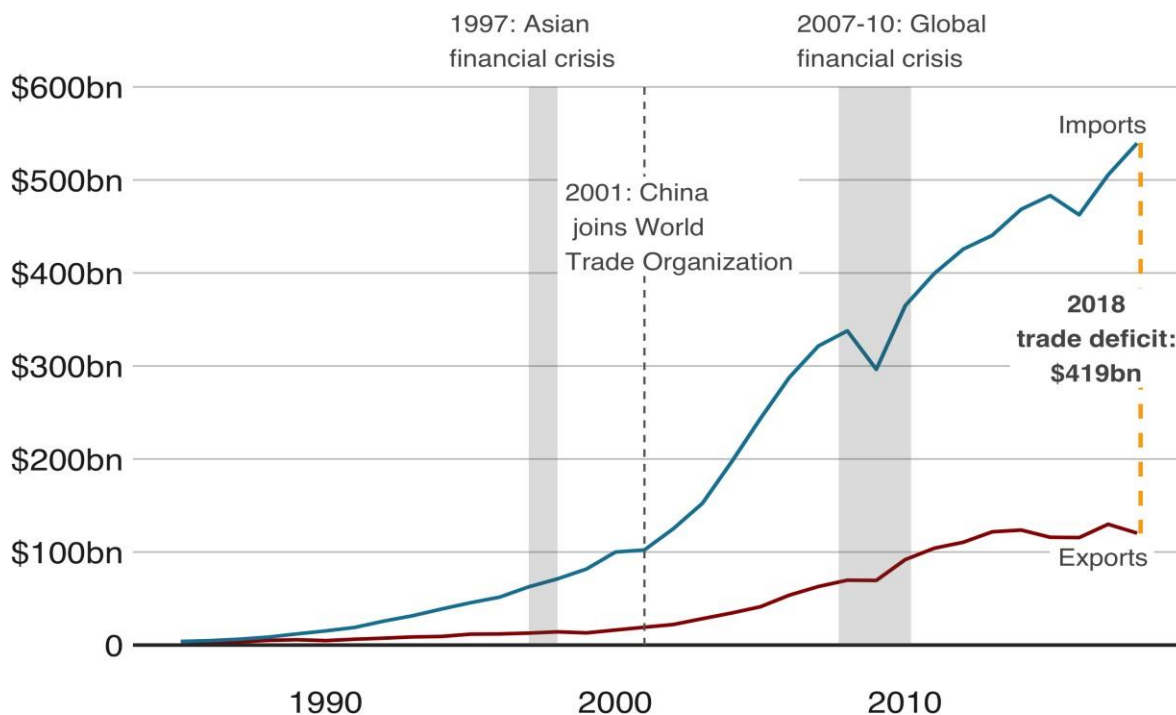

Fig. 1. The US trade deficit with China [9]

Figure 1. demonstrates how the US trade deficit has increased since 1990 and we see, that in 2018 the deficit was already been 419 billion US dollars.

Another driving force of the ongoing trade war can be traced back to the American political system. In the US, midterm elections are held every four years in November, when voters elect members of the Congress. As they take place in the middle of the four-year presidential term of office, midterm election results are often viewed as voters' verdict on the president they elected two years ago. Against this backdrop, midterm elections held on 6 November 2018 gave the incumbent president Donald Trump incentives to adopt radical policies that appeal to his supporter base. Given that one of Trump's main promises during his election campaign was to solve the trade deficit problem, the China-US trade war appears to be a timely and logical move to secure votes for his political party in the midterm elections.

After Donald Trump took office, a tough stance on trade policies was taken by the White House, even before the outbreak of the China-US trade war. In June 2017, Trump initiated a «Section 232 investigation», for reasons of national security, on the import of steel and aluminium. Considering the huge production capacity of steel and aluminium in China [7].

L. Kapustina and others consider that the causes of the US-China trade are:

1. The trade war is supposed to reduce the deficit of bilateral trade and bring American jobs back home. Out of the \$796 billion worth US trade deficit in 2017, China accounted for \$376 billion, or 47 %, almost a half. The US acknowledges several problems in the trade with the PRC, the trade balance deficit being the most important one. The issue has been emerging for decades and still has an increasing trend (although the US trade deficit with China reached a historic low in May 2019). The US does not consider trading with China «fair»;

2. The trade war is supposed to reduce high-tech capacity of China. The US is not satisfied with China's requirements on creating joint ventures for technology transfer as a contribution to authorised share capital of local companies. Another sensitive topic is Chinese public investment creating unfair competition in global

markets. The US has been alerted by China's success in implementing a strategic plan for production modernization, increase in production of robots, lithium batteries, network equipment, etc. The US has increased import tariffs up to 25 % on electronic products from China, including telecommunication and network equipment;

3. The trade war is supposed to prevent the growth of China's military strength. Markov believes that it is absolutely unacceptable for the US to let China achieve superiority in the military sector, even in the long run. Consequently, the US is taking measures to ensure its competitive advantage in the national security sector and to prevent China from using American dual-use technologies [4].

In January 2018, the US first implemented import tariffs on washing machines and solar panels. These tariffs were not directly targeted against China, though they are important producers and exporters of these products. After these first ripples, the US imposed another round of tariffs on steel and aluminium in March 2018. These measures again applied to a wide range of countries, such as Canada and Mexico and European Union member states [6].

Evolution of the US-China trade war is shown in table 1.

Table 1

Evolution of the US-China Trade War [8]

Date	Progression of the Trade War
July 06, 2018	The first round of China-specific tariffs implemented, with a 25 percent tariff on 818 imported Chinese products. China retaliated by imposing a 25 percent tariff on 545 American goods.
August, 2018	China made two more WTO claims concerning the U.S.'s safeguard duties on imports. The Trump administration decided to impose a 25 percent hike of tariffs on yet another 16 billion USD worth of Chinese goods. The second round of tariffs was imposed on August 23, from both sides.
September, 2018	Third round of tariffs, 10 percent on 200 billion USD, imposed on China on September. China then produced a tariff list 10 percent on 60 billion USD. China released its first White Paper with its official stance on the situation.
October, November, December, 2018	Presidents Xi and Trump restarted talks ahead of G-20 summit. The two agreed to a temporary 90-day truce, in return, China committed to buying a substantial amount of American exports in order to narrow the trade gap. By mid-December, Beijing had temporarily lifted barriers to American energy, cars, and soy. However, there was no corresponding change from the American side, and the U.S. said they would announce further tariff increases if no deal was reached by the end of the 90-day grace period.
June, 2019	Fourth round of tariffs, tariffs were increased: 25 percent on 200 billion USD on imported Chinese products, 25 percent on 60 billion USD on imported US products. The stated reason being that China reneged upon already agreed upon deals.
September, 2019	Fifth round of tariffs, China imposed 5 % to 10 % tariffs on one-third of the 5,078 goods it imports from America. The United States imposed new 15 % tariffs on about \$112 billion of Chinese imports, such that more than two-thirds of consumer goods imported from China were then subject to tariffs
October, 2019	The United States and China had reached a tentative agreement for the "first phase" of a trade deal, with China agreeing to buy up to \$50 billion in American farm products, and to accept more American financial services in their market, with the United States agreeing to suspend new tariffs.
January 15, 2020	U.S. President Donald Trump and China's Vice Premier Liu He signed the US-China Phase One trade deal in Washington DC. The "Economic and Trade Agreement between the United States of America and the People's Republic of China" is set to take effect from 14 February 2020 and focuses on intellectual property rights (Chapter 1), technology transfer (Chapter 2), food and agricultural products (Chapter 3), financial services (Chapter 4), exchange rate matters and transparency (Chapter 5), and expanding trade (Chapter 6), with reference also being made to bilateral evaluation and dispute resolution procedures in Chapter 7.

A Chinese delegation went to the US on 17 May 2018. After meeting with the US president, Donald Trump, and having rounds of negotiations with trade officials on the US side, a joint declaration was announced, reflecting a cooperative attitude from both sides and a temporary easing of trade tensions. However, on 16 June, the Office of the United States Trade Representative (USTR) announced a

US\$ 50 billion tariff list, covering over 1,000 Chinese goods. China’s Customs Tariff Commission of the State Council immediately issued a notice, announcing tariffs on 659 locally-manufactured American goods valued at US\$ 50 billion. At the same time, the Ministry of Commerce declared that previous negotiation attempts with the US had failed, marking the official start of the China-US Trade War [7].

How the US-China trade war has escalated is shown in Figure 3.

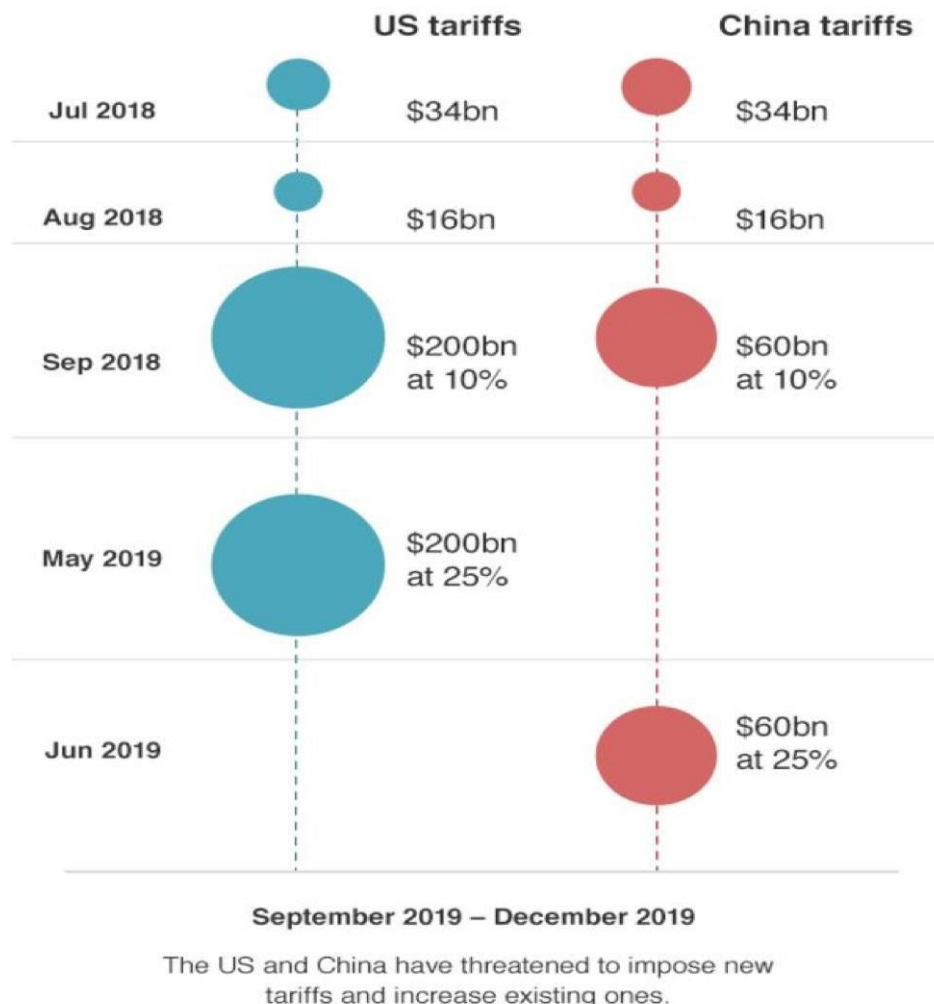

Fig. 3. *The US-China trade war tariffs [1]*

By 23 August 2018, the US has already followed through with its threat of 25 % additional tariff on US\$ 50 billion worth of Chinese commodities. China also retaliated against US measures by levying an additional 25 % tariff on American goods, also valued at US\$ 50 billion [7].

This escalated further in September 2018 when the US introduced an additional 10 % to cover \$200 billion worth of Chinese imports, to which China retaliated by imposing tariffs on imports from the US worth an additional \$60 billion.

In June 2019, the US increased the tariffs further, to 25 %. China responded by raising the tariffs on a subset of products that were already subject to tariffs. In September 2019, the US imposed 15 % tariffs on a large subset of the remaining \$300 billion worth of imports from China not yet subject to tariffs [8].

Hence, it is clear that the China-US trade war is underpinned by rivalry for economic dominance between the two nations.

After more than two years of rising tension, the US and China have signed a deal aimed at calming trade frictions (January 15, 2020). The agreement has been hard-fought, but it is unclear how much economic relief from their trade war it will offer. Tariffs – in some cases at a lower rate – will remain in place.

The trade deal includes commitments by China to curtail practices that American firms complain put them at a disadvantage and force them to hand over valuable intellectual property to Chinese firms.

As part of the agreement, China has promised to punish Chinese firms that infringe on or steal corporate trade secrets, satisfying a concern of American businesses. China will also refrain from directing Chinese companies to obtain delicate foreign technologies through acquisitions, including halting purchases by state-owned enterprises that «harm» American interests.

Another primary concern of American companies – a requirement that they turn over technology as a condition of doing business in the country – is also addressed in the deal. China has agreed not to force companies to transfer technology, which it has done by requiring joint ventures with Chinese firms and forcing companies to license their intellectual property at low prices [3].

The deal is intended to open Chinese markets to more American companies, increase farm and energy exports and provide greater protection for American technology and trade secrets. The agreement is a significant turning point in American trade policy and the types of free-trade agreements that the United States has typically supported. Rather than lowering tariffs to allow for the flow of goods and services to meet market demand, this deal leaves a record level of tariffs in place and forces China to buy \$200 billion worth of specific products within two years (until 2021).

As part of the deal, Mr. Trump agreed to reduce the rate on tariffs imposed in September and forgo additional import taxes in the future. But the United States will continue to maintain tariffs covering 65 percent of American imports from China. China will still tax 57 percent of imports from the United States in retaliation [11].

U.S. officials said the deal includes improved access to China's financial services market for U.S. companies, including in banking, insurance, securities and credit rating services. It aims to address a number of longstanding U.S. complaints about investment barriers in the sector, including foreign equity limitations and discriminatory regulatory requirements.

China, which has pledged for years to open up its financial services sector to more foreign competition, said the deal would boost imports of financial services from the United States [13].

The trade deal contains a variety of victories for American industry, including opening up markets for biotechnology, beef and poultry. Banks, insurers, drug companies and the energy industry are also big beneficiaries. The agreement also includes a pledge by both countries not to devalue their currencies to gain an advantage in export markets [11].

China bought \$130 billion in U.S. goods in 2017, before the trade war began, and \$56 billion in services, U.S. data show. Country has committed to \$77.7 billion in additional manufacturing purchases over two years, from the 2017 level, the text says, which will be \$32.9 billion increase in 2020 and a \$44.8 billion increase in 2021. Also it has committed to buying at least \$52.4 billion in additional energy purchases over the two years, from a baseline of \$9.1 billion in 2017. That will be broken into \$18.5 billion additional in 2020 and \$33.9 billion in 2021.

China will also purchase \$37.6 billion in services from U.S. companies over the two years, \$12.8 billion above the 2017 level in 2020 and \$25.1 billion above the level in 2021. Country «shall ensure» additional purchases of U.S. agriculture products by \$32 billion over two years, the deal says, including \$12.5 billion above the corresponding 2017 baseline of \$24 billion in 2020 and \$19.5 billion above the baseline in 2021 [13].

Analysts say it's unlikely that the deal will produce gains sufficient to outweigh the losses already suffered.

Let's take a look at the winners and losers from the deal.

Winners can be:

1. The signing offers an opportunity for US President Donald Trump to put the trade war behind him and claim an achievement heading into the 2020 presidential election.
2. China appears set to emerge from the signing having agreed to terms it offered early in the process, including loosening market access to US financial and car firms. In many cases, companies from other countries are already benefiting from the changes. While President Xi can claim he did not simply bow to America's demands, that doesn't mean the Chinese are celebrating. The Federal Reserve estimates that China's economy has taken a 0.25% hit, as US demand for its goods fell by about a third.

3. Globally, economists estimate that the trade war will shave more than 0,5 % off of growth. But some countries have benefited from the fight, which redirected an estimated \$165bn in trade. Analysts at Nomura identified Vietnam as the country that would gain the most, while the UN found that Taiwan, Mexico and Vietnam saw US orders ramp up last year [12].

Losers can be:

1) American companies and consumers. The new deal halves tariff rates on \$120bn worth of goods, but most of the higher duties – which affect another \$360bn of Chinese goods and more than \$100bn worth of US exports – remain in place. And that's bad news for the American public. Economists have found that the costs – more than \$40bn so far – are being borne entirely by US companies and consumers.

2) Farmers and manufacturers. The new deal commits China to boost purchases in manufacturing, services, agriculture and energy from 2017 levels by \$200bn over two years. Farmers, who have been targeted by China's tariffs, have seen bankruptcies soar, prompting a \$28bn federal bailout. Among manufacturers, the Federal Reserve has found employment losses, stemming from the higher import costs and China's retaliation. Over the long-term, American firms may reroute supply chains away from China to avoid the tariffs – but that's an expensive prospect.

3) China has agreed to new protections for intellectual property, including lowering the threshold for criminal prosecution and increasing penalties. Critically, the two sides say they have agreed to a way to resolve such disputes. Those were among the issues that ostensibly triggered the trade war. But analysts say it's not clear if the new commitments are any different from promises that China has made before. And the new deal does not address some of America's chief complaints about China's trade practices – such as the subsidies it provides to certain industries [12].

But the agreement has plenty of critics in both parties and the deal leaves many important economic issues unresolved.

The current foreign trade policy of the US aims to slow down the still rapid economic growth of the PRC and its growing importance in the world economy. The China's government in its turn has a goal to achieve leadership in robotics, biotechnology and artificial intelligence. It will provide financial support to high-tech industries, and will do everything possible not to let the US stop or slow down the modernization and digitalization of the China's economy.

L. Kapustina and others consider four scenarios of the US-China trade war [4].

Scenario 1. Trade war will escalate into Cold War II.

The countries will not give up their political and economic systems and will not transform them according to the practices imposed of suggested by the opposite side. In contrast to the Cold War I, China has a chance to win since it was able to build a competitive economy and form TNCs that made their way to the Global 500. The US will surround China with powerful American military capabilities, creating NATO-like adversarial alliances. China, in its turn, will seek to strive to push the US out from the APR. The US will explain its unilateral sanctions with the willingness to strike better deals, to reach an «honest» deal with China, but serving the interests of the US economy. The country will be achieving its goals by presenting ultimatums to its trade partner, if their national interests or security are considered harmed. As a result, more and more global problems will be addressed by unions of countries not involving the US (climate agreements, nuclear agreement with Iran, TPP – Trans-Pacific Partnership, China – EU summit in July 2018, etc.). The US will be gradually becoming isolated in the international community. The risk of unilateral economic sanctions imposed by the US will push other countries to search for alternative suppliers and markets. China has become a leader in the Regional Comprehensive Economic Partnership (RCEP) of 16 countries, the scale of which expanded beyond the Comprehensive and Progressive Agreement for Trans-Pacific Partnership (CPTPP) without the US: 30 % of global GDP, 50 % of the world population. Exporting to RCEP countries from the PRC accounts for 26 % of the total China's exports. The development of mega-union will strengthen the leading role of China in the region. At the same time, China's investment climate will suffer, the implementation of the «Made in China – 2025» plan is under the risk of failure, which may slow down technological progress in the country [4].

Scenario 2. Consensus to avert the trade war will be reached.

A trade war will end with a compromise. It is possible if the US learns to respect the other parties' core interests and major concerns. China has already declared its readiness to open its car market, liberalize the banking sector, strengthen the protection of intellectual property rights, and limit the transfer of American

technologies to Chinese business. China may agree to buy as much of the agricultural produce from American farmers as they can supply. China is willing to seek a compromise and is ready to increase imports of goods and services from the US, cut down government subsidies to its businesses, and make the transfer of American technology more transparent. However, it is not likely to cancel the increased import tariffs previously introduced by the US. The scenario does not exclude the possibility that the trade conflict can be frozen up for a long period of time. Both countries are deeply interested in exporting products and services on a bilateral basis and in developing global supply chains. The negotiated settlement agreement and the end of the war is possible, since both countries will lose more than they can gain as a result of the war. We can expect that China and the US will remain strategic partners despite the increased competition between them. Business-to-business ties will become closer, and mutual understanding of cultures will improve [4].

Scenario 3. The trade conflict is frozen.

The trade war is becoming prolonged, high import tariffs are not cancelled. At the same time, companies in both countries are adapting to export-import operations under economic sanctions, developing commercial schemes to circumvent trade restrictions. In this scenario the imbalance in trade between the US and China will be decreasing and - according to official statistics – will reach a target level of USD 200 billion. However, in fact, the goods of Chinese origin will be supplied to the American market from other countries, e.g., neighboring countries in the APR. China's exports to the US are typically Chinese-assembled goods that contain many foreign parts and components – and are often American-branded. A further 37 percent of the US imports from China consist of parts and components on which US-based manufacturers rely. TNCs have begun to restructure their global supply chains and may move the final assembly of goods from China to neighboring Asian countries. It will result in changes in the geographic structure of China's exports and imports. Trade wars lead to changes in export-import flows, orientation to other countries, emergence of regional free trade zones and economic alliances. As the result, the companies seek possible ways to circumvent sanctions and to lobby and promote their business interests. Under this scenario, the US will achieve its goal of reducing the trade deficit in bilateral trade with China, but with poor economic efficiency [4].

Scenario 4. Trade war will escalate into Hot World War III

A trade war can escalate from Cold to Hot stage, which is especially unwanted scenario considering that the US allows limited use of nuclear weapon. The conflict is associated with the race for global economic domination. The US has a serious advantage in cyberspace and it seeks to «digitally colonize» the global economy. This scenario seems unlikely now, but it is not excluded. Trump has made matters worse by acting unilaterally against China in a way that would appear to breach World Trade Organization rules. Indeed, potential allies find Trump's «America First» rhetoric repulsive. All this has given China the political high ground – «China doesn't want a trade war, but we're not afraid to fight a trade war» has become Beijing's official line [4].

The analysis of the abovementioned scenarios shows that scenario 2 is being implemented, as the US-China negotiations are in phase 1. Let's look at future scenarios for the US-China relations development.

Future scenario #1: The U.S. and China Reach a Phase 2 Deal & Comprehensive Settlement.

The Phase 1 agreement signed on January 15th is a game-changer for U.S.-China trade relations – the likely beginning of the end of the trade war. This phase represents that the parties have found common ground and enshrined it in a binding legal agreement. Even though most previously existing tariffs still remain in place, it is now realistic to anticipate a broad negotiated settlement in a Phase 2 deal that includes a sharp reduction in tariffs, Chinese implementation of necessary reforms, and a far more balanced U.S.-China trade relationship. A settlement of this kind would significantly expand business opportunities for American companies to export more products to China and to import more Chinese products to the United States [2].

Future scenario #2: The U.S. and China continue their negotiations for a Phase 2 deal but find it difficult to reach agreement.

Despite agreement on a Phase 1 deal, the tensions and uncertainty of U.S.-China negotiations mean the U.S. and China may face complications and delays reaching a meaningful Phase 2 deal requiring new Chinese commitments and an end to high U.S. tariffs. Factors that could slow down the process of reaching a Phase 2 agreement include various threats by the Trump administration:

1. Delisting Chinese companies from S. stock exchanges.
2. Blocking a range of public and private pension funds and university endowments from making certain investments in China.

3. Putting other capital controls on U.S. private sector investment in China to protect against opaque Chinese company accounting and business practices.

4. Broadening scrutiny of potential Chinese investments in the United States on national security grounds.

5. Expanding checks by the Securities and Exchange Commission (SEC) of Chinese companies that do business in the S.

6. Disrupting the flow of capital between Hong Kong and mainland China if China does not adequately respect the autonomy of Hong Kong.

Each of the U.S. measures described above would likely cause China to take reciprocal retaliatory actions – just as China has responded to U.S. tariffs with reciprocal tariffs of its own on American products.

At stake in the Phase 2 negotiation are issues that will determine whether the Trump administration achieves its core objectives in the trade war, including: stricter rules to strengthen information security for cross-border data flows of American companies that do business in China; limiting the subsidies by China's government to state-owned companies which facilitate unfair competition.

The issue for Phase 2 that is likely of greatest importance to American importers is whether an agreement removes U.S. tariffs on more than \$500 billion in Chinese products that threaten the well-being of their businesses [2].

Future scenario #3: The U.S. and China break off discussions on a final Phase 2 settlement of the trade war after negotiations fail and they pursue hostile trade policies toward each other.

If the U.S. and China cannot reach a meaningful trade agreement in 2020, it is likely they will break off negotiations and pursue hostile trade policies toward each other. In this case, some or all of the following economic and political developments are likely to occur:

1. The trade war will evolve into a major, multifaceted dispute – the equivalent of a cold war – that involves geopolitical and security disputes as well as trade issues;

2. Both the U.S. and China will find it difficult to stop a vicious cycle of retaliation and counter-retaliation on trade and other issues;

3. China and the S. will strive to consolidate their own trade blocs that exclude the other country – potentially decoupling the U.S. and Chinese economies/financial sectors;

4. China will enhance the role of its state-owned businesses using increased subsidies;

5. The U.S. will significantly expand its restrictions on trade with China by delisting Chinese companies from U.S. exchanges, blocking public and private U.S. investments in China, enacting much more restrictive export controls, ending most Chinese investment in the United States, exercising greater scrutiny by the SEC of Chinese companies and taking other restrictive measures [2].

This is the greatest trade war in economic history and it can result in a change in the international trade architecture, slow-down of financial markets. The countries can be divided into two blocks supporting the US or China, and at the same time, forming the mega-alliances of economies, as well as regional currency zones. If the two sides do not reach an agreement and will continue to ramp up tariffs and barriers on trade, which could even spill over to other parts of the world, so it will be a trade version of the Cold War, and the economic consequences would be severe.

3. CONCLUSIONS AND PROSPECTS FOR FURTHER RESEARCH

So, the trade war happens when one country retaliates against another by raising import tariffs or placing other restrictions on the other country's imports. Trade wars are an aftereffect of protectionism. Protectionism is not necessarily a bad thing. For example, it can help protect domestic businesses, jobs, and revenue against competition from foreign imports. However, trade wars are almost always damaging to both countries' economies. The main causes of the US-China trade war are: a battle for global economic dominance; the US accuses China of unfair trading practices, of stealing intellectual property, it also wants Beijing to make changes to its economic policies, which unfairly favor domestic companies through subsidies; the US trade deficit; midterm elections members of the Congress; the trade war is supposed to bring American jobs back home, to reduce high-tech capacity of China, to prevent the growth of China's military strength. After more than two years of rising tension, the US and China have signed a deal aimed at calming trade frictions (January 15, 2020). The deal is intended to open Chinese markets to more American companies, increase farm

and energy exports and provide greater protection for American technology and trade secrets. The trade deal contains a variety of victories for American industry, including opening up markets for biotechnology, beef and poultry. Banks, insurers, drug companies and the energy industry are also big beneficiaries. The agreement also includes a pledge by both countries not to devalue their currencies to gain an advantage in export markets. There are such future scenarios for the US-China relations development: scenario #1 – the U.S. and China reach a Phase 2 Deal & Comprehensive Settlement; #2 – the U.S. and China continue their negotiations for a Phase 2 deal but find it difficult to reach agreement; #3 – the U.S. and China break off discussions on a final Phase 2 settlement of the trade war after negotiations fail and they pursue hostile trade policies toward each other.

The prospects of further researches, in our opinion, are the affects of US-China trade war on US and China's economy.

REFERENCES

1. A quick guide to the US-China trade war. URL: <https://www.bbc.com/news/business-45899310>
2. Are You Prepared for the Outcome of the U.S.-China Trade War? URL: <https://www.globaltrademag.com/are-you-prepared-for-the-outcome-of-the-u-s-china-trade-war/>
3. China Trade Deal Details Protections for American Firms. URL: <https://www.nytimes.com/2020/01/14/business/economy/trump-china-trade-deal.html>
4. Kapustina, L., Lipková, L., Silin, Y., Drevalov, A. (2020). US-China Trade War: Causes and Outcomes. URL: https://www.researchgate.net/publication/338550900_US-China_Trade_War_Causes_and_Outcomes
5. Melatos, Mark (2019). Who Wins a Trade War? URL: <http://www2.aueb.gr/conferences/Crete2019/Papers/Melatos.pdf>
6. Re-assessing the US-China trade war. URL: <https://economics.rabobank.com/publications/2018/november/re-assessing-the-us-china-trade-war/>
7. Terence Tai-leung Chong (2019). Understanding China-US Trade War: Causes, Economic Impact, and the Worst-Case Scenario. URL: https://www.igef.cuhk.edu.hk/igef_media/working-paper/IGEF/igef%20working%20paper%20no.%2071%20english%20version.pdf
8. Trade and Trade Diversion Effects of United States Tariffs on China. URL: <https://unctad.org/en/pages/PublicationWebflyer.aspx?publicationid=2569>
9. Trade war: US-China trade battle in charts. URL: <https://www.bbc.com/news/business-48196495>
10. Trade Wars and their Effect on the Economy and You. URL: <https://www.thebalance.com/trade-wars-definition-how-it-affects-you-4159973>
11. Trump Signs China Trade Deal, Putting Economic Conflict on Pause. URL: <https://www.nytimes.com/2020/01/15/business/economy/china-trade-deal.html>
12. US-China trade deal: Winners and losers. URL: <https://www.bbc.com/news/business-51025464>
13. What's in the U.S.-China Phase 1 trade deal. URL: <https://www.reuters.com/article/us-usa-trade-china-details-factbox/whats-in-the-us-china-phase-1-trade-deal-idUSKBN1ZE2IF>

Матеріал надійшов до редакції 04.12.2019 р.

ТОРГОВА ВІЙНА США-КИТАЙ: ПРИЧИНИ, КЛЮЧОВІ ПОДІЇ ТА МОЖЛИВІ СЦЕНАРІЇ

У статті визначено причини та ключові події торговельної війни між США й Китаєм. Торговельна війна США та Китаю є кульмінацією давніх торговельних суперечностей, які дві країни не змогли вирішити на офіційному рівні. Скарги Вашингтона виникають через використання Китаєм протекціоністської торговельної політики, такої як експортні мита та квоти, державні субсидії, обмеження доступу на ринок і крадіжки прав інтелектуальної власності. Пекін, з іншого боку, підкреслює, що Китай є країною, що розвивається, та занчає, що різні антидемпінгові й компенсаційні заходи в США є незаконними. У статті визначено, що основними причинами торговельної війни між США та Китаєм є битва за глобальне економічне панування; США звинувачують Китай у недобросовісній торговій практиці, у крадіжці інтелектуальної власності; США має на меті, щоб Пекін вніс зміни у свою економічну політику, яка несправедливо надає перевагу вітчизняним компаніям через субсидії; дефіцит торгівлі США; проміжні вибори членів Конгресу; торгова війна повинна повернути американські робочі місця на батьківщину, зменшити високотехнологічний потенціал Китаю, не допустити зростання військової сили Китаю тощо. Торговельна війна розпочалась у липні 2018 р., коли США застосували перший раунд тарифів для Китаю. Згодом відбулися ще чотири раунди. Станом на січень 2020 р. напруга остаточно зменшилася, оскільки дві

сторони підписали часткову угоду (фаза 1). Сторони погодилися скасувати тарифи та розширити торгівлю. У статті визначено три майбутні сценарії розвитку відносин між США й Китаєм: 1 – США та Китай досягнуть фази 2 угоди й усебічного врегулювання; 2 – США та Китай продовжують переговори щодо фази 2 угоди, проте згоди досягти важко; 3 – США й Китай припиняють обговорення остаточного врегулювання торговельної війни, держави продовжують здійснювати ворожу торговельну політику один до одного.

Ключові слова: торгова війна, торговельні протиріччя, протекціоністська торгова політика, право інтелектуальної власності (ПІВ), глобальне економічне домінування, недобросовісна торговельна практика, дефіцит торгівлі.

UDK 327(100):616.98

Matyushok Viktoriia,

4th year student of International Relations Faculty
Lesia Ukrainka Eastern European national University
matyushok0312@ukr.net;

Lysets'ka Tetiana,

4th year student of International Relations Faculty
Lesia Ukrainka Eastern European national University
Tetiana.Lysetska2016@eenu.edu.ua

THE WORLD SITUATION AFTER COVID-19

The article represents the peculiarities of the COVID-19's impact on the economy and international relations within COVID-19. The international crisis caused by the COVID-19 coronavirus pandemic and perspectives of the future world situation after pandemic are analyzed.

The COVID-19 pandemic has affected international relations and caused diplomatic tensions. The diplomatic relations have been affected due to the tensions around trade and transport of medicines, diagnostic tests and hospital equipment for coronavirus disease 2019. Leaders of some countries have accused other countries for not containing the disease effectively and resulting in the uncontrolled spread of the virus. Developing nations in Latin America and Africa cannot find enough materials for testing for coronavirus disease, partly because other countries in Europe and the United States and outspending the resources.

There is no doubt that the time of the pandemic from the end of January to the present has witnessed a number of unparalleled realities that the world has not experienced since World War II. The pandemic will have different effects on the very pulse of the economy, sociology and mental health, as well as on policy, patterns of political interaction as well as international relations. But it is an exaggeration to say that the post pandemic world will be completely different from the world before it. Certainly, there have been political, economic and international trends that have been emerging for years and were accelerated by the pandemic; other new variables were certainly introduced by the pandemic, while some systems, relationships, and trends will not witness any change. The world is facing a severe economic crisis, and one that will impact countries to different degrees (in proportion with the capabilities of the former state, and not the virulence of the pandemic).

Key words: *pandemic; COVID-19; international relations; global challenge.*

1. INTRODUCTION

In general, the pandemic that begins in one country and quickly spreads around the world forms the definition of a global challenge. Every global crisis has a great impact on the international system, its structures, norms and institutions. The COVID-19 pandemic originated in China began to fall off in mid-February. The pandemic impacted open and closed countries, rich and poor, East and West. The pandemic is the greatest global crisis of the present century. Its depth and scale are really enormous. The pandemic caused the public health crisis which threatens each of the 7,8 billion people on Earth. COVID-19 put the global economy into the tailspin. The estimates predicated that most major economies will lose about 2,4 % of the

value their gross domestic product (GDP) over 2020. The leading economists proposed to reduce their 2020 forecasts of the global economic growth down from around 3,0 % to 2,4 %. In order to put this number in perspective, the global GDP was estimated at around 86,6 trillion U.S. dollars in 2019. The effects of the prolonged restrictions on the economic activities in the developed economies will spill over to the developing countries via trade and investment channels. In addition, the sharp decline in the consumer spending in the European Union and the United States will reduce imports of the consumer goods from the developing countries. Besides, the global manufacturing production can contract significantly, amid the possibility of the extended disruptions to the global supply chains. In the worst-case scenario, global GDP can shrink by 0,9 % in 2020 instead of the growing a projected 2,5 %. World output can contract further if the imposed restrictions on the economic activities extend to the third quarter of the year. We can compare with the world economy contracted by 1,7 % during the global financial crisis in 2009. Many countries head for very sudden and unprecedented recession. No doubt that this crisis will catalyze some huge changes.

The subject of the study includes the international relations within COVID-19 and changes after pandemic. The purpose of the study is to determine the peculiarities of the international relations within COVID-19 and what will come after pandemic.

2. RESULTS OF THE RESEARCH

The rapid spread of COVID-19 compromised the circulatory system of the global economy. The port traffic declined significantly and the airline travel has come to a standstill. The stock market went from bull to bear in record time. Although the coronavirus causes mild to moderate symptoms in the vast majority of those infected, it is fatal for people with underlying conditions and compromised immune systems. The 2019–2020 coronavirus pandemic greatly affected the international relations and caused some diplomatic tensions. The diplomatic relations were affected by the tensions around trade and transport of medicines, diagnostic tests and hospital equipment for coronavirus disease. The leaders of some countries accused other countries for not containing the disease effectively and resulting in the uncontrolled spread of the virus. We expect a return to normal, albeit in the context of the economic crisis after the pandemic is over. Besides, the international community can mitigate the consequences of COVID-19 only with the help of the cooperation and by strengthening the institutions of multilateralism [1].

The international crisis caused by the COVID-19 coronavirus pandemic formed the predictions about a new world order. Many great politicians and scholars suppose that the pandemic will cause the global economic downturn (it may be the worst since the Great Depression) which will affect the system of the international relations that developed after the end of the Cold War. In its own turn the systemic changes in the current global world order should not be expected. There are some reasons of the «liberal world order» [2]. Two camps were formed in the world – a capitalist one and a socialist one after the Second World War. The centralized non-alternative power, a command economy and closed borders were the foundation of the latter. The following components: collapse of the Soviet Union and the reforms in China (the symbol of the end of the Cold War and so-called «the end of history») demonstrate the bankruptcy of the command economy and closed borders. The capitalist world was not developed according to a single model. It represented two models: a classical liberal or «neo-liberal» one and another based on the ideas of the social democracy, which prevailed in most European countries. The world has faced two serious economic crises: in 1997–1998 and in 2008–2009 in the period after the end of the Cold War. Majority of the experts consider that extreme liberalism negatively affects the economic well-being of the citizens, the power of the large industrial and financial corporations should be limited and the market should be periodically regulated by the state [1].

Over the past thirty years the situation in the international arena deteriorated with the help of the intensification of manifestations of nationalism and ethnic and territorial conflicts. The threat to the values of the liberalism and globalization also came from the search for identity and it included religion which was reflected (in its extreme form) in the activation of ISIS in the Middle East. As a result the problems with the value system of the liberalism and globalization appeared before the COVID-19 pandemic. The so-called «coronavirus crisis» greatly exacerbated the political and economic situation, which was under stress because of the conflicts, defaults, trade wars, etc. Undoubtedly, the world expects an economic crisis and its depth will influence the «behavior» of the masses, governments and states [3].

In addition to the exacerbating existing problems in the world, the pandemic also exposed the weaknesses of the nation-states (for instance, in the field of healthcare). There are some opinions which express that centralized authorities are able to more effectively respond to a large-scale challenge. So it is possible to compare the reaction of China and Singapore, on the one hand, and the reaction of the United States and Italy, on the other. Historically the pandemics occurred (for example the «Spanish flu» in 1918–1919) and they spread all over the world without anything remotely resembling the current degree of the globalization. We can not blame the spread of the virus on open borders. Undoubtedly the speed of the distribution of the virus is the result of modern technology.

Some experts believe that the outbreak of COVID-19 may become the beginning of the new system where citizens will be totally monitored by the state, forming a threat to human rights. Yuval Harari, the Israeli historian, wrote about it in the apocalyptic tones. But the problem of the «superstate spy» existed regardless of outbreaks of coronavirus or other infections. Besides, Michel Foucault, the French philosopher, wrote about the threat of the general surveillance back in the middle of the last century. He used the concept of «panoptism», the roots of which go into the history (the famous project of an ideal prison – the panopticon of Jeremiah Bentham, an English lawyer of the 18th–19th century). The supervision is a main feature of every modern state (democratic and authoritarian) which use some constantly-evolving technologies. These technologies include market economy with its credit cards, mobile phones, applications and social networks. Majority of the systemic changes in the world arose with the help of the transformation of the economic relations and related political values. The wars were often the result of the systemic crisis. After two world wars, in the 20th century, mankind came to the realization which was necessary to regulate the international relations. So the modern «international community» with the UN and international structures appeared [4].

We should not exaggerate the influence of COVID-19 on the architecture of the prevailing world order. It is possible to forecast some demographic problems, ecology and regional conflicts. At present there are many discussions about how best to respond to these and other global challenges. Majority of the countries of the world which enjoy a high standard of living adopted the liberal model. But it attempts to replicate it, especially in such regions as the Middle East. It can also lead to the devastating consequences, as it happened in Iraq, Libya, Syria and Afghanistan. The migration flows caused by these conflicts and the intensification of the radical movements threaten the same liberal countries which promote these values.

During the Cold War the word «coexistence» was commonly used among politicians. This concept can be introduced into modern international relations. We hope that after the current pandemic the international community will mitigate the consequences of COVID-19 only through cooperation and a strengthening of the institutions of multilateralism. But it is necessary to remember that our world is completely different from the times of the First World War, the «Spanish flu» pandemic, the Great Depression, etc.

The experts notice that Chinese government used COVID-19 as an opportunity to begin the positioning itself as an alternative to U.S. leadership, even trying to replace U.S. leadership. These two countries were competitors during long time. They can stay competitors during this crisis also. The COVID-19 crisis highlighted the centrality of the Fed and the U.S. dollar to the international system in general and in the global economy in particular. We should remember what happened back in 2008, during the international global financial crisis. The Federal Reserve played a great role as a lender of last resort, not just for U.S. funds, but globally. Some observers said the Federal Reserve became the world's central bank, not just the U.S.'s central bank. COVID-19 can cause a long-term impact on the world. This virus will hit the developing world at the same rate, scale that it's hit the developed world and cause the long-term damage to the various nations in Africa. The outcome which should be as a result of COVID-19 can be a way of the realization of the fragility of the international system. The main problem lies in the time when the pandemic will finish, but it may finish in five years [5].

There is a great chaos caused by the global public health and the international economic system. All changes in American commerce, Chinese manufacturing and energy producing countries, including the Middle East impact the coronavirus pandemic. It will destroy power structures of the international system. The reduction in Chinese supply of the intermediate inputs can greatly affect the productive capacity and the exports of any country. So some European auto manufacturers will face the shortage of the critical components for their operations, companies in Japan may find difficult to obtain parts necessary for the assembly of digital cameras, etc. The most impacted economies will be the European Union (machinery, automotive and chemicals), the United States (machinery, automotive and precision instruments), Japan (machinery and

automotive), the Republic of Korea (machinery and communication equipment), Taiwan Province of China (communication equipment and office machinery) and Vietnam (communication equipment).

So COVID-19 can affect the global economy through the following channels:

1. direct impact on production. Chinese production was greatly affected by the shutdown in Hubei province and other areas. Some other countries also began to feel the direct impact as their authorities put in place similar measures. According to the World Bank Korea, Japan, and other Asian countries are China's largest sources of imports. As a result these areas will likely experience slow growth in the first half of 2020 without new outbreaks of the disease;

2. supply chain and market disruption. Many manufacturing firms rely on the imported intermediate inputs from China and other countries affected by the disease. Besides, many companies also rely on sales in China in order to meet financial goals. The slowdown in economic activity (and transportation restrictions) in affected countries will have an impact on the production and profitability of the specific global companies, particularly in manufacturing and in raw materials used in manufacturing. For the companies that rely on the intermediate goods from the affected regions and that can not switch sourcing, the size of the impact may depend on how quickly the outbreak fades. Small and medium-sized firms can have greater difficulty surviving the disruption;

3) financial impact on firms and financial markets. The temporary disruptions of the inputs and/or production can stress some firms, particularly those with the inadequate liquidity. The traders in financial markets can or can not correctly anticipate or understand which firms can be vulnerable. The resulting rise in risk can reveal that one or more key financial market players took the investment positions which are unprofitable under the current conditions, further weakening trust in the financial instruments and markets.

The global political events are not dictated by one or two superpowers, but governments of every country are racing to face the same challenge, adopting different methods from total quarantine and lockdowns to herd immunization. All are at great risk, and as economies shut down and resources are stretched, dynamics of the international power may see a shift. Besides, the globalization is under strain and the crisis will redraw the borders between the state and market, probably pushing us towards a certain level of the industrial relocation to protect supply and production lines. The international relations theorists measure the distribution of power primarily with the help of the combination of the domestic economic and military assets and international alignment. While the U.S. economy will take a major hit from the pandemic at present, China is not about to throttle through the economic carnage hitting the rest of the world [6].

There are different forecasts: some experts suppose that the virus will be over in a few months, but other experts suppose that the virus could be plaguing us until 2021. Kristalina Georgieva, the International Monetary Fund's (IMF) managing director, stated that the human cost of the pandemic was «immeasurable» and the global economic outlook was negative. She noticed that «a recession at least as bad as during the global financial crisis or worse» [7]. Besides, Donald Trump announced that the United States took the measures in the terms of the social distancing that had an impact on the trade. Donald Trump mainly based his entire political manifesto on the economic prosperity and strength with the help of the isolation.

We can propose the following extreme combinations that respond to the coronavirus:

1. state capitalism: centralized response, prioritizing exchange value;
2. barbarism: decentralized response prioritizing exchange value;
3. state socialism: centralized response, prioritizing the protection of life;
4. mutual aid: decentralized response prioritizing the protection of life.

The state capitalism is the dominant response in the world right at present. The typical examples of the state capitalism are represented in the UK, Spain and Denmark. The state with capitalism continues to pursue exchange value as the guiding light of the economy. In the UK non-essential construction is still continuing, leaving workers mixing on the building sites. The barbarism may be the future if it will be continued to rely on exchange value as our guiding principle. It will be a mistake if the government fails to step in a big enough way during the worst of the pandemic. The support should be proposed to businesses and households. The state socialism includes is represented in the UK, Spain and Denmark. The key consists of the measures like nationalization of hospitals and payments to workers are seen not as tools to protect markets, but a way to protect life itself. The state nationalizes hospitals and makes housing freely available. Besides, it provides all citizens with a means of various goods – both basics and any consumer goods we can produce with a reduced workforce. The mutual aid is the second future in which the protection of life as the guiding principle of the

economy takes place. In this case the state does not play a great role. Both individuals and small groups begin to organize support and care within their communities.

3. CONCLUSIONS

COVID-19 will undoubtedly be a defining moment in the contemporary history. The COVID-19 pandemic is mainly a public health, but the response to that crisis in China and the rest of the world raise the questions of the world order. The pandemic will develop the state and reinforce nationalism. The governments of all types will adopt emergency measures to manage the crisis. Besides, COVID-19 will accelerate the shift in power and influence from West to East. The virus will form a world which is less open, less prosperous and less free.

REFERENCES

1. Green, M. Senior Vice President for Asia and Japan Chair. URL: <https://www.csis.org/analysis/geopolitical-scenarios-asia-after-covid-19/>.
2. Busby, J. What International Relations Tells Us about COVID-19. URL: <https://www.e-ir.info/2020/04/26/what-international-relations-tells-us-about-covid-19/>.
3. Mair, S. What will the world be like after coronavirus? Four possible futures. URL: <https://theconversation.com/what-will-the-world-be-like-after-coronavirus-four-possible-futures-134085/>.
4. Boskin, M. Economic recovery from the Covid-19 crisis will need a balancing act. URL: <https://www.theguardian.com/business/2020/apr/28/economic-recovery-covid-19-crisis-politics/>.
5. Haass, R. The Pandemic Will Accelerate History Rather Than Reshape It. URL: <https://www.foreignaffairs.com/articles/united-states/2020-04-07/pandemic-will-accelerate-history-rather-reshape-it/>.
6. Busby, J. What International Relations Tells Us about COVID-19. URL: <https://www.e-ir.info/2020/04/26/what-international-relations-tells-us-about-covid-19/>.
7. Burns, N. How the World Will Look After the Coronavirus Pandemic. URL: <https://www.belfercenter.org/publication/how-world-will-look-after-coronavirus-pandemic/>.

Матеріал надійшов до редакції 16.01.2020 р.

СИТУАЦІЯ У СВІТІ ПІСЛЯ COVID-19

У статті представлено особливості впливу COVID-19 на економіку й міжнародні відносини в рамках COVID-19. Представлено також міжнародну кризу, спричинену пандемією коронавірусу COVID-19, та перспективи майбутньої ситуації в світі після пандемії.

Пандемія COVID-19 вплинула на міжнародні відносини й викликала дипломатичну напругу. На дипломатичні відносини вплинула напруженість навколо торгівлі та транспортування ліків, діагностичних тестів і лікарняного обладнання для лікування коронавірусної хвороби 2019. Лідери деяких країн звинуватили інші держави в тому, що вони неефективно стримували хворобу, що призвело до неконтрольованого поширення вірусу. Країни, що розвиваються, у Латинській Америці й Африці не можуть знайти достатньо матеріалів для тестування на коронавірусну хворобу, частково через те, що інші держави Європи та США витрачають ресурси.

Безсумнівно, що час пандемії з кінця січня по сьогодні був свідком низки неперевершених реалій, яких світ не переживав після Другої світової війни. Пандемія матиме різний вплив на кожну зі сфер економіки, соціології та психічного здоров'я, а також на політику, структуру політичної взаємодії, міжнародні відносини. Але без перебільшення можна сказати, що світ після пандемії буде зовсім іншим від світу до неї. Звичайно, існували політичні, економічні й міжнародні тенденції, які формувалися роками та прискорюються з пандемією; інші нові змінні, безумовно, уведені пандемією, тоді як інші системи, відносини й тенденції не будуть свідками жодних змін. Світ стикається із серйозною економічною кризою, яка вплине на країни різною мірою (пропорційно до можливостей кожної держави, а не бурхливості пандемії).

Ключові слова: пандемія; COVID-19; міжнародні зв'язки; глобальний виклик.

УДК 327

Tyshchenko Dmytro,

PhD in Social Sciences (International Relations)

University of Lisbon, School of Social and Political Sciences, Lisbon, Portugal

8125-159 Quarteira, Faro, Portugal

Av. Dom Infante de Sagres, Atlantida II, Edf. Graciosa r/c (personal address)

dmytro.s.tyshchenko@gmail.com;

Sydoruk Tetiana,

Doctor of Political Science, Profesor

Head of Department of International Relations

National University of Ostroh Academy

35800, Ostroh, Rivne province

9/6 University St. (personal address), 2 Seminary St. (office address)

tetiana.sydoruk@oa.edu.ua

<https://orcid.org/0000-0002-7231-9884>

RUDIMENTS OF COLONIAL PAST IN ENGLISH VERSIONS OF NAMES OF THE EASTERN EUROPEAN COUNTRIES AND THEIR CAPITAL CITIES

The article analyses the most common versions of the names of the three Eastern European countries (Ukraine, Moldova, Belarus) and their capitals in the English-speaking world, and their historical characteristics were presented. The authors studied frequency of usage of different forms of the states's names and capitals in English sources over the past two hundred years. The authors' approach is to analyse the frequency of use of different forms of names of countries and capitals of Eastern Europe in English-language sources, and to identify trends in their spread or decrease, and to explain these trends. The authors used an interdisciplinary approach to the study of political actors in Eastern Europe combining theoretical elements of political theory, history, and sociology. A document analysing method was selected due to the need to consider the legal and regulatory of transliteration tradition. In addition, the study also used the method of statistical analysis, which helps to systematise data collection to determine the frequency of usage of the form of proper names of states and capital cities in English language corpus. It is argued that most English-language versions are based on Russian versions of the names of countries and capitals, which underscores the past ties of these countries with the Russian Federation in the form of a dominion colony. The tendency to increase the use of official names of these countries and their capitals in English sources has been revealed. The only and clearly distinguished exception is the name of the capital of Ukraine, when the overwhelming majority of sources continue to use the Russian version of «Kiev».

Key words: Ukraine, Belarus, Moldova, decolonisation, English.

1. INTRODUCTION

After almost three decades after collapse of the Soviet Union, many toponymical terms of three countries contain remnants of their colonial/communism past. As to the English-speaking world, loads of those terms have their origin dated to several hundreds of years when Eastern Europe was enslaved and colonised by Russia in various forms – Muscovy, Russian Empire, Soviet Union, etc. The article focuses on studying most of variants of names of states and their capitals of three post-Soviet Eastern European countries (Belarus, Ukraine and Moldova) in English. The authors aim to differ ways of use of the terms and study their connotation.

The paper is based upon theoretical concepts of J. Fishman & O. García [11] who analysed the linguistic aspects of ethnic identity of Eastern European peoples, and G. White [33] who considered the problems of constructing ethnic identity in South-Eastern Europe. A number of scholars studied particular aspects of the use of English versions of the names of Ukraine, Moldova and Belarus or their capitals [10; 12; 31] or chapters of their history that have influenced the evolution of their names [17; 22; 31]. Much attention has been paid in the scientific literature to the analysis of Russia's influence on the post-Soviet space [13; 24].

The authors' approach is to analyse the frequency of use of different forms of names of countries and capitals of Eastern Europe in English-language sources, and to identify trends in their spread or decrease, and to explain these trends.

The authors used an interdisciplinary approach to the study of political actors in Eastern Europe combining theoretical elements of political theory, history, and sociology. A document analysing method was selected due to the need to consider the legal and regulatory of transliteration tradition. In addition, the study also used the method of statistical analysis, which helps to systematise data collection to determine the frequency of usage of the form of proper names of states and capital cities in English language corpus.

As to theoretical framework, we deployed a neo-realist framework that, we argue, is most suitable to a rigorous assessment and explanation of Russia's foreign policy towards Eastern Europe that gave origin to the issue of Russian-based English names of the Eastern European countries.

Volodymyr Viatrovych, a former President of the Ukrainian Institute of National Remembrance, mentioned in 2015 right after the decommunisation process started in Ukraine that «names and titles recorded in the toponymy have an important educational effect; this was well understood not only by the leaders of freedom-loving democratic states, but also by the leaders of totalitarian regimes» [30, 18].

The process of renaming the toponymic names within the decommunisation policy is a response to a renewed society, the situation in which Ukraine has been living during the last years. Toponymics is a specific tool for installation of state sovereignty and national identity, and the government aimed at introducing Ukrainian names and return the geographical objects their historical names, erasing colonial and communist past of Belarus, Moldova and Ukraine on their political and geographic maps (map 1).

Map 1. Political Map of Belarus, Ukraine and Moldova

Ukraine vs the Ukraine: Arguments and Main Arenas for the Debate

The Ukraine is the way the Russians referred to that part of the country during Soviet times ... Now that it is a country, a nation, and a recognized state, it is just Ukraine. And it is incorrect to refer to the Ukraine, even though a lot of people do it

William Taylor
US ambassador to Ukraine in 2006–2009 [25]

Before Ukraine restored its independence in 1991, the term «the Ukraine» had been generally used in English language resources. In the period 1919–1991, Ukraine was officially known as «The Ukrainian Soviet

Socialist Republic». Therefore, the article «the» appears to be a remnant of that times. However, it is unlikely as Russia had «The Russian Soviet Federative Socialist Republic» as the official name at that times. Furthermore, «the Russia» sounds clumsy and inaccurate for English speakers.

The Resolution On Declaration of Independence of Ukraine 1991 and the Constitution of Ukraine 1996 make it quite clear that the name of the country is «Ukraine», without article: there are no articles in the Ukrainian language, and style directories for writing names of the Associated Press and the Guardian clearly state that the article «the» is not required.

Use of definite article in front of a country name may be considered as an offence for some people. «The» is used in cases if the country's name includes a common noun, noun that can mean ordinary things beyond the name. For instance, the Kingdom, the State, the Republic, the Union, the Confederation, the Commonwealth, the Principality. It is also used before countries with plural names (e.g. the Philippines, the Maldives, and the Netherlands¹).

English speakers sometimes use «the» without a common noun when describing a geographic or cultural region. The Arctic, the Atlantic, the East, the South, and the prairies all require the definite article, but these are not countries.

Hence, the name «Ukraine» is correct as it does not include a common noun. Moreover, «the Ukraine» implies that the entire state is simply a geographic area, and can be considered as offence. Since 1917, the Ukrainian War of Independence, Ukraine has had very definite borders so it cannot be regarded as merely a region.

There is although a possibility to put «the» in front of «Ukraine», which could be correct, when one wants to contrast the past with the present. For instance, one can correctly say, «The Ukraine of Yushchenko was much more democratic than (the Ukraine) of Yanukovych» (Fig. 1).

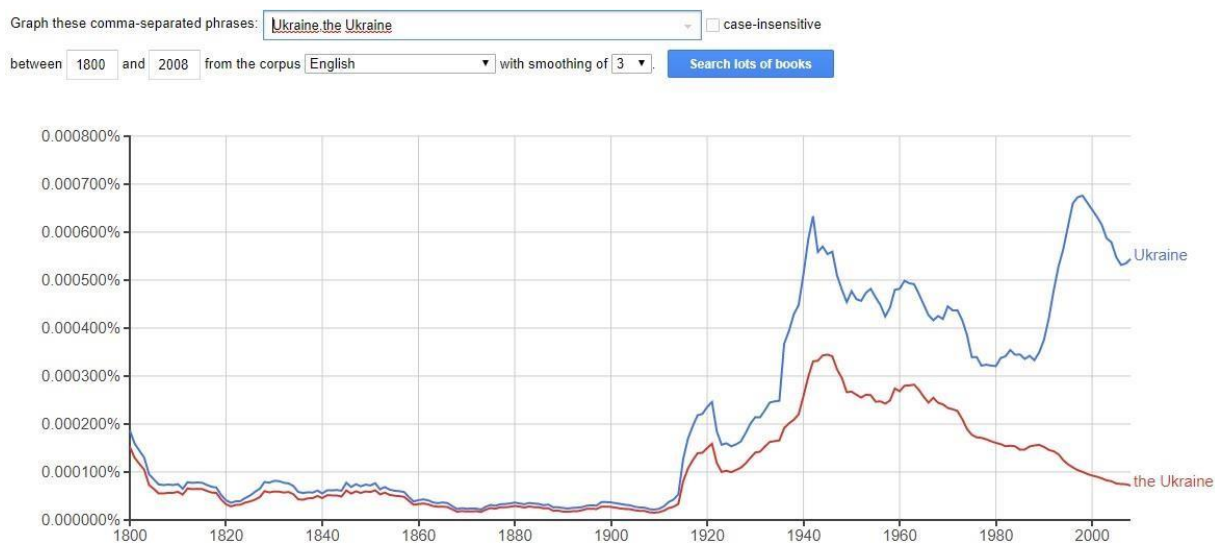

Fig. 1. «Ukraine» and «The Ukraine» in English Text Corpus (1800–2008)

Source: Google Books Ngram Viewer

This chart shows that the name «Ukraine» has been winning positions over «the Ukraine» in recent decades. As to the term «the Ukraine», it first entered popular usage during the Soviet era at a time when Moscow tried everyone to see Ukraine as a component of one nation together with Russians and Belarusians [10]. Ian Mayes, a columnist in «The Guardian», quoted from «Utopia in Power, A History of the USSR from 1917 to the Present» by M. Heller and A. Nekrich: “Moscow’s goal was to eliminate Ukraine and Ukrainians as political and cultural entities. Soviet translators, who knew the patterns for country names in English, deliberately translated the name of this area with the article “the” because it then sounds to English-speakers like a part of a country rather than the name of an individual, independent country” [19].

¹ Another explanation is that the English translation includes a common noun «lands».

The current hybrid war in eastern Ukraine has exposed the full extent of the Kremlin's post-Soviet imperial pretensions. According to I. Pronoza [21, 126], the basic reason for the Russia-Ukraine war in eastern Ukraine is ideology of Russian nationalism that combines Russian fascism, the personality cult of Putin, anti-Western (anti-NATO and anti-American) rhetoric, the «Russian World» doctrine, and international terrorism.

Russia used a concept of «hybrid warfare» against Ukraine that is unique by its structure and functioning: it is hybrid by the form is and the asymmetric by the meaning. A new type of war was clearly demonstrated for the first time during Russia's annexation of Crimea in February-March 2014, support for local radical elements and then a full-scale Russian invasion to the eastern regions of Ukraine [29, 211].

Each element of this «hybrid warfare» is not new and was used in almost all the wars of the past, but its uniqueness is combination and co-operation of these elements, dynamism of their use and growth of importance of information factor.

Russian TV regularly provides platforms for those who stand Ukraine is an artificial nation. Putin, too, is keen on denying Ukraine's sovereignty. At NATO summit in Bucharest in 2008, Putin, according to Russian media, told US President Bush: «You don't understand, George, that Ukraine is not even a state. What is Ukraine? Part of its territories are Eastern Europe, but a greater part is a gift from us» [24, 64]. He hindered if Ukraine attempted to join NATO, Russia could tear eastern Ukraine and Crimea. Consequently, if somebody uses knowingly or not «the Ukraine» form, they demonstrate the Kremlin's current attitude towards this sovereign state.

As to Donbas issue, there are two variants of spelling the name of this territory. When mentioning Russia's occupation of eastern Ukraine, some mass media have been using term «Donbass» (e.g. BBC), others use «Donbas» (e.g. The Economist), with one «s» [26; 1]. Generally speaking, this is a historical, economic coal-mining region comprised of eastern Ukrainian regions together with Russia's Rostov oblast [13, 120]. When talking about the Ukrainian part of this region, one should indicate «Donbas», as a portmanteau form of Donets Basin («Донецький басейн» in Ukrainian). As to the Russian part, «Donbass» is completely correct, having relation to «Донецкий бассейн» in Russian.

Kyiv vs Kiev

The capital city of Ukraine has a long history (having already celebrated the 1,500th anniversary), so its name has also suffered a gradual evolution. One of the oldest English maps of Eastern Europe and Central Asia «Rvssiae, Moscoviae et Tartariae Descriptio», published by Anthony Jenkinson in 1570 for the English Muscovy Company, the name of the city is spelled «Kiou» [3, 54].

In the map of the French cartographer Guillaume de Beauplan in 1650, the name of the city is Kiiow [34]. After the Muscovites invaded and annexed the city (late seventeenth century), the name became «Kiev» until present days in Russian tradition.

Following proclamation of independence in 1991, the Ukrainian government introduced the national rules for transliteration of geographic names from Ukrainian into English, according to which the Ukrainian form «Київ» transliterates into «Kyiv». Name «Kyiv» is the romanised version used in modern Ukrainian has been used in all official documents issued by the governmental authorities since March 1995 (Table 1).

Table 1

Transliteration Records of «Київ» to «Kyiv»

Year	Norm	Document
1995	К=K, и=y, і=i, в=v	Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine, 31.03 № 231
2006	Київ=Kyiv	US State Department Memorandum, 03.10
2010	Київ=Kyiv	Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine, 27.01 № 55
2012	Київ=Kyiv	UN Resolution X/9
2014	Київ=Kyiv, Київська=Kyivska	Order of the Ministry of Agrarian Policy and Food of Ukraine, 29.07 № 282

Sources: Verkhovna Rada of Ukraine, UNO, Kyiv Post

This has established the use of the spelling Kyiv. This version of the city's name is indicated in English versions of Declaration of State Sovereignty of Ukraine (16.07.1990), Act of Declaration of Independence of Ukraine (24.08.1991) and Constitution of Ukraine (Article 20). Interesting fact, the 1990-year-version of the Declaration of Independence contains form «Kiev» [9]. The official form is nowadays used by the United

Nations, all English-speaking foreign diplomatic missions and international organisations. At the same time, most major English-language news sources, such as the BBC, Associated Press, Reuters, The Economist, and the Washington Post, continued to favour Kiev. Nonetheless, transferring the name of the Ukrainian capital as Kiev is an «exonym», a geographical name that is not used by the local population. We can assume that incorrect transliterations, such as Kiev, arose from the use of an intermediary language (Russian) (Fig. 2).

Fig. 2. «Kyiv» and «Kiev» in English Text Corpus (1800–2008)

Source: Google Books Ngram Viewer

There are alternative versions for «Kyiv» as «Kyyiv» and «Kyjiv» that appear in some English-language resources. Andrew Gregorovich argued in 1995 that as «Kiev» was based on an old Ukrainian-language name for the city, and that Kyiv and other potential Roman transliterations (Kyjiv and Kyyiv) were confusing for English speakers. «English is a strange language because it really doesn't care about the spelling of the name in the original language. For example, it doesn't care if Florence is spelled Firenze in Italian, or Prague is spelled Praha in Czech, or Moscow is spelled Moskva in Russian, or Rome is Roma, or Munich is Muenchen in the original language» [12].

In early October 2018, the Ministry of Foreign Affairs of Ukraine, together with the Strategic Communications Centre StratCom Ukraine, launched an online CorrectUA campaign. It aims to appeal to foreign media and foreign airports to correct the spelling of the city of Kyiv in Latin alphabet (KyivNotKiev). Many capitals, cities, international organisations and publishing houses have already supported this initiative. Many of them like BBC, the Associated Press, the Washington Post, the Wall Street Journal, the Guardian and The Economist already changed the spelling of the Ukrainian capital in English from Kiev to Kyiv, and looks like this battle in Ukraine's fight for international identity independence has now been truly won.

Belarus vs Belorussia

The name «Belorussia¹» was first used in early eighteenth century, since Peter the Great was called «His most Sacred Majesty, the Tsar of all the Russias» [18] when Muscovy and later Russian Empire was ideologically formed by three parts – Great Russia (Russian territories), White Russia (Belarus) and Little Russia (Ukraine). It meant that all those peoples were variants of the Russian people, and, henceforth, those territories were also considered as parts of Russia [11, 122].

The term «Byelorussia» in English, based on its Russian form «Белоруссия», was the only official during the Soviet era until its collapse in 1991. After proclamation of independence, the authorities adopted a new name for the country «Belarus», included in the Constitution (Constitution of the Republic of Belarus 1994) (Fig. 4).

¹ In Russian, the term «Белоруссия», is spelled similar to «Россия (Russia)» but is stressed differently.

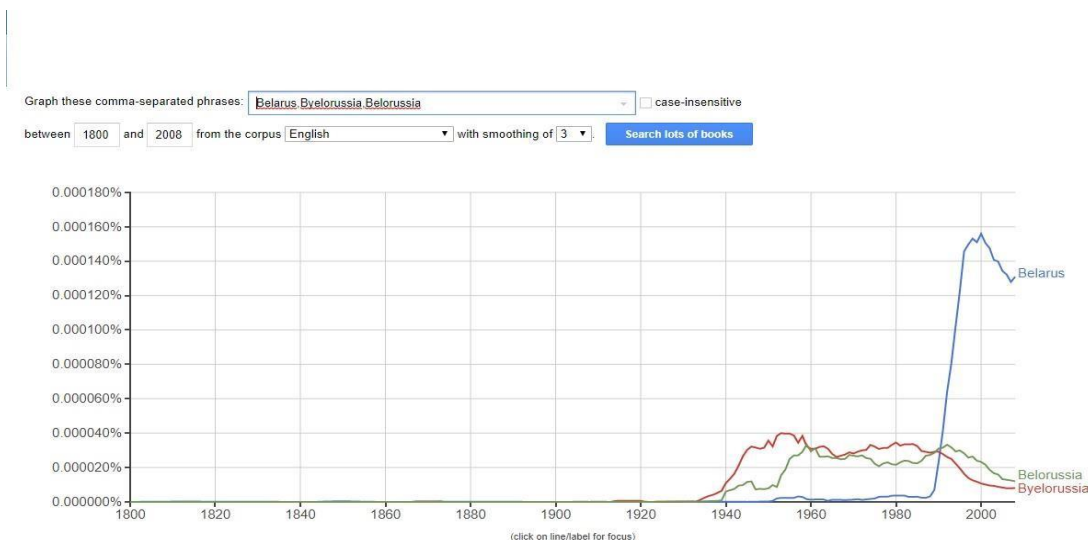

Fig. 4. «Belarus», «Belorussia» and «Byelorussia» in English Text Corpus (1800–2008)
Source: Google Books Ngram Viewer

Officially, the full name of the country is «Republic of Belarus» (Рэспубліка Беларусь, Республика Беларусь). The name «Byelorussia» was replaced by «Belarus» in English and the adjectives Belorussian or Byelorussian was replaced by Belarusian or Belarusan in English (table 2). It is also worth mentioning that loads of local newspapers keep the old name of the country in Russian in their names. Those who wish for Belarus to be reunited with Russia continue using Belorussia. The both names are in current usage in the Russian Federation.

Table 2

Register of «Belarus» and its Adjective Form in English Dictionaries

Dictionary	Name of Country	Adjective or Noun
Oxford English Dictionary	Belarus, formerly called Belorussia, White Russia	Belarusian
Cambridge Dictionary	Belarus	Belorussian
Miriam-Webster Dictionary	Belarus, formerly Belorussia	Belarusian, Belarusan, Belarussian
Collins Dictionary	Belarus, Byelorussia or Belorussia	Belarussian, Belarusian, Byelorussian or Belorussian
Longman Dictionary	Belarus	Belarusian

Sources: Cambridge Advanced Learner’s Dictionary 2005; Collins English Thesaurus; Longman Dictionary of Contemporary English for Advanced Learners 2009; Oxford Dictionary of English 2006; Webster’s New World College Dictionary.

Minsk vs Mensk/Miensk

The original name of the capital of Belarus was Mensk. According to one of the theories, Minsk was initially located 16 km to the southwest, on the banks of Menka river that gave the city its name. It was changed to Minsk by Polish authorities in the sixteenth century, and that name was used by Russian authorities up to the modern times [33]. The city returned to its original name in the 1920s when eastern and central Belarus were part of the newly formed Soviet Union, while its western regions belonged to the Second Polish Republic (fig. 5).

The name «Mensk» was normative and was used everywhere in official documents until 1939 in the Soviet era, when it was changed in to «Minsk» aiming at intensifying repressions against nationally conscious people together with consolidating the process of russification in the republic. The form «Minsk» became normative in the Belarusian language since then.

In 1991, after the collapse of the Soviet Union, the Minsk City Council appealed to the Parliament with a request to return the former form of the name «Mensk» to the city, but the request was refused [29]. Today, some independent mass media and history publishing houses still use the form «Mensk/Miensk».

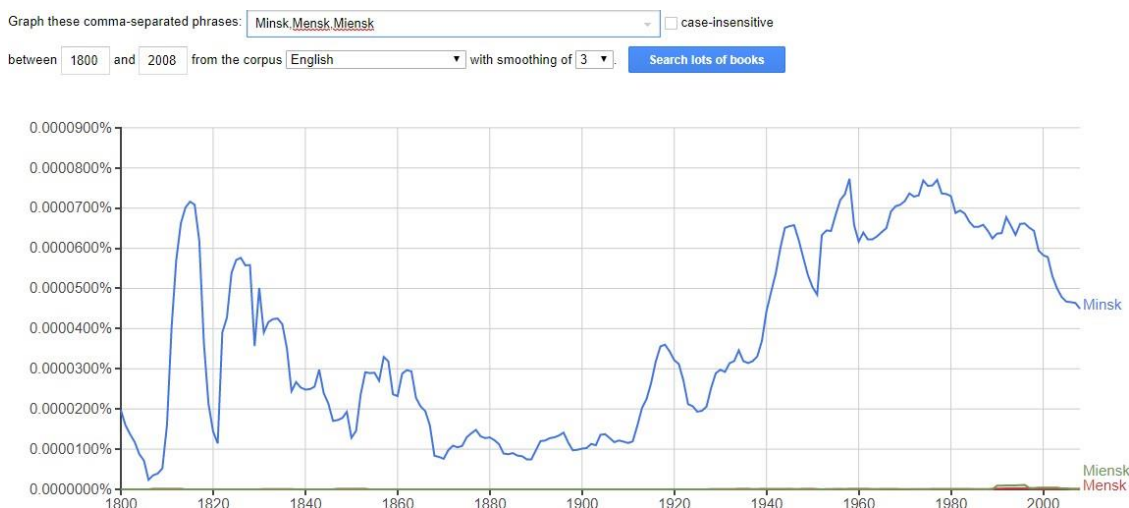

Fig. 5. «Minsk» and «Mensk/Miensk» in English Text Corpus (1800–2008)

Source: Google Books Ngram Viewer

Moldova vs Moldavia

How do you name a nation? Is the rightful answer found in paying homage to historic origin and struggle, or to modern victory and independence? After a history of occupation, foreign oppression, and on-going territory disputes, the true title for the modern day Republic of Moldova is often misunderstood or lost in history and translation [31].

The name «Moldova» derives from the Moldova River; the valley of this river served as a political centre at the time of the foundation of the Principality of Moldavia in 1359 [22, 274]. Moldavia is a historical region and former independent principality set in fourteenth century in Eastern Europe whose western half is now part of Romania and the eastern side belongs to the Republic of Moldova [33, 144–145]. Moldavia can also mean a region in Romania (Western Moldavia or Romanian Moldavia). It was also a name for the Republic of Moldova during Soviet times (Moldavian Soviet Socialist Republic), formerly called Besarabia [33, 15].

For a short time in the 1990s, at the founding of the Commonwealth of Independent States, the name of the current Republic of Moldova was also spelled «Moldavia» [19]. After the dissolution of the Soviet Union, the country began to use the Romanian name, Moldova. Officially, the name Republic of Moldova is designated by the United Nations. The adjectival form and demonym of Moldova is Moldovan, following Moldavian of Moldavia [27] (fig. 6).

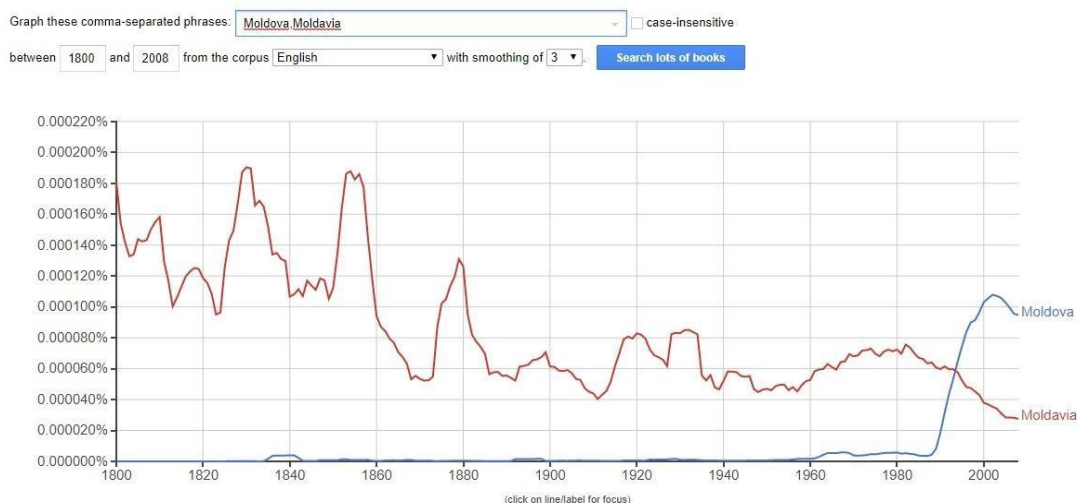

Fig. 6. «Moldova» and «Moldavia» in English Text Corpus (1800–2008)

Source: Google Books Ngram Viewer

As to language denomination issue, it is also a visible remnant of the Moldova's colonial past. During the last centuries, domination of Russian and Soviet empires, «Moldovan/Moldavian» was the only one allowed. Russian authorities underlined distinction between Romanian and Moldovan as they had, and still have, different histories embodied into different political entities. The Declaration of Independence of Moldova in 1991 mentioned «Romanian» as the state language. The Constitution of Moldova, however, identified «Moldovan» as the official language (Art. 13.1): «The State language of the Republic of Moldova is the Moldovan language based on the Latin alphabet»¹ [8]. The Constitutional Court of Moldova drew the line in the disputed in 2013 having provided official status only to the «Romanian» language, as it was mentioned in the Declaration: «In the event of a divergence between the text of the Declaration of Independence and the text of the Constitution, the primary constitutional text of the Declaration of Independence prevails» (Judgment No.36 of 05.12.2013).

It also worth mentioning that the Transnistrian authorities, Russia-led separatist region, solely recognise «Moldovan» language (Art. 12), following policy of its metropole, Russia, in order to impede discussions concerning any possible union of Moldova with Romania [5].

Chişinău vs Kishinev

The origin of the city's name is unclear, but in one version, the name comes from the archaic Romanian word *chişla* (meaning «spring», «source of water») and *nouă* («new»), because it was built around a small spring.

Chişinău is known in Russian as Кишинёв (Kishinyov) and is written Kişinöv in the Latin Gagauz alphabet. There was also form «Chişineu» up till the 20th century in Romanian tradition and «Кишинэу» in the Moldovan Cyrillic alphabet.

As to the English language, the historical name for the city was «Kishinev», based on the modified Russian version because it entered the English language via Russian at the time Chişinău was part of the Russian Empire, the colonised name. There is even a term «Kishinev pogrom» in English meaning an anti-Jewish riot that took place in Chişinău in 1903 [14]. Therefore, it remains a common English name in some historical contexts. Otherwise, the Romanian-based «Chişinău» has been steadily gaining wider currency, especially in written language (fig. 7).

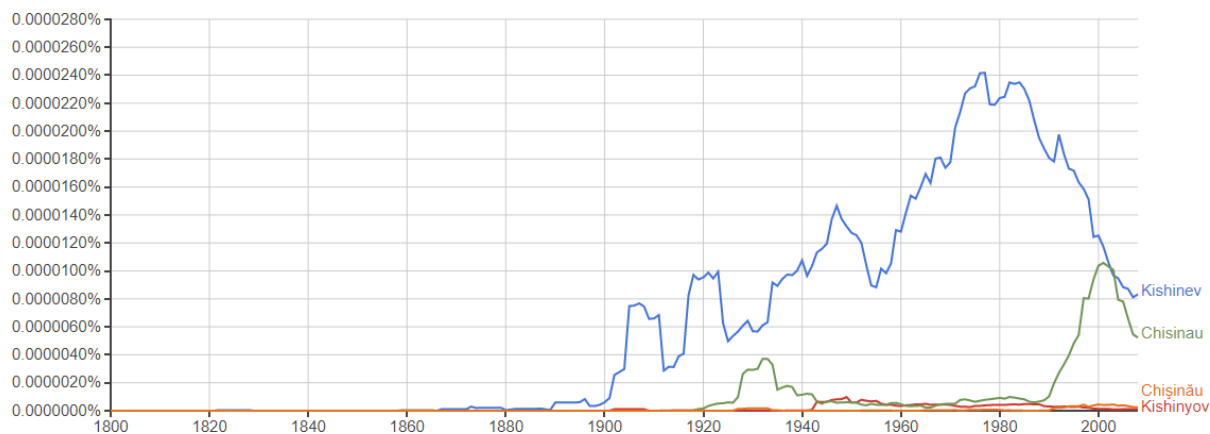

Fig. 7. «Chişinău», «Kishinev», «Kishinyov» and «Chisinau» in English Text Corpus (1800–2008)
Source: Google Books Ngram Viewer

3. CONCLUSION

Grammar of any language is an important element in the communication of the speakers, especially between native speakers of different languages. Therefore, misuse of grammatical forms can lead to misunderstandings that will even cause severe consequences. As an example of this is the use of «the» article before «Ukraine», which can be interpreted as disrespect for the sovereignty of the state.

¹ The State language of the Republic of Moldova is the Moldovan language based on the Latin alphabet.

The existence of several variants of names of cities or countries is due to their long and turbulent history, when these territories were parts of several states. Those political structures pursued their assimilation policies regarding these territories, changing their topographical names.

Table 3

Variants of Names of Eastern European States and its Capitals in English

Name	Status/Use
Belarus	Official name
Bielorussia/ Belorussia/ Byelorussia	English version for Russian speakers
Ukraine	Official name
The Ukraine	Incorrect, may refer to its zero statehood
Moldova	Official name
Moldavia	Historical contexts, when Moldova was part of Russian Empire or Soviet Union, current Eastern Romania
Chişinău/ Chisinau	Official name
Kishinyov	English version for Russian speakers
Kishinev	Historical contexts, when Moldova was part of Russian Empire or Soviet Union
Kyiv	Official name
Kiev	Incorrect, Russian form
Minsk	Official name
Mensk/Miensk	Not official, possible due to historic accuracy

Source: Authors' compilation.

The English equivalents to these names are, therefore, based on the names of the metropolitan language, Russian in this case. Existence of several variants of the names of countries, for example, Moldova and Moldavia, Belarus and Belorussia prove this tradition. Moreover, Russia continues to use old, incorrect forms in everyday use, despite the fact that official names were introduced into compulsory use more than 25 years ago.

As for the names of the capitals, the situation here is not ameliorating. Most English-language sources use the Russian form «Kiev» so far, referring to the centuries-old historical tradition, and not taking into account modern realities. The Belarusian capital now has the Polish-Russian form «Minsk», although the historical Belarusian name, «Mensk» is not appeared in use.

BIBLIOGRAPHY

1. BBC. (2018). Ukraine crisis: Kiev defines Russia as 'aggressor' state, 17 October. URL: <http://www.bbc.com/news/world-europe-42741778>.
2. Cambridge Advanced Learner's Dictionary. (2005). Walter, E. (ed). Cambridge: Cambridge University Press.
3. Christian-Muslim Relations. A Bibliographical History Volume 8. Northern and Eastern Europe (1600–1700). (2016)/Thomas, D., Chesworth J., Bennett C. etc. Leiden, Netherlands: Brill.

4. Collins English Thesaurus. URL: <https://www.collinsdictionary.com/dictionary/english/belarus>.
5. Constitution Of The Pridnestrovskaiia Moldavskaiia Respublika. (1996). The Constitutional Court of the Pridnestrovskaiia Moldavskaiia Respublika, 12 March. URL: http://www.kspmr.idknet.com/eng/k_I.htm.
6. Constitution of the Republic of Belarus. (1994). The Official Internet Portal of the President of the Republic of Belarus, 13 May. URL: http://president.gov.by/en/constitution_en.
7. Constitution of Ukraine. (1996). Verkhovna Rada of Ukraine, 28 June. URL: <http://old.minjust.gov.ua/section/330>.
8. Declaration of Independence of the Republic of Moldova. (1991). Presidency of the Republic of Moldova, 12 September. URL: <http://www.presedinte.md/eng/declaration>.
9. Declaration of State Sovereignty of Ukraine. (1990). Verkhovna Rada of Ukraine, 23 May. URL: https://web.archive.org/web/20100111101705/http://gska2.rada.gov.ua:7777/site/postanova_eng/Declaration_of_State_Sovereignty_of_Ukraine_rev1.htm.
10. Dickinson, Peter. Memo to President Trump: It's Not «The Ukraine» Anymore. (2017). Atlantic Council, 21 December. URL: <http://www.atlanticcouncil.org/blogs/ukrainealert/memo-to-president-trump-it-s-not-the-ukraine-anymore>.
11. Fishman, Joshua A. & García, Ofelia. (2011). Handbook of Language and Ethnic Identity: The Success-Failure Continuum in Language and Ethnic Identity Efforts. Oxford, UK: Oxford University Press, Vol. 2.
12. Gregorovich, Andrew. (1995). Kiev or Kyiv? InfoUkes Inc, 4 February. URL: <http://www.infoukes.com/faq/kyiv-2/>.
13. Hahn, Gordon M. Jefferson (2017). Ukraine Over the Edge: Russia, the West and the «New Cold War». North Carolina: McFarland Books.
14. Ireland, Corydon. (2009). The pogrom that transformed 20th century Jewry. The Harvard Gazette 4.
15. Judgment No.36 of 05.12.2013. (2013). Constitutional Court of the Republic of Moldova, 10 May. URL: <http://www.constcourt.md/ccdocview.php?tip=hotariri&docid=476&l=en>.
16. Longman Dictionary of Contemporary English for Advanced Learners. New Edition. (2009). Harlow.
17. Magocs, Paul R. (2010). A History of Ukraine: The Land and Its Peoples (2nd Edition). Toronto: University of Toronto Press.
18. Massie, Robert. (2013). Peter the Great: The compelling story of the man who created modern Russia, founded St Petersburg and made his country part of Europe. New York: Ballantine Books.
19. Mayes, Ian. (2004). Edgy attitudes towards Ukraine. The Guardian, 13 March. URL: <https://www.theguardian.com/world/2004/aug/14/eu.commentanddebate>.
20. Oxford Dictionary of English. (2006). edited by Catherine Soanes, Angus Stevenson, 2nd ed. Oxford: Oxford University Press.
21. Pronoza, Inna. (2016). Hibrydna rosijsko-ukrayinska vijna yak zahroza yevropejskij bezpeci. Politicus 1: 126–130.
22. Reid, Robert & Pettersen, Leif. (2007). Romania e Moldova. Torino: Lonely Planet.
23. Resolution On Declaration of Independence of Ukraine. (1991). Verkhovna Rada of Ukraine. Official web-site, 5 June 2007. URL: https://web.archive.org/web/20070930203430/http://gska2.rada.gov.ua:7777/site/postanova_eng/Rres_Declaration_Independence_rev12.htm.
24. Rotaru, Vasile & Troncoță, Miruna. (2017). Russia and the Former Soviet Space: Instrumentalizing Security, Legitimizing. Cambridge Scholars Publishing.
25. Steinmetz, Katy. (2014). Not the Ukraine: The Significance of Three Little Letters. Time, 12 May. URL: <http://time.com/12597/the-ukraine-or-ukraine>.
26. The Economist. (2017). Ukraine and Russia are both trapped by the war in Donbas, 12 May. URL: <https://www.economist.com/news/europe/21722677-minsk-2-peace-agreement-sham-neither-side-can-pull-out-ukraine-and-russia-are-both>.
27. The Geography Site. (2018). 14 May. URL: <http://www.geography-site.co.uk/pages/countries/demonyms.html>.
28. Turner, Leigh. (2010). Cruel borders: Ukraine, Moldova and the EU. KyivPost, 12 December. URL: <https://www.kyivpost.com/article/opinion/op-ed/cruel-borders-ukraine-moldova-and-the-eu-86012.html>.
29. Tyshchenko, Dmytro. (2017). Evolução da política de vizinhança da União Europeia em relação à Ucrânia, Moldávia e Bielorrússia (2003–2014). Lisboa: Lisbon University.
30. Viatrovych, Volodymyr. (2015). Kudy vede vulytsia Lenina? Rozмова pro maibutnie krayiny. In Dekomunizatsiya: shcho i chomu pereimenovuvaty i demontuvaty. «Pro zasudzhennya komunistychnoho ta natsional-sotsialistychnoho (natsystyskoho) totalitarnykh rezhymiv v Ukraini ta zaboronu propahandy yikhnoiiv symvoliky»: Zbirnyk materialiv, rekomendatsiy i dokumentiv shchodo vykonannya vymoh Zakonu Ukrainy. Kyiv: Ukrayinskyi instytut natsionalnoyi pamyati, 2015, 15–36.
31. Warren, Adrienne. (2013). What's in a Name of a State? Or a Language? Moldavia, Moldova, or...?. Eastbook.eu, 13 April. URL: <http://www.eastbook.eu/en/2013/06/19/whats-in-a-name-moldovia-moldova-or-the-republic-of>.

32. Webster's New World College Dictionary. URL: http://www.yourdictionary.com/belarus#websters?direct_search_result=yes
33. White, George W. (2000). *Nationalism and Territory: Constructing Group Identity in Southeastern Europe*. Lanham, Maryland & Oxford: Rowman & Littlefield Publishers.
34. World Digital Library. (2016). Downloads General Depiction of the Empty Plains (in Common Parlance, the Ukraine) Together with its Neighboring Provinces, 14 May. URL: <https://www.wdl.org/en/item/79/>.

Матеріал надійшов до редакції 24.12.2019 р.

ПЕРЕЖИТКИ КОЛОНІАЛЬНОГО МИНУЛОГО В АНГЛОМОВНИХ ВЕРСІЯХ НАЗВ КРАЇН СХІДНОЇ ЄВРОПИ ТА ЇХНІХ СТОЛИЦЬ

У статті проаналізовано найпоширеніші версії назв країн Східної Європи (України, Молдови, Білорусі) та їх столиць в англomовному світі, подано їх історичну характеристику. Проведено дослідження частоти вживання різних форм назв держав і столиць в англomовних джерелах за останні двісті років. Підхід авторів полягає в аналізі частоти використання різних форм назв країн і столиць Східної Європи в англomовних джерелах, а також виявлення тенденцій їх поширення чи зменшення та пояснення цих тенденцій. Застосовано міждисциплінарний підхід до вивчення політичних акторів у Східній Європі, поєднуючи теоретичні елементи політичної теорії, історії й соціології. Метод аналізу документів обрано через необхідність урахування законодавчих і регуляторних норм транслітераційної традиції. Крім того, у дослідженні також застосовано метод статистичного аналізу, який дає змогу систематизувати дані для визначення частоти використання форм власних назв держав та столиць в англійському мовному корпусі. Доведено, що більшість англomовних відповідників ґрунтуються на російських версіях назв країн і столиць, що підкреслює минулі зв'язки цих країн із Російською Федерацією у формі домініон-колонія. Виявлено тенденцію до зростання використання офіційних назв цих держав та їхніх столиць в англomовних джерелах. Єдиним і чітко виокремленим винятком є назва столиці України, коли в більшості джерел продовжує використовуватися російський варіант «Kiev (Києв)».

Ключові слова: Україна, Білорусь, Молдова, деколонізація, англійська мова.

РОЗДІЛ II

Суспільні комунікації та міжнародна інформація

УДК 323.28:004.9](81)

Бекеша Олександра,

студентка факультету міжнародних відносин
Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки,
Луцьк, Україна
Bekesha.Oleksandra2018@eenu.edu.ua;

Матюшок Вікторія,

студентка факультету міжнародних відносин
Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки,
Луцьк, Україна
Viktorii.Matiushok2016@eenu.edu.ua;

Вознюк Євгенія,

кандидат політичних наук,
доцент кафедри міжнародних відносин і регіональних студій
факультету міжнародних відносин
Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки,
Луцьк, Україна
Voznyuk.Yevhenija@eenu.edu.ua
<https://orcid.org/0000-0002-7828-7430>

РОЗВИТОК КІБЕРБЕЗПЕКИ БРАЗИЛІЇ НА СУЧАСНОМУ ЕТАПІ

Питання безпеки кіберпростору стає предметом широких дискусій на міжнародному рівні та є актуальним для Бразилії, адже в сучасному світі простежено тенденцію до посилення ролі цифрового середовища. Саме від кіберпростору, його стану, функціональності та прогнозованості залежать стабільність розвитку світової економіки, безпека громадян та сталий розвиток. Водночас усе більше не прогнозованими й витонченими стають кібератаки, що можуть завдати шкоди різного рівня всім верствам суспільства на національному та міжнародному рівнях.

У цій статті зазначено, що Бразилія має високі показники використання Інтернету й активно розвиває онлайн-послуги, хоча рівень кібербезпеки залишає бажати кращого. Проаналізовано сучасний стан та проблеми розвитку безпеки кіберпростору Бразилії. Досліджено місце Бразилії на світовій арені кіберзлочинності, а саме різновиди злочинів та їх кількість, а також їх вплив на економічну, політичну й суспільну стабільність у країні. Охарактеризовано стан законодавства Бразилії щодо забезпечення кібербезпеки. Акцентовано на проблемах галузі. Зокрема, досліджено поняття «фішинг», що є найбільш поширеним видом шахрайства в інтернет-просторі Бразилії.

В основу статті покладено Національну стратегію кібербезпеки Бразилії E-Cyber на період 2020–2023 рр., затверджену 5-го лютого 2020 р. президентом республіки Жаїром Мессіасом Болсонару. Поява цієї стратегії є значним кроком для Бразилії на шляху до створення безпечного кіберпростору та вдосконалення інформаційного суспільства. Під час дослідження детально опрацьовано кожен пункт стратегії та звернено увагу на кроки, запропоновані урядом республіки задля розвитку галузі. Акцентовано увагу на необхідності комплексного бачення та співпраці в розвитку галузі державними органами, бізнес-структурами й суспільством.

***Ключові слова:** кібербезпека, інформаційний простір, національна безпека, стратегія кібербезпеки.*

1. ВСТУП

Постановка проблеми. Цифрова революція докорінно трансформує суспільство. Протягом двох останніх десятиліть мільярди людей скористалися експоненціальним ростом доступу до мережі Інтернет, швидким освоєнням інформаційних ресурсів та комунікаційних технологій, а також економічними й соціальними можливостями, що виникли в цифровій сфері.

Швидкий прогрес у сфері інформаційних і комунікаційних технологій привів до інтенсивного використання кіберпростору широким спектром видів діяльності, включаючи надання урядових послуг, відповідно до світових тенденцій. Однак нові кіберзагрози, які можуть завдати шкоди різного виду, із різним рівнем впливу на людей та установи, з'являються в тій же пропорції та піддають ризику національну й міжнародну безпеку.

Отже, захист кіберпростору вимагає ретельно розробленого бачення та лідерства в управлінні політичними, технологічними, освітніми, правовими й міжнародними змінами. У цьому сенсі уряд, промисловість, наукові установи та суспільство загалом повинні заохочувати розробку інновацій, упроваджувати передові технології й підтримувати постійну увагу до національної безпеки.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблему кібербезпеки Бразилії недостатньо досліджено у вітчизняній та зарубіжній літературі. Кібербезпеку як феномен міжнародних відносин розглядала О. Л. Доброжанська [1]. Принципи функціонування системи інформаційної безпеки на прикладі Японії розкрито в роботі Є. В. Вознюк [2]. Загрози для міжнародних відносин і глобальної безпеки в кіберпросторі дослідила В. Ю. Лук'яничкова [3].

Мета роботи – проаналізувати сучасний стан кібернетичного простору Бразилії та визначити основні тенденції й характерні риси розвитку цієї сфери як пріоритетного напрямку національної безпеки на основі нормативно-правової бази та Стратегії національної кібербезпеки Бразилії 2020–2023.

Методика дослідження. Під час проведення дослідження використано низку традиційних загальнонаукових методів. Зокрема, це методи аналізу, узагальнення, опрацювання документів і статистичних даних.

2. РЕЗУЛЬТАТИ ДОСЛІДЖЕННЯ

Бразилія є провідною державою Латинської Америки й учасницею G-20. В останнє десятиліття в країні простежено значне збільшення кількості послуг, що надаються громадянам через Інтернет. Серед них виділяються такі, як реєстрація, отримання довідок, сплата податків, дублікат документів і консультації, які надаються на онлайн-платформах федерального, державного та муніципального рівнів. Проте проблема кібербезпеки для Бразилії є актуальною як ніколи. Відповідно до глобального звіту компанії «Kroll» про шахрайство й ризики за 2017/2018 рр., 86 % опитаних керівників компаній стикалися з кібершахрайством по всьому світу. У Бразилії ж цей показник становить 89 %, що перевищує загальносвітовий рівень. Найбільш поширений вид шахрайства – шкідливий код, що становить 45 % випадків, а також фішинг через електронну пошту – 37 %, як наслідок – 63 % респондентів непокояться про вразливість систем до нових атак [4].

Відсутність відповідного законодавства про кіберзлочинність сприяє тому, що Бразилія є цілком номер один і водночас провідним джерелом онлайн-атак у Латинській Америці; 54 % кібератак, повідомлених у Бразилії, нібито походять із середини країни. Подібно до США, Бразилія є одним із найпопулярніших осередків фішингових сайтів. Усе це призвело до того, що Бразилія є однією з перших у десятці світових джерел кібератак [5, с. 66].

Відповідно до звіту бразильської лабораторії безпеки, що спеціалізується на виявленні цифрових загроз «DFNDR Lab», кількість кібератак у Бразилії майже подвоїлась у 2018 р., порівняно з 2017 р. Лабораторія інформує, що 63,8 млн кібератак виявлено лише в другій чверті 2018 р., у середньому вісім щосекунди та понад 28 тис. на годину [6].

При цьому 57,4 % цих злочинів становить уже згаданий вище «фішинг» – шахрайська схема, мета якої – виманювання в користувачів мережі конфіденційної інформації, наприклад паролів і номерів соціального страхування. Вона, зазвичай, передбачає надсилання повідомлення-спаму, яке справляє враження, ніби походить із довіреного джерела, наприклад із банку (це наживка). У повідомленні

спаму міститься посилання на шахрайський веб-сайт, що видається за довірене джерело (це пастка). Користувач, нічого не підозрюючи, уводить інформацію, яка цікавить хакерів, вважаючи, що перебуває на сайті, котрий заслуговує на довіру. Вартий уваги той факт, що в законодавстві Бразилії немає конкретного положення, яке регулює фітинг [7].

Майже повна оцифрованість бізнес-моделей зробила глобальну економіку більш ефективною та динамічною, а також уразливою до кібератак. Ризик для економіки Бразилії, породжений вторгненням у комп'ютери та розповсюдженням шкідливих кодів, що практикуються організованою злочинністю, уже є реальністю. Окрім того, значних утрат зазнає фінансова сфера. За даними Бразильської федерації банків Febraban, кіберзлочинність становить 95 % збитків, завданих банкам.

Для того щоб підвищити стійкість Бразилії до кіберзагроз, зробити її процвітаючою й надійною в цифровому середовищі й посилити успішність держави на міжнародній арені, президент республіки затвердив Національну стратегію кібербезпеки. Документ уключає десять стратегічних кроків [8].

Посилити дії в галузі кіберуправління. Управління в кіберсфері пов'язане з діями, механізмами та заходами, яких потрібно вжити задля спрощення й модернізації менеджменту людськими, фінансовими та матеріальними ресурсами, а також для моніторингу ефективності й оцінки зусиль, докладених у цій галузі. Серед дій, які можна вжити з цього приводу, згадано:

- 1) проведення форумів управління;
- 2) створення контролю обробки інформації з обмеженим доступом;
- 3) устанавлення мінімальних вимог до кібербезпеки під час укладання контрактів державними установами;
- 4) реалізацію програм та проектів у галузі кіберуправління;
- 5) прийняття, крім норм управління, виданих Управлінням інституційної безпеки Президентства Республіки, правил, стандартів і моделей управління, визнаних у всьому світі;
- 6) посилення боротьби з програмним піратством;
- 7) розширення використання цифрового сертифіката, що гарантує конфіденційність, достовірність та підтвердження авторства в підписаних електронних транзакціях.

Створення централізованої моделі управління на національному рівні, яка об'єднає всіх державних і недержавних суб'єктів, що перебувають під егідою кібербезпеки. Така система сприятиме необхідному стратегічному, доктринальному та оперативному узгодженню дій, що стосуються галузі, і федеральний уряд повинен заохочувати обговорення альтернатив, спрямованих на інституційне зміцнення кібербезпеки Бразилії. У цьому контексті важливо, щоб урядова установа відповідала за керівництво на національному рівні та включала участь представників усіх верств суспільства. Виняток становлять лише аспекти, пов'язані з кіберзахистом і війною, за які відповідає Міністерство оборони, що жодним чином не перешкоджає необхідній взаємодії установ.

Модель централізованого управління кібербезпекою є життєздатною та ефективною альтернативою, і її прийняли такі країни, як Сполучені Штати Америки, Великобританія, Португалія, Франція, Індія, Малайзія, Сингапур, Південна Корея та Японія. Вони демонструють, що створення центральних структур із повноваженнями щодо встановлення конкретних правил і дій дає хороші результати для координації та консолідації кібербезпеки як державного питання, сприяючи синергії між урядом, приватним сектором, суспільством і науковими колами та висвітлює стратегічний характер захисту кіберпростору.

У випадку Бразилії серед структур Федерального уряду виділяється Управління інституційної безпеки Президентства Республіки. Отже, немає гострої необхідності у створенні нових дороговартісних державних установ. Достатньо розширити вже наявну структуру до національного рівня. Окрім того, стратегія рекомендує створити національну раду з питань кібербезпеки, яка б об'єднувала різні державні та недержавні суб'єкти, аби досліджувати кібербезпеку під усеохоплюючою, сучасною призмою й з акцентом на реальні національні потреби. Стратегія передбачає створення декількох дискусійних груп під координацією Управління інституційної безпеки при Президентові республіки, щоб гарантувати залучення професіоналів зі знаннями спеціальності для кращого розуміння викликів, які потрібно вирішити в різних секторах відповідно до конкретних реалій.

Сприяти спільному, надійному та безпечному середовищу між державним і приватним секторами й суспільством. Цей пункт стратегії включає такі дії:

- 1) заохочувати обмін інформацією про кіберінциденти;
- 2) устанавити механізми, які уможливають взаємодію та обмін інформацією на різних рівнях;

- 3) зміцнити Центр реагування на кіберінциденти уряду – CTIR.gov (Brazilian Computer Security and Incident Response Center) і продовжувати оновлювати персонал та матеріали центру;
- 4) збільшити роль Центрів реагування на кіберінциденти – національних CSIRT (Computer Security Incident Response Team);
- 5) покращити національну інфраструктуру розслідування кіберзлочинності;
- 6) заохочувати створення та функціонування команд для боротьби з кіберінцидентами та реагування на них, з акцентом на використання нових технологій.

Профілактичні заходи, засновані на оцінках ризиків, можуть зменшити зростаючу кількість кіберінцидентів, однак вони не можуть їм повністю запобігти. Тому потрібна функція реагування для швидкого виявлення загроз і мінімізації втрат, які вони можуть спричинити. У цьому контексті підкреслено актуальність ресурсів та механізмів, що дасть змогу взаємодіяти й обмінюватися інформацією на різних рівнях, між державними та приватними установами, а також міжнародними організаціями, які мають досвід моніторингу тенденцій кіберзагроз, урахувавши регіональні й глобальні наслідки виникнення інцидентів у цифровому середовищі. У Бразилії центрами, що працюють у цій сфері, є CERT.br (Brazilian National Computer Emergency Response Team) і CTIR Gov. Перший відповідає за розгляд інцидентів комп'ютерної безпеки, пов'язаних із мережами, підключеними до Інтернету, більш орієнтованих на комерційні та приватні установи, другий має подібні завдання, але спрямований на урядові мережі. Країна ще потребує зміцнення й удосконалення своїх державних органів, які займаються кібербезпекою. Оскільки CTIR є центральним органом уряду, що координує та виконує дії, спрямовані на управління інцидентами, рекомендується надати цьому органу можливість ефективніше діяти на національному рівні. У цьому ж напрямку рекомендовано вдосконалити національну структуру розслідування кіберзлочинності.

Підвищення рівня захисту уряду. Країна перебуває в процесі оцифрування державних послуг, що викликає прогресивну критику урядових мереж і систем, що підтримують (забезпечують) надання цих послуг громадянам. Той самий процес спостерігається й стосовно структур зв'язку між державними структурами (інституціями), рівень захисту яких повинен бути адекватним і пропорційним до їх актуальності. У зв'язку з посиленням інтеграції баз даних та цифрових платформ в урядових мережах та системах простежено збільшення кількості вразливих місць, якими можуть скористатися хакери.

Витік або втрата інформації державними установами має негативний вплив на надання послуг населенню. Тому рекомендовано створювати резервні копії даних, які часто оновлюються, автоматично відокремлюються та зберігаються в захищених місцях. Ця практика значно звузить спектр діяльності зловмисників і зменшить ризики викрадення даних, фінансових утрат та негативного впливу на імідж установ.

Мобільні пристрої, підключені до мережі, часто використовуються державними органами і є об'єктами кіберзлочинності, особливо у випадку IT-політики BYOD, що розшифровується як «bring your own device» або – «принеси свій власний пристрій». Така політика дає змогу використовувати особисті технічні засоби для доступу до корпоративних систем. Ця практика має низку переваг, зокрема економія бюджету та ефективність. З іншого боку, існують такі ризики: пристрій може бути втраченим або викраденим разом із корпоративною інформацією, вірус з одного пристрою може поширитися на всю систему тощо. Тому рекомендовано розробити конкретні вимоги до використання обладнання державними установами.

Підвищити рівень захисту національних критичних інфраструктур. Захист критичних інфраструктур заслуговує на конкретний підхід. У Бразилії цими інфраструктурами є телекомунікаційний, транспортний, енергетичний та фінансовий сектори. Окрім того, стратегічне значення має фармацевтична галузь. За даними порталу CSO, фармацевтичні організації є вразливими мішенями для кіберзлочинності, переважно через можливість втрати інтелектуальної власності [9].

У 2018 р. затверджено Національну політику безпеки національної критичної інфраструктури, що спрямована на забезпечення безпеки та стійкості критичної інфраструктури країни й безперервності надання її послуг.

Удосконалення правової бази щодо кібербезпеки. Для вдосконалення нормативно-правової бази щодо кібербезпеки потрібно переглянути та оновити наявні норми й розробити нові інструменти регулювання цієї галузі права. Стратегією рекомендовано вдатися до таких дій:

- 1) виявити та розв'язати проблеми, які відсутні в чинному законодавстві;
- 2) уключити до Кримінального кодексу нових видів кіберзлочинів;

3) створити стимулювальну політику щодо найму кваліфікованої робочої сили в галузі кібербезпеки;

4) під координацією Управління інституційної безпеки при Президентстві республіки підготувати проект закону про кібербезпеку з настановами, які забезпечать макростратегічне узгодження сектору та вирішальний внесок у підвищення безпеки організацій і громадян.

Заохочення розробки інноваційних рішень у сфері кібербезпеки. Останні кілька десятиліть ознаменувались інтенсивною технологічною революцією, яка сприяла важливим змінам у повсякденному житті людей, особливо стосовно форм спілкування, взаємодії та доступу до інформації. Заохочення досліджень і новітніх розробок у сфері кібербезпеки сприятимуть необхідним інноваціям національної продукції в цій критичній, сучасній та важливій галузі.

У Бразилії існує дисонанс між проектами, які реалізують державні й приватні університети, та потребами в кібербезпеці. Такий стан речей демонструє необхідність більш тісного й ефективного діалогу між бізнес-сектором та науковими колами, щоб зусилля й проекти позитивно та конструктивно впливали на суспільство.

У цьому сенсі рекомендовано налагоджувати партнерські стосунки з Міністерством освіти, спрямовані на реалізацію програм сприяння розвитку потенціалу кібербезпеки для студентів базової освіти із метою виявлення талантів. Рекомендовано, щоб університети розробляли проекти відповідно до потреб виробничого сектору.

Наближення магістерських і докторських програм не лише в галузі прикладних обчислень, але й в інших галузях знань може бути ефективним способом підготовки, удосконалення та кваліфікації персоналу, зацікавленого в цій темі.

Розширити міжнародне співробітництво Бразилії у сфері кібербезпеки. На сучасному етапі існує нагальна потреба у співпраці між країнами задля пом'якшення загроз, таких як кіберзлочини, кібершпигунство, перехоплення даних тощо. У цьому напрямі потрібно посилити дії Бразилії під час підготовки та перегляду міжнародних інструментів, пов'язаних із кібербезпекою, шляхом стимулювання дебатів і заохочення міжнародної співпраці з цього питання. Окрім того, потрібно сприяти інтеграції між Бразилією й країнами Латинської Америки, акцентуючи на регіональному лідерстві Бразилії.

Примітно, що країна має намір шукати двосторонніх угод про співпрацю в кібербезпеці з якомога більшою кількістю країн, що демонструє намір установити в цій галузі плідні, конструктивні та прозорі відносини. Наразі Управління інституційної безпеки Президентства республіки здійснює моніторинг десятків угод щодо обміну й взаємного захисту секретної інформації.

Розширити партнерство у сфері кібербезпеки між державним сектором, приватним сектором, науковими колами та суспільством. Співпраця між державним управлінням, приватним сектором і суспільством у кількох сферах зазвичай приносить корисні результати та сприяє підвищенню довіри громадян до державних і приватних установ та покращує стосунки між цими суб'єктами. У сфері кібербезпеки цей взаємозв'язок є суттєвим.

На сьогодні в Бразилії процеси координації між різними суб'єктами в кіберсередовищі містять широкий спектр домовленостей, які не завжди є інституціоналізованими та багаторічними, а також не пов'язані зі звичайними механізмами регулювання. До цього факту додано наявність великої кількості установ, котрі безпосередньо чи опосередковано займаються кібербезпекою, що створює значні труднощі для співпраці й координації для бразильської держави. Тому рекомендовано створити відповідні канали комунікації, щоб можна було почути та врахувати думки всіх сегментів бразильського суспільства під час розробки, реалізації й просування публічної політики, пов'язаної з кібербезпекою.

Підвищити рівень обізнаності суспільства щодо кібербезпеки. Підвищення рівня обізнаності у сфері кібербезпеки в суспільстві надає можливість людям належно підвищити рівень зрілості в кібербезпеці в суспільстві, щоб зрозуміти загрози й ризики в кіберпросторі та дати можливість людям у необхідному обсязі використовувати процедури й інструменти та на користь безпечного застосування цифрового середовища. Стратегія рекомендує такі дії:

- 1) заохочувати державні агенції та приватні компанії проводити внутрішні інформаційні кампанії;
- 2) проводити акції з підвищення обізнаності населення;
- 3) створити державну політику, яка сприятиме поінформованості суспільства щодо кібербезпеки;
- 4) пропонують уключити кібербезпеку через її основні навички й етичне використання інформації в базовій освіті – дошкільній освіті, початковій школі та середній школі;

- 5) заохочувати створення вищих навчальних курсів із кібербезпеки;
- 6) запропонувати створити заохочувальні програми для студентів та аспірантів у Бразилії й за кордоном у сфері кібербезпеки;
- 7) заохочувати підготовку фахівців до дій у боротьбі з кіберзлочинами;
- 8) заохочення участі в національних та міжнародних форумах і заходах із кібербезпеки;
- 9) удосконалити механізми інтеграції, співпраці та стимулювання між університетами, інститутами, науково-дослідними центрами й приватним сектором стосовно кібербезпеки;

3. ВИСНОВКИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ ПОДАЛЬШИХ ДОСЛІДЖЕНЬ

Підсумовуючи наведені спостереження та детально проаналізувавши Стратегію кібербезпеки Бразилії, можемо стверджувати, що в країні на сучасному етапі немає єдиної та всеосяжної системи захисту кіберпростору, яка б сприяла зміцненню національної кіберстійкості. Чинні норми, указівки й стандарти пов'язані з кібербезпекою, не були належно втілені державними й приватними структурами.

Підкреслимо, що кібербезпека представляє нову парадигму щодо безпеки для держави, оскільки всі національні суб'єкти мають уразливі місця, які можуть бути використані кібершахраями, що матиме значні негативні наслідки для стабільності національних інститутів.

«Стратегія безпеки кіберпростору Бразилії» є адекватною та своєчасною відповіддю на проблеми в галузі безпеки в державі. Виконання рекомендацій стратегії зробить можливим запобігання та більш якісне й швидке реагування на інциденти в кіберпросторі.

Однією з найважливіших проблем, що стосується кібербезпеки, є те, що її потрібно розуміти цілісно, не доцільно підходити до неї обмеженим чином. Лише за умови узгодженої роботи державних органів, приватного сектору та суспільства можна втілити пункти стратегії в життя.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Доброжанська О. Л., Демцов А. А. Кібербезпека як феномен міжнародних відносин на прикладі Федеративної Республіки Німеччини. *Актуальні проблеми міжнародних відносин*. 2011. № 102. С. 111–116.
2. Vozniuk E. Principles and features of Japan's information security system. *Політичне життя*. 2017. № 4. С. 8–12.
3. Лук'янчикова В. Ю. Кіберпростір: загрози для міжнародних відносин та глобальної безпеки. *Гілея: наук. вісник*. 2013. № 72. С. 793–796.
4. 8 a cada 10 executivosjáenfrentaramfraudescibernéticas. URL: <https://itforum365.com.br/8-cada-10-executivos-ja-enfrentaram-fraudes-ciberneticas/>
5. Internet organised crime threat assessment. *European Cyber crime Centre*. 2018. URL: <https://www.europol.europa.eu/sites/default/files/documents/iocta2018.pdf>.
6. Relatório da Segurança Digital no Brasil. *DFNDR Lab*. 2018. URL: <https://www.psaf.com/dfndr-lab/wp-content/uploads/2018/08/dfndr-lab-Relat%C3%B3rio-da-Seguran%C3%A7a-Digital-no-Brasil-2%C2%BA-trimestre-de-2018.pdf>.
7. Ковтун Л. Ю., Нечипорук І. В. Фішинг як одна із форм шахрайства в інтернеті. 2015. URL: http://www.legalactivity.com.ua/index.php?option=com_content&view=article&id=1075%3A2015-09-15-06-47-15&catid=131%3A5-0915&Itemid=161&lang=ru.
8. Estratégia Nacional de Segurança Cibernética. URL: http://www.planalto.gov.br/ccivil_03/_Ato2019-2022/2020/Decreto/D10222.htm.
9. CSO. UNITED STATES. URL: <https://www.csoonline.com/article/3387981/stakes-of-security-especially-high-in-pharmaceutical-industry.html>.

Матеріал надійшов до редакції 23.10.2019 р.

CYBER SECURITY DEVELOPMENT IN BRAZIL AT THE PRESENT STAGE

The issue of cyberspace security is becoming the subject of wide international discussions and is relevant for Brazil, because in today's world there is a tendency to strengthen the role of the digital environment. It is from cyberspace, its state, functionality and predictability that the stability of the world economy, the security of citizens and

sustainable development depend. At the same time, cyberattacks are becoming more and more unpredictable and sophisticated, which can cause damage to all segments of society at the national and international levels.

This article states that Brazil has a high rate of Internet use and is actively developing online services, although the level of cybersecurity leaves much to be desired. The current state and problems of development of Brazil cyberspace security are analyzed. Brazil's place in the global cybercrime scene has been studied, namely the types of crimes and their number, as well as their impact on economic, political and social stability in the country. The state of Brazilian cybersecurity legislation is described. The emphasis is on the problems of the industry. In particular, the concept of «fishing», which is the most common type of fraud in the Internet space in Brazil.

The article is based on the National Cyber Security Strategy of Brazil E-Cyber for the period 2020–2023, which was approved on February 5, 2020 by the President of the Republic Jair Messias Bolsonaro. The emergence of this strategy is a significant step for Brazil towards creating a secure cyberspace and improving the information society. During the study, each item of the strategy was elaborated in detail and attention was paid to the steps proposed by the government of the republic for the development of the industry. Emphasis is placed on the need for a comprehensive vision and cooperation in the development of the industry by government agencies, business structures and society.

Key words: cybersecurity, information space, national security, cybersecurity strategy.

REFERENCES

1. Dobrozhanska, O. L., Demtsov A. A. (2011). Kiberbezpeka yak fenomen mizhnarodnykh vidnosyn na prykladi Federatyvnoi Respubliki Nimechchyny. *Aktualni problemy mizhnarodnykh vidnosyn*, 102, 111–116.
2. Vozniuk, E. (2017). Principles and features of Japan's information security system. *Політичне життя*, 4, 8–12.
3. Lukianchykova, V. Iu. (2013). Kiberprostir: zahrozy dlia mizhnarodnykh vidnosyn ta hlobalnoi bezpeky. *Hileia: naukovyi visnyk*, 72, 793–796.
4. 8 a cada 10 executivos já enfrentaram fraudes cibernéticas. URL: <https://itforum365.com.br/8-cada-10-executivos-ja-enfrentaram-fraudes-ciberneticas/>.
5. Internet organised crime threat assessment. *European Cyber crime Centre*, 2018. URL: <https://www.europol.europa.eu/sites/default/files/documents/iocta2018.pdf>.
6. Relatório da Segurança Digital no Brasil. *DFNDR Lab*. 2018. URL: <https://www.psafce.com/dfndr-lab/wp-content/uploads/2018/08/dfndr-lab-Relat%C3%B3rio-da-Seguran%C3%A7a-Digital-no-Brasil-2%C2%BA-trimestre-de-2018.pdf>.
7. Kovtun, L. Iu., Nechyporuk, I. V. (2015). Fishynh yak odna iz form shakhraistva v interneti. URL: http://www.legalactivity.com.ua/index.php?option=com_content&view=article&id=1075%3A2015-09-15-06-47-15&catid=131%3A5-0915&Itemid=161&lang=ru.
8. Estratégia Nacional de Segurança Cibernética. URL: http://www.planalto.gov.br/ccivil_03/_Ato2019-2022/2020/Decreto/D10222.htm.
9. CSO. UNITED STATES. URL: <https://www.csoonline.com/article/3387981/stakes-of-security-especially-high-in-pharmaceutical-industry.html>.

УДК 323.28:004](477:470+571)

Вознюк Євгенія,

кандидат політичних наук, доцент кафедри міжнародних відносин і регіональних студій Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки, Луцьк, Україна.

Vozniukjane.vippo@gmail.com, Voznyuk.Yevhenija@eenu.edu.ua

<https://orcid.org/0000-0002-7828-7430>;

Романцов Дмитро,

студент факультету міжнародних відносин

Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки, Луцьк, Україна.

virtualprofi@gmail.com, Romantsov.Dmytro@eenu.edu.ua;

Рошко Іван,

студент 4-го курсу факультету міжнародних відносин
Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки,
Луцьк, Україна.
Ivan.Roshko2016@eenu.edu.ua

КІБЕРБЕЗПЕКА В УМОВАХ РОСІЙСЬКОЇ АГРЕСІЇ

Розглянуто втручання російських інформвійськ у внутрішню інформаційну систему не лише України, а й інших європейських держав. Висвітлено історичні та сучасні факти порушення російськими хакерами кіберпростору різних країн світу. Проаналізовано стан дотримання інформаційної безпеки на критичних об'єктах інфраструктури нашої держави, а також рівень розвитку законодавчого підґрунтя забезпечення кіберзахисту. Розкрито суть понять «кібербезпеки», «кіберзахисту», «кібератаки», «кібертероризму», «кіберзагрози».

Охарактеризовано діяльність Центру реагування на кіберзагрози України (CRC), а також запровадження зміни тактики сучасного кіберзахисту України проти російської агресії. Наголошено на частковій непристосованості та неефективній системі попередження й знешкодження кібератак.

Доведено, що у 2007 р. Естонія також стала об'єктом безпрецедентних кібератак на комп'ютерні системи державних установ, банків, поліції й навіть уряду, операції яких були практично паралізовані протягом декількох днів під час загострення російсько-естонських відносин. На думку деяких спостерігачів, ця кібератака на Естонію була однією з найкраще організованих і популярних в історії Інтернету. Окрім кібератак, цілі загальної дезінформаційної кампанії, що Кремль подає фейкові новини, роками поширюються на інші країни Балтії. Більшість російських телеканалів ефективно використовує підроблену інформацію для спотворення історичних подій та розпалювання етнічної ненависті та війни.

Акцентовано на частковій дезадаптації та неефективній системі профілактики й нейтралізації кібератак.
Ключові слова: кібербезпека, кіберпростір, Україна, Російська Федерація, кібератака, інформаційна безпека.

1. ВСТУП

Актуальність теми дослідження. Сучасні процеси, що відбуваються в інформаційній сфері, суттєво впливають на прискорення руху до вищої фази розвитку людства – інформаційного суспільства, у якому інформація стає надзвичайно цінною складовою частиною національного надбання, важливим економічним, політичним і військовим ресурсом. Це, зі свого боку, призвело до виникнення в умовах глобальної інформатизації та розвитку Інтернету, нових викликів і загроз, з'явилася можливість вирішувати міждержавні конфлікти не силовими методами, а застосовуючи найсучасніші інформаційні технології. Тому, як ніколи гостро, перед кожною країною сьогодні постало питання забезпечення інформаційної безпеки, що набуває стратегічного значення.

Постановка проблеми. Особливо важко захистити кіберпростір завдяки низці факторів, таких як здатність зловмисників працювати з будь-якої точки світу та взаємозв'язок між кіберпростором і фізичними системами. Оскільки інформаційні технології стають усе більш інтегрованими до операцій фізичної інфраструктури, існує підвищений ризик для широкомасштабних або наслідкових подій, які можуть спричинити шкоду або завдати збитків послугам, від яких залежать економіка й повсякденне життя мільйонів жителів. Кількість кібератак зростає з кожним роком. Лише в період із 2006 р. по 2015 р. цифра збільшилася з 5503 до 77 183 нападів.

Аналіз досліджень і публікацій. Питаннями інформаційної та кібербезпеки займалися як вітчизняні, так і зарубіжні вчені: В. Л. Бурячок, Н. І. Бусленко, О. Ю. Колесов, В. А. Ліпкан, А. М. Митко, Н. П. Карпчук, а також Конах В. К., а особливо аналізуючи загрози та виклики національним інтересам України в інформаційній сфері в умовах глобалізації [6] й ін.

Потрібно зауважити, що у монографії «Міжнародна інформаційна безпека: сучасні виклики та загрози» Є. А. Макаренко [9] висвітлив такі питання, як стан і тенденції розвитку міжнародної системи підтримання миру в інформаційну добу, планування й проведення спеціальних інформаційних операцій, сутність і методи протидії маніпулятивним технологіям, прикладні аспекти інформаційної безпеки в різних сферах суспільного життя.

Мета роботи – аналіз стрімкого та всевітнього розповсюдження кібератак, а також особливостей розвитку українського кіберзахисту в умовах російської агресії.

2. РЕЗУЛЬТАТИ ДОСЛІДЖЕННЯ

Відразу після референдуму щодо незалежності в провінції Індонезії в Східному Тиморі (1999 р.) громадська організація «East Timor campaign» провела з територій Іспанії, Португалії й Франції перші масштабні атаки на державні Інтернет-сайти Індонезії, «завдяки» чому виявлено безліч уражених урядових ВЕБ-сторінок. Ці інформаційні операції, проведені з території Європи, були прямим застосуванням інформаційної зброї для виконання конкретних внутрішньополітичних завдань [7, с. 83].

Знову ж таки Інтернет-сайти стали ще одним великим і невидимим полем бою за «незалежну Ічкерію» проти «російських пригноблювачів». Усьому світу відразу стали доступні матеріали про «реальну» ситуацію на Північному Кавказі.

Такий хід подій кардинально вплинув на зміну позицій більшості країн світу, що з'ясувалося на семінарі з проблем інформаційної безпеки, який організовано Інститутом ООН із проблем роззброєння (ЮНІДІР) і Департаментом із питань роззброєння в серпні 1999 р. в Женеві. У семінарі взяли участь представники близько 50 країн, уключаючи всіх основних гравців тогочасного інформаційно-технологічного поля [8, с. 41]. На зустрічі визнано актуальність проблеми інформаційної й техногенної безпеки, незважаючи на те, що вироблявся підхід, який зводився до ігнорування проблеми як комплексної й виокремленню з неї лише кримінальної та терористичної складових частин. При цьому можливість створення інформаційної зброї й загроза виникнення інформаційних війн або взагалі не визнавалась, або визнавалась як гіпотетична та відводилася на задній план.

На 54-й сесії Генеральної Асамблеї Організації Об'єднаних Націй серед документів, котрі мають глибокі політичні наслідки, якщо думати про дипломатію й стратегічну стабільність ХХІ ст., відбулося прийняття резолюції 54/49 «Досягнення у сфері інформатизації і телекомунікацій в контексті міжнародної безпеки». Світове Співтовариство визнало міжнародну інформаційну безпеку як глобальну проблему і як необхідну умову існування людського суспільства в пост'ядерний вік [8].

Інформаційна безпека, як відомо, складається з двох рівноцінно важливих частин – власне інформаційної (тобто контенту) та кібербезпеки. По-новому оцінити стан кібербезпеки керівництво Української держави змусили кібератаки в грудні 2015 та 2016 рр., особливо остання – із використанням вірусу-здирика NotPetya, котрий у червні 2017 р. заразив сотні тисяч комп'ютерів по всьому світу.

Після офіційних заяв із цього приводу українського Уряду, Служби безпеки України в лютому 2018 р. прозвучала низка гучних заяв урядів Сполучених Штатів Америки, Австралії, інших країн, у яких також відверто вказується, що власне військові хакери Росії здійснили кібератаку NotPetya проти України. Зокрема, заступник Міністра закордонних справ Великобританії Тарік Ахмад від імені уряду своєї країни заявив, що відповідальність за цю руйнівну кібератаку «несе російська влада, а саме російська армія» [1].

У Доктрині інформаційної безпеки Російської Федерації термін «інформаційна безпека» використовується в надто широкому змісті. Мається на увазі стан захищеності національних інтересів в інформаційній сфері, що визначаються сукупністю збалансованих інтересів особи, суспільства й держави загалом [4]. І це не безпідставно. Як відомо, 22 лютого 2017 р. Міністерство оборони Російської Федерації оголосило про створення військ інформаційних операцій. Це, безумовно, аж ніяк не створення нових, а легалізація вже давно наявних підрозділів, які володіють достатнім досвідом проведення кібератак і ведення інформаційних війн. Це вони у квітні-травні 2007 р. таким чином атакували Естонію.

Ще на початку ХХІ ст. ця країна до пріоритетів державної політики віднесла амбітну ціль – стати флагманом Європи у сфері ІТ. А сьогодні серед країн Центрально-Східної Європи – членів ЄС вона по праву займає провідні позиції. Потрібно зазначити, що з перших днів утілення в життя цієї мети стало зрозуміло: навіть маючи певні напрацювання, очевидні здобутки, шлях до цілі буде нелегким і супроводжуватиметься додатковими ризиками. Адже державне управління, засоби масової інформації, приватні підприємства стають сьогодні все більш залежними від безпеки в Інтернет-середовищі.

У 2007 р. згадані ризики перетворились у реальну загрозу. Естонія стала тоді мішенню безпрецедентної кібератаки на комп'ютерні системи державних установ, банків, поліції й навіть уряду, робота яких була практично паралізована впродовж кількох днів. Кібератаки продовжувалися з 28 квітня по 9 травня під час загострення російсько-естонських відносин, пов'язаних із перенесенням із центру столиці на околицю так званого «бронзового солдата» – монумента полеглим у Другій світовій війні, а водночас і розміщеної поряд братської могили загиблих у ній радянських солдатів.

Росія діяла тоді відразу на двох фронтах: зуміла ще й вивести на вулиці Таллінна сотні демонстрантів, котрі піддалися її інформаційним атакам. Серед них були й такі, що навмисно приїхали з Росії допомагати місцевим, звинувачувати владу у «фашизмі» та «нарузі» над пам'яттю жертв війни.

Ця кібератака на Естонію, на думку деяких оглядачів, була однією з найкраще організованих і масових в історії Інтернету. Але країна була готовою до захисту свого інформаційного простору, вибудувавши напередодні ефективну державну політику у сфері інформаційної безпеки, що звела до мінімуму фінансово-економічні збитки від цієї атаки.

Окрім кібератак, цілі кампанії дезінформації, фейкових новин із Кремлівської подачі роками поширюються і в інших Балтійських країнах. Яскравий приклад – Інтернет і його новинний портал Sputnik News, який від 2016 р. доступний, зокрема, і трьома балтійськими мовами. Він намагається порушувати теми, що випали з поля зору традиційних ЗМІ. І варто зазначити, інколи успішно знаходить своїх читачів, передусім із-поміж молодого покоління населення країн Балтії, зокрема й тих, хто не говорить російською.

Більшість російських телеканалів задля викривленого зображення історичних подій для підбурювання до міжнародної ненависті й війни ефективно використовують фейкову інформацію. Проте для боротьби з дезінформацією на телебаченні лише в Естонії створено телеканал, націлений на 330-тисячну російськомовну меншину.

Упровадженням політики Естонії в галузі інформаційної безпеки займається Міністерство економіки та комунікацій, зокрема два його структурні підрозділи – Департамент державної інформаційної системи та Естонський центр інформатики.

В Естонії також досить успішно функціонує низка неурядових організацій, які роблять свій внесок у зміцнення інформаційної безпеки держави. Серед них – Фонд Look@World та Центр сертифікації.

Сьогодні Естонія напрацювала значний досвід у видачі сертифікатів на аутентифікацію й електронний підпис для ID-карток, якою займається єдина в країні установа – Центр сертифікації. Уже понад 10 років Інтернет-користувачі цієї держави мають змогу звертатися за послугами до Комп'ютерної групи швидкого реагування, яка, за необхідності надає їм допомогу в здійсненні превентивних заходів, котрі значно зменшують заповідяну шкоду при кіберзагрозі або відразу реагують на неї.

Чи не найбільше заслуговує на увагу тісна співпраця Естонії з НАТО в галузі кібербезпеки. У Таллінні розміщено об'єднаний центр передових технологій із кібероборони НАТО, який, починаючи з 2010 р., щорічно проводить в Естонії найбільші у світі навчання з кіберзахисту LockedShields. У квітні 2017 р. в них узяли участь близько 800 учасників із 25 країн світу – це IT-фахівці, політичні та юридичні консультанти з держав-членів НАТО і країн-партнерів Альянсу. Згодом кібернавчання під назвою EU CYBRID 2017 проведено в Таллінні й для міністрів оборони країн-членів ЄС.

З огляду на недосконалу систему попередження кібератак, російські інформвійська зуміли завдати відчутного удару по репутації нашої держави – серйозно вплинули на громадську думку в Нідерландах напередодні проведення там референдуму щодо асоціації України і ЄС. Ефіри цієї держави заповнено тоді проросійськими експертами з економічних питань, політичними оглядачами, соцмережі – ботами, а Russia Today заподібно відпрацьовувала виділені їй російською владою мільярди. Як результат, громадяни Нідерландів у квітні 2016 р. не підтримали угоду про Асоціацію України з ЄС. Потрібно зазначити, що уряд цієї країни офіційно визнав, що Росія впливала на громадську думку напередодні референдуму, і зробив цілком закономірні висновки.

У червні 2017 р. росіяни, порушивши кіберпростір десятків країн світу, переважно в Україні «шліфували» свої злочинні вміння й навички ведення одного з елементів гібридної війни. Кібератака була лише обставлена як вимагання, однак справжньою метою вірусу було не отримання викупу, а порушення роботи українських держустанов, фінансового й енергетичного секторів економіки.

Загалом наша держава зазнала величезних збитків (найбільше із шістдесяти чотирьох країн, які піддавалися цій кібератаці), недоотримавши 0,4 % ВВП, що становило близько 10 млрд грн.

До таких утрат, як стверджують окремі вітчизняні аналітики, Україну призвела відсутність на той час дієвої системи кіберзахисту, зокрема її законодавчого підґрунтя. Так, на думку колишнього голови парламентського комітету із питань інформатизації та зв'язку Олександра Івановича Данченка, «країна виявилась неготовою до нападу, причому не готова вже втретє чи вчетверте. Координація між службами відсутня, приватний бізнес взагалі не долучений до системи захисту і ніяк не співпрацює із державними органами» [12].

Певною мірою з політиком можна погодитися. Наприклад, базовий для цієї сфери Закон України «Про основні засади забезпечення кібербезпеки України» готувався, розглядався та вдосконалювався роками. Ще у 2015 р. група народних депутатів із комітету інформатизації та зв'язку подала в Секретаріат Верховної Ради підготовлений нею законопроект. Коли ж лише в червні 2017 р. він був переведений на повторне друге читання, у цілому ж цей Закон 257-а голосами «за» був ухвалений лише 5 жовтня 2017 р., а чинності він набирає 9 травня 2018 р. [11].

Закон започаткував формування належної нормативної бази і є надзвичайно важливим із погляду створення системи кібербезпеки Української держави. До того часу це питання в країні регулювали лише три Укази Президента, одним із яких 15 березня 2016 р. була затверджена Стратегія кібербезпеки України, а також окремі рішення Ради національної безпеки і оборони (РНБО).

Насамперед, важливим у законі є те, що в ньому тлумачаться самі поняття «кібербезпеки», «кіберзахисту», «кібератаки», «кібертероризму» тощо, які під час оцінки вчинених у мережі злочинів уже десятиліттями використовуються в юридичній практиці, політиками та державними чиновниками, але досі так і не були закріплені в жодному офіційному документі:

«Кібератака» – спрямовані (навмисні) дії в кіберпросторі, які реалізуються за допомогою засобів електронних комунікацій (включаючи інформаційно-комунікаційні технології, програмні, програмно-апаратні засоби, інші технічні та технологічні засоби й обладнання) та спрямовані на досягнення однієї або сукупності таких цілей: порушення конфіденційності, цілісності, доступності електронних інформаційних ресурсів, що обробляються (передаються, зберігаються) у комунікаційних та/або технологічних системах, отримання несанкціонованого доступу до таких ресурсів; порушення безпеки, сталого, надійного й штатного режиму функціонування комунікаційних та/або технологічних систем; використання комунікаційної системи, її ресурсів і засобів електронних комунікацій для здійснення кібератак на інші об'єкти кіберзахисту;

– «кібербезпека» – захищеність життєво важливих інтересів людини й громадянина, суспільства та держави під час використання кіберпростору, за якої забезпечуються сталий розвиток інформаційного суспільства та цифрового комунікативного середовища, своєчасне виявлення, запобігання і нейтралізація реальних та потенційних загроз національній безпеці України в кіберпросторі;

– «кіберзагроза» – наявні й потенційно можливі явища та чинники, що створюють небезпеку життєво важливим національним інтересам України в кіберпросторі, справляють негативний вплив на стан кібербезпеки держави, кібербезпеку й кіберзахист її об'єктів;

– «кіберзахист» – сукупність організаційних, правових, інженерно-технічних заходів, а також заходів криптографічного та технічного захисту інформації, спрямованих на запобігання кіберінцидентам, виявлення й захист від кібератак, ліквідацію їх наслідків, відновлення сталості та надійності функціонування комунікаційних, технологічних систем;

– «кібертероризм» – терористична діяльність, що реалізовується в кіберпросторі або з його використанням [5].

Новий закон запроваджує ще й таке поняття, як Національна система кібербезпеки. Основними її суб'єктами, що відповідають за гарантування кібербезпеки, визначені Держспецзв'язок, нацполіція, СБУ, Міністерство оборони, генштаб ЗСУ, розвідка та НБУ. Первинне реагування на кіберінциденти закон покладає на створену ще у 2007 р. урядову команду реагування на комп'ютерні надзвичайні події України CERT-UA. Ця структура, як відомо, діє при Державній службі спеціального зв'язку та захисту.

CERT – центр реагування на кібератаки. Команда реагування на інциденти здійснює управління інцидентами інформаційної безпеки в межах своєї організації або в мережі. Її завдання – запобігати

нападам і підвищувати рівень обізнаності громадян, виявляти потенційні інциденти до фактичного відстеження й вирішувати вже наявні [14, с. 35].

Стабільність мережевих і інформаційних систем, а також безперервність основних послуг є важливими для належного функціонування внутрішнього ринку організації, до якої ми прагнемо вступити, зокрема, для подальшого розвитку єдиного цифрового ринку ЄС. Ця директива вимагає від усіх держав-членів Європейського Союзу створити «Комп'ютерні групи реагування на надзвичайні ситуації» (CERT) і прийняти національні стратегії та плани співпраці. Запропонована директива як головне нововведення вимагає обов'язкового повідомлення операторами ринку про інциденти, що мають істотний вплив на безпеку ключових послуг [10].

Поряд із відповідальними за гарантування кібербезпеки закон чітко визначає й об'єкти захисту від кібератак. Під захист потрапляють комунікаційні системи, якими, зокрема, користуються органи влади та правопорядку, ресурси у сферах електронного урядування й комерції. Крім того, згідно із законом, захищеними мають бути «критично важливі об'єкти інфраструктури» – це низка установ і підприємств у галузі енергетики, інфраструктури, банківського сектору, стратегічних підприємств, перелік яких затверджують Уряд та Національний банк.

Перевірка дотримання інформаційної безпеки на критичних об'єктах інфраструктури здійснюватиметься за допомогою незалежного аудиту, що має проходити за стандартами ЄС і НАТО, котрі володіють сьогодні багаторічним досвідом його проведення. Це, безумовно, сприятиме тісній міжнародній співпраці України в інформаційній сфері.

У законі йдеться також про так звану «державно-приватну взаємодію» у сфері кібербезпеки. Документ зобов'язує держустанови, підприємства й навіть окремих громадян сприяти органами держбезпеки, повідомляючи, наприклад, про кіберзагрози. Важливим у цьому законі є й те, що він запроваджує відповідальність, у тому числі й кримінальну, за злочин, учинений саме в кіберпросторі.

Закон України «Про основні засади забезпечення кібербезпеки», з одного боку, став законодавчим базисом для розробки та розгляду інших документів забезпечення як національної, так і інформаційної безпеки, а з іншого – сприяв створенню в умовах гібридної війни реальних механізмів інформаційного та кіберзахисту в дуже стислі терміни.

Останнім часом значно активізувалася Служба безпеки України у сфері боротьби з кібератаками та кіберзагрозами. У 2017 р. її фахівці відбили близько 50 кібератак різного ступеня ураження, а окремі з них могли бути небезпечнішими за «NotPetya». Основний напрям хакерських кібератак, які, без сумніву, мали російське походження, спрямовано на системи та об'єкти критичної інфраструктури нашої країни, урядові й банківські установи. Однією з найбільших кібератак була WannaCry (також відома як WCr, WCrypt, WannaCrypt, WNCRY і WanaCrypt0r) – комп'ютерний вірус, який уражає операційну систему Microsoft Windows за допомогою шифрування файлів. Вірус атакував урядові та бізнес-структури 12 травня 2017 р. Одним із перших зазнали нападу комп'ютери Іспанії, пізніше вірус поширився й на інші країни. Станом на 17 червня 2017 р. заражено комп'ютери в 150 державах світу і їх кількість невпинно зростала й перевищила 500 000 одиниць. Вимога переказувати гроші зловмисникам перекладена 28 мовами світу [14, с. 37]. Усе це є яскравим прикладом того, як треба створювати умови для фахівців, котрі, за необхідності, можуть захистити державу, зокрема її інформаційний простір.

26 січня 2018 р. в Києві відкрито Ситуаційний центр забезпечення кібернетичної безпеки, створений на базі Департаменту контррозвідувального захисту інтересів держави у сфері інформаційної безпеки СБУ. Для організації роботи Центру в рамках виконання першого етапу Угоди про реалізацію Трестового фонду Україна-НАТО з питань кібербезпеки Служба отримала необхідне сучасне технічне обладнання й програмне забезпечення. Ключовими можливостями центру стануть система виявлення та реагування на кіберінциденти й лабораторія з комп'ютерної криміналістики. Вони уможливають ефективні превентивні заходи попередження та знешкодження потенційних кібератак, установлення розробників і їх походження, аналізу для вдосконалення майбутньої протидії та захисту тощо [3].

У лютому 2018 р. відкрито Центр реагування на кіберзагрози Держспецв'язку (Cyber Treat Response Centre, CRC). Його створено як центральний цілісний компонент і ядро національної системи кіберзахисту України. CRC організовано на основі останніх досягнень у сфері кібербезпеки як

вітчизняних, так і провідних IT-компаній світу, сучасні технологічні й аналітичні системи Центру розроблено на рівні найкращих світових аналогів й уже закономірно є одними з найбільш потужних у європейському співтоваристві.

CRC – це технічна платформа чіткої взаємодії основних суб'єктів забезпечення кібербезпеки (Держспецзв'язку, СБУ, Нацполіції), що на порядок підвищує ефективність та оперативність діяльності правоохоронних структур із протидії й розслідування кіберзлочинів. Це ефективний механізм координації зусиль усіх учасників кіберзахисту як державного, так і приватного секторів, що є однією з ключових ланок прийняття оперативних рішень Національним центром кібербезпеки РНБО України [2].

Завдяки унікальним технологічним рішенням цього Центру Держспецзв'язок здатен із великою вірогідністю й точністю здійснювати в режимі «24/7» попереднє виявлення аномальних атак та потенційно небезпечних дій у системах і мережах, підключених до Інтернету в державі.

3. ВИСНОВКИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ ПОДАЛЬШИХ ДОСЛІДЖЕНЬ

Отже, у нашій країні почала кардинально змінюватися тактика кіберзахисту: від реакції на заповідяну від кібератак шкоду – до ефективних дій на випередження та максимальної локалізації можливих уражень. Роблячи сьогодні перші кроки в цьому напрямі держава має вивчити кращий досвід країн, які зуміли вийти переможцями в інформаційному протистоянні. Серед них чільне місце по праву займає Естонія.

Підсумовуючи, зазначимо, що в умовах відкритої російської агресії, нових військово-інформаційних викликів Україна, як ніколи, повинна бути готовою в законодавчому, науковому, технічному та військовому плані до забезпечення своєї інформаційної й кібербезпеки. Як свідчить практика, вони можуть бути реалізовані лише за умови узгодження та чіткої координації діяльності в цьому напрямі всіх силових відомств, інших органів і структур.

Володіючи значним внутрішнім потенціалом в особі фахівців інформаційної галузі, Україні потрібно вдосконалювати систему контролю за використанням власного інформаційного простору та поширювати розповсюдження українського контенту у світі, кардинально збільшуючи фінансові й матеріально-технічні можливості для цього.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Британія виділить Україні £9 млн на підтримку незалежних медіа URL: <https://hromadske.ua/posts/britaniya-vidi-lit-ukrayini-pound9-mln-na-pidtrimku-nezaleznhih-media>. 2019.18.09.
2. Відкриття Центру реагування на кіберзагрози. URL: <https://cert.gov.ua/news/25>. 2019.04.09.
3. Голова СБУ відкрив Ситуаційний центр забезпечення кібернетичної безпеки. URL: <https://ssu.gov.ua/ua/news/1/category/21/view/4318.04n8C7Vl.dpbs>. 2019.13.08.
4. Доктрина информационной безопасности Российской Федерации. URL: www.russianenterprisesolutions.com/help/dib.html. 2019.18.09.
5. ЗАКОН УКРАЇНИ «Про основні засади забезпечення кібербезпеки України». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/en/2163-19>.
6. Конач В. К. Загрози та виклики національним інтересам України в інформаційній сфері в умовах глобалізації. *Стратегічні пріоритети*. 2014. № 2. С. 73–78.
7. Крутских А. Информационный вызов безопасности на рубеже XXI века: [информационное оружие]. *Международная жизнь*. 1999. № 2. С. 82–84.
8. Крутских А., Федоров А. О международной информационной безопасности. *Международная жизнь*. 2000. № 2. С. 37–48.
9. Макаренко Є. А. Міжнародна інформаційна безпека: сучасні виклики та загрози. Київ: Центр вільної преси, 2006. 916 с.
10. Німецька кіберзлочинність. URL: <http://www.dw.com/uk/%D1%838C/a-38555191>. 2019.10.09.
11. Основні засади забезпечення кібербезпеки України. URL: <https://uteka.ua/ua/publication/news-14-delovye-novosti-36-osnovnye-principy-obespecheniya-kiberbezopasnosti-ukrainy>.
12. Система кіберзахисту в нас відсутня». URL: <https://hromadske.ua/posts/kaberataka-v-ukraini>. 2019.10.09.

13. Указ Президента України №96/2016 Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 27 січня 2016 року «Про Стратегію кібербезпеки України». URL: <http://www.president.gov.ua/documents/962016-19836>.
14. Voznyuk Yevheniia, Vetrov Kyrylo. Information Terrorism as a Modern Threat for Information Security of European States. *Міжнародні відносини, суспільні комунікації та регіональні студії*. 2019. №1(5). 152 с.

Матеріал надійшов до редакції 04.10.2019 р.

CYBER SECURITY IN THE CONDITIONS OF THE RUSSIAN AGGRESSION

The interference of Russian information troops in the internal information system not only of Ukraine but also of other European states is considered. The historical and modern facts of cyber space violation of different countries of the world by Russian hackers are covered. The peculiarities of the adoption and implementation of the Law of Ukraine «On the Fundamental Principles of Cyber Security of Ukraine» are revealed.

The state of compliance with information security on critical infrastructure of our country is analyzed, as well as the level of legal basis for cyber defense development. The essence of the concepts of «cyber security», «cyber defense», «cyber attacks», «cyber terrorism», «cyber threat» are given.

It was emphasized that the cyber-attacks in December 2015 and 2016 made the Ukrainian government to assess the state of cyber security in a new way, especially the last one – with the use of the NotPetya virus. As a result – the creation of a government computer emergency response team of Ukraine – CERT-UA, which operates with the State Special Communications and Protection Service.

The activity of the Cyber Threat Response Center (CRC) is described, as well as the introduction of changes in the tactics of modern cyber defense of Ukraine against Russian aggression.

It is proved that in 2007 Estonia also became the target of unprecedented cyber-attacks on computer systems of state institutions, banks, police and even the government, which operations were practically paralyzed for several days during the aggravation of Russian-Estonian relations. According to some observers, this cyber attack on Estonia was one of the best organized and popular in the history of the Internet. In addition to cyber attacks, the goals of the general misinformation campaign, the Kremlin feed fake news, have spread to other Baltic countries for years. The vast majority of Russian TV channels make effective use of fake information to distort historical events and to incite ethnic hatred and war.

Emphasis is placed on the partial maladaptation and ineffective system of prevention and neutralization of cyber attacks.

Key words: cyber security, cyberspace, Ukraine, Russian Federation, cyber attack, information security.

REFERENCES

1. Brytaniia vydilyt Ukraini £9 mln na pidtrymku nezaleznykh media [Elektronnyi resurs]. Rezhym dostupu: <https://hromadske.ua/posts/britaniya-vidi-lit-ukrayini-pound9-mln-na-pidtrimku-nezaleznykh-media>. 2019.18.09.
2. Vidkryttia Tsentru reahuvannia na kiberzahrozy. URL: <https://cert.gov.ua/news/25>. 2019.04.09.
3. Holova SBU vidkryv Sytuatsiinyi tsentr zabezpechennia kibernetichnoi bezpeky. URL: <https://ssu.gov.ua/ua/news/1/category/21/view/4318.04n8C7VI.dpbs>. 2019.13.08.
4. Doktryna ynfarmatsyonnoi bezopasnosti Rossyiskoi Federatsyy. URL: www.russianenterprisesolutions.com/help/dib.html. 2019.18.09.
5. ZAKON UKRAINY «Pro osnovni zasady zabezpechennia kiberbezpeky Ukrainy». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/en/2163-19>.
6. Konakh, V. K. (2014). Zahrozy ta vyklyky natsionalnym interesam Ukrainy v informatsiini sferi v umovakh hlobalizatsii. *Stratehichni priorityty*, 2, 73–78.
7. Krutskykh, A. (1999). Ynfarmatsyonnyi vyzov bezopasnosti na rubezhe XXI veka: [Ynfarmatsyonnoe oruzhye]. *Mezhdunarodnaia zhyzn*, 2, 82–84.
8. Krutskykh, A., Fedorov, A. (2000). O mezhdunarodnoi ynfarmatsyonnoi bezopasnosti. *Mezhdunarodnaia zhyzn*, 2, 37–48.
9. Makarenko, Ye. A. (2006). Mizhnarodna informatsiina bezpeka: suchasni vyklyky ta zahrozy. Kyiv: Tsentr vilnoi presy, 916 p.
10. Nimetska kiberzlochynnist. URL: <http://www.dw.com/uk/%D1%838C/a-38555191>. 2019.10.09.
11. Osnovni zasady zabezpechennia kiberbezpeky Ukrainy. URL: <https://uteka.ua/ua/publication/news-14-delovye-novosti-36-osnovnye-principy-obespecheniya-kiberbezopasnosti-ukrainy>.
12. Systema kiberzakhystu v nas vidsutnia». URL: <https://hromadske.ua/posts/kaberataka-v-ukraini>. 2019.10.09.

13. Ukaz Prezydenta Ukrainy №96/2016 Pro rishennia Rady natsionalnoi bezpeky i oborony Ukrainy vid 27 sichnia 2016 roku «Pro Stratehiiu kiberbezpeky Ukrainy». URL: <http://www.president.gov.ua/documents/962016-19836>.
14. Voznyuk, Yevhenija, Vetrov, Kyrylo (2019). Information Terrorism as a Modern Threat for Information Security of European States. *Mizhnarodni vidnosyny, suspilni komunikatsii ta rehionalni studii*, 1(5), 152 p.

УДК 811

Гулай Василь,

професор, доктор політичних наук, завідувач кафедри міжнародної інформації,
Національний університет «Львівська політехніка»,
79013, Україна, Львів, пл. Св. Юра, 3, каб. 126;
e-mail: Vasyi.V.Hulai@LPNU.UA
<http://orcid.org/0000-0002-7609-7967>;

Воробець Юлія,

студентка 2 курсу магістратури ОНП «Міжнародна інформація»,
Національний університет «Львівська політехніка»,
79013, Україна, Львів, пл. Св. Юра, 3, каб. 126;
e-mail: Yuliia.Vorobets.MnMV.2018@lpnu.ua
<https://orcid.org/0000-0002-5100-3848>

TELEGRAM-КАНАЛИ ЯК ІНСТРУМЕНТ МАНІПУЛЯТИВНОГО ВПЛИВУ НА ФОРМУВАННЯ ГРОМАДСЬКОЇ ДУМКИ (НА ПРИКЛАДІ УКРАЇНИ ТА РОСІЇ)

У вступі розкрито актуальність теми дослідження та сформульовано наукову проблему. Проаналізовано основні дослідження й публікації. Сформульовано мету та поставлено дослідницькі завдання роботи. Описано методіку міждисциплінарного дослідження такого новітнього вища інформаційно-комунікативного простору, як Telegram-канали. Основну частину статті становлять результати власних досліджень авторів. Описано феномен Телеграм у Росії. Анонімність каналів Telegram серйозно ускладнює адміністративне та/або кримінальне переслідування проти їхніх авторів. Telegram став важливою платформою для трансляції різноманітної інформації, починаючи від чуток і відвертих міркувань щодо цілком достовірної інсайдерської інформації, включаючи компрометуючі матеріали. Із появою каналів Telegram стали залучати специфічну аудиторію споживачів медіа-контенту, здебільшого зосереджуючись на постійному споживанні інформації в легкодоступній та стислій формі. Основну увагу звернуто на те, що для російської правлячої еліти Telegram – це ресурс, який дає їм змогу охопити важку, але дуже важливу частину населення, чого майже неможливо досягти, застосовуючи традиційні засоби масової інформації. ЗМІ, які посилаються на повідомлення в каналах Telegram, здебільшого є опозиційними або критично ставляться до правлячої влади в Росії (наприклад «Ехо Москви», «Медуза», «Нова газета»), меншою мірою використовують як альтернативне джерело отримання новин. На окрему увагу заслуговує український сегмент Telegram. Сформульовано такі висновки: по-перше, Telegram використовується як інформаційний канал для представлення офіційних думок; по-друге, українські ЗМІ застосовують Telegram як джерело інформації й ефективний засіб впливу на громадську думку шляхом маніпулювання через новини, витік інсайдерської інформації, чуток тощо; по-третє, Telegram використовується як канал вертикальної комунікації всередині самої політичної еліти, що має особливе значення у вертикалі влади та зважаючи на відсутність зворотного зв'язку, між політиками й громадянами; по-четверте, дослідження відомих анонімних каналів, які діють в Україні, підтвердили зв'язок із російською владою, що свідчить про задіяння російської пропаганди в Україні, здійснено задля дестабілізації суспільства, яке й так перебуває в стані війни з Росією. Отже, Telegram та його канали зберігатимуть важливу роль як найважливіший засіб політичної комунікації в найближчі роки, що здебільшого залишатиметься маніпулятивним інструментом, негативний вплив чого доведеться мінімізувати, бо остаточно виключення його видається нереальним.

Ключові слова: Telegram, Telegram-канали, Україна, Росія, формування громадської думки.

1. ВСТУП

Постановка проблеми. Протягом довгого періоду часу, аж до 2000-х рр., учені неодноразово стверджували, що Інтернет і нові інформаційно-комунікаційні технології (КТ) принесуть технологічний та соціальний прогрес [4;13]. Вони, безумовно, сприятимуть демократизації суспільства й становитимуть загрозу авторитарним режимам [2]. Доказом цього стали хвилі протестів, що відбувалися протягом минулого десятиліття: Арабська весна (2010–2012); Революція гідності в Україні (2014). Під час цих подій, соціальні медіа відігравали важливу мобілізаційну функцію в суспільстві.

Однак із розвитком й удосконаленням технологій стали переважати більш скептичні думки, що авторитарні режими здатні не лише вирішувати нові технологічні виклики, але й використовувати нові комунікаційні технології для посилення власної влади та отримання більшого контролю над суспільством [1]. Згідно зі звітом міжнародної правозахисної організації «Freedom House», уряди світу не лише підтримують, а й часто ініціюють маніпуляції через онлайн-контент, що загрожує укріпленням авторитарних режимів [5].

Теоретична основа цієї статті ґрунтується на парадигмі кіберреалізму, згідно з якою Інтернет «є надзвичайним засобом комунікації, який надає низку нових можливостей людям, громадам, бізнесу та уряду», але «при кожному розширенні можливостей, також з'являються аспекти, які є шкідливими та незвичними» [3].

Популярні соціальні мережі (Facebook, Twitter) сьогодні часто розглядаються, як місця для запеклих дискусій із пропагандистськими намірами. Водночас на ринку інформаційно-комунікаційних засобів починає набирати великої прихильності серед користувачів месенджер Telegram. Він дає змогу не лише обмінюватися думками між особами, але й також знайти всю потрібну інформацію – від новин до розваг.

На відміну від соціальних медіа, де інформація часто «заглушається» в дискусіях про цю інформацію, Telegram є ізольованою від глобального інформаційного шуму, а конкретні канали асоціюються з певним носієм. Канали переважно є анонімними, тобто поширювач інформації невідомий. Ці фактори потенційно збільшують довіру до джерела.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Історія виникнення та перетворення Telegram в один із найпопулярніших месенджерів у Росії й Україні останнім часом активно розробляється професійними медійними експертними середовищами LigaNet, Detector Media та ін. [12]. Окремо потрібно відзначити серію публікацій у популярному українському інтернет-ресурсі «The Бабель» [7;19].

З огляду на очевидний маніпулятивне спрямування більшості ТК України, передусім через підтримання в громадській думці проросійського дискурсу, не варто залишати поза дослідницьким полем гібридні інструменти російської інформаційної агресії проти України [10;11].

Мета статті – компаративний аналіз впливу Telegram-каналів (надалі – ТК) Росії й України на формування громадської думки.

Відповідно до поставленої мети треба виконати такі дослідницькі **завдання**:

- розкрити причини появи та еволюцію ТК розкриття процесу формування-впливу на громадську думку через ТК;
- охарактеризувати російський сегмент суспільно-політичних ТК;
- виокремити найпопулярніші суспільно-політичні ТК України;
- проаналізувати тематичне спрямування лідерів українського Telegram-простору.

Методика дослідження. Під час дослідження використано, передусім, загальнонаукові методи: метод системного опису, який означає синтез й аналіз фактичного матеріалу, висновок дедуктивного характеру, метод класифікації та стратифікації явищ. Аналіз і синтез передбачає аналіз низки телеграм-каналів, їх заснування й функціонування, а також ряд робіт дослідників у цій галузі, котрі керуються даними в політичному середовищі задля формування суспільної opinio. Індукція – у статті описано феномен ТК як нового інструменту маніпулювання суспільною свідомістю. Дедукція – з'ясовано, які саме канали застосовуються під час проведення політичних кампаній задля кращого впливу на масову аудиторію задля формування потрібної суспільної думки як вплив у кінцевому етапі, на суспільно-політичні відносини. Усі методи, що використані в статті, дали змогу дослідити об'єкт вивчення з різних сторін і виконати поставлені завдання.

2. РЕЗУЛЬТАТИ ДОСЛІДЖЕННЯ

Феномен Телеграм у Росії. Telegram з'явився на ринку 2013 р. в Росії. Його започаткували брати Микола та Павло Дурови, засновники VKontakte (одного з найбільших та найпопулярніших сайтів соціальних мереж у Росії й країнах колишнього СРСР). Із самого початку Telegram позиціонував себе як надійний і безпечний засіб зв'язку, гарантуючи конфіденційність своїм клієнтам, захищаючи їх від надмірної цікавості силовиків (особливість, яка користується великим попитом як у Росії, так і в деяких інших недемократичних країнах (Іран, Узбекистан, Ефіопія)).

До кінця 2015 р. Telegram не користувався великим попитом, його застосовували переважно користувачі, які були стурбовані конфіденційністю своїх повідомлень. Вони використовували Telegram, тому що він забезпечував їм високий рівень безпеки (на той час лише Telegram захищав шифрування end-2-end-encryption, що тоді не було у WhatsApp чи Viber).

У вересні 2015 р. в Telegram з'явилися канали – чати, які представляють щось середнє між стрічкою новин та блогом на певну тему. Відмінністю каналів Telegram, порівняно з чатами в інших месенджерах, – це можливість автора каналу ділитися вмістом з необмеженим колом читачів, зберігаючи анонімність. Крім того, канали не надають зворотного зв'язку, підписники не можуть коментувати та оцінювати публікації. Єдиним критерієм популярності каналу є кількість підписників, а головною формою зворотного зв'язку між авторами та читачами – користувачі, які підписуються або скасовують підписку на канал.

Telegram став важливою платформою для трансляції різноманітної інформації, починаючи від чуток та відвертих міркувань щодо цілком достовірної інсайдерської інформації, включаючи компрометуючі матеріали. Прикладом такого типу інформації була публікація сканованого звіту про результати внутрішнього розслідування щодо краху реактивного літака Ту-154 Міністерства оборони Росії над Чорним морем під час руху до російських військових баз у Сирії 25 грудня 2016 р.

31 травня 2017 р. анонімний канал Telegram «Капітан Врунгель», автори якого представляють себе інсайдерами з російського військового закладу, опублікував сканування документа, що містить короткий перебіг та причини катастрофи. Документи, розміщені на каналі, повідомляли, що екіпаж, який їхав до Сирії, був виснажений і втратив підшипники.

Із цього моменту канали Telegram почали привертати інтерес російської влади, який посилювався лише після того, як окремі канали стали охоплювати кілька десятків тисяч користувачів. Основні ЗМІ почали використовувати їх як джерела. На популярність Telegram не вплинула навіть його офіційна заборона та спроби його блокувати. На кінець 2018 р., за даними Telegram Analytics, було близько 63 000 каналів, що ідентифікували себе як російські.

Однією з важливих особливостей Telegram є його аудиторія, яка має певну специфіку. Із появою каналів Telegram стали залучати специфічну аудиторію споживачів медіа-контенту, переважно зосереджуючись на постійному споживанні інформації в легкодоступній і стислій формі. Цей спосіб подання інформації особливо актуальний серед молоді.

Орієнтовний профіль користувача Telegram можна описати на основі дослідження, проведеного аналітичним сервісом Telegram у квітні 2019 р., у якому опитано понад 82 000 підписників й авторів розмовних каналів. Згідно з цим дослідженням, дві найбільші частки користувачів Telegram становили росіяни віком 18–24 (27 %) та 25–34 роки (38 %) [6]. Telegram передусім популярний серед людей віком від 18 до 34 років – групи населення, на які російська влада активно намагається вплинути. Аудиторія Telegram є політизованою, активною, молодого й освіченою. Багато з них свідомо використовують Telegram як альтернативне джерело інформації та для безпечного спілкування на політичну тематику (що актуально, урахувавши періодичне адміністративне та кримінальне переслідування за лайки й репортажі в Росії). Це не означає, що аудиторія Telegram переважно опозиційна; Телеграм часто використовують ті, хто не може відкрито висловлювати критичні зауваження у випадках серйозної незгоди з офіційною політикою правлячого режиму, оскільки це автоматично загрожує їхній кар'єрі й добробуту.

Тональність постів у каналах пропонує читачеві сприймати всі події, які відбуваються в РФ, із погляду боротьби окремих вей Кремля між собою. Нав'язується думка, що реальної опозиції в країні не існує. А всі акції протесту проплачені одними представниками влади проти інших.

Отже, для російської правлячої еліти Telegram – це ресурс, який дає їм змогу охопити важку, але дуже важливу частину населення, чого майже неможливо досягти за допомогою традиційних засобів масової інформації.

У 2018 політичні канали, у тому числі новини, займали майже всю десятку найпопулярніших каналів Telegram у Росії [8]. Це свідчило про активність, залученість і зацікавленість аудиторії до політичного сегменту Telegram.

Однак, мабуть, основним свідченням того, що канали Telegram стали одним з головних джерел інформації та альтернативою традиційним сьогодні в Росії медіа, є не розмір аудиторії чи навіть статистика перегляду, а те, що багато великих ЗМІ (як традиційних, так і нових) активно посилаються на інформацію, отриману через канали Telegram.

ЗМІ, які посилаються на повідомлення в каналах Telegram, здебільшого є опозиційними або критично ставляться до правлячої влади в Росії (наприклад «Ехо Москви», «Медуза», «Нова газета»), меншою мірою використовують як альтернативне джерело отримання новин.

«Незалежна газета» навіть має спеціальний щотижневий огляд каналів Telegram, який, по суті, представляє дайджест найцікавіших публікацій Telegram про політичні події в російських регіонах. Однак на публікації в каналах Telegram посилаються й порівняно нейтральні та навіть провладні ЗМІ (наприклад «Російська газета», «РИА Новости», ТАСС).

Telegram канали відіграють усе більш важливу роль для засобів масової інформації, оскільки вони виступають джерелом контенту, слідкують за політичними актуальними темами, що стосуються суспільства, і розуміють настрої ключових аудиторій.

Анонімність каналів Telegram серйозно ускладнює адміністративне та/або кримінальне переслідування проти їхніх авторів, що дає змогу анонімним блогерам висловлювати свою думку щодо нагальних питань більш відкрито й отримувати відгуки у вигляді подальших підписок на канал. Усе це робить Telegram важливим джерелом впливу на громадську думку, за яку і в межах якої ведеться серйозна боротьба між різними групами впливів.

Український сегмент Telegram набув розквіту у 2017–2018 рр. Цей попит частково спричинений забороною діяльності російських мереж на території України (соцмережі «ВКонтакте», «Однокласники») [20]. За даними Data Magic, українська аудиторія месенджера зросла в 600 разів. Загальна аудиторія українських користувачів Telegram досягла 4,5 млн на той період. Безсумнівно, Україна – друга за кількістю користувачів після Росії [17].

Заборона «ВКонтакте» призвела до його зникнення з українського інформаційного простору. І зараз його функції виконують аналогічні російські пабліки на Телеграмі. Тому цей ресурс набрав усе більших обертів серед молоді. Порівняно зі статистикою аудиторії Росії, про яку зазначено вище, показник користувачів за віком в Україні, майже вдвічі вищий, ніж у росіян. Тобто користувачі віком 18–24 роки становлять 50 % від загальної кількості, 25–34 роки – 30 %, за даними дослідження Kantar TNS SMeter [21]. Українська молодь проводить години, дні, тижні й місяці, черпаючи інформацію з Телеграму, а потім виходить в офлайн і йде голосувати. Підтвердженням впливу Телеграму на молодь можна вважати результат виборів 2019 р. Вік виборця, переможця першого туру президентської гонки 2019, перебуває в діапазоні 18–39 років, а не до 30 років, як прийнято вважати.

Серед політичних проектів учасників передвиборної гонки канал «Команда Зеленського» виявився беззаперечним лідером. Порівняно з іншими політичними лідерами, кількість підписників на каналі Зеленського була 86 тис. людей, канал Петра Порошенка – орієнтовно 4000 людей.

Використавши вдало підібрані заклики та канал комунікації, Зеленський зміг отримати більшість голосів на виборах. Доказом цього стали результати виборів у другому турі. Володимир Зеленський отримує 73,22 %, у той час як його опонент Петро Порошенко – 24,45 % [16].

Під час президентської кампанії на ринку з'являються 15 нових «українських» каналів. Нові анонімні канали частково повторювали російський досвід. Основним мотивом функціонування каналів виявилось сприйняття телеграм-каналів як альтернативного джерела новин та меншою мірою – як опозиційне джерело. Щодня вони публікували десятки відмінних інсайтів, надаючи емоційні коментарі до подій або повідомляли абсолютно очевидні або непрогнозовані речі («найближчим часом буде відставка») [9]. Можна виявити очевидні індикатори маніпуляції: 1) застосування емоцій; 2) сенсаційність, дотичність до таємниці та 3) ефект схожості – голос із народу [15].

Перед парламентськими виборами (весна-літо 2019), політики вирішили більш ретельно захопити ринок Телеграм-каналів в Україні. Мета такого «захоплення» від початку й до кінця копіювала

поведінку росіян: сховатися за анонімністю каналу та зливати компромат на конкурентів. Сумарний обхват переглядів новин через пабліки в Телеграмі за 2019 р. становив понад 166 млн переглядів. Цифра не маленька [12].

Українські традиційні ЗМІ також підхопили тенденцію розглядати інформацію з Телеграм-каналу як джерело новин. Видання «Гордон» надає огляди популярних ТК. Загалом, інструмент впливу на суспільство через анонімні ТК був запозичений українськими пропагандистами у російських, який уже давно активно застосовується в Росії. Дмитрій Золотухін, експерт з інформаційних технологій, стверджує, що Telegram перетворився в один із головних рупорів російської пропаганди [18]. Адже Telegram надав можливість створювати анонімні телеграм-канали, які б могли бути активно використані для інформаційної пропаганди, що вигідно російським спецслужбам.

Політичні канали Telegram в Україні та поширення російського пропагандистського контенту. Українські політики почали усвідомлювати важливість Telegram як інформаційного середовища у 2018 р. тоді, коли телеканал Telegram процвітав в Україні. Стало важко не помітити їх вплив на громадську думку. До цього моменту Telegram привертав мізерну увагу з боку української влади.

Багато великих ТК так чи інакше представляють інтереси певних груп, котрі мають російський пропагандистський зв'язок. Нижче проведено аналіз 3-х найвпливовіших каналів в Україні, які мають найбільшу кількість підписників:

- **«Легітимний».** Створено в грудні 2018 р. та нараховує 64 000 підписників.

Діяльність. Девіз каналу: «Не живи в ілюзіях – будь у курсі реальності!» Автор або автори каналу невідомі. З аудиторією розмовляють російською, а в публікаціях часто використовують слово «інтересант» – зацікавлена особа. На рубежі 2018–2019 рр. канал писав страшилки про масове закриття вищих закладів освіти в Україні й розкол серед націоналістів через день народження Бандери.

Зв'язок із Росією. Канал Легітимний репостнув «Кремлівського безбашеника» чотири рази. Водночас прокремлівський «НЕЗЫГАРЬ» включив Легітимний у ТОП Telegram-каналів поряд із «Кремлівським безбашеником» і російською пропагандисткою Маргаритою Симоньян.

Хто ретранслює в Україні. Пости Легітимного регулярно стають джерелом новин для сайту Анатолія Шарія. Також посилання на канал можна знайти на сайтах Гордон, Деловая столица, Апостроф і Delo.ua.

- **«Темний лицар».** Створено у вересні 2019 р., нараховує 79 500 підписників.

Діяльність. Одним із перших почав системно критикувати керівництво президентської фракції «Слуга народу», займаючись зливанням важливої для партії інформації. Регулярно вів текстову трансляцію із засідань фракції в Парковому, у зв'язку з чим в авторстві каналу стали підозрювати одного з нардепів СН.

Зв'язок із Росією. Останнім часом, наростивши аудиторію, канал почав вкидати російський наратив. Наприклад, в одному з постів зазначалося: «чи було вірним рішення України про асоціацію з ЄС», Україна «повернула не туди», Україні «не потрібна євроінтеграція».

Хто ретранслює в Україні? Новини на підставі постів Темного лицаря робили Шарій.net, Дєро.ua, Деловая столица, Главком, 24, Вести і 112.

- **«Джокер».** Створено у жовтні 2019, нараховує 80 000 підписників.

Діяльність. Публікує скрін-шоти листування з політиками й чиновниками. Нібито спілкується саме автор каналу. Першою жертвою Джокера став герой скандалу Богдан Яременко, із яким він спілкувався від імені генпрокурора Руслана Рябошапки. Джокер виклав це листування 31 жовтня. А сайт Страна.юа це ж листування опублікував днем раніше – 30 жовтня. Нібито Джокер зв'язався із сайтом і передав їм скрін-шоти до створення каналу. Останнім часом канал переживає явний занепад, оскільки політики стали уважніше придивлятися до того, хто їм пише.

Головне в каналі Джокера – не стільки форма, скільки інсайди, які він публікує. Тобто це може бути кілька людей, які працюють над самим каналом, а також сек'юриті-команда, яка дістає інформацію.

Зв'язок із Росією. Відомим канал зробив Анатолій Шарій. У себе в Telegram він написав: «Тепер буде чимало цікавого. А чого не буде там, буде на моєму каналі».

Хто ретранслює в Україні? Меседжі Джокера переважно ретранслює Страна.юа.

Багато анонімних каналів пов'язані між собою. Цей зв'язок можна простежити завдяки репостам/згадкам/рекомендаціям на каналі. Наприклад, канал «Розвідник» регулярно публікує записи

каналу «Легітимний». Обидва канали псевдоукраїнські. Але вони мають багато спільного, як за контентом, так і за тими, хто зробив ці канали відомими.

Формування і поширення образів – один із типових маніпулятивних прийомів, які застосовуються в анонімних каналах [14]. Мета цього – поширення заздалегідь побудованих образів як певних людей, так і компаній тощо. Зазвичай це недостовірно демонструє їхні реальні характеристики. Здійснення інформаційно-психологічного впливу в політичних колах відбувається шляхом формування іміджу через створення образу «правильного» політика й формування негативного іміджу опонента.

Інсайдерських каналів, які критикували Зеленського, в українському сегменті практично немає. Тональність постів українських ТК відбувається в дусі російської пропаганди або українських ЗМІ, лояльних до політиків режиму Віктора Януковича. Отже, так формується викривлений образ про опонентів Зеленського, тим самими надаючи йому переваги в суспільстві. Водночас ТК сприймаються серед населення як альтернативне джерело отримання новин.

Отже, Інтернет і соціальні медіа проникли в кожен сферу діяльності людей, а через це засоби маніпуляції лише набирають розвитку.

3. ВИСНОВКИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ ПОДАЛЬШИХ ДОСЛІДЖЕНЬ

Отже, розглянуто причини його популярності, уключаючи його привабливість для політично активної громадськості. Далі досліджено політичний сегмент каналів Telegram, їх аудиторію й вплив на громадську думку. Окремо проаналізовано використання політичних каналів Telegram в Україні та досліджено проросійський медіа-контент більшості українських популярних ТК.

Це дослідження показало, що Telegram і його канали є важливим засобом політичної комунікації, який активно й різноманітно використовується українськими політичними групами інтересів. Досвід такого каналу комунікації запозичено, а також, імовірно, підтримується – Росією.

По-перше, Telegram використовується як інформаційний канал для представлення офіційних думок (у багатьох офіційних осіб є свої канали, у тому числі Президента України). По-друге, українські ЗМІ використовують Telegram як джерело інформації та ефективний засіб впливу на громадську думку шляхом маніпулювання через новини, витік інсайдерської інформації, чуток тощо, у тому числі, охоплюючи важливу частину українського населення – молодь. По-третє, Telegram використовується як канал вертикальної комунікації всередині самої політичної еліти, що має особливе значення у вертикалі влади й, зважаючи на відсутність зворотного зв'язку між політиками та громадянами. По-четверте, дослідження відомих анонімних каналів, котрі діють в Україні, підтвердили зв'язок із російською владою, що свідчить про задіяння російської пропаганди в Україні, здійснено задля дестабілізації суспільства, яке й так перебуває в стані війни з Росією. Усі ці способи використання Telegram свідчать про його важливу функцію як безпечний та ефективний канал спілкування, потреба в якому лише посилюється із посиленням режиму. Це означає, що Telegram і його канали зберігатимуть важливу роль як найважливіший засіб політичної комунікації в найближчі роки, що здебільшого залишатиметься маніпулятивним інструментом, негативний вплив чого доведеться мінімізувати, бо остаточне виключення його видається нереальним.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Aday S., Farrell H., Lynch M. et al. Blogs and Bullets: New Media in Contentious Politics. *Peaceworks*. 65. 2010. United States Institute of Peace. P. 1–36.
2. Boas T. C., Kalathil S. Open networks, closed regimes: The impact of the Internet on authoritarian rule, Washington, DC: Carnegie Endowment, 2003. P. 1.
3. Defining Technorealism by Eileen K. McCluskey. URL: <http://cyber.harvard.edu/technorealism/>
4. Hacker K., van Dijk J., What is digital democracy? Digital democracy: Issues of theory and practice. London, UK: SAGE, 2000.
5. Manipulating Social Media to Undermine Democracy. URL: <https://regmedia.co.uk/2017/11/14/fofn.pdf>
6. Telegram Analytics 2019. Audience. URL: <https://tgstat.ru/research>
7. Telegram-канал з політичними інсайдами «Легітимний» розповів theБабелю про свою роботу. URL: <https://thebabel.com.ua/news/40046-mi-ne-pov-yazani-z-yanukovichem-drugiy-za-kilkisty-pidpisnikiv-v-ukrajini-anonimniy-telegram-kanal-legitimniy-rozpoviv-thebablyu-pro-svoyu-robotu>
8. Telegram-каналы: 2018. URL: <https://www.mlg.ru/ratings/socmedia/telegram/6430/>

9. Гулай В. В. Загрози інформаційно-психологічній безпеці особи в реаліях інформаційно-психологічної війни як складової гібридної війни Російської Федерації проти України. *Військово-науковий вісник*. 2016. Вип. 25. С. 233–244.
10. Гулай В. В. Концептуалізація немілітарних ризиків національній безпеці України в реаліях реалізації Російською Федерацією стратегії гібридної війни. *Міжнародні відносини. Серія «Політичні науки»*. 2017. Вип. 13. URL: http://journals.iir.kiev.ua/index.php/pol_n/article/viewFile/2997/2688
11. Гулай В. Маніпулятивно-пропагандистські складові загроз інформаційній безпеці в реаліях гібридної війни Російської Федерації проти України. *Studia politologica Ucraino-Polona*. 2016. Вип. 6. С. 34–42.
12. Из Росії з Любов'ю. Анонімна імперія Павла Дурова. URL: https://project.liga.net/projects/durov_telegram_ua/#page3
13. Кін Д. Мас-медіа і демократія/пер. з англ. О. Гриценко, Н. Гончаренко. Київ: К.І.С., 1999.
14. Лозниця С. Маніпуляція як явище: людина перед небезпекою численних впливів. *Вісник Львівського університету. Філософсько-політологічні студії*. 2011. Вип. 1. С. 284–292. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vlu_fps_2011_1_33
15. Маніпуляції на ТБ. Маніпулятивні технології в інформаційно-аналітичних телепрограмах українського телебачення: моніторинг, рекомендації щодо захисту від впливу та запобігання застосуванню. Принципи відкритої редакційної політики телеканалів/Н. Лігачова, С. Черненко, В. Іванов, С. Дацюк. Київ: Інтерньюз-Україна, 2003.
16. Протокол Центральної виборчої комісії про результати повторного голосування з виборів Президента України від 30 квітня 2019 року. URL: https://www.cvk.gov.ua/info/protokol_cvk_30042019.pdf
17. Статистика Телеграм в Україні. URL: <https://tlgrm.in.ua/vsjo-o-telegram/stati/statistika-telegram-v-ukraine/>
18. Телеграмом по мізках: як влаштована машина російської пропаганди. URL: <https://www.liga.net/society/opinion/telegramom-po-mozgam-kak-ustroena-mashina-rossiyskoj-propagandy>
19. Типу-ЗМІ: Популярний Telegram-канал. розбір theБабеля. URL: <https://thebabel.com.ua/texts/39861-tipu-zmi-populyarniy-telegram-kanal-legitimny-rozpovidaye-pro-vezhi-kremlya-i-lyakaye-maydanom-imeni-poroshenka-shcho-z-cogo-pravda-rozbir-thebabela>
20. Указ Президента України №133/2017 Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 28 квітня 2017 року «Про застосування персональних спеціальних економічних та інших обмежувальних заходів (санкцій)». URL: <https://www.president.gov.ua/documents/1332017-21850>
21. Українська аудиторія Telegram: особливості. URL: <https://tns-ua.com/news/ukrayinska-auditoriya-telegram-osoblivosti>

Матеріал надійшов до редакції 11.12.2019 р.

TELEGRAM-CHANNELS AS A MANIPULATIVE TOOL FOR INFLUENCING PUBLIC OPINION FORMATION (ON THE EXAMPLE OF UKRAINE AND RUSSIA)

The introduction reveals the relevance of the research topic and formulates a scientific problem. The analysis of the basic researches and publications is carried out. The purpose is formulated and the main research tasks of the work are set. The method of interdisciplinary research of such newest higher information-communicative space as Telegram-channels is described. The main part of the article are the results of the authors' own research. The phenomenon of Telegrams in Russia is described. The anonymity of Telegram channels seriously complicates administrative and/or criminal proceedings against their authors. Telegram has become an important platform for broadcasting all kinds of information, from rumors and outspoken opinions about completely reliable insider information, including compromising material. With the advent of Telegram channels, they began to attract a specific audience of consumers of media content, mainly focusing on the constant consumption of information in an easily accessible and concise form. The main focus is that for Russia's ruling elite, Telegram is a resource that allows them to reach a difficult but very important part of the population, which is almost impossible to achieve with traditional media. The media that cite Telegram reports are mostly oppositional or critical of Russia's ruling authorities (eg, Echo of Moscow, Medusa, and Novaya Gazeta), and are less likely to use them as an alternative source of news. The Ukrainian segment of Telegram deserves special attention of the authors. In conclusion, the authors formulate the following conclusions: first, Telegram is used as an information channel to present official points of view; secondly, the Ukrainian media use Telegram as a source of information and an effective means of influencing public opinion by manipulating news, leaking insider information, rumors, etc.; third, the Telegram is used as a channel of vertical communication within the political elite itself, which is of particular importance in the power vertical and, given the lack of feedback, between politicians and citizens; fourth, studies of well-known anonymous channels operating in Ukraine have confirmed the connection with the Russian authorities, which

indicates the involvement of Russian propaganda in Ukraine, aimed at destabilizing a society that is already at war with Russia. Thus, Telegram and its channels will continue to play an important role as the most important means of political communication in the coming years, which will largely remain a manipulative tool, the negative impact of which will have to be minimized, as its final exclusion seems unrealistic.

Key words: Telegram, Telegram-channels, Ukraine, Russia, formation of public opinion.

REFERENCES

1. Aday, S., Farrell, H., Lynch, M., Sides, J., Kelly, J., & Zuckerman, E. (2010). Blogs and Bullets: New Media in Contentious Politics, *Peaceworks* (65), United States Institute of Peace, p. 1–36
2. Boas T. C., Kalathil S. (2003). Open networks, closed regimes: The impact of the Internet on authoritarian rule, Washington, DC: Carnegie Endowment, p. 1.
3. Brain Telegram: How the Propaganda Machine Works. URL: <https://www.liga.net/society/opinion/telegramom-po-mozgam-kak-ustroena-mashina-rossiyskoy-propagandy>
4. Decree of the President of Ukraine № 133/2017 On the decision of the National Security and Defense Council of April 28, 2017 «On the application of personal special economic and other restrictive measures (sanctions)». URL: <https://www.president.gov.ua/documents/1332017-21850>
5. Defining Technorealism by Eileen K. McCluskey. URL: <http://cyber.harvard.edu/technorealism/>
6. From Russia with Love. Anonymous Empire by Pavel Durov. URL: https://project.liga.net/projects/durov_telegram_en/#page3
7. Gulay, V. (2016). Manipulative and propaganda components of threats to information security in the realities of the hybrid war of the Russian Federation against Ukraine. *Ucraino-Polona Political Studies*, 6, 34–42.
8. Gulay, V. V. (2017). Conceptualization of non-militaristic risks to the national security of Ukraine in the realities of the implementation of the hybrid war strategy by the Russian Federation. *International Relations Political Science Series*, 13. URL: http://journals.iir.kiev.ua/index.php/pol_n/article/viewFile/2997/2688
9. Gulay, V. V. (2016). Threats to information and psychological security of a person in the realities of information and psychological warfare as part of the hybrid war of the Russian Federation against Ukraine. *Military Scientific Bulletin*, 25, 233–244.
10. Hacker K., van Dijk J., What is digital democracy? Digital Democracy: Issues of Theory and Practice, London, UK: SAGE, 2000.
11. Kin D. Mass Media and Democracy/Trans. from English. O. Gritsenko, N. Goncharenko. Kyiv: K.I.S., 1999.
12. Legitimate Political Insiders Telegram Told TheBabel About His Work. URL: <https://thebabel.com.ua/news/40046-mi-ne-pov-yazani-z-yanukovichem-other-for-kilkisty-pidpisnikiv-in-ukraine-anonymous-telegram-channel-legitimate-rozpoviv-thebablyu-pro-svoyu-robot>
13. Loznytsia, S. (2011). Manipulation as a phenomenon: a person before the danger of sensational influences. *Visnyk of Lviv National University. A series of philosophical-political studies*, 1, 284–292. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vlu_fps_2011_1_33
14. Manipulating Social Media to Undermine Democracy. URL: <https://regmedia.co.uk/2017/11/14/fotn.pdf>
15. Media Type: A popular Telegram channel. parsing theBabelya. URL: <https://thebabel.com.ua/texts/39861-tipuzmi-populyarniy-telegram-kanal-legitimny-rozpovidaye-pro-vezhi-kremlya-i-lyakaye-maydanom-imeni-Poroshenko-scha-from-whom-true-analysis-tebabel>
16. Protocol of the Central Election Commission «Protocol of the Central Election Commission on the results of the re-election vote of the President of Ukraine of April 30, 2019. URL: https://www.cvk.gov.ua/info/protocol_cvk_30042019.pdf
17. Telegram Analytics 2019. Audience. URL: <https://tgstat.ru/research>
18. Telegram Channels: 2018. URL: <https://www.mlg.ru/ratings/socmedia/telegram/6430/>
19. Telegram statistics in Ukraine. URL: <https://tlgrm.in.ua/vsjo-o-telegram/stati/statistika-telegram-v-ukraine/>
20. TV manipulations. Manipulative technologies in information and analytical television programs of Ukrainian television: monitoring, recommendations on protection against influence and prevention of application. Principles of open editorial policy of TV channels/N. Ligacheva, S. Chernenko, V. Ivanov, S. Datsyuk. Kiev: Internews-Ukraine, 2003.
21. Ukrainian Telegram Audience: Features. URL: <https://tns-ua.com/news/ukrayinska-auditoriya-telegram-personality>

УДК 659

Гулай Василь,

доктор політичних наук, професор, завідувач кафедри міжнародної інформації,
Національний університет «Львівська політехніка»,
79013, Україна, Львів, пл. Св. Юра, 3, каб. 126;
e-mail: Vasy1.V.Hulai@LPNU.UA
<https://orcid.org/0000-0002-7609-7967>

Зайцева Зоряна,

студентка 2 курсу магістратури ОНП «Міжнародна інформація»,
Національний університет «Львівська політехніка»,
79013, Україна, Львів, пл. Св. Юра, 3, каб. 126;
e-mail: zoriana.zaitseva.mnmv.2018@lpnu.ua
<https://orcid.org/0000-0002-6544-6850>

КОПРАЙТИНГ У СТРУКТУРІ СУЧАСНИХ МАРКЕТИНГОВИХ КОМУНІКАЦІЙ

Визначено наукову проблему дослідження та розкрито її актуальність. Проаналізовано останні зарубіжні й вітчизняні наукові праці про місце, роль копірайтингу в структурі маркетингових комунікацій. Сформульовано мету роботи та визначено завдання, які її розкривають. Описано методіку пропонованого дослідження. Основну увагу зосереджено на представленні результатів роботи. Розкрито сутність, завдання, важливість місця копірайтингу в системі сучасних маркетингових комунікацій. Передусім, указано, що зараз копірайтинг видозмінився й копірайтер – це не просто людина, котра вмє гарно писати та має філологічну освіту – це спеціаліст широкого профілю, що здатен підібрати правильний ключ до аудиторії та вмєти написати оригінальний і цікавий текст. При цьому текст має бути написаний з орієнтацією на тренди й зважаючи на різні культури. Аналізуються основні формули та принципи, за якими копірайтер може побудувати переконливу структуру й зможе забезпечити успішне просування продукту завдяки тексту. Використовуючи відповідну структуру тексту в копірайтингу, можемо успішно реалізовувати потенціал компанії, продовжуючи успішну співпрацю з клієнтами, знаходити нових потенційних користувачів. Окрему увагу зосереджено на дослідженні цільової аудиторії копірайтингу та її складових частин. Для кожного продукту існує свій покупець. Для того щоб зрозуміти, хто є ідеальним клієнтом, потрібно проаналізувати свою цільову аудиторію й створити портрет покупця. При будь-яких відхиленнях від правильного визначення цільової аудиторії можливість того, що ефективність і вплив тексту зменшуватиметься, зростає в рази. Докладно проаналізувавши всі чинники, створюємо портрет цільової аудиторії з її вподобаннями, інтересами, а найголовніше для копірайтингу – потребами. Проаналізувавши структуру, функції, мотиви, аудиторію явища копірайтингу, робимо основний висновок, що копірайтинг – це написання текстів, які повинні викликати довіру в читача та містити в собі аргументи, які переконують клієнта перейти з потенційного до реального споживача. Основною метою копірайтингу є цільова дія. Перспективним напрямом подальших досліджень може стати поглиблене дослідження законів, формул і трендів копірайтингу, котрі впливають на поведінку потенційних клієнтів та формують їхній інтерес та довіру до продукту або компанії.

***Ключові слова:** копірайтинг, маркетинг, маркетингові комунікації, ефективний текст, аудиторія.*

1. ВСТУП

Постановка проблеми. Тексти сьогодні – це невід’ємна частина сучасного розвиненого світу. Саме копірайтинг як технологія створення текстів займає важливе місце в системі соціальних і маркетингових комунікацій, тому тему розглянуто як актуальну в наукового-теоретичному й прикладному аспектах. Комунікація з клієнтами в будь-якій сфері є надважливою ланкою успішної діяльності сучасних компаній. Саме якісний текст здатний викликати довіру та прихильність до продукту або послуг.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Місце та роль копірайтингу відображені в ґрунтовних працях зарубіжних дослідників Р. Блай [16], Х. Лакдавала [17], Д. Лок [18], А. Стефен [19]. Серед останніх публікацій пропонованої тематики в Україні назвемо праці О. Арешенкової [1], Н. Блинової та О. Кирилової [2], С. Трухимович [12], О. Цапок [14] й ін.

Ширший теоретико-методологічний контекст, серед іншого, запропоновано в публікації В. Гулая [4].

Мета статті – аналіз місця та ролі копірайтингу в системі сучасних маркетингових комунікацій. Відповідно до поставленої мети потрібно виконати такі дослідницькі завдання, як окреслення основних підходів до поняття «копірайтинг»; виокремлення структури ефективного копірайтингу; аналіз основних принципів структуризації тексту в копірайтингу; розкриття комунікативних інструментів впливу копірайтингу на цільову аудиторію тощо

При цьому особливу увагу зосереджено на розгляді основних законів впливу на аудиторію шляхом написання ефективного тексту й розуміння його як важливої складової частини дієвого маркетингу.

Методика дослідження. Методологія пропонованого дослідження позиціонується як система теоретичних узагальнень, правил, принципів і методів науково-пізнавальної діяльності.

Під методом маємо на увазі спосіб пізнавальної діяльності для отримання достовірного знання про об'єкт і предмет дослідження.

Методику дослідження розуміємо як сукупність технічних прийомів і способів дослідження, включаючи техніку й різноманітні операції з фактичним матеріалом.

Серед загальнофілософських методів під час систематизації та класифікації джерельної бази й фактологічного матеріалу обраної тематики дослідження, установлення вірогідності та повноти інформації про копірайтинг у маркетингових комунікаціях використано діалектичний метод.

У пропонованому дослідженні потрібно також використовувати всю повноту загальнологічних методів: абстрагування, що дає змогу відійти від несуттєвих властивостей маркетингових комунікацій загалом і копірайтингу особливо, зосередившись на виокремленні їхніх суттєвих сторін; узагальнення, що виявилось у переході від одиничних фактів, тверджень, якостей до загальних усього копірайтингу як підсистеми в системі маркетингових комунікацій; аналіз через поділ об'єкта дослідження на складові елементи й частини задля вивчення його структури, окремих властивостей, внутрішніх зв'язків, відносин; синтез, що виявився в з'єднанні окремих сторін, елементів, властивостей, зв'язків досліджуваного об'єкта копірайтингу в маркетингових комунікаціях і його вивчення як єдиного цілого; індукції як переходу від часткового до загального, коли на підставі знання про частину робиться висновок про об'єкт загалом; дедукція, у якій висновок щодо копірайтингу як елементу маркетингових комунікацій здійснюється на підставі знання загальних властивостей усієї множини останніх; аналогія, коли від схожості об'єктів певного класу за одними ознаками робиться висновок про їх схожість і за іншими ознаками.

Окремо треба вказати на загальнонаукові методи пізнання такого складного предмету, такі як маркетингові комунікації, спостереження та порівняння, виходячи з відповідного досвіду практичної діяльності співавторки дослідження.

2. РЕЗУЛЬТАТИ ДОСЛІДЖЕННЯ

Що ж розуміємо під терміном «копірайтинг»? Хоч загальне визначення про копірайтинг як про професійну діяльність із написання текстів є стабільним, проте кожен автор трактує його по-іншому. Д. Каплунов визначає текст як інструмент впливу на поведінку читача, а не просто набором слів. Він вважає, що головною ціллю копірайтингу є переконливий текст – той, який викликає довіру й містить аргументи на користь швидкої реалізації цільової дії [6, с. 7].

Існує інша думка, де автори вважають, що в сучасній сфері інтегрованих маркетингових комунікацій використовують різні інструменти, основними з яких є реклама, стимулювання збуту, зв'язки з громадськістю, прямий маркетинг, особистий продаж й упаковка. Усі інструменти передбачають створення різних видів тексту, що транслюватиме певну думку від компанії до її цільової аудиторії. Автори підкреслюють, що сьогодні копірайтинг уже не просто рекламний текст, а певний вид зв'язку та впливу на громадськість [5, с. 25].

Тобто зараз копірайтинг видозмінився й копірайтер – це не просто людина, котра вміє гарно писати та має філологічну освіту, це спеціаліст широкого профілю, який здатен підібрати правильний ключ до аудиторії й уміти написати оригінальний і цікавий текст. При цьому текст повинен бути написаний з орієнтацією на тренди та зважаючи на різні культури.

Д. Кіт у своїй книзі про копірайтинг зазначає, що текст повинен повністю замінити особисту зустріч із клієнтом. Він вважає, що це і є основним у копірайтингу – ви не просто пишете, а ведете

розмову. Саме тому під час написання тексту потрібно застосовувати прийоми та підходи, які використовуються в особистому спілкуванні [8, с. 8].

Першим і найважливішим у написанні тексту Д. Кіт визначає те, що потрібно зрозуміти, яку дію треба отримати від читача й лише тоді починати писати текст. Він уявляє текст, як драбину, яка складається з декількох ступенів – за ними й іде читач. Перший ступінь – це розуміння читачем запропонованої копірайтером думки. У другий ступінь включено поняття «що робити» – читач повинен зрозуміти, що йому потрібно зробити. Останній ступінь «чому зараз?» – копірайтер повинен написати текст таким чином, щоб у потенційного клієнта не виникло бажання відкласти рішення на потім. Проте якщо читач не зрозумів початкової думки тексту та текст його не переконав, то копірайтер не виконав свого завдання [8, с. 10].

Якою повинна бути структура переконливого копірайтингу?

Існують основні формули й принципи за якими копірайтер може побудувати переконливу структуру та зможе забезпечити успішне просування продукту завдяки тексту.

Є 10 пунктів, яких повинен дотримуватися копірайтер під час структуризації тексту [18, с. 15].

1. Заголовок

Це перше, що прочитає читач. Від того наскільки переконливим та вдалим буде заголовок, залежить, чи зацікавить він потенційного клієнта та чи продовжить він читати. Сьогодні медіа настільки перенасичені різноманітними заголовками, що копірайтер повинен першою фразою або натякнути читачеві на розв'язання його проблеми, або зачепити біль цільової аудиторії [16, с. 58-62].

2. Вступ

Завдяки правильному розставленню акцентів при вступному абзаці читач чітко зрозуміє, яку вигоду він отримає, прочитавши текст. Саме у вступі має бути виражена основна ідея копірайту [18, с. 17].

3. Досягнення та персональні якості

У тексті потрібно використати можливість показати свій авторитет, переваги над конкурентами й ваші якості. Чому саме ваш продукт або послуги саме вашої компанії повинна обрати людина? Важливо оперувати лише правдивими даними, адже будь-яка вигадана інформація може знівелювати довіру клієнта назавжди [17, с. 7].

4. Пропозиція

Що текст може запропонувати людині? Що клієнт отримає, якщо купить саме у вас? Копірайтер текстом повинен розв'язати проблему людину. Якщо під час читання кожне наступне речення відповідатиме питанням читача, у нього виникне стійка довіра й бажання стати вашим клієнтом.

5. Тези

Тези в копірайтингу використовуються в тому основному, щоб стисло подати найважливішу та найцікавішу інформацію. Короткими тезами ви можете зазначити вигоду, яку отримає клієнт від продукту або від користування послугами компанії [6, с. 21].

6. Відгуки від клієнтів

Хоча нині більшість відгуків можна купити, ще залишилися користувачі, для яких кінцевим пунктом у прийнятті рішення будуть відгуки ваших клієнтів. Найбільшою довірою в клієнтів, які скептично налаштовані, користуються відеовідгуки реальних споживачів вашого продукту [18, с. 19].

7. Шкала вирішення проблеми

Важливо дати читачеві право вибору. Спершу потрібно розказати про гірший варіант, а тоді дати зрозуміти читачеві, наскільки покращиться його життя в разі вибору ваших послуг та які проблеми може розв'язати ваш продукт.

Наприклад, гірший варіант: звісно, ви можете відмовитися від своєї мрії та продовжувати працювати на цій роботі. Але погодьтеся: ви б недочитали до цієї частини, якби не хотіли змін.

Посередній варіант: ви можете навчатися самостійно, шукаючи інформацію.

Найкращий варіант: а можете приєднатися до нашого курсу та отримати покрокове навчання, повний супровід, єдину електронну книгу й підготовку до іспиту [18, с. 20].

8. Усунення ризику та гарантія

Чим більші й кращі гарантії ви надасте потенційному клієнту, тим більше нових клієнтів у вас з'являтиметься та тим менше користувачів попросять повернути їм кошти за придбаний продукт.

9. Call to action

Після написання всіх аргументів, переваг, описів і відгуків, якщо потенційний клієнт готовий стати реальним клієнтом – він шукатиме способи придбати товар або зв'язатись із вами. Для цього

копірайтер повинен удало розмістити заклики до дії – указати всі можливі способи зв'язку, способи оплати, вартість різного виду послуг та надати активне посилання для здійснення простого й очевидного рішення для клієнта [17, с. 25].

10. Терміновість (чому я хочу придбати саме зараз?)

Після повідомлення ціни й усіх можливих запитань більшість копірайтерів роблять помилку, вирішуючи, що продукт проданий. Більшість клієнтів беруть час на роздуми, прокрастинують, вирішують переглянути інші варіанти. Саме тому в копірайтингу важлива терміновість – дія тут і зараз.

Аби клієнт оплатив вашу послугу або продукт, потрібно надати певні бонуси. Наприклад, при покупці зараз до курсу ви отримаєте майстер-клас вартістю 100\$ безкоштовно. Також чудово діє відчуття обмеженого часу: до кінця пропозиції залишився 1 день. За цим же сценарієм діє обмежена кількість продукту або послуги: залишилося лише чотири місяці або сьогодні товар купили сім людей [18, с. 22].

Застосовуючи вищенаведену структуру тексту в копірайтингу, можемо успішно реалізовувати потенціал компанії, продовжуючи успішну співпрацю з реальними клієнтами й знаходити нових потенційних користувачів.

Які функції виконує копірайтинг та які мотиви має викликати?

Перше, що повинен зробити професійний копірайтер, перш ніж приступати до написання рекламного тексту – це визначити, які мотиви спонукатимуть споживача звернути увагу на цей товар або послугу, які потреби він може задовольнити та які проблеми клієнта здатен розв'язати саме на цей момент [3, с. 22].

У сучасному світі спонукальними мотивами, які мотивують на придбання товару, стали унікальність товару, бажання отримати все швидко, гарантія безпеки й надійності [10, с. 68–74].

Гиметься про відому видозмінену формулу рекламистів AIMDA.

Перша буква А – це *Attention*, з англійської перекладається як увага. Привертання уваги – одна з основних цілей ефективного тексту. Адже споживач може розчаруватися, не знайти розв'язання своєї проблеми або ж просто не буде зацікавленим і недочитає до кінця. Повідомлення повинно мати точки дотику зацікавлень цільової аудиторії, інакше текст буде неефективним.

Основні потреби, що визначають попит серед аудиторії й допоможуть зробити текст ефективнішим:

- 1) потреба в любові;
- 2) потреба в повазі;
- 3) потреба в самореалізації;
- 4) фізіологічні потреби;
- 5) потреба в самозбереженні [7, с. 9].

Interest – потрібно, щоб інформація містила щось цікаве та корисне для читача. Користувач повинен отримувати не лише вигоду, але й емоції. Найкраще, коли текст вимальовує в уяві споживача певну картинку. Однак автори зазначають: треба пам'ятати, що надлишок інформації теж погано.

Motivation – щоб змотивувати читача до дії, потрібно зменшити час для роздумів. Клієнт повинен діяти прямо зараз: «тільки сьогодні ...», «якщо ви зателефонуєте в найближчі 2 години ...». Аби не втратити увагу читача, речення мають бути короткими й змістовними, інакше мотивація до рішення згасає та людина може переключитися на інші предмети [10, с. 68–74].

Desire – сучасним споживачам потрібно за допомогою текстів прищепити довіру до продукту. Усі характеристики та технічні показники мають бути відомі завдяки ненав'язливій манері оповіді. Не треба перебільшувати гідність товару, через велику кількість реклами багато користувачів уже вміють розрізняти фальш.

Act – і останній мотив тексту – це дія. Текст повинен спонукати виконати певну дію, якщо він не має лише розважальний характер. Адже копірайтинг – це не лише про спонукання до покупки, це також про донесення потрібної клієнтові інформації, яка іноді може бути лише розважальна [7, с. 10].

Який зв'язок із копірайтингом має цільова аудиторія?

Для кожного продукту існує свій покупець. Аби зрозуміти, хто є ідеальним клієнтом, потрібно проаналізувати свою цільову аудиторію та створити портрет покупця. За будь-яких відхилень від правильного визначення цільової аудиторії, можливість того, що ефективність і вплив тексту

зменшуватиметься, зростає в рази. На сьогодні виділяють два типи цільової аудиторії – первинну та вторинну [15].

Первинна цільова аудиторія – так звана «гаряча аудиторія», є пріоритетною під час створення рекламної кампанії. І саме на неї спрямовано рекламу. Саме ця аудиторія являє собою найактивніших і найцінніших клієнтів. Ці люди відчувають потребу у використанні товару, тому під час написання текстів потрібно керуватися переважно проблемами цієї аудиторії та пропозиціями шляхів її розв'язання [11, с. 1–5].

Непряма цільова аудиторія відіграє не таку важливу роль. Під час написання тексту потрібно врахувати, що вона може брати участь у процесі покупки, але тут уже немає необхідності придбання товару. Щоб непряма аудиторія стала клієнтом компанії, треба встановити контакт і знайти «точки дотику».

На першому етапі визначення ЦА необхідно створити портрет цільового клієнта. Наступний крок передбачає визначення основних місць локалізації цільової аудиторії. Ці місця – це сайти та соціальні мережі прямих конкурентів компанії.

Далі – аналіз знайдених сайтів і соціальних мереж на наявність активності останнім часом. Шукаємо основні питання від клієнтів, скарги та пропозиції. Це все буде важливим під час написання тексту з певним точками дотику до цільової аудиторії. Наступний етап – створення бази всіх знайдених користувачів і їхніх зацікавлень [19, с. 6].

Після цього треба відфільтрувати обрану аудиторію, тому що цього недостатньо для створення повного портрета цільового клієнта.

- **Віковий бар'єр**

У кожного товару є покупець різного віку. Під час написання тексту потрібно обрати найбільш точну групу людей за віком, до яких і буде скеровано написаний матеріал [15].

- **Місце проживання**

Важливо дізнатися, де саме більшість часу перебуває людина, не порушуючи меж конфіденційності. Це можна зробити завдяки більшості геолокацій у соціальних мереж. Більшість користувачів не приховують цієї інформації. Важливо це для розуміння того, чи готова буде людина витрати свій час на добирання компанії для отримання потрібних їй послуг, чи обере ту, що зручніша за локацією [15].

- **Інтереси та проведення вільного часу**

Визначення інтересів людини точно дасть зрозуміти, чи цікавий їй продукт або послуги компанії. Наприклад, якщо у свій вільний час людина займається екоактивізмом, а компанія пропонує виготовлення одноразової продукції – це точно не цільова аудиторія підприємства [11, с. 1–5].

Ретельно проаналізувавши всі етапи, створюємо портрет цільової аудиторії з її вподобаннями, інтересами, а найголовніше для копірайтингу – потребами.

3. ВИСНОВКИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ ПОДАЛЬШИХ ДОСЛІДЖЕНЬ

Проаналізувавши структуру, функції, мотиви та аудиторію явища копірайтингу, можемо зробити такі висновки. Отже, копірайтинг – написання текстів, які повинні викликати довіру в читача й мають містити в собі аргументи, які переконують клієнта перейти з потенційного до реального споживача. Основна мета копірайтингу – цільова дія. Це означає саме реалізацію товарів або послуг компанії. Якщо текст «не продає», тоді потрібно переглянути підхід до його структуризації та те, чи містить він у собі корисну інформацію для клієнта й розв'язує його проблеми. Перспективним напрямом подальших досліджень може стати поглиблене дослідження законів, формул і трендів копірайтингу, які впливають на поведінку потенційних клієнтів та формують їхній інтерес і довіру до продукту або компанії.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Арешенкова О. Рекламний текст як функціональний різновид мовлення. *Науковий вісник Криворізького національного університету. Філологічні студії*. 2014. № 10. С. 5–11.
2. Блинова Н. М., Кирилова О. В. Копірайтинг як діяльність зі створення онлайн-контенту. *Communications and communicative technologies*. 2018. Вип. 18. С. 13–21.

3. Блэкуэлл Р. Д. и др. Поведение потребителей. Питер: [б. и.], 1999.
4. Гулай В. Комунікативістика як освітнє спрямування програм сучасних міжнародних відносин: українські реалії та польський досвід. *Міжнародні відносини. Серія «Політичні науки»*. Вип. 21. URL: http://journals.iir.kiev.ua/index.php/pol_n/article/view/3837/3497
5. Земская Ю., Кузнецова Е. Спичрайтинг и копирайтинг: филология на службе у интегрированных маркетинговых коммуникаций. *Филология и человек*. 2014. № 4. С. 25–36.
6. Каплунов Д. Нейрокопирайтинг. 100+ приёмов влияния с помощью текста. Москва: [б. и.], 2016.
7. Костюк Е. Копирайтинг: учеб. пособие. Питер: СПбГТУРП, 2015.
8. Кот Д. Копирайтинг: как не съест собаку. Создаем тексты, которые продают. Маркетинг для профессионалов, Питер: [б. и.], 2012.
9. Магда Є. Тренди політичного копірайтингу в умовах гібридної агресії. *Європейський політико-правовий дискурс*. 2018. Т. 5. Вип. 1. С. 217–223. URL: <https://eppd13.cz/wp-content/uploads/2018/2018-5-1/33.pdf>
10. Назайкин А. Рекламный текст в современных СМИ: практ. пособие. Москва: [б. и.], 2007.
11. Титоренко, Ф., Бокарева, Ю. Аналіз можливостей соціальної мережі як майданчика для продажу товару/Харк. нац. ун-т радіоелектроніки. Харків: [б. в.], 2017. С. 1–5.
12. Трухімович С. Реклама: конспекти копірайтера. Київ: Києво-Могилянська академія, 2016.
13. Халилов Д. Маркетинг в социальных сетях. Москва: [б. и.], 2013.
14. Цапок О. М. Різновиди сучасного копірайтингу. *Держава та регіони Серія: Соціальні комунікації*. 2019. № 3. С. 115–120.
15. Что важно знать о целевой аудитории? URL: <http://powerbranding.ru/potrebitel/celevaya-auditoriya>.
16. Bly R. The copywriter's handbook. An Owl book. New York, 2005.
17. Lakdawala H. Copywriting. Revised syllabus. University of Mumbai, Mumbai, 2018.
18. Lok D. Copywriting comprehensive guide to closing in print. Gildan media, Canada. 2019.
19. Stephen A. The role of digital and social media marketing in consumer behavior. University of Oxford, United Kingdom, 2015.

Матеріал надійшов до редакції 16.01.2020 р.

COPYWRITING IN THE STRUCTURE OF MODERN MARKETING COMMUNICATIONS

The scientific problem of the research is defined and its relevance is revealed. The last foreign and domestic scientific researches about a place and a role of copywriting in structure of marketing communications are analyzed. The purpose of research is formulated and the tasks that reveal it are defined. The methodology of the proposed research is described. The main attention of the authors is focused on presentation of research results. The essence, tasks and importance of the place of copywriting in the system of modern marketing communications are revealed. The first one, it is indicated that now copywriting has been modified and the copywriter is not just a person who can write well and has a philological education, it is a specialist of wide profile, able to find the right key to the audience and be able to write original and interesting text. In this case, the text should be written with an orientation on trends and taking into account different cultures. The basic formulas and principles on which the copywriter can build a convincing structure and can ensure the successful promotion of the product thanks to the text are analyzed. Using the appropriate text structuring in copywriting, it is possible to successfully realize the potential of the company, continuing successful cooperation with existing customers and finding new potential users. Special attention is focused on researching the target audience of copywriting and its components. There is a different buyer for each product. In order to understand who is the ideal customer, you need to analyze your target audience and create a portrait of the buyer. If there are any deviations from the correct definition of the target audience, the possibility that the effectiveness and impact of the text decreases – increases many times. Having analyzed all the factors in detail, a portrait of the target audience is created – with its tastes, interests, and most importantly for copywriting – needs. Analyzing the structure, functions, motifs and audience of the phenomenon of copywriting authors make the main conclusion that copywriting – writing texts that should arouse the confidence of the reader and include arguments that will convince the client to move from potential to the real consumer. The main purpose of copywriting is the target action. A promising direction for further research could be an in-depth study of the laws, formulas and trends in copywriting, which affect the behavior of potential customers and form their interest and trust in the product or company.

Key words: copywriting, modern marketing communications, text, target action.

REFERENCES

1. Areshenkova, O. (2014). Reklamni tekst iak fúnksionalni riznovid movlennia. *Naykovu visnik Krivorizkogo natsionalnogo ýniversitetý. Filologichni stýdii*, 10, 5–11.

2. Blinova, N. M., Kirilova, O. V. (2018). Kopiraiting iak dialnist zi stvorennia onlainovogo kontenty. *Communications and communicative technologies*, 18, 13–21.
3. Blekýell, R. D. i dr. (1999). Povedenie potrebitel, Piter, 768 [in Russian].
4. Bly, R. (2005). The copywriter's handbook. An Owl book, New York.
5. Gýlai, V. Komýnikativistika iak osvítne spriamyvannia program sýchasnih mýnarodnih vidnosin: ýkraïnski realiï ta polskii dosvid. *Mýnarodni vidnosini. Seria «Politichni nauky»*, 21. URL: http://journals.iir.kiev.ua/index.php/pol_n/article/view/3837/3497
6. Zemskaia, Iý., Kýznetsova, E. (2014). Spichraiting i kopiraiting: filologia na slýjbe ý integrirovannyh marketingovyh kommýnikatsii. *Filologua i chelovek* [in Russian].
7. Kaplýnov, D. (2016). Neurokopiraiting. 100+ priëmov vlianiia s pomoty teksta. *Biznes-shkola*, 11, Moskva, 352 [in Russian].
8. Kostýk, E. (2015). Kopiraiting: ýchebnoe posobie, SPbGTÝRP. Piter [in Russian].
9. Kot, D. (2012). Kopiraiting: kak ne sest sobaky. Sozdaem teksty, kotorye prodaiýt. Marketing dlia professionalov, Piter [in Russian].
10. Magda, Є. (2018). Trendi politichnogo kopiraitingý v ýmovah gibridnoi agresii. *Yevropeiskyi polityko-pravovyï dyskurs*, 5, Vyp. 1, 217–223. URL: <https://eppd13.cz/wp-content/uploads/2018/2018-5-1/33.pdf> [in Ukrainian].
11. Nazaikin, A. (2007). Reklamnyi tekst v sovremennyh SMI: prakticheskoe posobie, Moskva [in Russian].
12. Titorenko, F., Bokareva, Iý. (2017). Analiz mojlivostei sotsialnoi mereji iak maidanchika dlia prodaiý tovarý. Harkivskii natsionalni ýniversitet radioelektroniki, Harkiv, 5 [in Ukrainian].
13. Trýhimovich, S. (2016). Reklama: konspekti kopiraitera. Kiiïv: Kievo-Mogilianska akademii, 2016.
14. Halilov, D. (2013). Marketing v sotsialnih setiah. Moskva, 376 [in Russian].
15. Tsapok, O. M. (2019). Riznovydy suchasnoho kopiraitynhu. *Derzhava ta rehiony Seria: Sotsialni komunikatsii*, 3, 115–120.
16. Chto vajno znat o tselevoi aýditorii? [in Russian]. URL: <http://powerbranding.ru/potrebitel/celewaya-auditoriya>.
17. Lakdawala, H. (2018). Copywriting. Revised syllabus. University of Mumbai, Mumbai.
18. Lok, D. (2019). Copywriting comprehensive guide to closing in print. Gildan media, Canada.
19. Stephen, A. (2015). The role of digital and social media marketing in consumer behavior. University of Oxford, United Kingdom.

УДК 070.16(470+571):327(477:470+571)

Ничипорчук Наталія,

магістр факультету міжнародних відносин
Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки,
Луцьк, Україна
natikua1996@gmail.com;

Новак Роман,

студент 4-го курсу факультету міжнародних відносин
Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки,
Луцьк, Україна
Roman.Novak2016@eenu.edu.ua;

Вітт Іванна,

студентка 4-го курсу факультету міжнародних відносин
Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки,
Луцьк, Україна
Ivanna.Vitt2016@eenu.edu.ua

ВИКОРИСТАННЯ ДЕЗІНФОРМАЦІЇ В РОСІЙСЬКИХ ЗМІ

Зі стрімким розвитком технологій «звичайна» війна більше не має сенсу. Зі свого боку, гібридна, яка є більш зручною й гнучкою та містить у собі низку різних режимів ведення війни, є універсальною військовою стратегією. Важливими складовими частинами такої війни є дезінформація та пропаганда. Росія – активний користувач таких методів у боротьбі проти України. У статті розглянуто реакцію Росії на підписання Україною формули Штайнмайєра. Наведено найбільш яскраві, на нашу думку, приклади дезінформації зі сторони ЗМІ Російської Федерації. За основу дослідження

взято період із жовтня 2019 р., період після підписання Україною формули Штайнмайєра. Цей документ викликає чимало суперечок у дослідників. Підписання формули Штайнмайєра спровокувало хвилю протестів серед українського населення й причиною цього була відсутність єдиного трактування формули, оскільки кожна сторона конфлікту тлумачить його по-своєму.

Проаналізовано дослідження риторики трьох топових російських телеканалів («Россия 1», «Первый канал» та НТВ) щодо України, що представлено Групою з аналізу гібридних загроз Українського кризового медіа-центру (УКМЦ). Згідно з результатами, третина новин цих каналів так чи інакше стосується України, при тому понад 90 % згадок про країну негативні. Найбільшими є новинний телеканал RT (RussiaToday), новинне видання Sputnik, ток-шоу «Велика гра», програма «60 хвилин» і т. ін.

Із результатів дослідження бачимо, що більшість російських передач висвітлюють не внутрішні проблеми Росії, а відносини з Україною та все, що з ними пов'язано. Поширено тенденцію запрошення так званих «українських експертів», котрі приносять російським ток-шоу небувалі рейтинги.

Справжніми зірками російського телебачення стали «неприємні українці», при тому, що ці люди підбираються за принципом психологічного й фізіологічного відторгнення від більшої частини аудиторії. Вони забезпечують шоу вибухом емоцій, здебільшого негативних у ставленні до них. Тим самим привертають до себе увагу більшості аудиторії й утримують її.

Ключові слова: дезінформація, Росія, Україна, мінські угоди, формула Штайнмайєра.

1. ВСТУП

Постановка проблеми. У XXI ст. досить легко отримати та володіти інформацією, використовуючи сучасні технології. На сьогодні існує тенденція перевищення інформаційних обсягів над фізіологічними можливостями людини щодо її обробки. Житель не в змозі адекватно сприймати всі ті дані, що з надлишком і з агресивною прогресією з'являються в Інтернеті чи на ТБ, не кажучи вже про те, щоб їх перевірити. Дезінформація свідомо конструюється так, щоб ввести в оману. Так активно поширюється неправдива інформація в маси.

Згідно з результатами опитування USAID-INTERNEWS, близько 60 % українців не схильні до критичного мислення – вони довіряють улюбленим, звичним ЗМІ або покладаються на інтуїцію [20]. Частка таких респондентів, на жаль, у 2019 р. збільшилася.

Незважаючи на гібридну війну Росії з Україною, деяка частка українців не відмовляється від перегляду російських телеканалів або читання російських новин. Аудиторія опитування USAID-INTERNEWS [20] відзначає зниження популярності російських ЗМІ як на власному досвіді, так і серед оточення. Як свідчать дослідження, частіше споживачі російських ЗМІ згадують літні люди, а також ті, хто не вдоволений державною політикою України. Основними джерелами доступу до російських мас-медіа є супутникове телебачення та YouTube-канали.

2. РЕЗУЛЬТАТИ ДОСЛІДЖЕННЯ

Гібридна війна – це військова стратегія, під час якої нападаюча сторона не вдається до класичного військового вторгнення, а пригнічує свого опонента, використовуючи поєднання прихованих операцій, диверсій, кібервійни. Гібридна війна, а точніше – гібридний світ, полягає в тому, що потенційні або реально агресивні дії виявляються захованими не у фізичному просторі, а в інформаційному або віртуальному. Одним із методів ведення гібридної війни є дезінформація. У «Кембриджському словнику» визначено «дезінформацію» як неправдиву інформацію, що поширюється задля обману людей [1].

Частіше населення нашої держави звертається до російських ЗМІ, аби почути альтернативну думку про ті чи інші події. Деяким опитуваним просто подобається дивитися/читати новини російською мовою, деякі ж відзначають більш якісне і цікаве подання новин. Серед російських ЗМІ українці найчастіше віддають перевагу телебаченню та інтернет-сайтам. Незважаючи на користування, рівень довіри до російських медіа низький (рис. 1).

Група з аналізу гібридних загроз Українського кризового медіа-центру (УКМЦ) представила дослідження риторики трьох топових російських телеканалів («Россия 1», «Первый канал» і НТВ) щодо України з 1 липня 2014 р. по 31 грудня 2017 р. Згідно з результатами дослідження, третина новин цих каналів так чи інакше стосується України, притому понад 90 % згадок про країну є негативними. Головні об'єкти уваги російських ЗМІ – державні інституції, які російська пропаганда намагається

дискредитувати [16]. Хоча й дані є відносно неновими, проте тенденція зберігається, більшість російських новин і у 2019 р. стосуються проблем України, при цьому ситуація зображується в негативному світлі.

Рис. 1. Рівень довіри до російських ЗМІ серед їх споживачів [20]

Відповідно до представленого проекту російського бюджету на 2020–2021 рр., федеральні ЗМІ отримають 1,3 млрд євро, що є значним збільшенням обсягу фінансування, порівняно з поточною цифрою, яка дорівнює близько 1 млрд. Найбільшим бенефіціаром є новинний телеканал RT (RussiaToday), що, згідно з проектом, отримує до 23 млрд руб., або 325 млн євро [24]. Зайве говорити, що обсяг фінансування телеканалу RT зростає з року в рік, так само, як і випадки дезінформації з боку російських телеканалів.

Перелік прикладів фейкових новин чи дезінформації російських ЗМІ є досить великим. Автори дослідження розглядають період після підписання Україною формули Штайнмайера – жовтень 2019 р. Ця подія сколихнула українське суспільство й змусила російські ЗМІ працювати ще більше над матеріалами новин для подальшої дезінформації населення.

У вівторок, 1 жовтня 2019 р., Президент України – Володимир Зеленський виступив із заявою про те, що Україна узгодила формулу Штайнмайера. Ідея цього документа обговорювалася ще у вересні 2016 р. на зустрічі міністрів закордонних справ. Штайнмайер, тодішній міністр закордонних справ Німеччини, запропонував компромісний, на його думку, план, аби зрушити з «мертвої точки» мінський процес. Важливо, що пропозиції не були закріплені на папері, а лише запропоновані для обговорення сторонам конфлікту [25].

«Формула Штайнмайера» закликала запровадити так званий «особливий статус» для окупованих Росією та проросійськими сепаратистами територій після проведення там місцевих виборів за українським законодавством. У разі успішного (за оцінкою ОБСЄ) проведення виборів Україна зобов'язується надати окупованим російськими військами територіям ЛНР та ДНР «особливий режим місцевого самоврядування». Українська влада має отримати повний контроль над східним кордоном.

Цей документ викликає чимало суперечок у дослідників. Підписання формули Штайнмайера спровокувало хвилю протестів серед українського населення. І причиною цього була відсутність єдиного трактування формули, оскільки кожна сторона конфлікту тлумачить його по-своєму. Помічник президента Андрій Єрмак намагався пояснити її суть: «Формула Штайнмайера не документ. Це лише одна фраза про те, що в день проведення місцевих виборів в ОРДІЛО закон України про особливості місцевого самоврядування набуває чинності на тимчасовій основі. А потім у разі, якщо ОБСЄ підтвердить, що вибори пройшли без порушень і відповідно до стандартів, закон набуває статусу постійного. Нічого про те, як саме мають відбуватися вибори, як здійснюється виведення військ і передання контролю над кордоном, у ній немає» [23].

Підписання Україною формули Штайнмайера стало приводом до активізації російських ЗМІ. «Перемога здорового глузду» [15], «Захід “умовив” Україну на підписання формули Штанмайера» [22], «Київ виконав усі вимоги Москви» [21] – так назвали підписання документа російські Інтернет-видання. Загалом, як бачимо із заголовків статей російських видань, новину про підписання формули Штайнмайера сприйняли в Росії досить схвально.

«Саме підтвердження формули Штайнмайера, яка, до речі, прийнята всіма учасниками “нормандської четвірки”, уключаючи Україну, уже фактично кілька років тому, є фактом позитивним і, безумовно, на шляху реалізації тих домовленостей, яких досягнуто раніше» [7], – заявив прес-секретар президента Росії Дмитро Пєсков. Він висловив надію, що процес реалізації мінських домовленостей продовжиться, оскільки це єдина можливість урегулювати конфлікт на південному сході України.

Прокоментував узгодження формули й глава МЗС РФ Сергій Лавров. У своєму коментарі він звернув особливу увагу на дії української опозиції. Так, колишній президент країни та глава партії «Європейська солідарність» Петро Порошенко, голова «Батьківщини» Юлія Тимошенко й лідер «Голосу» Святослав Вакарчук зробили заяви про те, що підписання формули загрожує безпеці України. Реакція Києва насторожила Сергія Лаврова: «Поясніть, чому ви зраджуєте український народ. Ця формула відома вже як чотири роки» [7]. Сергій Лавров також зауважив, що, згідно з мінськими домовленостями, Україна повинна не просто провести «децентралізацію для всіх регіонів», але й узгодити ті питання, що стосуються самопроголошених Донецької та Луганської республік, із їхнім керівництвом. «Ця частина Донбасу зобов’язана бути почутою. Не просто почута – її позиція повинна бути врахована» [7], – підкреслив міністр.

Російські ЗМІ також удаються до активного цитування лідерів ЛНР і ДНР. Отже, портал RussiaToday опублікував статтю про реакцію лідерів окупованих територій на формулу Штайнмайера. «Ми самі будемо вирішувати, якою мовою говорити, якою буде наша економіка, як буде формуватися наша судова система, як буде захищати наших громадян наша народна поліція і як ми будемо інтегруватися з Росією. Це наша справа, наша мета» [11], – указали вони. За їхніми словами, Зеленському не варто «диктувати умови», коли він говорить про вибори в Донбасі. Лідери ДНР і ЛНР зауважили, що ніякого контролю над кордоном київська влада не отримає. Складається враження, що російські ЗМІ спеціально процитували видання Донецького агентства новин аби підтвердити свою теорію про неможливість виконання Україною раніше утверджених домовленостей.

«Не Києву вдалося підписати угоду, а вдалося республікам (мається на увазі ЛНР і ДНР), в першу чергу. А також за підтримки країн гарантів – Росії, Франції, Німеччини, вдалося дотиснути Україну і прийти до того, що все ж формулу довелося підписати» [17], – так коментує підписання формули Штайнмайера лідер ДНР Денис Пушилін.

«Ми неодноразово зверталися до світової спільноти, неодноразово зверталися до країн-гарантів. І лише Росія робила й продовжує робити певні кроки, які всіляко повинні підштовхувати Україну до виконання взятих на себе зобов’язань. Але шостий рік Україна не зрушує з місця, тому говорити та називати зараз якісь терміни, коли Україна все ж-таки надумає виконувати мінські угоди, – це справа дуже невдячна», – зазначає далі лідер ДНР. На питання російського журналіста, скільки ще доведеться чекати на дії України, Денис Пушилін дає неоднозначну відповідь: «Покаже час. Судячи з тієї тенденції, яку ми зараз спостерігаємо, в Україні все погано».

Пушилін наголосив про те, що вони (лідери ЛНР і ДНР) самі зобов’язані й готові повністю реалізувати мінські угоди, проте, на жаль, це не може бути здійснено в односторонньому порядку. Вони б, звичайно, хотіли, але в них немає можливості змінювати українське законодавство та Конституцію, аби власноруч прописати особливий статус ДНР і ЛНР [17]. Формула Штайнмайера закликає проводити вибори на територіях, які перебувають під контролем сепаратистів, відповідно до законодавства України та нагляду ОБСЄ. Підписавшись, Україна погодилася провести місцеві вибори на Донбасі – але лише за законодавством України, і лише після відкликання російських сил та повернення Україні контролю над Державним кордоном.

Разом із позитивними відгуками посилилося поширення дезінформації в російських ЗМІ про події в Україні. Російські ЗМІ продовжують обвинувачувати Україну в невиконанні мінських домовленостей, гальмування мінського процесу.

Так, новинне видання «Sputnik» в одній зі своїх статей повідомляє, що, незважаючи на заяви Президента Володимира Зеленського, які він зробив у Японії на зустрічі з президентом Німеччини

Франком-Вальтером Штайнмайером про усунення перешкод для зустрічі в «нормандському форматі», упевненість у тому, що мінські домовленості все ж будуть реалізовані, наближається до нуля. На цьому наголосив прес-секретар президента Росії Дмитро Песков.

Із цієї причини така необхідна зустріч у «нормандському форматі» видається примарною для російської верхівки. Усі сердечно переживають, чи зможе Україна вибратись із глухого кута. Президент Центру системного аналізу й прогнозування Росії Ростислав Іщенко допускає лише поганий і дуже поганий варіанти розвитку подальших подій. «Те, що Україна не збирається виконувати мінські домовленості, було зрозуміло із самого початку, як і те, що Україна втрачає контроль над Донбасом, формально залишаючись його сувереном» [14], – зазначив експерт в інтерв'ю на радіо «Sputnik Білорусь».

На його думку, мінські домовленості демонстрували європейським друзям і партнерам, що Росія не проти допомогти Україні якось зберегтись, але вона сама не в змозі скористатися тими можливостями, які перед нею відкриваються. Знову ж таки гальмування мінського процесу – справа не лише України, але й Росії. Обидві сторони конфлікту не можуть прийти до компромісу. Обвинувачувати тільки Україну у всіх провалах переговорів безглуздо.

Водночас новинний портал RussiaToday повідомляє, що в Кремлі назвали невдалим заяву міністра інфраструктури України Владислава Крикля про вимоги «репарацій» від Росії. Прес-секретар президента РФ Дмитро Песков нагадав, що Росія не є учасником конфлікту на сході України, та підкреслив роль Москви в його врегулюванні. Раніше Крикль зазначав, що Київ не має наміру платити за відновлення невідконтрольних районів Донбасу до тих пір, поки російська сторона не виплатить «репарації». У Раді Федерації назвали таку інтерпретацію подій помилковою, нагадавши, що конфлікт є винятково внутрішньо українським [5].

Російські ЗМІ осуджують Україну, яка вважає агресором Росію, нагадуючи, що російська влада не є стороною конфлікту. Це все підтверджується тим фактом, що Російська Федерація бере участь у нормандському процесі, а також брала участь у складанні мінських домовленостей, завдання яких – покласти край конфлікту в Донбасі. Росія, на думку російських видань, навпаки, прагне допомогти Україні. Усе, що вона могла зробити для того, щоб запобігти незворотному сценарію розвитку подій, РФ зробила. І Україна повинна бути за це вдячна. А все інше – це просто з хворої голови на здорову й не прийнятно ні за яких обставин. Та треба згадати один беззаперечний факт, що у 2015 р. президент Росії Володимир Путін власноруч визнав військову присутність Росії в Україні [3]. Проаналізувавши, звичайно, дійшли висновку, що ті громадяни, які постійно не стежать за перебігом новин, приймуть цю статтю за чисту монету і, ясна річ, звинуватять Україну в невиконанні мінських угод, а також так і вважатимуть конфлікт на Сході чисто українським питанням, громадянською війною.

У випуску «Великої гри» на Першому каналі від 20.10.2019 р. Росія знову ж таки зображується як арбітр [10]: Ведучі й експерти закликають про припинення зображувати Росію як сторону конфлікту. РФ відіграє в процесі мінських домовленостей таку саму роль, що й Франція, Німеччина чи ОБСЄ, які намагаються знайти рішення конфлікту на сході України.

Узагалі ток-шоу є найзручнішим способом для дезінформації в ХХІ ст. Це можна пояснити потребою населення в живій дискусії, а на ТБ-шоу такої дискусії вистачає з надлишком. Вона часто жорстка й безкомпромісна. Крім того, існує потреба і в тому, щоб отримати якесь пояснення подіям, що відбуваються. Короткі телевізійні новини дають опис подій занадто щільно та стисло – так, що зрозуміти їх значення більшість телеглядачів не можуть, тому люди хочуть, щоб їм пояснили сенс подій. Це все підтверджує популярність Ток-шоу не лише в Росії, але й по всьому світу.

Більшість російських передач висвітлюють не внутрішні проблеми Росії, а відносини з Україною і все, що з ними пов'язано. «60 хвилин», як і «Вечір з Володимиром Соловйовим» (передача теж виходить на «Росії 1») з «Час покаже» (Перший канал) цілком могли б трансливатися для українських глядачів, а не російських. Запрошені так звані «українські експерти» приносять російським Ток-шоу небували рейтинг. Міжнародні відносини цікавлять авторів передачі набагато більше від внутрішньої політики. Така картина не лише в «60 хвилинах»: на каналах першого мультиплексу про внутрішні проблеми країни постійно говорять лише в ток-шоу на Громадському телебаченні Росії, але рейтинг цього телеканалу не публікується.

Згідно з російським дослідженням Вести.ру, яке проведено в період із вересня 2018 р. по січень 2019 р., 74 % тем передачі «60 хвилин» стосувалися України й стосунків між Росією та Україною [19].

В ефірі «60 хвилин» від 28.10.2019 р. прозвучала така інформація, що в Україні діють подвійні стандарти: українська поліція може ув'язнити людину за носіння емблеми СРСР, але не чіпає тих, які демонструють нацистську символіку [9]. В Україні у 2015 р. набув чинності закон про декомунізацію, ініційований Кабінетом Міністрів. Документ визнає комуністичний і нацистський тоталітарні режими в Україні злочинним та проводить політику державного терору. Новим законом внесено зміни до Кримінального кодексу України. Відповідно до статті 436-1, особі, яка пропагує нацистську або комуністичну символіку, загрожує до п'яти років ув'язнення.

Справжніми зірками російського телебачення стали «неприємні українці», при тому що ці люди підбираються за принципом психологічного й фізіологічного відторгнення від більшої частини аудиторії. Вони забезпечують шоу вибухом емоцій, здебільшого негативних стосовно них. Тим самим вони привертають до себе увагу більшої частини аудиторії та утримують її. «Неприємні українці» вже почали брати участь в обговоренні не лише української тематики, а й загальних міжнародних проблем, навіть якщо там немає складової частини проблеми сусідньої держави. Ненависть, яка викликає їх образ і їхні слова, настільки сильна та яскрава, що самі вони стали зірками телебачення.

У суботу, 2 жовтня 2019 р., ведучий програми «60 хвилин» на каналі «Росія» Євген Попов прокоментував ситуацію в Україні у своєму Telegram-каналі: «якщо ми не обговоримо Україну, за нас її обговорять солдати НАТО» [12]. Із думкою журналіста погоджуються його колега, ведуча програми Ольга Скабєєва і ведучий програми «Вечір» Володимир Соловйов.

Раніше президент Володимир Путін на пленарному засіданні Міжнародного дискусійного клубу «Валдай» назвав неправильним, якщо журналісти виставляють Україну в невігідному світлі. За словами російського лідера, допустимо критикувати владу, але не країну й народ: «Ми не повинні виставляти нашого сусіда, нашого найближчого сусіда і братський народ, без жодного перебільшення, у якомусь невігідному світлі». Ольга Скабєєва, ведуча телеканалу «60 хвилин», відреагувала на зауваження президента: «Ніколи не робимо це спеціально» [12]. Що є цілком неправдою, адже стільки дезінформації, яку обговорює програма «60 хвилин», навіть не у всіх російських Інтернет-виданнях знайдеш.

Для пропаганди та дезінформації Росія використовує всі можливі засоби й не тільки на території Росії. Поширювати неправдиву інформацію в маси дозволяють різні російські новинні агентства, які мають філіали не лише на території СНД, а й навіть провідних держав Європи. «Sputnik» є одним із представників таких агентств, що включає веб-сайти, мобільний додаток, онлайн-трансляції, радіомовну службу та прес-центри, заснований міжнародним інформаційним агентством «Росія сьогодні». «Sputnik», як і більшість російських новинних агентств, має регіональні представництва та бюро в різних країнах. Деякі західні політики та ЗМІ звинувачують агентство в необ'єктивній подачі інформації та упередженості у висвітленні подій.

Яскравим прикладом використання дезінформації у своїх новинах є вірменський «Sputnik», який 1 жовтня 2019 р. опублікував статтю, де російський політолог Дмитро Журавльов нарікає на українську владу: «Українська влада досі не виконали план нинішнього президента ФРН щодо врегулювання кризи в Донбасі. І це вкрай неприємно для Німеччини» [13]. Далі автор статті активно цитує німецький журнал «Der Spiegel»: «Президент України Володимир Зеленський фактично образив уряд Німеччини в ході телефонної розмови з американським лідером Дональдом Трампом. Він погодився з тим, що канцлер Ангела Меркель мало робить для України» [13], – при цьому не було надано посилання на першочергове джерело інформації.

На думку Журавльова, Німеччині є на що ображатися, оскільки в основу і Нормандського, і Мінського формату покладено план нинішнього президента Німеччини Франка-Вальтера Штайнмайера з урегулювання української кризи. «Україна цей план тисячу разів обіцяла виконати й ніколи не виконувала. У влади ФРН теж нерви не залізни, тому що в цей план укладено дуже багато німецького авторитету» [13], – вважає російський політолог. Ця стаття є типовим прикладом прокремлівської дезінформації. Україна позиціонується як єдина порушниця режиму припинення вогню, хоча огляд виконання угоди Мінськ II показує, що обидві сторони (Україна та Російська Федерація) не виконали плану. Аналіз Атлантичної ради свідчить, що більшість порушень можна віднести до Росії, яка постійно підтримувала збройні формування на території тимчасово окупованих територій.

3. ВИСНОВКИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ ПОДАЛЬШИХ ДОСЛІДЖЕНЬ.

Отже, Росія продовжує активно використовувати дезінформацію як головний інструмент в інформаційній війні з Україною. Наведені приклади використання цього методу російськими ЗМІ не є одиничними, а повторюються циклічно. Близько третини новин Російської Федерації висвітлюють події в Україні, причому 90 % є негативними за своїм змістом. На телеканалах Росії більшість політичних передач стосується обговорення не міжнародних подій чи подій у Федерації в цілому, а саме подій в Україні, причому третина цієї інформації є фейковою. Населення України з часом усе менше довіряє російським новинам, але відсоток людей, котрі дивляться/читають ці новини, є досить високим. Росія ж тим часом застосовує всі можливі методи для поширення дезінформації в маси: використання Інтернет-порталів, YouTubeканалів, транслювання політичних ток-шоу.

СПИСОК ВИКОРСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Cambridge Dictionary. URL: <https://dictionary.cambridge.org/us/dictionary/english/disinformation>.
2. EU-US Cooperation on Tackling Disinformation. URL: <https://www.chathamhouse.org/sites/default/files/2019-10-03-EU-US-TacklingDisinformation.pdf>.
3. Putin admits Russian military presence in Ukraine for first time. URL: <https://www.theguardian.com/world/2015/dec/17/vladimir-putin-admits-russian-military-presence-ukraine>.
4. That Wasn't Mark Twain: How a Mis quotation Is Born. URL: <https://www.nytimes.com/2017/04/26/books/famous-misquotations.html>.
5. «Ложная интерпретация событий» : в России ответили на заявление Киева о «репарациях» за Донбасс. URL: https://russian.rt.com/russia/article/682908-ukraina-rossiya-reparacii?fbclid=IwAR1TZBmuAImSCOjH CnOLf0h9bQUdNtSj3SmT1_Lupz04tbWT2RiAxeMkiu4.
6. «Попытка цензурировать интернет»: в ЕС призвали усилить борьбу с российской дезинформацией. URL: <https://russian.rt.com/world/article/676561-popytka-cenzurovat-internet>.
7. «Реакция в Киеве насторожила»: в России прокомментировали согласование Украиной формулы Штайнмайера. URL: <https://russian.rt.com/ussr/article/673635-formula-donbass-ukraina>.
8. «Реалии современной политической борьбы»: Facebook заявил об удалении «связанных» с Россией аккаунтов. URL: <https://russian.rt.com/world/article/682371-facebook-blokirovka-akkauntov-rossiya>.
9. 60 минут по горячим следам (вечерний выпуск в 18:50) от 28.10.19. URL: <https://www.youtube.com/watch?v=MqimGWeiIQ&feature=youtu.be>.
10. Большая игра. Выпуск от 20.10.2019. URL: <https://www.1tv.ru/shows/big-game/vypuski/bolshaya-igra-vypusk-ot-20-10-2019>.
11. В ЛНР и ДНР призвали Зеленского не диктовать им условия. URL: <https://russian.rt.com/ussr/news/673523-lnr-dnr-zelenskii>.
12. Ведущий «60 минут» Евгений Попов объяснил, зачем нужно обсуждать Украину. URL: <https://www.vesti.ru/doc.html?id=3196392&tid=105474>.
13. Журавлев Д. Невыполнение Украиной минских соглашений Германии крайне неприязно. URL: <https://ru.armeniasputnik.am/radio/20191001/20612827.html>.
14. Ищенко Р. Кроме «минских договоренностей» есть плохой путь решения проблемы, и очень плохой. URL: <https://ru.armeniasputnik.am/radio/20191023/20852000/ishenko-problema.html>.
15. Косачев К. Подписание «формулы Штайнмайера» – победа здравого смысла. URL: <https://rg.ru/2019/10/01/kosachev-podpisanie-formuly-shtajnmajera-pobeda-zdravogo-smysla.html>.
16. На російському ТБ існує шість основних наративів, спрямованих проти України – дослідження УКМЦ. URL: https://ms.detector.media/mediaprosvita/research/na_rosiyskomu_tb_ishue_shist_osnovnikh_narativiv_spryamovanih_proti_ukraini_doslidzhennya_ukmts/.
17. Пушилин Д. Зеленский повторяет Порошенко в самых худших его проявлениях. URL: <https://ru.armeniasputnik.am/world/20191025/20870472/Pushilin-Zelenskiy-povtoryaet-Poroshenko-v-samykh-khudshikh-ego-proyavleniyakh.html>.
18. Російський вплив на українські медіа: дослідження. URL: <https://ua.ejo-online.eu/2012/mediadoslidzhenia/rosiyskiiy-vpliv-na-ukrainskiy-media>.
19. Скабеева и Попов как самые успешные молодые политические тележурналисты. URL: <https://tjournal.ru/news/86986-skabeeva-i-porov-kak-samyue-uspeshnye-molodye-politi-cheskie-telezhurnalisty>.
20. Ставлення населення до ЗМІ та споживання різних типів медіа у 2019 р. URL: <https://detector.media/infospace/article/171769/2019-10-22-stavlennya-naselennya-do-zmi-ta-spozhyvannya-riznykh-tipiv-media-u-2019-r/>.

21. Україна підписала «формулу Штайнмайера». URL: <https://lenta.ru/brief/2019/10/01/steinmeier/>.
22. Украинская «партия войны» потерпела поражение в Минске. URL: <https://vz.ru/world/2019/10/1/415640.html>.
23. Формула розбрату. URL: <https://m.tyzhden.ua/Politics/235795>.
24. Цифра тижня: 1,3 мільярда. URL: <https://www.stopfake.org/uk/tsyfra-tyzhnya-1-3-milyarda/>.
25. Что такое «формула Штайнмайера»? URL: <https://www.bbc.com/ukrainian/news-russian-49921602>.

Матеріал надійшов до редакції 08.01.2020 р.

THE USE OF DISINFORMATION IN RUSSIAN MEDIA

With the rapid development of technology, «ordinary» war no longer makes sense. In turn, the hybrid, which is more convenient and flexible, and contains a number of different modes of warfare, is an universal military strategy. Disinformation and propaganda are important components of such a war. Russia is an active user of these methods in the fight against Ukraine.

The article presents Russia's reaction to Ukraine's signing of the Steinmeier formula. The most striking, in our opinion, examples of misinformation from the media of the Russian Federation are given. The study is based on the period since October 2019, the period after Ukraine signed the Steinmeier formula. This document causes a lot of controversy among researchers. The signing of Steinmeier's formula provoked a wave of protests among the Ukrainian population and the reason for this was the lack of a unified interpretation of the formula, as each side of the conflict interprets it differently.

A study of three top Russian TV channels (Russia 1, Channel One, and NTV) on Ukraine, presented by the Ukrainian Crisis Media Center (UKMC) Hybrid Threat Analysis Group, was analyzed. According to the results, a third part of the news on these channels is devoted to Ukraine in one way or another, with more than 90 % of mentions of the country being negative. The biggest are the news TV channel RT (RussiaToday), the news edition Sputnik, the talk show «Big Game», the program «60 minutes», etc.

The results of the study show that the vast majority of Russian programs do not cover Russia's internal problems, but relations with Ukraine and everything connected with them. There is a tendency to invite so-called «Ukrainian experts» who bring unprecedented ratings to Russian talk shows.

The real stars of Russian television are «unpleasant Ukrainians», although these people are selected on the principle of psychological and physiological rejection of the majority of the audience. They provide the show with an explosion of emotions, mostly negative towards them. Thus, they attract the attention of most of the audience and keep it.

Key words: disinformation, Russia, Ukraine, Minsk agreements, Steinmeier formula.

REFERENCES

1. Cambridge Dictionary. URL: <https://dictionary.cambridge.org/us/dictionary/english/disinformation>.
2. EU-US Cooperation on Tackling Disinformation. URL: <https://www.chathamhouse.org/sites/default/files/2019-10-03-EU-US-TacklingDisinformation.pdf>.
3. Putin admits Russian military presence in Ukraine for first time. URL: <https://www.theguardian.com/world/2015/dec/17/vladimir-putin-admits-russian-military-presence-ukraine>.
4. That Wasnt Mark Twain: How a Mis quotation Is Born. URL: <https://www.nytimes.com/2017/04/26/books/famous-misquotations.html>.
5. «Lozhnaia interpretatsiia sobytii»: v Rossii otvetili na zaiavlenie Kieva o «reparatsiakh» za Donbass. URL: https://russian.rt.com/russia/article/682908-ukraina-rossiya-reparacii?fbclid=IwAR1TZBmuAImCOjHCnOLf0h9bQUdNtSj3SmT1_Lupz04tbWT2RiAxeMkiu4.
6. «Popytka tsenzurovat internet»: v ES prizvali usilit borbu s rossyskoi dezinformatsiei. URL: <https://russian.rt.com/world/article/676561-popytka-cenzurovat-internet>.
7. «Reaktsiia v Kieve nastorozhyla»: v Rossii prokommentirovali sohlasovanye Ukrainoi formuly Shteinmeiera. URL: <https://russian.rt.com/ussr/article/673635-formula-donbass-ukraina>.
8. «Realii sovremennoi politicheskoi borby»: Facebook zaiavil ob udalenii «sviazannykh» s Rossiei akkauntov. URL: <https://russian.rt.com/world/article/682371-facebook-blokirovka-akkauntov-rossiya>.
9. 60 minut po horiachym sledam (vechernii vypusk v 18:50) ot 28.10.19. URL: <https://www.youtube.com/watch?v=MqimGWeiIQ&feature=youtu.be>.
10. Bolshaia igra. Vypusk ot 20.10.2019. URL: <https://www.1tv.ru/shows/big-game/vypuski/bolshaya-igra-vypusk-ot-20-10-2019>.
11. V LNR y DNR prizvali Zelenskoho ne diktovat im usloviia. URL: <https://russian.rt.com/ussr/news/673523-lnr-dnr-zelenskii>.

12. Vedushchii «60 minut» Evhenii Popov obyiasnil, zchem nuzhno obsuzhdat Ukrainu. URL: <https://www.vesti.ru/doc.html?id=3196392&tid=105474>.
13. Zhuravlev D. Nevypolnenie Ukrainoi minskikh sohlashenii Hermanii kraine nepriiatno. URL: <https://ru.armeniasputnik.am/radio/20191001/20612827.html>.
14. Yshchenko R. Krome «minskikh dohovorennosti» est plokhoi put resheniia problemy, i ochen plokhoi. URL: <https://ru.armeniasputnik.am/radio/20191023/20852000/ishenko-problema.html>.
15. Kosachev K. Podpisanie «formuly Shtainmeiera» – pobeda zdravogo smysla. URL: <https://rg.ru/2019/10/01/kosachev-podpisanie-formuly-shtajnmajera-pobeda-zdravogo-smysla.html>.
16. Na rosiiskomu TB isnuie shist osnovnykh naratyviv, spriamovanykh proty Ukrainy – doslidzhennia UKMTs. URL: https://ms.detector.media/mediaprosvita/research/na_rosiiskomu_tb_isnuie_shist_osnovnykh_narativiv_spryamovanykh_proti_ukraini_doslidzhennya_ukmts/.
17. Pushylyn D. Zelenskii povtoriaet Poroshenko v samykh khudshykh eho proiavlenykh URL: <https://ru.armeniasputnik.am/world/20191025/20870472/Pushilin-Zelenskiy-povtoryaet-Poroshenko-v-samykh-khudshikh-ego-proyavleniyakh.html>.
18. Rosiiskyi vplyv na ukrainski media: doslidzhennia. URL: <https://ua.ejo-online.eu/2012/mediadoslidzhenia/rosiiskyi-vplyv-na-ukrainski-media>.
19. Skabeeva i Popov kak same uspeshnye molodye politicheskie telezhurnalisty. URL: <https://tjournal.ru/news/86986-skabeeva-i-popov-kak-samy-uspeshnye-molodye-politi-cheskie-telezhurnalisty>.
20. Stavleniia naseleenniia do ZMI ta spozhyvanniia riznykh tipiv media u 2019 r. URL: <https://detector.media/infospace/article/171769/2019-10-22-stavleniia-naseleenniia-do-zmi-ta-spozhyvanniia-riznykh-tipiv-media-u-2019-r/>.
21. Ukraina podpisala «formulu Shtainmaiera». URL: <https://lenta.ru/brief/2019/10/01/steinmeier/>.
22. Ukrainskaia «partiiia voyny» poterpela porazhenie v Minske. URL: <https://vz.ru/world/2019/10/1/415640.html>.
23. Formula rozbratu. URL: <https://m.tyzhden.ua/Politics/235795>.
24. Tsyfra tyzhnia: 1,3 miliarda. URL: <https://www.stopfake.org/uk/tsyfra-tyzhnya-1-3-milyarda/>.
25. Chto takoe «formula Shtainmaiera»? URL: <https://www.bbc.com/ukrainian/news-russian-49921602>.

УДК 351.746:007](4)

Панас Вікторія,

магістр факультету міжнародних відносин
Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки,
Луцьк, Україна
panas.viktoriya@gmail.com;

Новак Роман,

студент 4-го курсу факультету міжнародних відносин
Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки,
Луцьк, Україна
Roman.Novak2016@eenu.edu.ua;

Козак Володимир,

студент 4-го курсу факультету міжнародних відносин
Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки,
Луцьк, Україна
Volodymyr.Kozak2016@eenu.edu.ua

ТЕНДЕНЦІЇ ТА СПЕЦИФІКА ІНФОРМАЦІЙНОГО ТЕРОРИЗМУ В КРАЇНАХ ЄВРОПИ

Інформаційна безпека сучасного суспільства є актуальним питанням вирішення та попередження гібридних загроз як світовій спільності, так і європейським країнам зокрема.

У статті проаналізовано та схарактеризовано тенденції швидкого розвитку інформаційного тероризму та специфіку його протистояння в різних країнах Європи, таких як Сполучене Королівство Великобританії й Північної Ірландії, Німеччини та Франції.

Незмінна система захисту інформаційного простору консервативної Великобританії доводить, що світова спільнота спроможна об'єднатись і виступити проти кібератак, скоєних іншою державою для забезпечення безпеки своїх громадян.

Із метою розробки пропозицій із вироблення стратегії державної політики та контроль виконання рішень керівництва держави у сфері протидії кіберзагрозам у ФРН створено вищий дорадчо-консультативний орган – Національну раду кібербезпеки. Для оптимізації оперативного співробітництва між усіма державними установами й поліпшення координації заходів із протидії кібератакам у ФРН створено Національний центр кіберзахисту у сфері управління Федерального відомства захисту інформаційних систем, який безпосередньо взаємодіє зі спецслужбами та поліцейськими структурами країни, із приватним сектором Німеччини, державами-партнерами з ЄС, НАТО, а також міжнародними організаціями.

У Франції захист державної таємниці на державному рівні здійснюється на основі статей Кримінального кодексу, комерційна таємниця захищається статтями Кримінального кодексу, Трудового й Цивільного кодексу. Франція активно підтримує країни, які висунули проти російських спецслужб звинувачення в кібератаках на міжнародні організації, що перебувають на їхній території.

Сучасні Європейські організаційні структури, що розглядалися у дослідженні можуть значно підвищити рівень захищеності від кіберзагроз не лише національного кіберпростору ФРН, а й більшості країн-партнерів Німеччини за рахунок чіткої та оперативної їх взаємодії.

Ключові слова: інформаційний тероризм, Великобританія, Німеччина, Франція, інформаційний захист, інформаційна безпека, кібербезпека, кібератака.

1. ВСТУП

Постановка проблеми. Інформаційний тероризм постійно й активно порушує всі засоби безпеки держав світу та зачіпає інтереси як окремої особистості, так суспільства та держави загалом. Застосування терористами новітніх досягнень науки й техніки значно розширює їхні руйнівні можливості. Нині для терористів легко вразливі практично всі комп'ютерні засоби обробки та зберігання інформації.

Щороку законодавство країн Європи з питань захисту інформації вдосконалюється й дає приклад країнам, що розвиваються, та державам із перехідною економікою, як потрібно розвивати власне національне законодавство, аби досягти успіхів та впевнено ввійти у світовий інформаційний простір.

2. РЕЗУЛЬТАТИ ДОСЛІДЖЕННЯ

Сучасними загрозами інформаційній безпеці міжнародного значення є інформаційний тероризм, комп'ютерна злочинність, інформаційні війни, використання інформаційної зброї, маніпулювання громадською думкою тощо [5].

Зі свого боку, інформаційний тероризм – це злиття фізичного насильства зі злочинним використанням інформаційних систем, а також умисне зловживання цифровими інформаційними системами, мережами або їх компонентами задля сприяння здійсненню терористичних операцій або акцій [3].

На сьогодні виокремлюють різні види інформаційного тероризму, серед яких найпоширенішими є медіа-тероризм і кібертероризм. Сутність медіа-тероризму полягає в спробах шляхом організації спеціальних медіа-кампаній дестабілізувати суспільство, створити в ньому атмосферу громадянської непокори, недовіри суспільства до дій, намірів влади й, особливо – її силових структур, покликаних захищати суспільний порядок [6].

З іншого боку, кібертероризм – це сукупність дій, що включають інформаційну атаку на комп'ютерну інформацію, обчислювальні системи, апаратуру передання даних, інші складники інформаційної інфраструктури, яка скоюється злочинними угрупованнями або окремими особами.

Щодо країн Європи, то уряд *Великобританії* розпочав роботу над проблемами захисту інформації набагато раніше за інші європейські держави, що й дало їм змогу набути досить корисний досвід у цій сфері. Основною метою було, є та залишається – безпека країни і її громадян. Відповідно до цього, усі державні органи, які захищають інформацію, забезпечують опір дезінформації й стабільність моніторингу правдивості та достовірності контенту, створюються урядом, підпорядковані йому ж або відповідним спецслужбам.

Базис правового забезпечення інформаційного захисту Великобританії – закони «Про державні документи» і «Про державну таємницю». Безпека іншого виду інформації забезпечується кримінальним кодексом та іншими нормативно-правовими актами. Що ж стосується захисту

комерційної таємниці, то кожна організація повинна піклуватися про це самостійно, укладаючи договори з працівниками для надання їм доступу до даних.

Організації, що контролюють сферу інформаційного захисту у ВБ, підпорядковані винятково уряду. Окрім того, великі комерційні компанії мають свої власні служби інформаційної й кібербезпеки. Середній бізнес здебільшого послуговується можливостями та пропозиціями приватних організацій і компаній, що реалізують, підтримують корпоративні системи захисту інформації. Ці служби часто об'єднують зусилля й взаємодіють одна з одною та з державними структурами [1].

Правоохоронні й спеціальні структури Великобританії, незважаючи на ґрунтовну нормативно-правову базу, постійно намагаються взаємодіяти з провайдерами. Головною віхою, що тісно взаємодіє з комунікаційними операторами, особливо з питань дозволеного контенту та фільтрації інформації, є Офіс із комунікацій, створений ще у 2003 р.

Основна мета загальної інформаційної стратегії Сполученого королівства полягає в удосконаленні умов конкуренції на інформаційному ринку, зростанні ефективності інформаційних послуг і впровадження інформаційних технологій у державне управління. Особливою рисою інформаційної політики Великобританії є створення регіональних мереж та супермагістралей для оптимізації й підвищення ефективності міжрегіонального та міждержавного науково-технічного співробітництва.

Стійка й чітко контрольована система захисту інформаційного простору у Великобританії залишається незмінною протягом багатьох років. Хоча у 2017 р. зафіксовано зростання кібератак із боку російських хакерів, у тому числі на урядові установи. Зі слів Кіарана Мартіна – голови Центру національної кібербезпеки країни (NCSC), російська агресія в кіберпросторі істотно посилилася, зокрема відзначається зростання кількості кібератак на «незахищені цілі», такі як місцеві ради, благодійні установи та університети, де хакери намагаються добути персональні дані або наукові розробки. Крім того, зловмисники намагаються викрасти із баз даних урядових відомств секретну інформацію, що стосується зовнішньої політики й оборони [9].

За 2018 р. співробітники Центру національної кібербезпеки (NCSC) зафіксували понад 600 серйозних інцидентів. За оцінками британських експертів, наразі спроби російських хакерів не можна назвати успішними [4].

Національний центр кібербезпеки Великобританії (NCSC) встановив, що ГРУ РФ стоїть за більшістю хакерських угруповань, які організували кібератаки в різних країнах світу. Ці кібератаки є грубим порушенням міжнародного законодавства, вони вплинули на життя громадян низки країн і завдали мільйони економічних збитків.

Міністр закордонних справ Великобританії Джеремі Хант заявив: «Ці кібератаки не служать ніяким законним інтересам національної безпеки, вони створюють перешкоди повсякденному житті людей по всьому світу. Наша позиція однозначна: разом з нашими союзниками ми будемо викривати й відповідним чином відповідати на спроби ГРУ підірвати міжнародну стабільність» [2].

Отже, незмінна система захисту інформаційного простору консервативної Великобританії доводить, що світова спільнота спроможна об'єднатись і виступити проти кібератак, скоєних іншою державою для забезпечення безпеки своїх громадян.

Німеччина – одна з найбільш розвинутих країн Західної Європи в галузі інформаційної безпеки. Ця держава має розвинуту структуру органів, що займаються захистом різних видів інформації з обмеженим доступом. Від самого початку створення цієї системи захисту інформації увагу акцентовано на захист від промислового шпигунства й охорону державних секретів. Характерною особливістю для цієї країни є те, що установи, які вперше займалися окресленими питаннями, почали створюватися ще в XIX ст.

Із середини XX ст. Німеччина багато уваги приділяла захисту такого виду інформації, як персональні дані. У Німеччині захист персональних даних не лише добре визначений законодавством, а й реально забезпечується в практичній діяльності й житті. Німецьке законодавство з питань захисту персональних даних ґрунтується на положеннях, які впливають із принципу інформаційного самовизначення. Тому кожний громадянин сам розпоряджається своїми персональними даними. Якщо в інтересах держави він повинен відкривати цю інформацію, то питання державних установ до нього повинні обмежуватися необхідним мінімумом, наприклад сплата податків. Використання персональних даних громадян у Німеччині суворо заборонене. Звідси випливає, що таку інформацію про своїх жителів дозволяється збирати й використовувати лише в рамках чітко окреслених законом цілей [8].

У Німеччині сформувалися недержавна та державна системи захисту інформації. Недержавну систему захисту інформації покладено на підприємства. Це стосується переважно захисту конфіденційної інформації, пов'язаної з комерційною таємницею. Захистом держаних секретів займається держава.

Керівництво ФРН, розуміючи загрозу національній безпеці через зростаючі масштаби світової кібернетичної злочинності, приділяє велику увагу державній політиці з мінімізації негативних наслідків такої протиправної діяльності. Крім прийняття законодавчих актів, що регламентують вимоги забезпечення захисту інформації в інформаційно-телекомунікаційних мережах Німеччини, Урядом країни затверджено Стратегію кібернетичної безпеки ФРН, яка є головним доктринальним документом із захисту інформаційної інфраструктури країни від кібернетичних атак. Концепція визначає низку дефініцій у галузі кібернетичної безпеки, кібернетичні загрози інформаційній інфраструктурі, об'єкти та суб'єкти посягання, а також організаційні засади протидії протиправним проявам.

Із метою розробки пропозицій із вироблення стратегії державної політики й контроль виконання рішень керівництва держави у сфері протидії кіберзагрозам у ФРН створено вищий дорадчо-консультативний орган – Національну раду кібербезпеки. Для оптимізації оперативного співробітництва між усіма державними установами й поліпшення координації заходів із протидії кібератакам у ФРН створено Національний центр кіберзахисту у сфері управління Федерального відомства захисту інформаційних систем, який безпосередньо взаємодіє зі спецслужбами та поліцейськими структурами країни, із приватним сектором Німеччини, державами-партнерами з ЄС, НАТО, а також міжнародними організаціями.

Така організаційна структура, на думку німецької влади, підвищить рівень захищеності від кіберзагроз не лише національного кіберпростору ФРН, а й більшості країн-партнерів Німеччини за рахунок чіткої та оперативної їх взаємодії [11].

У період із 1 липня 2017 р. до 31 травня 2018 р. отримано 145 повідомлень про кібернапади на німецькі об'єкти критично важливої інфраструктури. Більшість із них скоєно в ІТ та телекомунікаційному секторі, а також у сфері енергетики. При цьому атаки стають усе більш складними.

За даними Федерального відомства з безпеки у сфері інформаційної техніки (Bundesamt für Sicherheit in der Informationstechnik – BSI), кількість шкідливих програм зросла до 800 млн. Щодня до них додається ще близько 390 тис. нових варіантів. «Відомі сімейства шкідливих програм продовжують змінюватися, доповнюватися та оснащуватися додатковими функціями», – ідеться у звіті BSI. У відомстві також зазначили, що урядові мережі стають мішенню хакерів майже щоденно.

Найчастіше кібернапади здійснюються за допомогою шкідливих програм, які відправляють електронною поштою. BSI повідомило, що за місяць у реальному часі перехоплюється близько 28 тис. електронних листів, перш ніж вони потрапляють до скриньок отримувачів [10].

У Франції питання врегулювання безпеки належать до компетенції прем'єр-міністра. Він видає накази й погоджує заходи щодо забезпечення захисту секретних матеріалів та інформації, що стосується національної оборони й державної безпеки.

Прем'єр-міністру надає допомогу генеральний секретаріат національної оборони (SGDN), котрий забезпечує організацію та проведення відповідних заходів, спрямованих на захист секретної інформації, а також контроль за їх виконанням.

У цій країні захист державної таємниці здійснюється на основі статей Кримінального кодексу, комерційна таємниця захищається статтями Кримінального кодексу, Трудового й Цивільного кодексу.

Французьке оборонне відомство має намір посилити захист від кібератак. Франція вразлива до кібератак із боку іноземних держав, заявив міністр оборони країни Жан-Ів Ле Дріан. За його словами, лише у 2016 р. служби кібербезпеки відбили 24 000 атак на комп'ютерні мережі очолюваного ним відомства. Протягом 2016–2019 рр. щорічно кількість кібератак подвоюється, зазначив Ле Дріан. Небезпека загрожує також цивільній інфраструктурі – комп'ютерним системам електро- й водопостачання, охорони здоров'я, транспорту, телекомунікацій. Хакерські атаки становлять загрозу також для ЗМІ й усієї французької влади, – наголосив міністр [7].

Міністр оборони зазначив, що до кінця 2020 р. кількість фахівців із кібербезпеки буде подвоєно. Також Франція підтримує країни, які висунули проти російських спецслужб звинувачення в кібератаках на міжнародні організації, що розміщені на їх території.

3. ВИСНОВКИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ ПОДАЛЬШИХ ДОСЛІДЖЕНЬ

Отже, результатом дослідження є системний аналіз та характеристика тенденцій швидкого розвитку інформаційного тероризму, а також специфіка його протистоянню в різних країнах Європи, таких як Сполучене королівство Великої Британії й Північної Ірландії, Німеччини та Франції.

Як відомо, незмінна й стійка система захисту інформаційного простору консервативної Великої Британії доводить, що світова спільнота спроможна об'єднатися та виступити проти постійних і новітніх кібератак, скоєних іншою державою для забезпечення безпеки своїх громадян.

Сучасні європейські організаційні структури, що розглядались у дослідженні, можуть значно підвищити рівень захищеності від кіберзагроз не лише національного кіберпростору ФРН, а й більшості країн-партнерів Німеччини за рахунок чіткої та оперативної їх взаємодії.

Аналізуючи вищесказане зазначимо, що найбільш чітка система органів, які займаються захистом інформації, існує якраз у країнах Європи. У державах діють служби безпеки, котрі займаються захистом інформації в промислових, торговельних фірмах, у сфері оборонної промисловості, приватної служби захисту інформації.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Бусол О. Основні риси контролю за національним інформаційним простором Королівства Велика Британія. URL: http://nbuviap.gov.ua/index.php?option=com_content&view=article&id=2962:osnovni-risi-kontrolyu-za-natsionalnim-informatsijnim-prostorom-korolivstva-velika-britaniya-2&catid=71&Itemid=382.
2. Великобританія раскрыла совершённые Россией кибератаки. URL: <https://www.gov.uk/government/news/uk-exposes-russian-cyber-attacks.ru>.
3. Гавриш С. Б. Комп'ютерний тероризм : сучасний стан, прогнози розвитку та шляхи протидії. *Боротьба з організованою злочинністю і корупцією (теорія і практика)*. 2009. № 20.
4. За рік у Великій Британії зафіксували більш ніж 600 кібератак з боку РФ. URL: <https://www.5.ua/svit/u-velykii-brytanii-zaiavyly-pro-nevdali-kiberataky-rosiiskoho-hru-pered-otruenniam-skrypaliv-177148.html>.
5. Косілова О. І. Інформаційна безпека України в умовах глобалізації. *Правова інформатика*. 2010. № 3 (27). С. 27.
6. Єрохіна Т. Медіа-тероризм серед інших видів тероризму: спроба типологічного аналізу. URL: <http://www.social-science.com.ua/article/1002>.
7. Міноборони Франції подвоїть кількість фахівців з кібербезпеки. URL: <https://www.dw.com/uk/mينوборони-франції-подвоїть-кількість-фахівців-з-кібербезпеки/a-37057663-0>.
8. Сідак В. Організація системи захисту інформації в Німеччині: еволюція та сучасний стан. *Прав., нормат. та метрол. забезп. системи захисту інформації в Україні*. 2006. Вип. 2. С. 7–11.
9. У Великобританії повідомили про суттєве зростання кіберагресії з боку Росії. URL: <https://www.unian.ua/world/1773022-u-velikobritaniji-povidomili-pro-sutteve-zrostannya-kiberagresiji-z-boku-rosiji.html>.
10. У Німеччині зростає кількість кібератак на об'єкти інфраструктури. URL: <https://www.dw.com/uk/y-nimеччині-zrostaє-kількість-kібератак-na-obekти-інфраструктури/a-45841892-0>.
11. Чернухін І. О. Досвід Федеративної Республіки Німеччини в побудові системи захисту інфраструктури від кібернетичних загроз. *Інформаційна безпека людини, суспільства, держави*. 2014. № 1. С. 27–43.

Матеріал надійшов до редакції 17.12.2019 р.

TENDENCIES AND SPECIFICITY OF INFORMATION TERRORISM IN EUROPEAN COUNTRIES

Information security of modern society is an urgent issue to address and prevent hybrid threats to the world community and European countries in particular.

The article analyzes and characterizes the tendencies of information terrorism rapid development and the specificity of its confrontation in various European countries, such as the United Kingdom of Great Britain and Northern Ireland, Germany and France.

The unchanging system of protection of the information space of conservative Great Britain proves that the world community is able to unite and oppose cyber attacks committed by another state to ensure the safety of its citizens. In order to develop offers for the development of public policy strategy and control the implementation of decisions of the state leadership in the field of combating cyber threats in Germany, a supreme advisory body – the National Cyber Security Council – was created. To optimize operational cooperation between all government agencies and improve the coordination of measures to combat cyber attacks in Germany, the National Center for Cyber Defense in the field of management of the Federal Office for Information Systems Protection has been established, which interacts directly with the country's intelligence services and police, with the German private sector, partner countries with the EU, NATO, and international organizations.

In France, the protection of state secrets at the state level is based on the articles of the Criminal Code, trade secrets are protected by articles of the Criminal Code, Labor and Civil Code. France actively supports countries that have accused Russian intelligence services of cyber attacks on international organizations located on their territory. The current European organizational structures considered in the study can significantly increase the level of protection against cyber threats not only to the national cyberspace of Germany, but also to most of Germany's partner countries due to their clear and efficient interaction.

Key words: information terrorism, Great Britain, Germany, France, information protection, information security, cybersecurity, cyber attack.

REFERENCES

1. Busol O. Osnovni rysy kontroliu za natsionalnym informatsiynym prostorom Korolivstva Velyka Brytaniia. URL: http://nbuviap.gov.ua/index.php?option=com_content&view=article&id=2962:osnovni-risi-kon-trolyu-zanatsionalnim-informatsiynim-prostorom-korolivstva-velika-britaniya-2&catid=71&Itemid=382.
2. Velikobritaniia raskryla sovershonnye Rossiei kiberataki. URL: <https://www.gov.uk/government/news/uk-exposes-russian-cyber-attacks.ru>.
3. Havrysh, S. B. Kompiuternyi teroryzm: suchasnyi stan, prohnozy rozvytku ta shliakhy protydii. *Borotba z orhanizovanoi zlochynnistiu i koruptsiieiu (teoriia i praktyka)*, 2009, 20.
4. Za rik u Velykii Brytanii zafiksuvaly bilsh nizh 600 kibiratak z boku RF. URL: <https://www.5.ua/svit/u-velykii-brytanii-zaiavly-pro-nevdali-kiberatasy-rosiiskoho-hru-pered-otruienniam-skrypaliv-177148.html>.
5. Kosilova, O. I. Informatsiina bezpeka Ukrainy v umovakh hlobalizatsii. *Pravova informatyka*, 2010, 3 (27), 27.
6. Yerokhina, T. Media-teroryzm sered inshykh vydiv teroryzmu: sproba typolohichnoho analizu. URL: <http://www.social-science.com.ua/article/1002>.
7. Minoborony Frantsii podvoit kilkist fakhivtsiv z kiberbezpeky. URL: <https://www.dw.com/uk/minoborony-frantsii-podvoit-kilkist-fakhivtsiv-z-kiberbezpeky/a-37057663-0>.
8. Sidak V. Orhanizatsiia systemy zakhystu informatsii v Nimechchyni: evoliutsiia ta suchasnyi stan. *Prav., normat. ta metrol. zabezp. systemy zakhystu informatsii v Ukraini*, 2006, 2, 7–11.
9. U Velykobrytanii povidomyly pro suttieve zrostannia kiberahresii z boku Rosii. URL: <https://www.unian.ua/world/1773022-u-velikobritaniji-povidomili-pro-sutteve-zrostannya-kiberahresiji-z-boku-rosiji.html>.
10. U Nimechchyni zrostaie kilkist kiberatak na obiekty infrastruktury. URL: <https://www.dw.com/uk/u-nimechchyni-zrostaie-kilkist-kiberatak-na-obiekty-infrastruktury/a-45841892-0>.
11. Chernukhin, I. O. Dosvid Federatyvnoi Respubliky Nimechchyny v pobudovi systemy zakhystu infrastruktury vid kibernetichnykh zahroz. *Informatsiina bezpeka liudyny, suspilstva, derzhavy*, 2014, 1, 27–43.

UDK 351.746:007](8=134)

Piskors'ka Yuliia,

4th year student of Faculty of International Relations
Lesya Ukrainka Eastern European National University,
Lutsk, Ukraine
Yuliia.Piskorska2016@eenu.edu.ua;

Burda Anna,

4th year student of Faculty of International Relations
Lesya Ukrainka Eastern European National University,
Lutsk, Ukraine
Anna.Burda2016@eenu.edu.ua;

Roshko Ivan,

4th year student of
Faculty of International Relations
Lesya Ukrainka Eastern European National University,
Lutsk, Ukraine
Ivan.Roshko2016@eenu.edu.ua

INFORMATION SECURITY IN LATIN AMERICA

Many Latin American companies are not ready to protect their data and are falling behind their international colleagues in terms of cyber insurance adoption. Cybercrime imposes a huge threat for their economies. The states

are experiencing rapid growth, and the rise of digital technology. While this can be considered as a positive change, it opens many possibilities for cybercriminals.

There are only a few countries in this area that have passed cybersecurity-related legislation. There are also the businesses that take care of cyber security, they are slowly entering the market of Latin America countries. Israeli companies are large service providers in the region.

Espionage is one of the strategies that implies intervention in the internal politics of the Latin America states. However, there are other strategies that seem "indirect" and that, nevertheless, can have a great impact in political scenarios, such as cybersecurity in elections.

Three out of five Latin American businesses have suffered a cyberattack. Peru had the highest detection rate, followed by Mexico, Argentina, Brazil, and Colombia, respectively. Al a rule, the leading cause is malicious code. However, in 2018 ransomware took the crown. That rise in ransomware crimes is connected with the fact that it is the cheapest for attackers to facilitate these types of assaults.

To prevent the future massive attacks countries in Latin America & the Caribbean (LAC) started creating their own cybersecurity strategies. Chile and Mexico published their Cybersecurity Strategies in 2017, and have taken into account a broad spectrum of cybercrime aspects to address cybersecurity risks in order to create a comprehensive framework.

In case with cybersecurity, as in every field, cooperation plays a fundamental role. Latin American countries have been partnering up to build better ties in respect to cybersecurity. One of the platforms that was used for building such partnerships was the XIII Pacific Alliance Summit that took place in Mexico.

The Organization of American States (OAS) has been centrally engaged with issues of cybersecurity and cybercrime for over a decade, encouraging and supporting the work of Member States to strengthen their capacity to protect the people, economies, and critical infrastructure of our region against cybercrime and other cyberattacks or incidents.

Key words: information space, information security, cyberattack, cybersecurity, cybercrime, Latin America, Brazil, Mexico, Chile.

1. INTRODUCTION

As the Internet experienced its rapid expansion in the 1990s, hackers began engaging in cyber «pranks» while low-level criminals began exploring the potential for cybercrime. Once it was shown that «crime pays» in the cyber domain, organized crime began muscling its way onto the scene, in some cases apparently with the blessing – and even support – of the governments on whose territory they were operating.

Before exploring the topic of Information security in Latin America, it is important to consider some basic vocabulary terms: *Information Space* – is a collection of information that is not limited by source, form, process, semantics, or application. *Information Security* is the practice of preventing unauthorized access, use, disclosure, disruption, modification, inspection, recording or destruction of information. Information can be physical or electrical one. A *cyber attack* – an assault launched by cybercriminals using one or more computers against a single or multiple computers or networks. As described by Cisco, «a cyberattack is a malicious and deliberate attempt by an individual or organization to breach the information system of another individual or organization» [1].

The most common types of cyberattacks are phishing, data breach, malicious code, software exploit, in addition to ransomware. *Phishing* – the fraudulent practice of sending emails purporting to be from reputable companies in order to induce individuals to reveal personal information, such as passwords and credit card numbers. *Data breach* – the intentional or unintentional release of secure or private / confidential information to an untrusted environment. *Malicious code* – software intentionally designed to cause damage to a computer, server, client, or computer network. *Ransomware* – a type of malicious software designed to block access to a computer system until a sum of money is paid. *Propaganda* – information, ideas, opinions, or images, often only giving one part of an argument, that are broadcast, published, or in some other way spread with the intention of influencing people's opinions [2, 3, 4].

Problem statement. In the world rank of countries affected by cyber attacks there are several Latin American nations. Brazil occupies the seventh place and Mexico the eleventh. According to the Kaspersky (antivirus company), Colombians receives an average of 3.8 cyber attacks per second. Argentina and Chile – 0.8, and Peru – 2.14. This data is an approximation based on people connected to the internet in each country and using Kaspersky [6].

Cybercrime imposes a huge threat for Latin American economies. The states are experiencing rapid growth, and the rise of digital technology. While this can be considered as a positive change, it opens many

possibilities for cyber criminals. For example, in Colombia, only 3 percent of the population used the Internet in 2000, but now more than half of population went online. Many Latin American companies are not ready to protect their data and are falling behind their international colleagues in terms of cyber insurance adoption. There are only a few countries in this area that have passed cybersecurity-related legislation [5].

2. RESEARCH RESULTS

Mexico has implemented the law to provide more strict penalties for data breaches, Brazil has lost approximately \$8 billion as the result of cybercrime but has not yet passed a general data protection law. Brazil is currently a popular target for increased use of malware designed to infect systems. According to an Eset Latin American Security Report (2017) cyber attacks in Brazil increased 197% in 2015, and a survey of Brazilian companies revealed that one-third had experienced a cybercrime. On the behalf of the governments, businesses in Latin America are not required to improve their cybersecurity measures. This can easily cause company leaders to underestimate the threats they now face, as well as the potential consequences of a serious data breach. Not only it effects big corporations but also small business and individuals, many are simply uninformed about the virtual about the threats [7].

The consulting firm “Return Comstor” expects that in 2019 the Latin American cybersecurity market will reach 12 trillion dollars. Fortinet is one of the leading companies in providing internet protection services. Only in Peru it covers just over 60% of devices protected by its services. Peru is followed by Brazil, Colombia, Chile, Mexico, Venezuela and Argentina [8].

Slowly, there are the businesses that take care of cyber security, they are entering the market of Latin America countries. Israeli companies are also large service providers in the region. Verint and Elbit are the most prominent cybersecurity service providers and, in the particular case of Mexico, the introduction of software of this type has been used by the Enrique Peña Nieto government to spy on journalists and opponents. One of the privileged clients of Israeli cybersecurity is Brazil, a market that it shares with the United States, and which is in the process of expansion with the Government of Jair Bolsonaro. Indeed, one of the objectives set by the Innovation Group, sponsored by IBM, of the Brazil US Business Council (main business lobby organization dedicated to strengthening the economic and commercial relationship between Brazil and the US), is to support the adoption of regulations in Brazil that promote a flexible and innovation-based approach to cyber security and public-private discussions on cyber best practices and the threat of information exchange [9].

Not least is that, despite the espionage scandal by the US National Security Agency to the Dilma Rousseff government, cooperation with the US has deepened. Specifically in areas such as e-government, cyber security, and cyber crime prevention. In 2016, while the impeachment process was progressing, the Brazilian Ministry of Science, Technology and Innovation and the US National Science Foundation, USA signed a memorandum of cooperation on cybersecurity. After the coup was completed, Michel Temer announced the hiring of software created by Microsoft and, within this framework, the company opened a Transparency Center in Brazil that allows governments have access to information related to cyber security.

Espionage is one of the strategies that implies intervention in the internal politics of the Latin America states. However, there are other strategies that seem “indirect” and that, nevertheless, can have a great impact in political scenarios, such as cybersecurity in elections. The Brazilian elections that brought Bolsonaro to the Presidency seem to be an example of this [10].

According to the survey conducted by the Internet resource Contxto among Mexico, Colombia and Brazil, significant cyber-attacks came via email, transpired through malicious websites, via software, and from external devices (fig. 1).

A security report on Latin America provided by ESET (cyber protection) talks about how cyberattacks have increased in the region. Three out of five Latin American businesses have suffered a cyberattack. Peru had the highest detection rate, followed by Mexico, Argentina, Brazil, and Colombia, respectively. Al a rule, the leading cause is malicious code. However, in 2018 ransomware took the crown. That rise in ransomware crimes is connected with the fact that it is the cheapest for attackers to facilitate these types of assaults. Overall, 57 percent of companies received ransomware attacks. 55 percent of businesses underwent data breach and malware affected 53 percent of organizations [11].

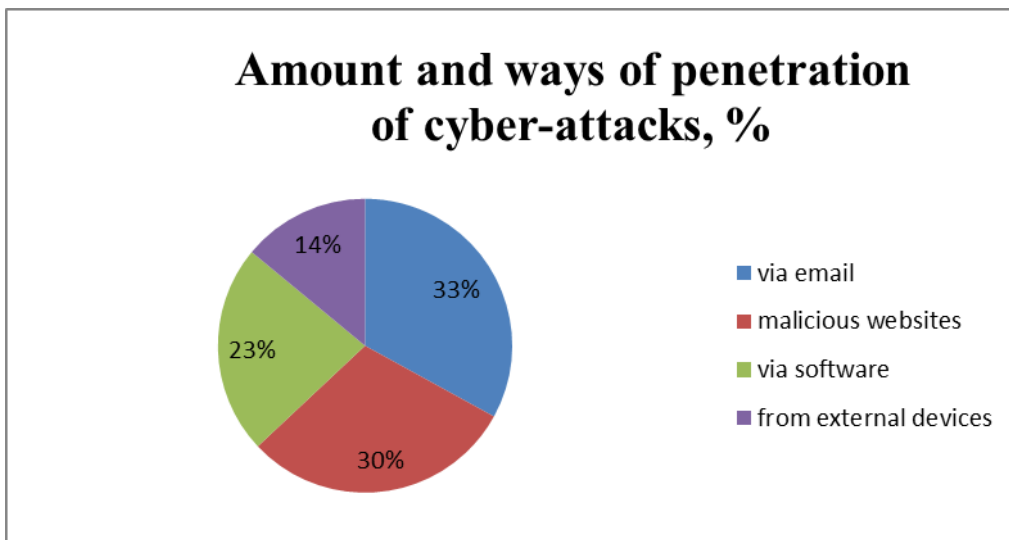

Fig. 1. Ways of penetration of cyber-attacks (according to the survey conducted by the Internet resource Contxto among Mexico, Colombia and Brazil) [2]

A good example of huge damage done by cyberattacks is the case in Banxico, Mexico’s central bank, in which 836 bank accounts from 10 different institutions were victims of fraud, and the attack had a cost of roughly almost 16 million USD. Another example, in Brazil, Banco Inter was hacked and sensitive information was leaked, falling 11% in market shares. In Chile, Banco de Chile was also target of a cyberattack, where the hackers stole 10 million USD [12].

To prevent the future massive attacks countries in Latin America & the Caribbean (LAC) started creating their own cybersecurity strategies. Chile and Mexico published their Cybersecurity Strategies in 2017, and have taken into account a broad spectrum of cybercrime aspects to address cybersecurity risks in order to create a comprehensive framework. Mexico will specifically focus on economy and innovation, civil society and rights, public security, national security, and public institutions, while Chile seeks to improve their infrastructure, people’s rights in cyberspace, develop a cybersecurity culture, cooperation, and promotion of the cybersecurity industry [13].

Argentina took a similar approach and created a program called “Programa Nacional de Infraestructuras Críticas de Información y Ciberseguridad”. With this program, Argentina seeks to improve the creation and adoption of a regulatory framework for the identification and protection of key infrastructures, be it private or governmental, against cyber-threats.

The Organization of American States (OAS) has been centrally engaged with issues of cybersecurity and cybercrime for over a decade, encouraging and supporting the work of Member States to strengthen their capacity to protect the people, economies, and critical infrastructure of our region against cybercrime and other cyberattacks or incidents. In 2004 the OAS Member States adopted the Inter-American Integral Strategy to Combat Threats to Cyber Security, which called for a coordinated, multi-stakeholder effort to countering cyber threats in the hemisphere, and provided an initial framework to cultivate and guide such an approach. The Member States showed great foresight in embracing this vision early. The Organization creates a space where meaningful cooperation between a wide range of stakeholders has improved information sharing, enhanced the protection of information and communications technology (ICT) infrastructure, strengthened our governments’ capacity to respond to and mitigate cyber incidents, and bolstered our individual and collective resiliency in the face of cyber threats. These commitments have been reaffirmed and strengthened in the years since with the adoption of numerous official declarations.

In case with cybersecurity, as in every field, cooperation plays a fundamental role. Latin American countries have been partnering up to build better ties in respect to cybersecurity. One of the platforms that was used for building such partnerships was the XIII Pacific Alliance Summit that took place in Mexico between the 23rd and 28th of July. During the Summit, the presidents of Brazil, Chile, and Mexico talked about strengthening collaboration in cybersecurity, among other matters. The Summit, being of an economical nature, is concerned about the cyberspace, and thus making it a new high priority issue [14].

3. CONCLUSIONS AND PROSPECTS OF FURTHER RESEARCH

Awareness of the importance of developing cybersecurity strategies is increasing among countries in the Latin American and Caribbean (LAC) region. Some of them already have a strategy in place, such as Colombia, Jamaica, Panama, and Trinidad and Tobago. Other countries are in the process of developing one, such as Costa Rica, Dominica, Peru, Paraguay and Suriname. The level of maturity of these strategies varies, including in terms of providing a framework for cooperation among governmental agencies and with external actors. In the LAC region, the army and the national security agencies have not been widely established as coordinators of cybersecurity policy development. This provides a positive window of opportunity to develop cybersecurity policies in multi-stakeholder platforms, including different governmental branches, academia, the technical community, civil society, and the private sector.

In the leadoff the chart of the countries that have suffered the biggest number of cyber attacks are Brazil and Mexico; however, they are also the ones that have the most regulation. In case with Brazil, the private sectors have experienced particular damage. Therefore, the government had established well-functioning National Data Protection Authority. Mexico has suffered major losses in public sector, as there were cyber attacks on the financial institutions. Still, the country has not developed the sufficient cyber crime prevention mechanism. Argentina is the next in line to have experienced cyber crime. Recently the official pages of governmental were hacked and used to spread fake news along with links of stolen information; however, the government did not address the issue publically. There is a sense of presence of Russian propaganda in the region well as USA influences in the Media. In particular around Columbian and Venezuelan conflict, both superpowers were noticed to be engaged in the social media activities around the time of Venezuelan election. Nonetheless, most of the countries of the region unite their forces in a battle against cyberattacks, participating in the International events dedicated to the issue.

REFERENCES

1. What Are the Most Common Cyber Attacks? URL: <https://www.cisco.com/c/en/us/products/security/common-cyberattacks.html>.
2. Cyber attacks in Latin America – the growing need for digital security. URL: <https://www.contxto.com/en/informative/cyber-attacks-in-latin-america-the-growing-need-for-digital-security/>.
3. IGI Global. What is Information Space. URL: <https://www.igi-global.com/dictionary/visual-analytics-conceptual-blending-theory/14513>.
4. GeeksforGeeks. Information System and Security. URL: <https://www.geeksforgeeks.org/what-is-information-security/>.
5. The role of cybersecurity in world politics. URL: https://www.researchgate.net/publication/316949336_The_role_of_cybersecurity_in_world_politics.
6. Risk of data breaches, cybercrime growing in Latin America. URL: <https://terravasecurity.com/risk-of-data-breaches-cybercrime-growing-in-latin-america/>
7. Latest news about information vulnerabilities, threats, incidents and events. URL: <https://h-xtech.com/news-industry>.
8. Así está la ciberseguridad en América Latina. URL: <https://www.elespectador.com/tecnologia/asi-esta-la-ciberseguridad-en-america-latina-articulo-878632>.
9. Ciberseguridad, un desafío para América Latina y el Caribe. URL: <https://www.celag.org/ciberseguridad-un-desafio-para-america-latina-y-el-caribe/>.
10. Types of Cyber Attacks. URL: [https://co.pinterest.com/pin/85455809803020_9762/?amp_client_id=CLIENT_ID\(&mweb_unauth_id=%7B%7Bdefault.session%7D%7D&simplified=true](https://co.pinterest.com/pin/85455809803020_9762/?amp_client_id=CLIENT_ID(&mweb_unauth_id=%7B%7Bdefault.session%7D%7D&simplified=true).
11. Most common types of offline cyber attack types in Latin America in 2017. URL: <https://www.statista.com/statistics/818458/most-common-types-offline-cyber-attacks-latin-america/>.
12. CYBERSECURITY CHALLENGES FOR LATIN AMERICA. URL: <https://www.seguridadinternacional.es/?q=es/content/cybersecurity-challenges-latin-america>.
13. Cybersecurity. Are We Ready in Latin America and the Caribbean? URL: <https://publications.iadb.org/publications/english/document/Cybersecurity-Are-We-Ready-in-Latin-America-and-the-Caribbean.pdf>.
14. The Next Generation of Cybersecurity in Latin America. URL: https://www.fairobserver.com/region/latin_america/cybercrime-cybersecurity-latin-america-news-world-news-now-76839/.

Матеріал надійшов до редакції 03.12.2019 р.

ІНФОРМАЦІЙНА БЕЗПЕКА В ЛАТИНСЬКІЙ АМЕРИЦІ

Багато латиноамериканських компаній не готові захищати дані й відстають від своїх міжнародних колег щодо прийняття кіберстрахування. Кіберзлочинність становить величезну загрозу для їхньої економіки. Держави відчувають стрімке зростання цифрових технологій. Хоча це може розглядатися як позитивна зміна – воно відкриває багато можливостей і для кіберзлочинців.

У цій галузі є лише кілька країн, які прийняли законодавство про кібербезпеку. Існують також підприємства, які піклуються про кібербезпеку, вони повільно виходять на ринок країн Латинської Америки. Ізраїльські компанії є великими постачальниками послуг у регіоні.

Шпигунство – одна зі стратегій, що передбачає втручання у внутрішню політику держав Латинської Америки. Однак є й інші стратегії, які видаються «непрямыми», а, утім, можуть надто впливати на політичні сценарії, як-от кібербезпека на виборах.

Три з п'яти латиноамериканських підприємств зазнали кібератак. Найвищий показник виявився в Перу, за ним – Мексика, Аргентина, Бразилія та Колумбія. Зазвичай, головною причиною є шкідливий код. Однак у 2018 р. вірус-вимагач забрав корону собі. Зростання кількості злочинів, що вимагають викупу, пов'язане з тим, що для зловмисників це найдешевший спосіб просування й сприяння нападам.

Для запобігання майбутнім масовим атакам країни Латинської Америки та Карибського басейну почали створювати власні стратегії кібербезпеки. Чилі й Мексика опублікували свої стратегії кібербезпеки у 2017 р. та врахували широкий спектр аспектів кіберзлочинності для подолання ризиків кібербезпеки задля створення всеосяжної системи.

У разі кібербезпеки, як і в усіх галузях, співпраця відіграє принципову роль. Латиноамериканські країни співпрацюють для створення кращих зв'язків щодо кібербезпеки. Однією з платформ, які використовувались для побудови таких партнерств, був XIII саміт Тихоокеанського альянсу, що відбувся в Мексиці.

Організація американських держав уже понад 10 років займається однією з основних проблем кібербезпеки та кіберзлочинності, заохочуючи й підтримуючи роботу держав-членів щодо посилення їх спроможності стосовно захисту людей, економіки та критичної інфраструктури регіону від кіберзлочинності й інших кібератак чи інцидентів.

Ключові слова: інформаційний простір, інформаційна безпека, кібератака, кібербезпека, кіберзлочинність, Латинська Америка, Бразилія, Мексика, Чилі.

УДК 316.485.26:316.776.23(470)

Тихомирова Євгенія,

доктор політичних наук, професор,

Східноєвропейський національний університет імені Лесі Українки,

Луцьк, Україна, teb53@ukr.net

<https://orcid.org/0000-0002-5017-5875>

РОСІЙСЬКА ІНФОРМАЦІЙНА ВІЙНА: ТЕОРЕТИЧНІ ТА ПРАКТИЧНО-ПРИКЛАДНІ АСПЕКТИ

У статті розглянуто проблему наростання інформаційної війни, що виникла внаслідок агресивної політики Росії та створила небезпеку як сучасному європейському, так і українському інформаційному простору. Посилаючись на аналіз результатів наукових досліджень, за допомогою яких вивчались окремі теоретичні та практично прикладні аспекти цієї війни, говоримо про сутність досліджуваної проблеми й потребу її розв'язання.

Мета даної публікації – 1) проаналізувати термін «російська інформаційна війна» (трактується як комплекс заходів, здійснюваних урядовими та неурядовими організаціями Росії, передусім в інформаційному просторі України й Росії, інших країн світу); 2) виокремити місце інформаційної війни в російській геополітичній доктрині, котра розглядається як система офіційно прийнятих у державі поглядів на розвиток світових процесів, міжнародну систему безпеки, утвердження геополітичних інтересів і пріоритетів РФ у сучасному світі, їх реалізація та захист; 3) охарактеризувати особливості російських військ для «інформаційних операцій», спеціальних підрозділів для ведення інформаційної боротьби в

Інтернеті; 4) діяльність російської фабрики тролів у Санкт-Петербурзі (ідеться про контору під назвою «Агентство інтернет-досліджень», що цілодобово працює в Петербурзі); 5) дослідити проблеми запобігання дезінформації Кремля.

Ключові слова: інформаційна війна, дезінформація, російські війська для «інформаційних операцій», російська геополітична доктрина, російська фабрика тролів.

1. ВСТУП

Постановка наукової проблеми та її значення. Актуальність проблеми, яку досліджуємо в цій статті, зумовлено наростанням інформаційних загроз, що створили небезпеку сучасному європейському та українському інформаційному простору внаслідок агресивної інформаційної політики Росії.

Як відомо, поняття «інформаційна війна» увів у науковий обіг американський дослідник М. Маклюен, який проголосив тезу «Істинно тотальна війна – це війна за допомогою інформації» [16]. На його думку, на сучасному етапі економічні зв'язки й відносини все більше набувають форми обміну знаннями, а не товарами. А засоби масової комунікації саме є новими «природними ресурсами», що збільшують багатства суспільства. Тобто боротьба за капітал, простори для збуту відходять на другий план, а головним зараз стає доступ до інформаційних ресурсів, знань, що приводить до того, що війни ведуться більше в інформаційному просторі та за допомогою інформаційних видів озброєнь [9].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Існує велика кількість українських досліджень та публікацій на тему російської інформаційної війни проти України й застосування під час її ведення новітніх технічних можливостей та маніпулятивних технологій. Серед них – праці М. Бучина і Ю. Курус, І. Валюшко, Ю. Горбань, Є. Магди, Я. Малика, В. Панченко, Г. Сасина та Т. Черненко [3; 4; 6; 17; 8; 9; 12; 13; 15].

Мета публікації. Метою статті є спроба проаналізувати термін «російська інформаційна війна», виокремити місце інформаційної війни в російській геополітичній доктрині, охарактеризувати особливості російських військ для «інформаційних операцій», діяльність російської фабрики тролів у Санкт-Петербурзі та проблеми запобігання дезінформації Кремля.

Методика дослідження. В основу методології дослідження покладено інституціоналізм. Російську інформаційну війну трактовано нами як комплекс заходів, здійснюваних урядовими й неурядовими організаціями Росії, передусім, як в інформаційному просторі України та Росії, так і інших країн світу.

2. РЕЗУЛЬТАТИ ДОСЛІДЖЕННЯ

Почавшись у часи розпаду СРСР, російська інформаційна війна проходить протягом усієї незалежності України. Особливо інтенсивно вона почалася проти Майдану наприкінці 2013 р., перетворившись у масштабну гібридну війну з уведенням російських військ на територію Криму й Донбасу. Інформаційна війна путінської Росії проти України призвела до того, що більшість опитаних росіян готові воювати з українцями. Вірусом ненависті заражені насамперед молоді люди, які ніколи не були в Україні та не мають контактів із її громадянами. Старших людей лякають «бандерівцями-головорізами, які прийшли до влади». Це результат планомирної тотальної брехні, що розробляється ідеологами Кремля, транслюється по телебаченню. Щороку Росія витрачає проти України на інформаційну війну до 4 млрд дол., В. Філіпчук на «круглому столі» на тему «Як виграти інформаційну війну?» зазначив, що Росія веде структуровану інформаційну війну, що є *складовою частиною геополітичної доктрини РФ* та її гібридної війни [7].

«Доктрина РФ – це система офіційно прийнятих у державі поглядів на розвиток світових процесів, міжнародну систему безпеки, утвердження геополітичних інтересів і пріоритетів РФ у сучасному світі, їх реалізація й захист» [5]. До правової бази геополітичної доктрини РФ потрібно відносити конституцію РФ, що передбачає прийняття федеральних законів, інших нормативних правових актів країни, що регулюють діяльність федеральних органів державної влади у сфері зовнішньої та внутрішньої політики й функціонування системи правового захисту національних інтересів, Воєнну доктрину, Стратегію національної безпеки РФ, Доктрини інформаційної безпеки 2000 і 2016 рр., норми міжнародного права й міжнародні договори країни. Провідний геополітичний інтерес РФ у контексті

геополітичної доктрини – збереження та безпечний розвиток світових цивілізацій, народів і держав у цілому.

Як зазначено у Воєнній доктрині РФ, намітилася тенденція зміщення військових небезпек і воєнних загроз в інформаційний простір та внутрішню сферу РФ. До основних зовнішніх військових загроз поряд з іншими віднесено «використання інформаційних та комунікаційних технологій у військово-політичних цілях для здійснення дій, що суперечать міжнародному праву, спрямованих проти суверенітету, політичної незалежності, територіальної цілісності держав і становлять загрозу міжнародному миру, безпеки, глобальній й регіональній стабільності». А до внутрішніх військових небезпек входять «діяльність з інформаційного впливу на населення, передусім на молодих громадян країни, що має на меті підірив історичних, духовних і патріотичних традицій у сфері захисту Вітчизни» [5].

За своїм призначенням, Доктрина інформаційної безпеки є документом стратегічного планування у сфері забезпечення національної безпеки поряд зі Стратегією національної безпеки РФ. Крім того, вона слугує основою для формування державної політики в галузі забезпечення інформаційної безпеки. Нова редакція Доктрини інформаційної безпеки РФ [11] визначає пріоритети безпеки держави в інформаційній сфері, серед яких – застосування інформаційних технологій в інтересах збереження культурних, історичних та духовно-моральних цінностей, що може означати створення нових і підтримку наявних інформаційних джерел (радіостанцій, друкованих й електронних видань, сайтів) із відповідним тематичним наповненням; залучення різних організацій і наукових установ (у т. ч. приватних) для розробки та виробництва інформаційних, програмних й електронних продуктів у державних цілях; розвиток каналів доведення інформації до російської та міжнародної громадськості про офіційну позицію Росії, що на практиці означає збільшення фінансування контрольованих Кремлем телевізійних каналів, друкованих й електронних засобів інформування; використання Росією з метою реалізації своєї політики суб'єктів міжнародної інформаційної політики із залученням міжнародних організацій. Ще одним важливим моментом Доктрини є наявність у силових структурах Росії, а також в «інших військових формуваннях й органах сил і засобів інформаційного протиборства» [10, 11].

Сьогодні традиційні концепції ведення війни набувають глибоких змін. На зміну стратегіям ведення війни на виснаження та знищення приходять концепції непрямих дій, гібридної війни, стратегічного паралічу й інші, які враховують нові фактори уразливості сторін. У цих концепціях виділяються три сфери ведення війни: фізична, ментальна і моральна. За умов глобальної інтеграції та жорсткої міжнародної конкуренції головною ареною зіткнень і боротьби різновекторних національних інтересів держав стає інформаційний простір. Реалізація національних інтересів в інформаційній сфері спрямована на формування безпечного середовища оборони достовірної інформації й стійкої розбіжності інформаційної інфраструктури задля забезпечення конституційних прав і свобод людини й громадянської безпеки. Сучасні інформаційні технології дають змогу державам реалізовувати власні інтереси без застосування воєнної сили, послабити або завдати значної шкоди безпеці конкурентної держави, яка не має дієвої системи захисту від негативних інформаційних впливів.

Головною особливістю Воєнної доктрини (ВД) РФ 2014 р. є визначення місця інформаційної війни в домінуючих позиціях сучасного воєнного протистояння. Росія визнала, що інформація – це зброя, якою досягаються перемоги. Поряд із традиційними засобами ураження інформаційна зброя отримала визнання російського військового й політичного керівництва. Величезну увагу приділено інформаційному впливу через Інтернет «вплив у глобальному інформаційному просторі на противника, на всю глибину його території». Із цією метою в російських силових структурах створено спеціальні підрозділи для ведення інформаційної боротьби в Інтернеті, аналог американських кіберкоманд (Cyber Command), підвідомчих Міноборони США, що займаються військовими кіберопераціями й захистом американських комп'ютерних мереж. Їхню діяльність спрямовано на програмно-комп'ютерний захист і проникнення в закриті інформаційні мережі інших держав. Характерно, що, наголошуючи на загрозах від НАТО, ВД РФ 2014 р. не розглядає нарощування збройної могутності східними сусідами РФ. Фахівці говорять про неприкриту односторонність в оцінці воєнних загроз, оскільки до уваги не взято територіальні претензії та воєнні приготування Японії, а також створення інфраструктури Китаєм уздовж російського кордону.

У Збройних силах РФ у 2017 р. сформовано новий вид військ – «війська інформаційних операцій». Аналітики вказували, що основними завданнями російських кібервійськ стануть «обробка інформації,

що надходить ззовні, а також боротьба з кіберзагрозами»; кожен, хто працює в ротах, повинен пройти лінгвістичну підготовку і вивчити англійську мову. Їхня головна мета – займатися контрпропагандою. Про це розповідав у свій час глава Міністерства оборони Росії С.Шойгу під час виступу в Державній думі РФ. «Сформовано війська інформаційних операцій, які є більш ефективними та сильнішими», – заявив він, відповідаючи на питання щодо необхідності відновити роботу управління, яке б мало займатися пропагандою. «Пропаганда – це не просто провокативна інформація. Вона має бути розумною, грамотною, ефективною та конкретною», – наголосив міністр [14]. Вважають, що першим, хто заговорив про необхідність створення в російських збройних силах кіберкомандування, був віце-прем'єр-міністр Д. Рогозін. Це було ще в березні 2012 р. У той самий час на сайті Міністерства закордонних справ Російської Федерації з'явився розділ, у якому нібито зовнішньополітичне відомство публікуватиме виявлену неправдиву інформацію, яку було скеровано проти Росії. Як відомо, на сьогодні РФ веде інформаційну війну проти всієї Європи, а не лише проти України.

Армія США видала «Посібник із російської військової справи нового покоління» (*Russian New Generation Warfare Handbook*), призначений для підвищення інформованості американських військових про тактику Росії в гібридній війні. Посібник опубліковано в грудні 2016 р. для внутрішнього користування, але він не є засекреченим. Авторами книги вказано Армію США та Групу з асиметричної війни. У керівництві вивчено російську гібридну військову тактику, що застосовувалася в Криму й на Донбасі. «Поки американська армія билася в Іраку та Афганістані, вона досягла найвищого тактичного рівня протиборчої сили нашої ери. Однак вороги Америки не відпочивали. Росія спостерігала трансформацію американської армії та почала трансформацію своєї власної», – ідеться в передмові до видання [18].

У цьому посібнику констатовано, що під час грузинської й української криз Росія розробила новий підхід до своїх операцій, які широко називають російською війною нового покоління. Російські інформаційні операції спеціально орієнтовані на сегменти супротивника, які реагують на російські наративи. Це змушує деяких місцевих жителів боротися за обіцяне російською стороною майбутнє. Фактично кримські групи самооборони та сепаратисти на сході України, котрі борються за «Новоросію», є прикладами цього. Інформаційні операції (ІО) ключові у військовій доктрині Росії. Авторитарна структура Росії означає, що їхні зусилля ІО однозначно вкладено з тактичного до стратегічного рівня. Певні ключові теми (захист від корупції, західні цінності, захист російської мови й т. ін.) є базою для російських повідомлень. Українські солдати отримували текстові повідомлення на їхні телефони з погрозами проти їхніх сімей і точну інформацію про місцезнаходження сім'ї. Така тактика чинить надзвичайно негативний психологічний вплив на молодих солдатів, котрі перебувають поза прямими контактами зі своїми близькими.

Як зазначають експерти, це новий рід військ, що підпорядковується начальнику військ зв'язку. Вони діють в інформаційному просторі, примушуючи протистояти в інформаційних мережах управління військами й зброєю. Зрозуміло, що в цьому випадку вони використовують усі засоби радіоелектронної боротьби, які є. За даними Zecurion, Росія вступає в топ-5 країн за чисельністю та фінансованістю кібервійськ. Основними напрямками діяльності кібервійськ у Zecurion називаються шпionаж, кібератаки й інформаційні війни, які «включають різні засоби впливу на настрої та поведінку населення країн». При цьому, чим більше розвинена країна, тим вразливіша вона для кібератак. «Залежність різних пристроїв й обладнання від Інтернету буде тільки зростати. У результаті, збільшиться вразливість окремих користувачів, їхніх гаджетів, машин, а також системних й інфраструктурних країн [19].

Аналітики вважають, що створена структура займеться «потужними геополітичними аналізами, які виявлятимуть напрями інформаційних ударів: наступальних, оборонних, об'єкти цих ударів, готових контрударів». Тепер потрібно зробити командуючих елементами операції, штаб для їхніх організацій. Усе відбувається, як на звичайній війні. Це можуть бути великі аналітики, відомі представники журналістського співтовариства. Вважають, що в таких спецслужбах є кілька напрямів: первинне – чисто пропагандистське (пропаганда та контрпропаганда), інші – чисто оперативні, щоб відключити увагу противника або щоб дати недостовірну інформацію. Особливість таких військ у тому, що вони є саме в армії, відносять до розвідувального управління [18].

Значну частину постів і коментарів на Інтернет-форумах стосовно політики залишають професійні тролі, які отримують за участь у дискусіях зарплату. Найвідоміша «фабрика тролів» – контора під

назвою «Агентство інтернет-досліджень», – цілодобово працює в Петербурзі. «Кремлеботи», «російські Тролі», «ольгінські Тролі» – ці та інші назви міцно закріпилися за фейковими акаунтами в соціальних мережах, що проводять російську пропаганду на просторах Інтернету. На перший погляд, вони мало відрізняються від реальних людей, такої собі «диванної сотні росіян», проте насправді «кремлеботи» є зброєю в гібридній війні: впливають на суспільну думку, утручаються в хід виборів, підтримують сепаратистські референдуми, поширюють ідеї «руського світу» та зводять нанівець невідомі Кремлю дискусії – як опозиційні, так і провладні.

Це справжня фабрика, де існують виробничі норми, під час виконання норми ти заробляєш 45 тис. А норма – це 135 коментарів за зміну, що триває 12 год. Там є ще відділ «Живого журналу», відділ новин, відділ, де роблять всякі картинки, демотиватори, відділ, де роблять відео. У кожного – свій кабінет, столи з комп'ютерами, особливо там по кабінетах не «шастає» ніхто, усі сидять на своїх місцях. Існує денна й нічна зміна – два дні через два. Спеціальні люди на певному форумі пишуть якусь новину, а завдання тролів – її коментувати. Причому коментується це таким чином: тролі поділено на трійки, один із них – «зłodий», тобто той, який пише, що нібито не згоден із тим, що написано на цьому форумі, лає владу, щоб надати якусь достовірність тому, що відбувається. Решта двоє вступають у дискусію з ним: ні, ви не маєте рації, усе абсолютно правильно. Причому один повинен забезпечити якийсь коментар картинкою, що підходить за змістом, а інший – посиланням на свою правоту: лиходій, картинка, посилання. Коментар повинен бути обсягом не менше ніж 200 знаків. Головне завдання фабрики – писати на відвідувані форуми, зокрема на форуми ідеологічних ворогів. Тема України превалює, тому особливу увагу «тролів» прикута до України. Вважають, що основною метою діяльності «Агентства Інтернет-досліджень» є поширення дезінформації про події у світі, зокрема в Україні та США, «дискредитувати Україну й просто негативно висловлюватися про українців. Є відділ української мови, відділ англійської мови, окремі люди працюють у соціальних мережах, зокрема на Фейсбуці. Оскільки політолог не може охопити всю картину світу, тут дається завдання – писати про це. А як писати – неважливо, хвалити або лаяти, головне, вставляти це ключове слово – тег. Потім увели щось типу політінформації, тобто заходить юнак, який на порядок денний каже, про що писати, щоб трошки хоча б розкрити тему. У цього хлопця рівень українизма низький, тому виглядає все абсурдно. До речі, був іспит з ідеології. Там ставлять 15–20 питань, на які треба відповідати. Той, хто не відповідає, перепадає, хто взагалі нездатний – того звільняють [1].

Дослідники стверджують, що десь за 8 років у датасеті з «Фабрики тролів» маємо 774 957 твітів про Україну, які згенерували 1369 акаунтів. До анексії Криму твітер-боти майже не проявляли активність. Більш масово акаунти з вибірки стали твітити вже в кінці травня 2014-го. Наступні півроку кількість твітів не падала нижче ніж 115 на день. Справжній «твітер-шторм» відбувся 18 липня 2014 р. – на наступний день після катастрофи літака МН-17. У той день акаунти «натвітили» понад 44 000 повідомлень, а на наступний – понад 25 000. Тоді 297 акаунтів просували інформацію про нібито винуватість України у збитті Боїнгу за допомогою хештегів #ПровокаціяКиева (22,3 тис. згадок), #КиевСбилБоинг (22,1 тис.) та #КиевСкажиПравду (21,9 тис.). Більше ніж 200 акаунтами керували централізовано. Крім того, що сам твітер пов'язує всі акаунти з датасету з «Агентством Інтернет-досліджень». Протягом липня спостерігали дивну активність кількох клієнт-сервісів для роботи з твітером. Наприклад, за допомогою програми, яка має маркування «twisofter», твітили лише протягом 16–19 липня 2014 р. Найбільше публікацій зроблено 18 та 19 липня – 19,3 та 11,2 тис. твітів (або 43 % і 40 % від загальної кількості у цей день). Така ж історія із сервісом із маркуванням «token_arr». Жодної згадки про ці сервіси в пошукових системах не знайдено, а отже, існує ймовірність, що ці клієнт-сервіси створено лише під конкретне завдання [2].

Аналітики зазначають, що дії України щодо нейтралізації інформаційних загроз із боку Росії треба виконувати на трьох рівнях: перший – геополітичний (полягає у впливі на інформаційного агресора та обмеженні інтенсивності й сили його нападу); другий – стан, що охоплює захист цілісності, ефективності та дієздатності системи управління, інформаційної інфраструктури, інформаційних ресурсів; третій – рівень громадськості, спрямований на захист стабільності й послідовності розвитку соціальних та політичних відносин, свідомості громадян, цілісності кожної людини.

Серед механізмів протидії інформаційній війні Росії проти України дослідники виокремлюють дві групи заходів – нормативно-правові й інституційні. До першої відносять законодавчі акти України, серед яких провідну роль у протидії інформаційній агресії Росії відіграє Доктрина інформаційної

безпеки України. Серед другої групи механізмів – державні та недержавні інституції, діяльність яких спрямовано на формування й реалізацію інформаційної безпеки України, а також міжнародні структури, діяльність котрих націлено на нейтралізацію інформаційного впливу з боку Росії. Протидіяти впливу в Україні дезінформації Кремля мають насамперед державні інститути. Серед вітчизняних інституційних механізмів протидії російській інформаційній важливе місце, на думку науковців, відведено Раді національної безпеки і оборони України, Кабінету Міністрів України, Міністерству інформаційної політики України, Міністерству закордонних справ України, Міністерству оборони України, кіберполіції та ін. [3]

Значну увагу потрібно звертати на такі механізми протидії інформаційній війні Росії проти України, як заборона російських сайтів і соціальних мереж, а також запровадження квот на українську мову в мас-медіа. Насамперед, через створення єдиного центру протидії російської пропаганди в соціальних мережах, що об'єднав би урядові й громадські організації. Наступний крок полягає в широкому інформуванні користувачів соціальних мереж щодо інформаційної «гігієни», методології виявлення, ідентифікації російських тролів. Також доцільним було б створення єдиного обліку ідентифікованих «кремлеботів» та спеціальних програм і додатків, які б допомагали ідентифікувати «тролів» серед користувачів. Активна співпраця з менеджментом самих соціальних мереж у площині протидії «тролям» сприятиме їх швидкому блокуванню. Одним із найважливіших інструментів у боротьбі з діяльністю Росії в соціальних мережах є активна контрпропаганда на державному рівні.

3. ВИСНОВКИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ ПОДАЛЬШИХ ДОСЛІДЖЕНЬ

Отже, наростання російської інформаційної війни здійснювалося внаслідок агресивної політики Росії, що створила небезпеку як на сучасному європейському, так і українському інформаційному просторі. Інформаційна війна є важливою складовою частиною російської геополітичної доктрини, яка забезпечила геополітичні інтереси й пріоритети РФ у сучасному світі, їх реалізацію та захист. Для її реалізації створено російські війська для «інформаційних операцій» як спеціальні підрозділи для ведення інформаційної боротьби в Інтернеті. Важливу роль у цій боротьбі відіграє й діяльність російської фабрики тролів у Санкт-Петербурзі, що існує як контора під назвою «Агентство інтернет-досліджень» і цілодобово працює в Петербурзі. Фахівці пропонують нейтралізувати інформаційні загрози з боку Росії на трьох рівнях: геополітичному, рівні ефективності та дієздатності системи управління, інформаційної інфраструктури, інформаційних ресурсів; а також на рівні громадськості, свідомості її громадян і цілісності кожної людини.

Перспективи подальших досліджень можуть бути пов'язані з вивченням правових засад ведення інформаційної війни та особливостей її протікання в різних країнах Європи та світу.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. «Кремлеботи» як інструмент російського впливу в світі. URL: <https://spa.ukma.edu.ua/kremleboty/?lang=en>
2. 755 000 твітів, або Як російська «Фабрика тролів» намагалась впливати на порядок денний в Україні. Дослідження. URL: <https://actual.today/755-000-tvitiv-abo-jak-rosijska-fabrika-troliv-namagalas-vplivati-na-porjadok-dennij-v-ukraini-doslidzhennja/>
3. Бучин М., Курус Ю. Інформаційна війна Росії проти України: особливості та механізми протидії. *Гуманітарні візії*. Vol. 4. No. 1. 2018. С. 55–62.
4. Валюшко І. О. Інформаційна агресія Росії. *Вісник НТУУ «КПІ». Політологія. Соціологія. Право*. 2016. С. 4–5.
5. Военная доктрина Российской Федерации. URL: <http://static.kremlin.ru/media/events/files/41d527556bec8deb3530.pdf>
6. Горбань Ю. О. Інформаційна війна проти України та засоби її ведення. *Вісник Національної академії державного управління при Президентові України*. 2015. №. 1. С. 136–141.
7. Інформаційна війна коштує Росії 4\$ мільярди. URL: www.ukrinform.ua/ukr.news/2030605
8. Магда Є. В. Виклики гібридної війни: інформаційний вимір. *Scientific Papers of the Legislation Institute of the Verkhovna Rada of Ukraine*. 2014. №. 5. С. 138–142.
9. Малик Я. Інформаційна війна і Україна. URL: http://lvivacademy.com/vidavnitstvo_1/visnyk15/fail/Malyk.pdf
10. Новая доктрина информационной войны России. URL: https://www.ukrinform.ru/rubric-other_news/2140533-novaa-doktrina-informacionnoj-vojni-rossii.html

11. Об утверждении Доктрины информационной безопасности Российской Федерации. URL: <http://kremlin.ru/acts/bank/41460>
12. Панченко В. М. Інформаційні операції в асиметричній війні Росії проти України: підходи до моделювання. *Інформація і право*. 2014. № 3. С. 13–16.
13. Сасин Г. В. Інформаційна війна: сутність, засоби реалізації, результати та можливості протидії (на прикладі російської експансії в український простір). *Грані*. 2015. № 3. С. 18–23.
14. У ЗС РФ створили пропагандистські війська. URL: <https://replyua.net/news/56351-u-zs-rf-stvorili-propagandistsk-vyska.html>
15. Черненко Т. В. Ідея сепаратизму як один з інструментів інформаційної війни проти України. *Стратегічні пріоритети*. 2016. № 2. С. 117–123.
16. Що таке інформаційна війна. URL: my.elvisti.com/sergandr/iv.html.
17. Lesyk Y. Rosyjsko-ukraińska wojna informacyjna. *Вісник Львівського університету. Серія: Міжнародні відносини*. 2016. № 43. С. 106–112.
18. Russian New Generation Warfare Handbook. U.S. Army, Asymmetric Warfare Group. December 2016. URL: <https://info.publicintelligence.net/AWG-RussianNewWarfareHandbook.pdf>
19. Zecurion Analytics: самая сильная армия в киберпространстве у США. URL: <https://mresearcher.com/2017/01/11236.html>

Матеріал надійшов до редакції 03.01.2020 р.

RUSSIAN INFORMATION WAR: THEORETICAL AND PRACTICALLY APPLIED ASPECTS

The article deals with the problem of the growth of the information war, which arose as a result of Russia's aggressive policy and created a danger for both the modern European and Ukrainian information space. The author, referring to the analysis of the results of scientific researches, through which some theoretical and practically applied aspects of this war were studied, speaks about the essence of the problem under study and the need for its study.

The purpose of this publication is: 1) to analyze the term «Russian information war» (interpreted as a set of measures taken by governmental and non-governmental organizations of Russia, first of all, in the information space of Ukraine and Russia, other countries of the world); 2) to identify the place of information warfare in Russian geopolitical doctrine, which is regarded as a system of officially accepted in the state views on the development of world processes, the international security system, the assertion of geopolitical interests and priorities of the Russian Federation in the modern world, their implementation and with; 3) characterize the features of Russian troops for «information operations», special units for conducting information fighting on the Internet; 4) the activity of the Russian troll factory in St. Petersburg, it is a branch called «Internet Research Agency», which works around the clock in Petersburg; 5) investigate the Kremlin's misinformation prevention problem.

Key words: information war, misinformation, Russian troops for «information operations», Russian geopolitical doctrine, Russian troll factory.

REFERENCES

1. «Kremlboty» yak instrument rosiiskoho vplyvu v sviti. URL: <https://spa.ukma.edu.ua/kremlboty/?lang=en>
2. 755 000 tvitiv, abo Yak rosiiska «Fabryka troliv» namahalas vplyvaty na poriadok denni v Ukraini. Doslidzhennia. URL: <https://actual.today/755-000-tvitiv-abo-jak-rosijska-fabrika-troliv-namagalas-vplyvati-na-porjadok-dennij-v-ukraini-doslidzhennja/>
3. Buchyn, M., Kurus, Yu. (2018). Informatsiina viina Rosii proty Ukrainy: osoblyvosti ta mekhanizmy protydii. *Humanitarni vizii*, 4, 1, 55–62.
4. Valiushko, I. O. (2016). Informatsiina ahresiiia Rosii. *Visnyk NTUU «KPI». Politolohiia. Sotsiolohiia. Pravo*, 4–5.
5. Voennaja doktrina Rossijskoj Federacii. URL: <http://static.kremlin.ru/media/events/files/41d527556bec8deb3530.pdf>
6. Horban, Yu. O. (2015). Informatsiina viina proty Ukrainy ta zasoby yii vedennia. *Visnyk Natsionalnoi akademii derzhavnogo upravlinnia pry Prezidentovi Ukrainy*, 1, 136–141.
7. Informatsiina viina koshtuie Rosii 4\$ miliardy. URL: www.ukrinform.ua/ukr.news/2030605
8. Mahda, Ye. V. (2014). Vyklyky hibrydnoi viiny: informatsiinyi vymir. *Scientific Papers of the Legislation Institute of the Verkhovna Rada of Ukraine*, 5, 138–142.
9. Malyk, Ya. Informatsiina viina i Ukraina. URL: http://lvivacademy.com/vidavnistvo_1/visnyk15/fail/Malyk.pdf
10. Novaja doktrina informacionnoj vojny Rossii. URL: https://www.ukrinform.ru/rubric-other_news/2140533-novaa-doktrina-informacionnoj-vojny-rossii.html

11. Ob utverzhenii Doktriny informacionnoj bezopasnosti Rossijskoj Federacii. URL: <http://kremlin.ru/acts/bank/41460>
12. Panchenko, V. M. (2014). Informatsiini operatsii v asymetrychnii viini Rosii proty Ukrainy: pidkhody do modeliuvannia. *Informatsiia i pravo*, 3, 13–16.
13. Sasyn, H. V. (2015). Informatsiina viina: sutnist, zasoby realizatsii, rezultaty ta mozhlyvosti protydii (na prykladi rosiiskoi ekspansii v ukrainskyi prostir). *Hrani*, 3, 18–23.
14. U ZS RF stvorily propahandystski viiska. URL: <https://replyua.net/news/56351-u-zs-rf-stvorili-propagandistsk-vyska.html>
15. Chernenko, T. V. (2016). Ideia separatyizmu yak odyin z instrumentiv informatsiinoi viiny proty Ukrainy. *Stratehichni priorityty*, 2, 117–123.
16. Shcho take informatsiina viina. URL: my.elvisti.com/sergandr/iv.html.
17. Lesyk, Y. (2016). Rosyjsko-ukraińska wojna informacyjna Yuliya Lesyk. *Вісник Львівського університету. Серія «Міжнародні відносини»*, 43, 106–112.
18. Russian New Generation Warfare Handbook. U.S. Army, Asymmetric Warfare Group. December 2016. URL: <https://info.publicintelligence.net/AWG-RussianNewWarfareHandbook.pdf>
19. Zecurion Analytics: samaja sil'naja armija v kiberprostranstve u SShA. URL: <https://mresearcher.com/2017/01/11236.html>

УДК 327.88(470+571):[316.776.23:070+355.4(470:477)«2014/...»

Шуляк Антоніна,

доктор політичних наук, професор,
завідувач кафедри міжнародних комунікацій та політичного аналізу,
Східноєвропейський національний університет імені Лесі Українки,
43024, Україна, Волинська обл., м. Луцьк, вул. Винниченка, 28, каб. 8
Ant80@meta.ua, antonina.mytko@eenu.edu.ua
ORCID ID 0000-0002-5234-0758

МЕДІА-ТЕХНОЛОГІЇ ПІД ЧАС МОДЕЛЮВАННЯ ОБРАЗУ «ІНШОГО» В ІДЕОЛОГІЇ «РУСКОГО МІРА»

У статті розглянуто питання використання російськими мас-медіа комунікаційних та медійних технологій для створення й ефективного пропагування образу ворога, чужого, іншого під час українсько-російського конфлікту, який розпочався у 2014 р. Зазначено, що саме через пропаганду та маніпулювання просувається ідея «руського міра» й формується образ противника цієї ідеї – «іншого», котрий не сприймає усього з позначкою «російське» як апіорі позитивне та краще й ставить під сумнів правильність такої позиції, а отже, бажає зла прихильникам «руського міра». Проаналізовано інформаційні операції та найбільш поширені в російсько-українській інформаційній війні медіа-технології з моделювання образу «іншого» як загрози.

Ключові слова: «руській мір», Російська Федерація, Україна, пропаганда, інформаційні операції, «інший/чужий», маніпуляція.

1. ВСТУП

Постановка проблеми та її значення. Ведення інформаційного протистояння між різними суб'єктами (державами, неурядовими, економічними та іншими структурами), що передбачає проведення комплексу з нанесення шкоди інформаційній сфері конкуруючої сторони й захисту власної інформаційної сфери, а також дії, розпочаті для досягнення інформаційної переваги шляхом завдання шкоди інформаційним процесам, що ґрунтуються на інформації та інформаційних системах супротивника за одночасного захисту власної інформації, отримали в сучасній політичній науці назву «інформаційна війна».

Із моменту фактичного й формального розпаду СРСР і по сьогодні між Україною та Росією відбувається цивілізаційне протистояння «свій-чужий», пов'язане з історичним прагненням України до

незалежності й намаганнями Росії відновити світову гегемонію, утрачену з розпадом Радянського Союзу. У російській стратегії Україна посідає ключове місце: без її повного підпорядкування Росією успішне продовження агресивного зовнішнього курсу РФ, на думку багатьох політиків-практиків і політологів-науковців [19], неможливе. Головна мета російської агресії проти України полягає у фактичному перетворенні України на сателіта Росії за одночасного збереження формальної політичної незалежності України.

Основним засобом досягнення своєї мети, починаючи з 2014 р., Росія обрала спеціальні операції в інформаційному й кібернетичному просторах, які мали забезпечити прикриття збройної агресії Росії проти України, спричинити технічний колапс в окремих галузях економіки України та сприяти зміні політичних еліт окремих країн Заходу й міжнародних організацій на лояльні до Росії. На доповнення до цих операцій застосовано непряме та пряме силове протистояння в надії спровокувати в Україні політичний, економічний і соціальний колапс. За цих обставин, на протипагу збройній агресії та за обережної підтримки західних інститутів й окремих країн, Україна почала реформи, покликани унеможливити зусилля Росії на підкорення української нації.

Мета статті – дослідити, які саме комунікативно-медійні технології, інформаційні операції для пропагування образу «іншого/чужого» використовують мас-медіа Російської Федерації стосовно Української держави.

2. РЕЗУЛЬТАТИ ДОСЛІДЖЕННЯ

Події українсько-російського протистояння 2014–2019 рр. у різних джерелах отримали різні назви – мережецентричної, гібридної, кібервійни, асиметричної війни, неоголошеної інформаційної війни Кремля й ін. Загалом, можемо об'єднати ці визначення, враховуючи предмет нашого дослідження, під загальним терміном – «інформаційна війна».

Ю. Горбань, аналізуючи складові елементи інформаційної війни, виокремлює ведення психологічної війни, завдання котрої полягає в маніпулюванні масами задля внесення в суспільну та індивідуальну свідомість ворожих шкідливих ідей і поглядів; дезорієнтація та дезінформація мас; послаблення певних переконань, устоїв; залякування свого народу образом ворога; залякування супротивника власною могутністю тощо [4, с. 138]. До основних методів ведення інформаційно-психологічної війни потрібно віднести пропаганду, поширення чуток, провокації, дезінформування, психологічний тиск, диверсифікацію суспільної свідомості тощо.

Найбільш поширеним методом є пропаганда, яка передбачає поширення в масах і роз'яснення яких-небудь переконань, ідей, учення, знань. Уперше роль пропаганди проаналізовано в працях Г. Лассауелла [10], який визначав її як особливий вид зброї, що впливає на моральний (тобто психічний) стан ворога. Серед основних цілей пропаганди визначено збудження ненависті до ворога; підтримку дружніх відносин із союзниками; збереження добрих відносин із нейтральними країнами і, якщо можливо, налагодження співпрацювати з ними; деморалізація супротивника. До основних прийомів пропаганди І.Феськов, наприклад, відносить формування в масовій свідомості образу жертви з фігуранта, перекладання відповідальності та приписування власних злочинів супернику, ігнорування фактів і таврування всіх, хто не згоден із пропагандою [20].

Постійний розвиток системи масової комунікації призводить до широких можливостей здійснення маніпулятивного впливу на свідомість населення країни-суперника з насадженням власних ідей. Основними методами інформаційної війни РФ проти України є пропаганда й маніпуляція образом «іншого», «ворожого», «чужого». Структурно-семантична опозиція «своє/чуже» реалізується так: «своє», за словами Т. Кузнецової, «завжди «рідне», «особисте», «безпечне» [...], а «чуже» – «вороже», «небезпечне», «хаотичне». Своє/чуже завжди усвідомлюється людиною як опозиція...» [9]. «Своє» осмислюється як «безпечне», «надійне» (категорії «українські військові (силовики)» та «сили АТО»); «чуже» – як «вороже», «небезпечне» («терористи», «бойовики»). Подібні тексти створюють дискурс, у якому функціонує пересічний громадянин; вони впливають на мовну й концептуальну картини його світу, спричиняють відповідні психоемоційні та ідеологічно-ціннісні реакції [15, с. 71–80]. Так, Л. Смола зазначає, що в українсько-російській інформаційній війні «свій/чужий» – це боротьба так званого «руського міру» (ідеологія відновлення радянської системи) і пост майданної України (із новими політичними проектами та постколоніальним синдромом) [16, с. 50].

Радянською традицією в сучасній медіа-сфері Росії є культивування образу зовнішнього ворога, чужого, іншого задля згуртування громадян і скерування їхніх дій у потрібному напрямі. Тут російські ЗМІ спираються на таку ментальну рису, як домінування емоційності над раціональністю (розповіді про «утиски» російського й російськомовного населення в Україні, про «розіп'ятих хлопчиків» тощо); використовують образ воїна, який породжує первісний архетип, орієнтований на пробудження згуртованості, спираючись при цьому на поняття справедливості; орієнтуючись на вже наявні в колективній пам'яті міфологеми («американська загроза», «загроза фашизму», «ворог народу»), формують нові через повідомлення в ЗМІ про зародження фашизму в Україні, про спроби вербування російських громадян іноземними розвідками, зокрема ЦРУ, звинувачення в шпіонажі на користь інших держав тощо [6, с. 239–244].

До ресурсів інформаційно-стратегічного впливу можна віднести мережу державних і недержавних мас-медіа-організацій, які займаються поширенням інформації й фінансуються державою. За оцінками західних експертів, Кремль може витратити на пропаганду через ЗМІ близько 2,6 млрд дол. на рік. Завдяки так званим російським центрам науки та культури, які є основою міжнародної мережі Росспівробітництва, влада РФ поширює не лише науку й культуру, а й створює «п'яту колону», яка підпорядковується РФ [8, с. 19–27].

Головними рупорами новин РФ стали Російське агентство ІТАР-ТАСС, яке перетворилося в штаб інформаційних провокацій, та Russia Today (RT), котра позиціонує себе як «альтернатива англосаксонському глобальному інформаційному простору» або таким новинним каналам, як CNN і BBC. Вона не є незалежною не лише тому, що повністю фінансується урядом Росії, але й тому, що входить до офіційного переліку основних організацій стратегічного значення для Росії [18, с. 386–390]. Представник російського президента має доступ до відкритого мікрофона на цьому каналі, коли відчуває необхідність відкинути критику російської політики як «руссофобію». Канал також доступний, коли російська влада хоче поширити упереджене повідомлення та дезінформацію, запрошуючи коментаторів у ролі експертів, які часто не мають кваліфікацію, яку очікують від експерта.

В основі інформаційного складника підготовки до гібридної агресії Російської Федерації проти України – концепція «руського міра». Вона з'явилася на початку XXI ст. із чітким нарративом про захист росіян і російськомовного населення поза межами Російської Федерації. Із приходом до влади В. Путіна концепція «руського міра» отримала подальший розвиток, залучивши наукове середовище, російську діаспору. Зазначену концепцію почали активно просувати у мас-медіа, до неї залучилися наукова громадськість пострадянських республік, у тому числі й українська [7].

У Доктрині інформаційної безпеки Російської Федерації 2016 р. серед інформаційних загроз «руському міру» зі сторони «чужого/іншого» визначено:

- тенденцію до збільшення в зарубіжних засобах масової інформації обсягу матеріалів, що містять упереджену оцінку державної політики Російської Федерації;
- те, що російські засоби масової інформації часто піддаються за кордоном відвертій дискримінації, російським журналістам створюються перешкоди для виконання їхньої професійної діяльності;
- те, що наростає інформаційний вплив на населення Росії, насамперед на молодь, задля розмивання традиційних російських духовно-моральних цінностей [14].

Поширення ідей «руського міра», зауважено містить і Стратегія розвитку інформаційного суспільства в Російській Федерації на 2017–2030 рр., де вказано, що для формування інформаційного простору знань потрібно створити умови для популяризації російської культури й науки за кордоном, у тому числі для протидії спробам спотворення та фальсифікації історичних й інших фактів; установити стійкі культурні та освітні зв'язки зі співвітчизниками, які проживають за рубежом, іноземними громадянами й особами без громадянства, які є носіями російської мови, у тому числі на основі інформаційних і комунікаційних технологій [13].

Як зазначає польська дослідниця О. Васюта, «руський мір» [3, с. 426–434] є ідеологічним підґрунтям виправдання Росією своєї агресії й тероризму, основа якого – твердження, що «Росія не обмежується кордонами Російської Федерації». Проблематика «руського міра» не обмежується питаннями культурної підтримки російськомовної діаспори, а насправді є прикриттям для закордонної, економічної й військової експансії. Першим кроком до легітимізації прямого політичного втручання у внутрішні справи іншої країни стають претензії до ідеологічних питань. На першому місці з'являються

вимоги «захисту» російської мови, «задоволення культурних потреб» російськомовного населення. Потім під впливом пропаганди цінностей «руського міра» активізуються сепаратистські рухи. Наступним кроком є пряме військове втручання, як це сталося в Криму й в Донбасі. «Руский мір» використовує різноманітні інструменти реалізації своєї ідеології: від створення впливу в сусідніх країнах до обмеження їхнього суверенітету й установа повного контролю над їхніми економічними, політичними, інформаційними, релігійними структурами та історичною, культурною й мовною політикою. Це м'яка сила, форма поступової ліквідації державної незалежності.

Один із фундаторів «руського міра» зазначає: *«Руский мір – це не лише росіяни, не тільки наші співвітчизники в країнах ближнього й далекого зарубіжжя, емігранти, вихідці з Росії та їхні нащадки. Це ще й іноземні громадяни, які говорять російською мовою, які вивчають або викладають його, усі ті, хто щиро цікавиться Росією, кого хвилює її майбутнє. Усі пласти Російського світу – поліетнічного, багатоконфесійного, соціально й ідеологічно неоднорідного, мультикультурного, географічно сегментованого – об'єднуються через усвідомлення причетності до Росії. Формуючи “руский мір” як глобальний проект, Росія знаходить нову ідентичність, нові можливості ефективної співпраці з рештою світу і додаткові імпульси власного розвитку...»* [5].

Класичними прикладами інструментарію комунікаційних маніпулятивних технологій пропагування «іншого/чужого» у російських ЗМІ в інформаційному просторі України є підміна історичних подій, перекручування фактів, створення віртуального інформаційного середовища, актуалізація проблем України, специфічне трактування історичних подій, які висвітлюються посадовцями, відомими громадськими й культурними діячами, випуск пропагандистських фільмів тощо. Отже, комунікаційні маніпулятивні технології російських ЗМІ стали основним механізмом і методами реалізації інформаційної експансії Росії щодо України.

Інформаційна сфера виявилася найбільш вразливою в безпековому секторі України, відобразивши проблеми на законодавчому та інституційному рівні. Ці процеси здійснюються під впливом комунікаційних маніпулятивних технологій, зокрема, прямо чи опосередковано через інтернет-ресурси російських ЗМІ. Водночас специфіка інтернет-ресурсів як інструменту гібридної війни полягає в тому, що поширювана інформація (фейки, неправдиві новини, відверта неправда, коментарі ботів) створює атмосферу напруженості, ворожнечі та провокує зневажливе ставлення до подій в Україні. У цьому випадку інтернет-ресурси загалом і соціальні мережі зокрема не лише створюють власний контент, а й формують фон повідомлень у мас-медіа, що спричиняє відповідну громадську думку [7].

Український дослідник П. Александров [1] підкреслює актуальність для українських медіа-дослідників дослідження форм і методів пропаганди сторін сирійського конфлікту, оскільки найбільшої гостроти вони набувають у контексті інформаційної війни, що супроводжує бойові дії на Донбасі 2014–2019 рр. У цій інформаційній війні активно використовують візуальні концепти «масових жертв», «руїни» та «дитини, котра страждає», а також інші технології медіа-впливу, що дають змогу натискати на больові точки суспільної свідомості, збуджуючи такі почуття, як страх за «своє», гнів, обурення й ненависть до «іншого/чужого». Ці прийоми використовують не лише ті, хто займається воєнною пропагандою, маніпуляцією та чорним піаром: поступово вони стають невід'ємною частиною журналістського інструментарію й усіх політично активних користувачів мережі Інтернет. Підкреслено, що не варто розглядати застосування цих візуальних концептів як ап'рїорі негативне та неетичне явище. Вони можуть як привертати увагу до гострої проблеми, сприяти її розв'язанню, виконувати функції мобілізації та консолідації, так і розпалювати ворожнечу й сприяти ескаляції конфлікту – залежно від мотивів того, хто їх використовує.

Інформаційні ресурси Російської Федерації діяли як невід'ємний складник пропагандистської державної машини, без якої ведення гібридної війни було би набагато важчим. Зазначимо декілька найбільш поширених у російсько-українській інформаційній війні медіа-технологій із моделювання образу «іншого» як загрози [1, с. 96–100]:

– *використання на адресу «іншого» лексем, що містять агресивні конотації загрози.* Із початком бойових дій на Донбасі комунікаційні стратегії українських, російських і проросійських ЗМІ значно радикалізувалися. Для позначення українських військових у сюжетах застосовують відповідні слова: «фашисти», «нацисти», «силовики», «каратели», із протилежного боку – образ «іншого/чужого» – «звичайні роботяги», «шахтарі», «трудівники». Низка досліджень на тему того, «як висвітлюють ЗМІ події на Донбасі», фіксують високий рівень використання мови ворожнечі в російських, українських й

особливо сепаратистських ЗМІ. У 2017 р. громадська організація «Донецький інститут інформації» представила свої результати моніторингу мас-медіа по обидві сторони лінії розмежування [11, с. 105]. За її даними, 20 % усієї інформації, яка подається в ЗМІ на тимчасово окупованій території Донецької області, містить мову з ознаками ворожнечі («окупанти», «хунта», «укрофашисти», «бандерівці», «п'ята колона», «гейропа», «вишивата», «кати», «вбивці російськомовних» тощо), формуючи з Української держави в цілому й окремих її представників образ ворога. У ЗМІ та соціальних мережах на контрольованій Україною території тієї ж Донецької області, за цими даними, рівень лексики ворожнечі значно менший – 2 % (здебільшого це слова «терористи», «окупанти», «ватники», «сепари», «кремлівські маріонетки», «рашисти», «мордор», «лугандон», «колорад»);

– *використання візуальних образів надмірного застосування сили «іншим»*. Кадри руйнувань житлових кварталів, шкіл, лікарень, вигорілих багатоповерхівок супроводжували чи не кожен сюжет про протистояння на Донбасі в період активних бойових дій улітку 2014 р. Також часто застосовувалися відверто маніпулятивні технології страху. Нерідко одні й ті самі кадри руйнувань використовували і російські, і українські ЗМК, звинувачуючи в неадекватному застосуванні сили, відповідно, українських військових або проросійських сепаратистів. Прикладом також може бути загальновідомий сюжет Першого каналу про «розп'ятого хлопчика». Сюжет вийшов у прайм-тайм 12 липня 2014 р. У ньому йдеться про історію про нібито знущання над дитиною з боку українських військових у місті Слов'янську, тоді, зі слів «героїні» сюжету Галини, солдати розп'яли трирічного хлопчика на дошці оголошень, а його матір прив'язали до танка й возили по площі на очах місцевих жителів. Тоді цей фейк дуже швидко викрили;

– *застосування візуальних образів пересування військової техніки «іншого»*. Так, у ЗМІ та соціальних мережах у свій час з'являлися повідомлення про те, що до Києва рухаються танки для розгону протестувальників на Майдані. Під час конфлікту на Донбасі демонстрація фотознімків і відеокадрів пересування танкових колон стала регулярною. У російських ЗМІ показово є експлуатація образу іноземної (західної) техніки, яка нібито прибуває в Україну;

– *використання образів забороненої або надруйнівної зброї*. Прикладами такої зброї є касетні боеприпаси, у застосуванні яких українська й російська сторони звинувачували одна одну. Також російські мас-медіа часто звинувачували українських силовиків у використанні фосфорних бомб (цей вид озброєнь особливо демонізувала ще радянська пропаганда, відтак відповідний медіа-вірус має підґрунтя у свідомості людей старшого віку).

– *застосування образів «таємної змови»*. Російські ЗМК тиражують повідомлення про змову країн Заходу проти Росії, про війська НАТО, що таємно воюють на Донбасі, про те, що насправді це США веде війну проти Росії руками України тощо. В українських мас-медіа й особливо в соціальних мережах популярними були твердження про змову президентів України та Росії, про таємну угоду між Росією, Заходом й українською верхівкою щодо переділу України, про свідоме знищення українською владою добровольчих батальйонів шляхом направлення їх у самісіньке пекло тощо.

Шокові технології маніпулятивної пропаганди постійно мають підживлюватися не лише свіжими медіа-матеріалами із зони бойових дій. Вони потребують постійного збільшення градусу жорстокості цих сюжетів, адже із загальної психології відомо, що під час регулярного перегляду сцен насильства глядачі щоразу менше реагують на жорстокість, побачену на екрані, і стають до неї менш чутливими.

Український дослідник В. Король визначає тенденції, які притаманні комунікаційно-контентним агресіям з боку Кремля, у тому числі й при просуванні ідей загрози від «іншого/чужого», а саме:

– створення в комунікаційних середовищах громадян різних країн постійної напруги у відносинах між українцями та росіянами, іншими народами (формування сталих енергетик агресивного середовища);

– використання культурно-мистецької, освітньої, спортивної й інших немілітарних сфер для вживлення у свідомість українців заданих пропутінських контентних акцентів;

– підтримання панівного стану брендової російськомовної періодики в усіх, переважно східних і південних, регіонах України;

– застосування методик нейролінгвістичного моделювання в сегментовано-контроверсійних групах соціальних мереж; тотальне застосування різноманітних за форматами брутальності маніпулятивних практик у телевізійних програмах російського телебачення й окремих каналах українського [8, с. 19–27].

Експерти Центру досліджень армії, конверсії та роззброєння (ЦДАКР) пропонують схематично розділяти інформаційні операції для формування образу «іншого/чужого», які проводить Росія, за видами комунікаційних каналів [2, с. 36–44]:

- *інформаційні операції у вигляді інформаційної провокації (дезінформації) за участю недержавних структур або ЗМІ.* У ході розгорнутої Росією війни у 2014 р. надзвичайно активно використовувалася дезінформація, яка впроваджувалася через ЗМІ, переважно державні;

- *проводяться науковими або академічними структурами.* До сфери діяльності наукових структур належать, передусім, коригування й переписування історії. У період пікових протистоянь саме вчені Росії, уповноважені спецслужбами, зазначали, що української мови не існує як такої. Як і українського народу, який є частиною російського народу;

- *проводяться офіційними структурами, у тому числі, першими особами держави.* Щорічно з певною періодичністю стосовно України виникали політичні інформаційні акції з умовними назвами «газова», «цукрова», «сирна», «м'ясна», «цукеркова війни»;

- *проводяться слідом за провокаціями за участю силових (армійських) структур.* Висадка десанту морської піхоти на пляжі у Феодосії у 2006 р., російські регулярні порушення повітряних кордонів бойовими літаками не раз ставили під загрозу життя багатьох людей;

- *проводяться слідом за провокаціями за участю спеціально підготовлених груп населення, часто іноземної держави.* Найбільш широке поширення в сучасній гібридній війні отримала імітація політичних хвилювань і демонстрацій задля їх специфічного освітлення й нав'язування упередженого сприйняття подій;

- *проводяться політиками або громадськими діячами іноземних держав («лідерами думок» для конкретних фокус-груп);*

- *проводяться на рівні міжнародних організацій і міжнародних конференцій.* Росія завжди з цинізмом використовувала міжнародні організації для нав'язування своєї позиції з тих чи інших питань. Трибуни ООН й ОБСЄ у зв'язку з цим нерідко нагадували справжні поля битв. Потрібно зазначити ретельну підготовку й опрацювання завдань російськими учасниками таких баталій;

- *із використанням специфічних комунікаційних каналів – книг, фільмів, спеціально побудованих телепередач, використання монументів і вигідних образів минулого;*

- *«створення й просування рейтингів».* Маніпулювання цифрами завжди було частиною інформаційних війн. Так, проведена інформаційна кампанія із силового захоплення та анексії Криму штучно підняла рейтинг В. Путіна практично до сталінського. А сучасна соціологія маніпулює громадською думкою, «видала» зліт показників всенародної підтримки російського лідера до 88 %.

Уособленням росіян, які сприймають інформацію мас-медіа без необхідної аналітики, отримали інтернет-мем «ватник». У 2012 р. «ватник» став образливим визначенням представника певного архетипового росіянина, який підтримує тоталітарний режим. У кінці листопада 2014 р., коли в Україні почалася Революція гідності, слово «ватник» усе частіше використовувалося в соцмережах України й Литви [21]. Термін «ватник» зазвичай розуміємо як визначення, що означає прихильників ідеології «руського міра» через глузування й приниження. Ватник – це людина, яка нерозумно та сліпо любить свою Батьківщину – Росію, відсутність її іронії й критичного мислення, потребує царя, закону та порядку. Якщо його позиція не підтримується, тоді формується образ «ворога», «чужого», «іншого», тому часто ватники ненавидять США, із відданістю хвалять Сталіна й Путіна. На їхню думку, Росія виграла всі війни у світовій історії. Політична картина для них цілком зрозуміла: Росія знову правитиме світом [3, с. 426–434].

Той «інший», на думку «ватника», не любить Росію, не поважає російську мову, культуру, традиції, завжди бажає РФ руйнації, виступає проти всіх пропозицій та намірів. Створення образу іншого відбувалося на тлі демонізації Євросоюзу й НАТО, дискредитації євроінтеграційного курсу, формування цілого дезінформаційного потоку стосовно цих міжнародних інституцій (ототожненням ЄС з одностатевими шлюбамі, маніпуляцією релігійними питаннями тощо) [12].

Міф про існування єдиного духовного простору (Росія, Україна, Білорусь – «Свята Русь»), наявність спільної історичної пам'яті спонукав до модернізації концепту «руський мір». До підтримки цього ідеологічного проекту в ЗМІ залучено РПЦ, «експертів» провідних відомств. Словами-маркерами в новинних програмах і політичних ток-шоу виступають «духовные скрепы», «сакральность», «братский народ» [17] (прикладом може слугувати трансльована російськими ЗМІ

промова Путіна: «У Криму буквально все пронизано нашою спільною історією й гордістю. Тут древній Херсонес, де прийняв хрещення святий князь Володимир. Його духовний подвиг – звернення до православ'я – визначив спільну культурну, ціннісну, цивілізаційну основу, яка об'єднує народи Росії, України й Білорусі. У Криму – могили російських солдатів, мужністю яких Крим у 1783 р. був узятий під Російську державу. Крим – це Севастополь, місто-легенда, місто великої долі, місто-фортеця й батьківщина російського чорноморського військового флоту. Крим – це Балаклава та Керч, Малахів курган і Сапун-гора. Кожне з цих місць святе для нас, це символи російської військової слави й небаченої доблесті» [17]. (Фрагмент «Кримської промови» В. Путіна).

Серед іншого ця міфологія передбачала постійну боротьбу із зовнішніми ворогами, до яких належать передусім США (ліберали, капіталісти, загроза російському способу існування та світопорядку), Європа (загроза російській культурі й духовності) і фашизм (дегуманізований образ переможеного ворога, котрий прагне реваншу) [12]. Тож коли російська пропаганда, переслідуючи російські геополітичні цілі, ототожнила українців з усіма цими ворогами, це мало відповідні наслідки. Зокрема, цим пояснюється підтримка частиною населення окупованих територій утворених там фейкових органів влади, а також відсоток мешканців півдня й сходу, які вірять російській пропаганді та сприймають частину свого ж народу «іншими/чужими».

Просування ідеї «іншого/чужого» на території України й в інформаційному просторі нашої держави шляхом інформаційних повідомлень російських засобів масової інформації найлегше здійснюється над мешканцями східних областей, які вважають себе більш «подібними» до росіян, аніж до жителів будь-якого іншого регіону України. Це свідчить про відрив значної маси українських громадян від загальноукраїнського культурного та ментального поля. Природно, що ці люди здебільшого перебували під впливом радянської міфології, яка з певними модифікаціями перетворилася на російську.

3. ВИСНОВКИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ ДОСЛІДЖЕНЬ

Вивчаючи питання використання російськими мас-медіа комунікаційних та медійних технологій для створення й ефективного пропагування образу ворога, чужого, іншого під час українсько-російського конфлікту, який розпочався у 2014 р., нами зроблено такі висновки:

- Складовою частиною інформаційної війни є психологічна війна, завдання якої полягає в продукуванні ворожості у свідомості населення, дезорієнтації й дезінформації мас; послабленні переконань; залякуванні образом ворога, іншого, чужого.

- Утручання РФ і внутрішні та міжнародні справи інших країн, зокрема України, відбувається через концепцію «руського міра». Через пропаганду й маніпулювання ідеями «руського міра» формується образ противника цієї ідеї – «іншого», який не сприймає усього з позначкою «російське» як апріорі позитивне й краще та ставить під сумнів правильність такої позиції, а отже, бажає зла прихильникам «руського міра».

- інформаційні операції та найбільш поширені в російсько-українській інформаційній війні медіа-технології з моделювання образу «іншого» як загрози визначають як інформаційні операції, які проводяться за участю недержавних структур або ЗМІ; науковими або академічними структурами; офіційними структурами, у тому числі першими особами держави, політиками або громадськими діячами іноземних держав («лідерами думок» для конкретних фокус-груп) на рівні міжнародних організацій і конференцій. Супроводжуються провокаціями за участю силових (армійських) структур, провокаціями за участю спеціально підготовлених груп населення, часто іноземної держави, із застосуванням специфічних комунікаційних каналів – книг, фільмів, спеціально побудованих телепередач, використання монументів і вигідних образів минулого тощо.

- Основою для поширення ідей «руського міра» на території України є міфологеми «руського міра» та головними «проводниками» є так звані «ватники» – населення, що сліпо вірить маніпулятивно-пропагандистським мас-медіа, не помічаючи, як стає зброєю «м'якої сили» на користь іншої держави.

Розв'язання проблем убачаємо в ефективній протидії фейкам, маніпуляції, пропаганді шляхом обмеження доступу до ЗМК, що розповсюджують дезінформацію, продуманій стратегії держави та розумній інформаційній політиці органів влади щодо протидії інформаційній й військовій агресії Кремля.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Александров П. М. (2019). Медійні інтерпретації сучасних загроз: дис. ... канд. наук із соц. комунікацій: 27.00.04 – теорія та історія журналістики. Львів. 219 с.
2. Бадрак В. В. (2016). Информационный фронт Кремля. *Тези доповідей Міжнародного форуму з кризових комунікацій «Комунікаційно-контентна безпека в умовах гібридно-месіанських агресій путінської Росії»/за заг. ред. В. В. Балабіна. Київ: ВІКНУ. 185 с.*
3. Васюта О. «Рускій мір» як технологія проникнення/впливу держави. Глосарій: навч. енцикл. слов.-довід. з питань інформаційної безпеки/за заг. ред. д-ра політ. наук, проф. А. М. Шуляк. С. 426–434.
4. Горбань Ю. О. (2015). Інформаційна війна проти України та засоби її ведення. *Вісник НАДУ. № 1. С. 136–141.*
5. Иумен Евфимий (Моисеев). Концепция русского мира как цивилизационный проект XXI века. URL: <http://kurskpsds.ru/articles/kontseptsiya-russkogo-mira-kak-tsvivilizatsionnyy-proekt-khkhhi-veka/> (дата звернення: 24 лютого 2020 р.)
6. Козиряцька С. А. (2016). Дискурсні практики медіа-сфери росії: синтез двох ідеологій чи розмивання орієнтирів. *Наукові праці Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка. Філологічні науки. С. 239–244.*
7. Комарчук О. О. (2019). *Маніпулятивні технології засобів масової комунікації в умовах гібридної війни:* дис. ... канд. політ. наук за спец. 23.00.02: «Політичні інститути та процеси». Миколаїв, 2019. 226 с.
8. Король В. Г. (2016). Комунікаційно-контентні агресії Кремля: характеристика, тенденції, організація спротиву. *Тези доповідей Міжнародного форуму з кризових комунікацій «Комунікаційно-контентна безпека в умовах гібридно-месіанських агресій путінської Росії»/за заг. ред. В. В. Балабіна. Київ: ВІКНУ, 2016. С. 19–27.*
9. Кузнецова Т. «Свій/чужий у текстовому просторі ЗМІ». URL: journal.univ.kiev.ua (відвідано 16 лютого 2020 р.).
10. Ласвель Г. (1929). *Техника пропаганды в мировой войне/пер. с англ. в обработке Н. М. Потапова. Ленинград: Отдел военной лит. Госиздат. 200 с.*
11. Мова ворожнечі в друкованих ЗМІ Донбасу по обидві сторони лінії фронту: дослідження. «Донецкий институт информации». 30.06.2017. URL: <http://dii.dn.ua/analytics/125-mova-vorozhnechi-v-drukovanuykh-zmi-donbasu-roobydvi-storony-linii-frontu> (відвідано 16 лютого 2020 р.).
12. Москальчук, В. (2015). Контент-аналіз російських ЗМІ щодо концепції мережно-центричних війн. URL: <http://naub.oa.edu.ua/2015/%D0%BA%D0%BE%D0%BD%D1%82%D0%B5%D0%BD%D1%82-%D0%B0%D0%BD%D0%B0%D0%BB%D1%96%D0%B7-%D1%80%D0%BE%D1%81%D1%96%D0%B9%D1%81%D1%8C%D0%BA%D0%B8%D1%85-%D0%B7%D0%BC%D1%96-%D1%89%D0%BE%D0%B4%D0%BE-%D0%BA%D0%BE/> (дата звернення: 16 лютого 2020 р.).
13. О Стратегии развития информационного общества в Российской Федерации на 2017–2030 годы. Указ Президента Российской Федерации от 09.05.2017 № 203. URL: <http://kremlin.ru/acts/bank/41919> (дата звернення: 16 лютого 2020 р.).
14. Об утверждении Доктрины информационной безопасности Российской Федерации, Указ Президента Российской Федерации от 05.12.2016 р. URL: <http://kremlin.ru/acts/bank/41460> (дата звернення: 16 лютого 2020 р.).
15. Сергійчук, З. (2015). Структурно-семантична опозиція «своє/чуже» в жанрі короткої інформаційної замітки. *Нова інформаційна ситуація та тенденції альтернативного розвитку ЗМК в Україні:* матеріали Третьої всеукр. наук.-практ. конф. студентів та молодих/за заг. ред. О. В. Шершньової. Острого: Вид-во Нац. ун-ту «Острозька академія», 2015. С. 71–80.
16. Смола Л. Є. (2016). Аспекти ведення інформаційної та гібридної війни в контексті застосування комунікаційних технологій. *S.P.A.C.E. № 1. С. 48–53.*
17. Сучасна кремлівська міфологія: як Росія використовує історію у пропаганді. 04.03.2019 URL: <https://www.stopfake.org/uk/suchasna-kremlivska-mifologiya-yak-rosiya-vykorystovuyue-istoriyu-u-propagandi/>. (дата звернення: 16 лютого 2020 р.).
18. Тихомирова Є. Б. (2019). RT (Russia Today). *Глосарій:* навч. енцикл. слов.-довід. з питань інформ. безпеки/за заг. ред. д-ра політ. наук, проф. А. М. Шуляк, 2019. С. 386–390.
19. Турчинов О. (17.08.2016). Формування нового світового балансу сил та передумови російської агресії проти України. URL: <https://ua.112.ua/mnenie/formuvannia-novoho-svitovoho-balansu-syl-ta-peredumovy-rosiiskoi-ahresii-proty-ukrainy-332465.html> (дата звернення: 24 лютого 2020 р.).

20. Феськов І. В. (2016). Основні методи ведення гібридної війни в сучасному інформаційному суспільстві. *Актуальні проблеми політики*. 2016. Вип. 58. С. 66–77.
21. Wasiuta, O., Wasiuta, S., (2017). *Wojna hybrydowa Rosji przeciwko Ukrainie*. Arcana: Kraków.

Матеріал надійшов до редакції 21.11.2019 р.

MEDIA TECHNOLOGIES FOR MODELING THE IMAGE OF «ANOTHER» IN THE IDEOLOGY OF «RUSSIAN WORLD»

The article explores the use of communication and media technologies by the Russian mass media to create and effectively promote the image of an enemy, alien, the other during the Ukrainian-Russian conflict which began in 2014. The author claims that it is through propaganda and manipulation that the idea of «Russkiy mir» is promoted and the image of the adversary of this idea – «the other» is created who does not perceive everything with the designation «Russian» as a priori positive and better, casts doubt on the correctness of such a position, and therefore wishes evil to the supporters of «Russkiy mir». Information operations and the most widespread media technology in the Russian-Ukrainian information warfare are analyzed to model the image of «the other» as a threat.

Key words: «Russkiy mir», the Russian Federation, Ukraine, propaganda, information operations, «the Other/Alien», manipulation.

REFERENCES

- Aleksandrov, P. M. (2019). *Mediini interpretatsii suchasnykh zahroz. Dysertatsiia na zdobuttia naukovoho stupenia kandydata nauk iz sotsialnykh komunikatsii 27.00.04 – teoriia ta istoriia zhurnalistyky*. Lviv, 219 p.
- Badrak, V. V. (2016). *Informatsionnyi front Kremliia. Tezy dopovidei Mizhnarodnoho forumu z kryzovykh komunikatsii «Komunikatsiino-kontentna bezpeka v umovakh hibrydno-mesianskykh ahresii putinskoii Rosii»/za zah. red. V. V. Balabina*. Kyiv: VIKNU, 185 p.
- Vasiuta O. «Puskii mir» yak tekhnolohiia pronyknennia/vplyvu derzhavy. *Hlosarii: navchalnyi entsyklopedychnyi slovnyk-dovidnyk z pytan informatsiinoi bezpeky/za zah. redaktsiieiu d. polit. n., prof. A. M. Shuliak*, p. 426–434.
- Horban, Yu. O. (2015). *Informatsiina viina proty Ukrainy ta zasoby yii vedennia. Visnyk NADU*, 1, 136–141.
- Iumen Evfimii (Moiseev) *Kontseptsiiia russkogo mira kak tsivilizatsionnyi proekt KhKhI veka*. URL: <http://kurskpd.ru/articles/kontseptsiiya-russkogo-mira-kak-tsivilizatsionnyy-proekt-khkh-i-veka/> (24.02.2020).
- Kozyriatska, S.A. (2016). *Dyskursni praktyky media-sfery rosii: syntez dvokh ideolohii chy rozmyvannia oriientyryv. Naukovi pratsi Kamianets-Podilskoho natsionalnoho universytetu imeni Ivana Ohienka. Filolohichni nauky*, p. 239–244.
- Komarchuk, O. O. (2019). *Manipuliatyvni tekhnolohii zasobiv masovoi komunikatsii v umovakh hibrydnoi viiny. Dysertatsiia na zdobuttia naukovo stupenia kandydata politychnykh nauk za spetsialnistiu 23.00.02 «Politychni instytuty ta protsesy»*. Mykolaiv, 226 p.
- Korol, V. H. (2016). *Komunikatsiino-kontentni ahresii Kremliia: kharakterystyka, tendentsii, orhanizatsiia sprotyvu. Tezy dopovidei Mizhnarodnoho forumu z kryzovykh komunikatsii «Komunikatsiino-kontentna bezpeka v umovakh hibrydno-mesianskykh ahresii putinskoii Rosii»/za zah. red. V. V. Balabina*. Kyiv: VIKNU, p. 19–27.
- Kuznietsova, T. «Svii/chuzhyi u tekstovomu prostori ZMI». journlib.univ.kiev.ua (16.02.2020).
- Lasvel, G. (1929). *Tekhnika propagandy v mirovoi voine*. Per. s angl. v obrabotke N. M. Potapova. Leningrad: Otdel voennoi literatury Gosizdat, 200 p.
- Mova vorozhnechi v drukovanykh ZMI Donbasu po obydvii storony linii frontu: doslidzhennia. «Donetskyi ynstitut ynformatsyy». 30.06.2017. URL: <http://dii.dn.ua/analytics/125-mova-vorozhnechi-v-drukovanykh-zmi-donbasu-poobydvi-storony-linii-frontu> (16.02.2020).
- Moskalchuk, V. (2015). *Kontent-analiz rosiiskyykh ZMI shchodo kontseptsii merezhno-tsentrychnykh viin*. URL: <http://naub.oa.edu.ua/2015/%D0%BA%D0%BE%D0%BD%D1%82%D0%B5%D0%BD%D1%82-%D0%B0%D0%BD%D0%B0%D0%BB%D1%96%D0%B7-%D1%80%D0%BE%D1%81%D1%96%D0%B9%D1%81%D1%8C%D0%BA%D0%B8%D1%85-%D0%B7%D0%BC%D1%96-%D1%89%D0%BE%D0%B4%D0%BE-%D0%BA%D0%BE/> (16.02.2020).
- O Strategii razvitiia informatsionnogo obshchestva v Rossiiskoi Federatsii na 2017–2030 gody. Ukaz Prezidenta Rossiiskoi Federatsii ot 09.05.2017 № 203. <http://kremlin.ru/acts/bank/41919> (16.02.2020).
- Ob utverzhdenii Doktriny informatsionnoi bezopasnosti Rossiiskoi Federatsii, Ukaz Prezidenta Rossiiskoi Federatsii ot 05.12.2016 r. <http://kremlin.ru/acts/bank/41460> (16.02.2020).
- Serhiichuk, Z. (2015). *Strukturno-semantychna opozyttsiia «svoie / chuzhe» v zhanri korotkoi informatsiinoi zamitky. Nova informatsiina sytuatsiia ta tendentsii alternatyvnoho rozvytku ZMK v Ukraini: materialy Tretoi*

- vseukrainskoi naukovo-praktychnoi konferentsii studentiv ta molodykh/za zah. red. O. V. Shershnovoi. Ostroh: Vydavnytstvo Natsionalnoho universytetu «Ostrozka akademiia», p. 71–80.
16. Smola, L. Ie. (2016). Aspekty vedennia informatsiinoi ta hibrydnoi viiny v konteksti zastosuvannia komunikatsiinykh tekhnolohii. *S.P.A.C.E*, № 1, p. 48–53.
17. Suchasna kremlivska mifolohiia: yak Rosiia vykorystovuie istoriiu u propahandi. 04.03.2019. URL: <https://www.stopfake.org/uk/suchasna-kremlivska-mifologiya-yak-rosiya-vykorystovuye-istoriyu-u-propagandi/>. (16.02.2020).
18. Tykhomyrova, Ye.B. (2019). RT (Russia Today). *Hlosarii: navchalnyi entsyklopedychnyi slovnyk-dovidnyk z pytan informatsiinoi bezpeky/za zah. redaktsiieiu d. polit. n., prof. A. M. Shuliak*, p. 386–390.
19. Turchynov, O. (17.08.2016). Formuvannia novoho svitovoho balansu syl ta peredumovy rosiiskoi ahresii proty Ukrainy. <https://ua.112.ua/mnenie/formuvannia-novoho-svitovoho-balansu-syl-ta-peredumovy-rosiiskoi-ahresii-proty-ukrainy-332465.html> (24.02.2020).
20. Feskov, I. V. (2016). Osnovni metody vedennia hibrydnoi viiny v suchasnomu informatsiinomu suspilstvi. *Aktualni problemy polityky*, Vyp. 58, p. 66–77.
21. Wasiuta, O., Wasiuta, S., (2017). *Wojna hybrydowa Rosji przeciwko Ukrainie*. Arcana: Kraków.

УДК 351.746.1:007(73)

Шуляк Назарій,

магістр кафедри міжнародних комунікацій та політичного аналізу,
Східноєвропейський національний університет імені Лесі Українки,
43024, Україна, Волинська обл., м. Луцьк, вул. Винниченка, 28, каб. 8
ORCID ID 0000-0002-9835-731X

ДО ПИТАННЯ ПРО ОСНОВИ ІНФОРМАЦІЙНОЇ ТА КІБЕРБЕЗПЕКИ США

У роботі розглянуто складові частини державної інформаційної політики щодо забезпечення інформаційної безпеки країни й визначено основні напрями діяльності органів державної влади в цій сфері. Проаналізовано внутрішні та зовнішні інформаційні загрози національній безпеці держав «великої сімки» й шляхи гарантування інформаційної безпеки країн. Інформаційну безпеку розглянуто як складник національної безпеки держави, а також як глобальну проблему захисту інформації, інформаційного простору, інформаційного суверенітету країни та інформаційного забезпечення прийняття урядових рішень. Запропоновано підходи щодо забезпечення процесу безперервності функціонування системи інформаційної безпеки держави задля моніторингу нових загроз, визначення ризиків і рівнів їх інтенсивності.

Ключові слова: держава, політика, безпека, загрози, ресурси, США.

1. ВСТУП

Постановка проблеми та її значення. Нині активно відшукуються шляхи подолання небезпек, варіанти ведення інформаційних війн, залучення ресурсів «м'якої сили» тощо. Об'єктивний той факт, що необхідність в інформаційній безпеці виникла з появою мас-медіа як засобу комунікації між людьми, у тому числі й у політичній сфері, та усвідомленням спільності інтересів, забезпечення яких можливе за посередництва ЗМІ. Завдання збитків і шкоди комунікаціям призводить до руйнування інформаційного обміну між різними елементами політичної системи. Натомість заходи інформаційної безпеки можуть стати новим стратегічним імпульсом діяльності органів державної влади, інститутів громадянського суспільства, для формування й реалізації демократичної інформаційної політики.

2. РЕЗУЛЬТАТИ ДОСЛІДЖЕННЯ

Кожна держава розгортає свою мережу зовнішньополітичної комунікації, яка забезпечує її національні інтереси. Завдання зовнішньополітичних установ – розробляти стратегію керування інформаційними потоками. Сучасне суспільство все менше піддається впливу засобів прямої агітації.

Тож у міжнародних відносинах використовують нові технології впливу на цільову аудиторію. Уміння керувати ними є однією з умов інформаційної безпеки. На сьогодні кращими практика інформаційної безпеки володіють держави «великої сімки», тому вважаємо за доцільне саме їхній приклад застосувати для України, яка перебуває в стані гібридної війни.

Захист комп'ютерних мереж охоплює заходи, спрямовані на захист інформації, комп'ютерів і мереж від проникнення, пошкодження або знищення противником. До найбільш уразливих елементів національної інформаційної інфраструктури належать такі, як обладнання, включаючи периферійне й комунікаційне; комп'ютери, теле-, відео- та аудіо- обладнання; програмне забезпечення; мережеві стандарти й коди передачі даних; інформація як така, представлена у вигляді баз даних, аудіо- та відеозаписів, архівів й ін.; фахівці, котрі працюють в інформаційній сфері. Розуміючи, що стійке функціонування держави і всіх її інститутів все більше залежить від стабільної роботи ключових систем безпеки, у тому числі й інформаційних, американський уряд розпорядженням № 13010 від 15 липня 1996 р. створив президентську комісію із захисту критичних інфраструктур (Presidential Commission for Critical Infrastructure Protection – PC-CIP). Вона в жовтні 1997 р. опублікувала звіт «Критичні основи. Захист американської інфраструктури». Керуючись його рекомендаціями, президент США в травні 1998 р. підписав дві директиви – № 62 «Боротьба з тероризмом» та № 63 «Захист критичної інфраструктури», – у яких зафіксовано основні напрями дій щодо захисту національних об'єктів критичної інфраструктури, зокрема інформаційних [52].

Директива № 63 серед іншого визначає відомства, відповідальні за пріоритетні напрями діяльності, так чи інакше пов'язані із захистом критично важливих об'єктів інфраструктури, у тому числі за національну оборону – МО, міжнародні відносини – державний департамент, розвідку – ЦРУ й законодавче забезпечення цієї діяльності – міністерство юстиції та ФБР. З урахуванням рекомендацій провідних відомств і національної економічної ради президент США повинен був сформуванати Національну раду з безпеки інфраструктури (National Infrastructure Assurance Council – NIAC), покликаний поліпшити взаємодію в цій сфері між державним та приватним секторами. Однак, незважаючи на ці заходи, безпосереднє завдання забезпечення безпеки критично важливих об'єктів інфраструктури залишилося досі не виконаним.

Відповідно до Закону про єднання й згуртування США задля вжиття заходів для боротьби з тероризмом (Uniting and strengthening America by Providing Appropriate Tools, Required to Intercept and Obstruct Terrorism – USA PATRIOT Act), прийнятим конгресом 26 жовтня 2001 р., критичну інфраструктуру визначено як «сукупність фізичних або віртуальних систем і засобів, важливих для країни такою мірою, що їх вихід із ладу або знищення може призвести до згубних наслідків у сфері оборони, економіки, охорони здоров'я й безпеки нації».

У січні 2001 р. опубліковано звіт комісії з національної безпеки (комісія Харта-Рудман), у якому йдеться про «необхідність кардинальних змін у структурі та діяльності американських відомств, що забезпечують національну безпеку». Зокрема, запропоновано зробити проблематику «внутрішньої безпеки» пріоритетною й створити самостійне агентство внутрішньої безпеки (АВБ).

Ще в березні 2001 р. президент США Джордж Буш, виступаючи в штаб-квартирі ЦРУ в Ленглі, перерахував головні загрози безпеці Сполучених Штатів. На другому місці після тероризму в цьому переліку значиться інформаційна війна й уже за нею – поширення зброї масового ураження та засобів її доставки.

Після терористичних атак 11 вересня 2001 р. в кінці 2001 – початку 2002 р. США здійснили низку організаційних і законодавчих заходів щодо підвищення безпеки національної території. Президент Дж. Буш призначив Т. Ріджа, колишнього губернатора штату Пенсильванія та свого особистого друга, на новостворену посаду радника з питань внутрішньої безпеки, а невдовзі після цього заснував АВБ, при якому створено раду внутрішньої безпеки. До складу цього органу увійшли президент (голова), віце-президент, міністри фінансів, оборони, юстиції, охорони здоров'я й транспорту, директора федерального агентства з надзвичайних ситуацій, ФБР і ЦРУ, помічник президента з внутрішньої безпеки та інші посадові особи виконавчої гілки влади, яких глава держави може, за необхідності, запрошувати на засідання ради. Керівники адміністрації президента й віце-президента, а також помічник президента з національної безпеки мають вільний доступ на будь-які збори ради. Держсекретар, міністри сільського господарства, внутрішніх справ, енергетики, праці та торгівлі, секретар у справах ветеранів, керівник агентства із захисту навколишнього середовища, помічники

президента з економічної та внутрішньої політики запрошуються лише на ті засідання, де розглядаються питання, що належать до їх компетенції [59].

У ході радикальної реструктуризації й зміцнення виконавчої владі 25 листопада 2002 р. Дж. Буш підписав Закон про внутрішню безпеку, відповідно до якого в січні 2003-го АБВ перетворено в міністерство внутрішньої безпеки (МВБ). Очолив міністерство Т. Рідж, а його заступником став міністр ВМС США Г. Інгланд.

1 березня 2003 р. в штат МВБ передані та приступили до виконання своїх обов'язків за рішенням «завдань аналізу інформації та захисту інфраструктури такі підрозділи центральних органів виконавчої влади уряду США, як управління безпеки критичної інфраструктури міністерства торгівлі (Infrastructure Assurance Office – CIAO), Національний центр захисту інфраструктури при ФБР міністерства юстиції (National Infrastructure Protection Center-NIPC), Національний центр моделювання та аналізу інфраструктури при інституті проблем захисту інформаційної інфраструктури міністерствами з енергетики (National Infrastructure Simulation and Analysis Center – NISAC), федеральний центр захисту інформаційних ресурсів адміністрації загальних служб (Federal Computer Incident Response Center of the General Services Administration – FedCIRC), управління безпеки енергетичних систем міністерства енергетики (Energy Assurance Office of the Department of Energy – EAO), Національна система зв'язку МО (National Communication System – NCS). Під час підготовки війни в Іраку американська адміністрація прийняла три нові директивні документи в інтересах забезпечення внутрішньої безпеки: «Національну стратегію боротьби з тероризмом» (The National Strategy for Combating Terrorism), «Національну стратегію щодо захисту кібер-простору» (The National Strategy to Secure Cyberspace) і «Національну стратегію фізичного захисту критичної інфраструктури». У них уперше отримала офіційне визнання «повна залежність інфраструктури США від інформаційних систем і мереж» та вразливість останніх. Крім того, вони націлюють уряд, промисловість, бізнес і суспільство в цілому на створення так званої єдиної національної системи реагування на кібернетичні атаки (National Cyberspace Security Response System) як сукупності територіальних, відомчих і приватних центрів аналізу й розподілу інформації (ISAC) у різних секторах економіки країни [59].

У структурі МВБ створено підрозділ кібернетичної безпеки (National Cyber Security Division – NCSD), головним елементом якого є новостворений за рахунок об'єднання трьох груп негайного реагування (CC/CERT, NCS, NTPC) центр екстреного реагування на комп'ютерні події в США (US Computer Emergency Response Team – US-CERT). Головними завданнями US-CERT визначено виявлення факту нападу (вторгнення) на інформаційну структуру США й видачу попередження (рекомендації) всім адміністраторам інформаційних систем країни протягом не більше ніж 30 хв із моменту виявлення загрози.

Основні завдання в галузі інформаційної безпеки відповідно до нової стратегії полягають у тому, щоб «запобігти кібернетичним нападам на критичну інфраструктуру, знизити вразливість нації до таких нападів, а також мінімізувати збитки й час відновлення». При цьому під кібертероризмом у США сьогодні розуміють «навмисне руйнування, переривання або спотворення даних у цифровій формі або потоків інформації, що мають далекосяжні політичні наслідки в політичному, релігійному або ідеологічному плані». У цілому стратегія інформаційної безпеки втілюватиметься в життя за класичною схемою системи цивільної оборони: навчання, попередження, оповіщення й ліквідація наслідків [51].

Відповідно до статті 1502 Закону про внутрішню безпеку, глава МВБ представив президенту план реорганізації цього міністерства в термін до вересня 2003 р. Ним передбачено закінчити всі необхідні організаційно-штатні заходи й повністю забезпечити роботу МВБ як органу, відповідального за безпеку громадян, сухопутних і морських кордонів, об'єктів інфраструктури, усіх видів транспорту та інформаційних ресурсів США (на той час загальний штат МВБ вже нараховував 180 тис. службовців).

Уперше стратегію забезпечення внутрішньої безпеки розроблено й оприлюднено ще в рамках АБВ у липні 2002 р. Той факт, що вона була прийнята незабаром після теракту 11 вересня, істотно вплинув на запропоноване в документі визначення поняття «внутрішня безпека». Як заявив Дж. Буш, «нація в небезпеці, наше суспільство є практично нескінченним набором потенційних цілей, удару по яких може бути завдано різними методами». Саме тому однією з ключових завдань стратегії став захист критично важливих інфраструктур. Причому одним з основних напрямів такої діяльності визнано захист кіберпростору.

Завдання розробки комплексного плану захисту критично важливих об'єктів інфраструктури відображено в президентській директиві 2003 р. «Визначення критичної інфраструктури, розстановка пріоритетів і захист». У цьому документі Міністерство внутрішньої безпеки названо провідним національним відомством у цій сфері. Слідуючи вказівкам, МВБ за сприяння представників приватного бізнесу виробили Національний план захисту інфраструктури (National Infrastructure Protection Plan – NIPP), у якому підкреслено, що стан американської економіки й національної безпеки значною мірою залежить від працездатності інформаційних систем, які широко використовуються громадськими службами США [40].

NCSД створено в червні 2003 р. на базі управління безпеки критично важливих інфраструктур, Національного центру із захисту інфраструктури, федерального центру реагування на комп'ютерні збої й низки інших структур. У його завдання входять міжвідомча координація та налагодження взаємодії з приватним сектором і зарубіжними партнерами у сфері забезпечення інформаційної безпеки. Технічну підтримку забезпечувала US-CERT. В обов'язки цього підрозділу входять аналіз і виявлення джерел кіберзагроз та вразливих місць, а також поширення інформації про зміну рівня такої загрози. Крім того, US-CERT координує дії з відновлення федеральних комп'ютерних мереж і систем після збоїв та кібератак.

Збір розвідувальних даних із комп'ютерних систем противника дає змогу отримувати про нього дані стратегічного й оперативного характеру та виявляти вразливі місця в його інформаційних системах.

У США на офіційному рівні визнають, що контроль над секретними комунікаціями противника за одночасного захисту своїх власних надає їм унікальні можливості для збереження лідируючих позицій у світі.

Відповідно до президентського указу № 12333 від 4 грудня 1981 р. всі питання, пов'язані з забезпеченням доступу до секретних або шифрованих даних інших держав і захистом своїх інформаційних ресурсів від засобів технічної розвідки, перебувають у віданні Управління національної безпеки/Центральної секретної служби (УНБ/ЦСС). УНБ формально працює в рамках міністерства оборони, однак насправді є одним із ключових елементів американського розвідувального співтовариства. ЦСС при цьому відіграє роль координатора між агентством і тими структурами МО, які займаються питаннями криптоаналіза. Основними завданнями УНБ є ведення радіотехнічної розвідки, криптоаналіз і захист федеральних комунікаційних та інформаційних систем від загроз, що виходять від інших держав. Нині агентство відповідає за захист комп'ютерних мереж, що належать федеральним міністерствам і відомствам, від можливих атак.

Роботу УНБ сконцентровано на двох напрямках: ведення радіо- й радіотехнічної розвідки (Signal Intelligence – SIGINT), якою займається відповідне управління (Signal Intelligence Directorate – SID), і забезпечення безпеки інформації (Informational Assurance – IA), що перебуває у віданні Управління інформаційної безпеки (Information Assurance Directorate – IAD).

Одним із найбільш відомих і таких, що привернули увагу широкої громадськості, проектів УНБ є глобальна система перехоплення даних «Ешелон». Довгий час саме її існування американською владою ретельно приховувалося та й сьогодні відкрита інформація про неї досить обмежена. Проте у звіті тимчасового комітету Європарламенту (2001) факт існування цієї системи переконливо доведено. За даними звіту, система створювалася в рамках угоди між США і Великобританією. Крім них, у проєкті брали участь Канада, Австралія та Нова Зеландія.

Можливості перехоплення інформаційних комунікацій залежать від того, які системи використовуються – радіорелейні, супутникові, тропосферних, кабельні або оптоволоконні. До 50-х років минулого століття для військового та дипломатичного інформаційного обміну застосовували переважно короткохвильові радіопередавачі. Із 60-х років із цією метою задіюються супутники зв'язку, виведені на геостационарні орбіти. На думку більшості дослідників, саме для перехоплення супутникових комунікацій і призначена система «Ешелон».

У принципі розміщення станцій забезпечує перехоплення всіх інформаційних супутникових комунікацій. Однак вони стали відігравати значно меншу роль у результаті початку широкої експлуатації оптоволоконних ліній зв'язку. Для прослуховування цих комунікацій потрібно безпосередньо підключатися до ліній, а отже, станції радіоперехоплення в цьому випадку абсолютно марні.

Виявлення, оповіщення й реагування на виникаючі кібернетичні загрози, а також розробку систем шифрування для безпечного інформаційного обміну між системами в рамках УНБ покладено на Управління інформаційної безпеки. IAD проводить сертифікацію для користувача систем безпеки (здійснюючи тим самим підтримку операціям із забезпечення безпеки), а також оцінку комерційного програмного й апаратного забезпечення на відповідність державним стандартам. Воно ж координує розробку систем забезпечення інформаційної безпеки для глобальної «інформаційної решітки», створеної міністерством оборони.

У зв'язку з цим інтерес викликають дослідні роботи, проведення яких у 2009 р. запланувало Управління перспективних досліджень МО (Defense Advanced Research Projects Agency – DARPA). Одне з них – так звана глобальна інформаційна решітка, або бездротова мережа наступних поколінь (The Wireless Network after Next – WnaN, Global Information Grid-GIG).

Планування й реалізація операцій у глобальних комп'ютерних мережах здійснюються відповідно до концепції «сетечентрической операції» – *рос.* (Net-Centric Operations). Основою для сітьоцентричних операцій є глобальна інформаційна мережа (глобальна інформаційна решітка) GIG (Global Information Grid) міністерства оборони США, що становлять набір взаємозалежних високо захищених локальних інформаційних мереж. Вона оптимізує процеси збору, обробки, зберігання, розподілу інформації та управління нею, а також доведення її до споживачів усередині міністерства оборони й за його межами. За допомогою GIG здійснюється як адміністративне, так і оперативне управління збройними силами США. Головним відомством, відповідальним за працездатність і захист глобальної інформаційної мережі військового відомства, призначено об'єднане стратегічне командування американських ВС [54].

На початку 2008 р. президент США Дж. Буш підписав дві секретні директиви – № 54 (із національної безпеки) і № 23 (із внутрішньої безпеки). У цих документах спецслужбам країни, передусім МВБ, а також УНБ, даються вказівки щодо посилення контролю за комп'ютерними мережами, використовуваними американськими федеральними структурами. Крім того, заокеанські розвідники й контррозвідники повинні розширити сфери моніторингу інформації, що надходить у мережі урядових відомств Сполучених Штатів через Інтернет.

За новими директивами Пентагону дозволено розробляти плани проведення кібернетичних контратак на інформаційні мережі супротивників США. У тих випадках, коли УНБ буде встановлено конкретний факт нападу та виявлено сервер іноземної держави, із якого здійснено атаку, фахівці Міноборони завдадуть по ньому удару у відповідь, щоб запобігти новим атакам на інформаційні мережі американського уряду.

У питаннях забезпечення інформаційної безпеки УНБ працює в тісному зв'язку з МВБ. Так, у 2004 р. ЦСС і підрозділ кібернетичної безпеки домовилися про спільну розробку навчального курсу з інформаційної безпеки для центру підвищення кваліфікації персоналу агентства. У 2008 р., відповідно до президентської директиви, УНБ названо провідною організацією з моніторингу та захисту федеральних урядових мереж від кібертероризму.

Мережеві комп'ютерні атаки охоплюють весь спектр дій, спрямованих на порушення або знищення інформації, що міститься в комп'ютерах або комп'ютерних мережах противника. При цьому власне інформаційні потоки безпосередньо використовуються як зброя. Наприклад, передавання інформаційного пакета з командою відключити електроенергію є атакою саме такого виду, тоді як генерація стрибка напруги в мережі живлення, у результаті чого буде знеструмлена комп'ютерна система противника, належить уже до категорії електронної боротьби.

Сумніви в ефективності й передбачуваності наслідків мережевих операцій стали предметом обговорення на нараді урядовців та експертів у Массачусетському технологічному інституті в січні 2003 р. Заклопотаність політиків викликала перспектива виникнення транскордонного каскадного ефекту під час здійснення кібератак, спроможного порушити функціонування цивільних комп'ютерних систем. Багато в чому керуючись результатами цієї дискусії, президент США в лютому 2003 р. видав директиву № 16 із питань національної безпеки, яка регламентує умови, за яких Сполучені Штати можуть почати мережеву атаку проти комп'ютерних систем іншої держави. У ній також визначено посадових осіб, повноважних приймати рішення про проведення таких операцій.

За даними Пентагону, лише у 2007 р. зареєстровано близько 44 тис. інцидентів, які кваліфіковано як кібернетичні злочини, учинені іноземними арміями, спецслужбами й окремими особами.

Одним із найбільш великих таких випадків стало розкрадання кількох терабайт даних про розроблюваний у США багатоцільовий винищувач-бомбардувальник п'ятого покоління F-35 «Лайтнінг-2». Вартість проекту бойового літака становить близько 300 млрд дол. Передбачено, що дані викрадено із серверів компаній-підрядників.

У грудні 2006 р. КНШ підготував документ «Національна військова стратегія кібернетичних операцій» (на сьогодні частково розсекречений), який серед іншого визначив стратегічні пріоритети проведення операцій для забезпечення інформаційної безпеки США:

- досягнення та утримання ініціативи в ході операцій, що проводяться всередині циклу прийняття рішення противником;
- забезпечення захисту власних комп'ютерних систем і виконання наступальних дій у комп'ютерних мережах противника;
- уключення операцій у кіберпросторі в систему військового планування для всього спектра збройних конфліктів задля вироблення методів ведення таких операцій (з урахуванням особливостей різних ТВД) у тісній взаємодії з видами ЗС й управліннями МО, які, зі свого боку, повинні погоджувати свої дії з іншими відомствами США, союзниками по коаліції й промисловими підприємствами;
- створення в рамках міністерства оборони необхідних умов для проведення кібернетичних операцій, уключаючи організаційні заходи, підготовку фахівців і створення відповідної інфраструктури;
- оцінка ризиків мережевих операцій, які можуть виникнути через недостатньо ефективний підбір засобів або зустрічного застосування противником вразливих місць у кіберпросторі США, а також внаслідок побічного ефекту від проведення наступальних операцій.

Очевидно, що зазначені пріоритети мають загальний характер і лише намічають орієнтири для майбутніх операцій у кіберпросторі.

На початку березня 2008 р. в Сполучених Штатах пройшли навчання під кодовою назвою «Кіберштурм-2». Їх проводило МВБ за участю 18 федеральних відомств, у тому числі ЦРУ, ФБР, МО (ОСК ВС США) й УНБ, представників дев'яти американських штатів і понад трьох десятків приватних компаній, а також відповідних служб Австралії, Великобританії, Канади й Нової Зеландії. Командний пункт навчань розмістився, як повідомляється у штаб-квартирі секретної служби США, яка відповідає за безпеку глави держави та структурно входить до складу МВБ. «Імовірний противник» не позначався, однак вважалося, що він переслідує політичні й економічні цілі і для їх досягнення зробив потужну кібератаку проти США та їхніх союзників. У ході навчань учасники відпрацьовували спільні дії, покликані дати відсіч цьому нападу.

Незважаючи на те, що багато питань, котрі стосуються проведення таких операцій, залишаються незрозумілими досі, військове відомство „США практично одночасно з прийняттям національної військової стратегії кібернетичних операцій почало обговорювати заходи зі створення відповідних підрозділів. У листопаді 2006 р. начальник штабу ВПС США М. Мослі оголосив про плани створення кібернетичного командування цього виду ВС. Очікувалося, що воно зможе почати функціонувати в повному обсязі з жовтня 2008 р., у зв'язку з чим на перехідний період вирішено сформувати тимчасове кіберкомандування.

Однак через відсутність у Пентагоні й держдепартаменті США єдиних поглядів щодо питань забезпечення інформаційної безпеки, а також через боротьбу різних видів національних ЗС за підпорядкованість їм новостворюваних структур це командування реально так і не запрацювало.

Розвиток кіберпростору став одним з основних пріоритетів, коли прийшов до влади на початку 2009 р. президент США Б. Обама, котрий повернувся до проекту створення кіберкомандування, істотно підвищивши його рівень, але вже не в структурі військово-повітряних сил США, а в рамках ОСК ВС США.

Після свого обрання президент Б. Обама ознайомився з доповіддю Управління національної розвідки США «Глобальні перспективи-2025», у якій міститься висновок про «назрілу необхідність вжиття заходів протидії інформаційним загрозам», а також про те, що ці загрози повинні розглядатися на рівні національної безпеки країни.

До аналогічного висновку прийшли автори іншої доповіді, підготовленої в Центрі стратегічних і міжнародних досліджень та безпосередньо присвяченої політиці кібербезпеки, що проводиться Білим

домом на сьогодні. У ньому президенту Б. Обамі рекомендується вжити невідкладних заходів, аби не допустити щодо цього напрямку загострення загрози національній безпеці. Дії нової адміністрації свідчать про те, що вона відносить інформаційні загрози до рівня національної безпеки. Так, у кінці лютого 2009 р. президент направив у конгрес проєкт федерального бюджету на 2010 р., у якому позначено контури витрат на розвідувальну діяльність («Національні розвідувальні програми»), що забезпечує ключові елементи національної безпеки США. У цьому документі загрози федеральним інформаційно-технологічним мережам характеризуються як реальні, серйозні й наростаючі, а завдання зміцнення кібербезпеки на федеральному рівні стоять на другому місці.

Можна сказати, що реформа системи забезпечення інформаційної безпеки фактично почалася з найперших днів повноважень нового президента. Значно підвищилася роль міністерства внутрішньої безпеки, агентства національної безпеки, ради з національної розвідки, ЦРУ та інших спеціальних служб. Одночасно з реформою системи забезпечення інформаційної безпеки адміністрацією Б. Обами прийнято також інші організаційні й законодавчі заходи, спрямовані на закріплення за Сполученими Штатами статусу інформаційної супердержави [55].

У травні 2009 р. офіційні представники Пентагону оголосили про намір створити нову структуру – командування бойових дій у кіберпросторі, яке покликане забезпечити безпеку не лише військових, а й цивільних інформаційних систем.

На слуханнях в комітеті з питань збройних сил палати представників США директор УНБ заявив, що нове командування поєднуватиме оборонні й наступальні інформаційні засоби МО та агентства національної безпеки. Крім того, за допомогою створюваного органу УНБ планує підтримувати міністерство внутрішньої безпеки, у чій обов'язки нині входить забезпечення інформаційної безпеки країни. При цьому агентство не хоче брати на себе настільки великі повноваження й зобов'язання, однак цілком спроможне допомогти МВБ. Аби більш ефективно протистояти інформаційним загрозам, військові повинні тісніше співпрацювати з приватним сектором і МВБ.

23 червня 2009 р. міністр оборони Роберт Гейтс опублікував меморандум, у якому дано вказівку створити командування бойових дій у кіберпросторі. Саме на нього, на думку Гейтса, буде покладено відповідальність за захист військових комп'ютерних мереж і проведення наступальних кібероперацій проти сил противника.

Штаб нового командування розміщений у Форт-Мід (штат Меріленд), поблизу м. Вашингтона. Структурно воно входить в ОСК ВС США і є сполучним елементом між УНБ і підрозділами міністерства оборони.

Під свій захист кібернетичне командування бере військові системи Сполучених Штатів – 15 тис. електронних мереж, близько 7 млн комп'ютерів й інші інформаційно-технологічні служби. Інші ж урядові або приватні комп'ютерні мережі залишаються за рамками його відповідальності.

Функції командувача «кібернетичними силами» покладено на главу управління Національної безпеки генерала Кейта Александера, який одночасно зберіг і свою посаду директора УНБ. Служби цього управління також зосереджені у Форт-Мід.

Американська адміністрація вважає, що формування єдиної глобальної інформаційної інфраструктури під контролем США дасть їм змогу виконати завдання стратегічного використання інформаційної зброї «аж до блокування телекомунікаційних мереж держав, які не визнають реалії сучасної міжнародної системи».

3. ВИСНОВКИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ ПОДАЛЬШИХ ДОСЛІДЖЕНЬ

Потрібно відзначити, що нині застосування інформаційних технологій у військових цілях фактично не регулюється міжнародним правом. На думку зарубіжних експертів, ці питання повинні розглядатися й вирішуватися на багатосторонній основі за участю всіх зацікавлених сторін. При цьому Управління інформаційним простором потрібне для забезпечення не лише національної безпеки абсолютного ІТ-лідера-США, але й міжнародної безпеки загалом. Однак із цих питань США займають особливу позицію та діють відповідно до домовленостей. Водночас США не відмовляються від планів реалізації своєї інформаційної переваги, хоча одна з основних тез стратегії проведення кібернетичних операцій – необхідність налагодження взаємодії видів збройних сил – із самого початку виявилася важковиконуваною. Можливо, це спричинить глибокий перегляд усього комплексу проблем,

пов'язаних зі здійсненням кібератак. Розглядаючи практику забезпечення інформаційної безпеки США, можемо зробити висновки, що держава є провідною в цій сфері та в результаті співпраці з іншими країнами G7 надає консультації й поради щодо врегулювання цих питань і вирішення загрозливих ситуацій.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Фергюссон Н. Империя. Становление и упадок британского мирового порядка и уроки для глобальной власти. Космополис. 2003. № 3. С. 66–79.
2. Cleveland. The knowledge executive. Leadership in an information society. New York: Truman Telley books, 1989. P. 32.
3. Connection Community Content: The Challenge of the Information Highway. Final Report of the Information Highway Advisory Council. URL: <http://www.abebooks.co.uk/9780662237945/Connection-Community-Content-Challenge-Information0662237943/plp>.
4. Irwin Barry V. W. Standing your ground: current and future challenges in cyber defense. Theories and Intricacies of Information Security Problems. Potsdam: Universitätsverlag, 2013. P. 100–108.
5. Kiountouzis E. A., Kokolakis S. A. Information systems security: facing the information society of the 21st century. London: Chapman & Hall, Ltd., 2008.
6. Pipkin D. Information security: Protecting the global enterprise. New York: Hewlett-Packard. Company, 2000.

Матеріал надійшов до редакції 26.12.2019 р.

TO THE QUESTION OF THE BASICS OF US INFORMATION AND CYBER SECURITY

The paper considers the components of the state information policy to ensure the information security of the country and identifies the main activities of public authorities in this area. The internal and external information threats to the national security of the G7 countries and the ways of guaranteeing the information security of the countries are analyzed. Information security is seen as a component of national security, as well as a global problem of information protection, information space, information sovereignty of the country and information support of government decision-making. Approaches to ensure the process of continuity of the information security system of the state in order to monitor new threats, identify risks and levels of their intensity are proposed.

Key words: state, policy, security, threats, resources, USA.

REFERENCES

1. Ferguson, N. (2003). Empire. The rise and fall of the British world order and lessons for global power. Cosmopolis, 3, 66–79.
2. Cleveland (1989). The knowledge executive. Leadership in an information society. New York: Truman Telley books, 32.
3. Connection Community Content: The Challenge of the Information Highway. Final Report of the Information Highway Advisory Council. URL: <http://www.abebooks.co.uk/9780662237945/Connection-Community-Content-Challenge-Information0662237943/plp>.
4. Irwin Barry, V. W. (2013). Standing your ground: current and future challenges in cyber defense. Theories and Intricacies of Information Security Problems. Potsdam: Universitätsverlag, 100–108.
5. Kiountouzis, E. A., Kokolakis, S. A. (2008). Information systems security: facing the information society of the 21st century. London: Chapman & Hall, Ltd.
6. Pipkin, D. (2000). Information security: Protecting the global enterprise. New York: Hewlett-Packard. Company.

РОЗДІЛ III

Політичні інститути та процеси

УДК 321.01:81:172.4 (477)

Білоусов Олександр,

доктор політичних наук, професор кафедри правознавства,

Одеський національний політехнічний університет;

A.belousoff@gmail.com

ORCID 0000-0003-2535-5505

АНТИІМІГРАНТСЬКА ПОЛІТИКА ЯК ЧИННИК ВИСХІДНОЇ КСЕНОФОБІЇ В УГОРЩИНІ

У статті аргументовано, що початок у 2015 р. європейської міграційної кризи сприяв зростанню ксенофобії в країнах ЄС, особливо в Угорщині. Причиною цього визначено радикальну позицію уряду В. Орбана та основних парламентських партій (Фідес, Йоббік) щодо питань імміграції. Антиімміграційну політику Угорщини схарактеризовано як таку, що суперечить базовим європейським цінностям та міжнародним актам про права людини, оскільки мала своїм результатом наростання в державі мігрантофобії, ісламофобії тощо. Підкреслено, що іммігранти визначаються урядом Угорщини як загроза, довкола якої необхідне згуртування нації задля збереження самобутності Угорщини. Відзначено, що зусиллями уряду в Угорщині сформовано образ мігрантів як «спільного ворога всіх угорців», якому протистойть уряд як «захисник нації». Відзначено, що опозиційні політичні актори та незалежний від влади сегмент громадянського суспільства Угорщини останніми роками зазнають сильного тиску держави за правозахисні ініціативи, спрямовані на протидію ксенофобії щодо мігрантів, біженців. Звернуто увагу на загалом характерні угорцями настрої упередження щодо різноманітних меншин, високий рівень нетерпимості до «Інших», порівняно з іншими народами Центральної та Східної Європи. Доволі значну підтримку угорцями міграційної політики уряду В. Орбана пояснено такими чинниками, як: 1) високий рівень однорідності Угорщини (расової, етнічної, релігійної й ін.); 2) традиційно низька частка іммігрантів у структурі населення, а відтак незначний досвід співжиття з представниками інших народів; 3) особливості політико-правової культури угорців, для якої не характерна стійкість ліберально-демократичних цінностей; 4) дуже значна кількість іммігрантів (одна з найбільших в ЄС), які водночас намагалися в'їхати на територію Угорщини. У статті доведено, що висхідна динаміка страху угорців перед «Іншими» безпосередньо пов'язана з активною урядовою пропагандою впродовж останніх років.
Ключові слова: ксенофобія, Угорщина, партія Фідес, європейська міграційна криза, мігрантофобія.

1. ВСТУП

Постановка проблеми та її значення. Попри високі стандарти прав людини та громадянина в межах ЄС, після початку загальноєвропейської міграційної кризи (2015 р.) ксенофобія набула характеру гострої соціально-політичної проблеми. Багато країн ЄС зіткнулися з наростанням негативу в ставленні до представників певних рас, етносів, віросповідань та ін., однак в Угорщині це увиразнено найяскравіше. Кейс Угорщини є унікальним для вивчення ксенофобії з огляду на дії влади цієї держави-учасниці ЄС у питанні закриття зовнішніх кордонів ЄС для захисту від шукачів притулку всупереч базовим європейським цінностям і міжнародним актам про права людини. Прем'єр-міністр Угорщини В. Орбан фактично побудував свою політичну програму навколо демонізації біженців і мігрантів [11]. Такі деструктивні процеси потребують вивчення з позицій політичної науки з метою з'ясування як проявів, масштабів ксенофобії щодо мігрантів і біженців в Угорщині, так і прогнозування можливих наслідків такої політики для цієї держави та ЄС у цілому.

Аналіз останніх досліджень із цієї проблеми. Тема ксенофобії в Угорщині досі не була предметом самостійного вивчення вітчизняної політичної науки. Кейс цієї держави фігурує в етнополітологічних дослідженнях, наукових розвідках про проблеми гарантування й реалізації прав і свобод людини та громадянина. Водночас проблема ксенофобії в Угорщині щодо мігрантів і шукачів притулку активно вивчається останніми роками міжнародними правозахисними неурядовими організаціями, соціологічними центрами й т. ін. Причиною активізації інтересу наукової спільноти та громадсько-політичних акторів до цього питання є резонансні дії уряду В. Орбана, які сприяли наростанню ксенофобії щодо мігрантів і шукачів притулку, передусім, із країн Північної Африки та Близького Сходу, які останніми роками охоплені громадянськими конфліктами й війнами.

Формулювання мети статті. У статті поставлено мету – проаналізувати на прикладі кейсу Угорщини прояви ксенофобії щодо мігрантів і біженців у політиці уряду В. Орбана, діяльності партії Фідес й інших акторів угорської політики.

Методика дослідження. В основу методології вивчення ксенофобії щодо мігрантів та шукачів притулку в Угорщині покладено теорію інтегрального сприйняття загроз [9; 10], яка адаптивна для вивчення антиіммігрантських настроїв у європейських суспільствах. Ця теорія авторства В. Г. Стефана (Walter G. Stephan) та ін. визначає всі види загроз, які можуть відчуватися за взаємодії з представниками інших культурних груп, і синтезує їх у т. зв. «інтегральну загрозу». Теорія інтегрального сприйняття загроз демонструє, що для виникнення упереджень та інтолерантних установок аж ніяк не є обов'язковою реальна загроза з боку аутгруп («Чужих», «Інших»). Негативне ставлення до представників аутгруп зумовлюється низкою суб'єктивних чинників: груповою ідентичністю, низьким рівнем знань про членів аутгруп, співвідношенням статусів аутгруп, які зумовлюють міжгрупову напругу і т. ін. Грунтуючись на цій теорії, можемо передбачити, що для відчуття загрози реальні дії (деструктивні, провокативні тощо) з боку мігрантів, шукачів притулку не є обов'язковими. Достатньо наявності відмінностей у нормах та цінностях груп. Специфіка групової ідентичності – це здатність спричинити руйнівні стереотипи та відчуття загрози.

2. РЕЗУЛЬТАТИ ДОСЛІДЖЕННЯ

Політична наука трактує ксенофобію, передусім, як недовіру та страх щодо представників інших етносів, національностей, релігій, культур [1, с. 15]. Ксенофобія є негативним, емоційно забарвленим ставленням певного суб'єкта політики до «чужих», «інших» спільнот і їх окремих представників. Вона виявляється в інтолерантних діях, соціальних установках, забобонах та упередженнях, соціальних стереотипах тощо.

Відзначимо: страх перед новим і невідомим (тобто «Іншими») з'явився задовго до початку масштабної міграційної кризи на теренах ЄС. Упродовж тисяч років (від первісних спільнот) такого типу тривоги відігравали важливу роль в об'єднаннях людей у спільноти задля уможливлення відсічі зовнішнім загрозам. У ході змагань за ресурси (а відтак і владу) викристалізувався поділ на «своїх» (як зрозумілих, схожих, близьких) і «чужих» (як невідомих, непрогнозованих, а відтак і потенційно небезпечних). Страх перед «іншими», «чужими» не зникли, а нині набувають виразності в нових форматах, спричинених розвитком інформаційно-комунікаційних технологій, формуванням систем захисту прав і свобод людини та низкою інших чинників.

Упередження щодо різноманітних меншин загалом характерні для угорців. Порівняно з іншими народами Центральної й Східної Європи, вони вирізняються високим рівнем нетерпимості [6, с. 17]. Це тісно пов'язано зі сильною та довготривалою екзистенційною загрозою, яка сягає корінням часів панування різних імперій (Габсбурзької, Османської), згодом – радянського режиму. Імовірно, цим не в останню чергу пояснюється доволі широка громадська підтримка урядової політики протидії мігрантам і шукачам притулку – ці групи означено як загрозу, довкола якої важливо згуртуватися задля збереження самобутності Угорщини.

Ксенофобія та упередження, керовані страхом, є соціально зрозумілими явищами в такій країні, як Угорщина, де населення донедавна мало незначний досвід взаємодії з іммігрантами. Насторожене ставлення населення до мігрантів пояснюється тим, що Угорщина є відносно однорідною країною (расово, етнічно, а також за віросповіданням). Частка мігрантів у структурі населення тут завжди була

низькою. І водночас саме ця країна зіткнулася в один момент із дуже великою «хвилею» шукачів притулку¹.

Навряд чи виправданою є однобока критика пересічних угорців за вироблене останніми роками негативне соціальне ставлення до шукачів притулку з країн Північної Африки й Близького Сходу. У населення відсутній досвід демократичного співжиття, не сформована ліберально-демократична політико-правова культура. Відтак відповідальними за піднесення ксенофобії в державі є, передусім, політики, котрі експлуатують ситуацію, що склалася. Водночас своїм курсом на побудову неліберальної демократії провідні актори угорської політики ще більше віддаляють угорську спільноту від демократичних цінностей і поглиблюють ксенофобію в її різних формах.

Ксенофобія в Угорщині проявляється в багатьох формах, однак найбільш вираженими в останні роки є мігрантофобія, ісламофобія. Мусульмани-біженці зазнають в Угорщині особливих словесних і фізичних нападів, наклеєння ярликів терористів, злочинців, переносників недуг тощо. Політики партії «Фідес» та ін. ідеологічно близькі до влади політичні актори Угорщини² неодноразово акцентували на непереборних культурних відмінностях між християнською Європою й мусульманськими біженцями, що робить інтеграцію останніх в угорську спільноту нібито неможливою [14].

Керівна партія Фідес фактично монополізувала вироблення антиімміграційної політики Угорщини³, а відтак із цього процесу агресивно витісняються інші суб'єкти громадсько-політичного життя. У своєму ставленні до шукачів притулку, уряд і представники партій Фідес та Йоббік свідомо уникають уживання термінів «біженці» або ж «шукачі притулку»; натомість їх означували як «економічних мігрантів», «нелегальних мігрантів» і под. Відтак шукачів притулку з «гарячих» точок, охоплених війнами та громадянськими конфліктами, владні інститути Угорщини звинувачували в тому, що вони лише вдають із себе біженців (жертв переслідувань), а насправді залишили свої батьківщини з економічних причин.

Інституції ЄС останніми роками незмінно звертають увагу, що уряд В. Орбана активно використовує антиіммігрантську риторичку, яка підживлює страхи перед «іншими», агресію (словесну та фізичну) щодо них, стигматизує мігрантів і біженців. Найбільшу критику викликала система надання притулку в Угорщині, оскільки вона призвела про системного відхилення заяв шукачів притулку з «гарячих» точок. Надмірним було застосування насилля поліцією щодо шукачів притулку; зафіксовані випадки відмови у їжі особам, заяви яких щодо надання статусу біженця були відхилені⁴ [13]. Відтак Угорщина порушує взяті раніше на себе міжнародні-правові зобов'язання в частині гарантування прав шукачів притулку.

Уряд Угорщини не вбачає в міграції можливих позитивів, а винятково концентрується на потенційних загрозах, пов'язаних з імміграцією (тероризм, навантаження на соціальну систему держави, загострення проблеми зайнятості, проблеми громадської безпеки тощо). Урядова риторика розглядає тему міграції переважно в контексті відмінностей і страхів. Мігрантів, шукачів притулку, позиційовано як потенційно агресивних та небезпечних. Зусиллями урядової пропаганди Угорщини сформовано образ мігрантів як «спільного ворога всіх угорців», якому протистоїть уряд як «захисник нації».

Відколи міграційна проблема в країнах ЄС почала наростати, уряд Угорщини своїми діями фактично провів штучний поділ публічного дискурсу на два конфліктні табори: 1) той, який відстоює національний інтерес, а відтак – виступає проти імміграції та прийняття Угорщиною біженців; 2) той, який підтримує імміграцію й цим зраджує інтереси угорської нації. Відтак виважену компромісну позицію в очах влади громадянин Угорщини щодо проблеми біженців із країн Північної Африки та

¹ Швеція, ФРН, Італія, Франція та Угорщина стали основними країнами-реципієнтами біженців у межах ЄС (91 % від усіх заявок).

² Схильність до ксенофобії, найперше, мають угорці, які електорально підтримують партії Фідес і Йоббік. На останніх парламентських виборах 2018 р. ці партії набрали, відповідно, 49,47 та 19,06 % голосів виборців.

³ Зокрема, керівник парламентської фракції партії Фідес А. Роган (Antal Rogán) озвучував антиімміграційні та антиіммігрантські заяви про те, що присутність мусульманських громад руйнує внутрішній порядок у християнських країнах Європи. Відтак не в інтересах Угорщини приймати економічних мігрантів, які за традиціями відрізняються від угорців [2].

⁴ Фіксувалися випадки відмови в їжі впродовж п'яти діб. Відповідно до основних міжнародних актів про права й свободи людини та громадянина це кваліфікується як нелюдське поводження.

Близького Сходу мати просто не може: або він заперечує її (лояльний громадянин), або допускає її можливість (ворог угорської нації). Зі свого боку, опозиція, ліберально-демократичний сегмент громадянського суспільства Угорщини через свою слабкість та постійний тиск влади не зуміли зупинити поширення урядового дискурсу каналами комунікації. Відтак трансльовані урядом антиіммігрантські настрої стали панівними в медіа Угорщини.

Уряд В. Орбана впливає на формування громадської думки щодо шукачів притулку завдяки низці пропагандистським механізмам. Наведемо приклади:

1) консультація-опитування (12 запитань), якою охоплено близько 8 млн осіб (квітень 2015 р.) [7]. Питальник супроводжувався листом від В. Орбана, який доносив «правильні» (з позиції уряду) формулювання, які можемо кваліфікувати як мову ворожнечі щодо мігрантів та шукачів притулку;

2) розміщення урядових біл-бордів (червень 2015 р.), якими доносилися три основні меседжі: «Якщо Ви приїдете до Угорщини, то повинні поважати нашу культуру»; «Якщо Ви приїдете до Угорщини, то повинні дотримуватися наших законів»; «Якщо Ви приїдете до Угорщини, то не можете забирати робочі місця в угорців» [4].

В антиіммігрантській риторикі уряду В. Орбана важливу роль відіграли різноманітні теорії змов, в основу яких покладено розгляд міграції як заохочуваного ззовні процесу, спрямованого проти угорської нації. Дж. Сорос став головним звинувачуваним у цього, оскільки він фінансує неурядові організації, які підтримують шукачів притулку. Ще одна теорія змови стосувалася звинувачень Ізраїлю, який нібито зацікавлений у розвитку протистояння християнської Європи з мусульманським світом [5]. Її, зокрема, озвучив член партії Фідес, мер міста Сентготтхард Г. Гушар (Gábor Huszár) [11].

Наслідки антиіммігрантської політики угорського уряду є далекосяжними. Наведемо кілька:

1. Неурядові організації, які займаються проблемами біженців і мігрантів, стикаються зі значними проблемами в разі спроб орендувати приміщення під проведення масових заходів. Власники нерухомості остерігаються ймовірних юридичних наслідків укладення таких договорів оренди (зокрема штрафів). Відзначимо, що влада Угорщини загалом стигматизує та криміналізує роботу неурядових організацій, які отримують іноземне фінансування на реалізацію проєктів допомоги біженцям [8];

2. Приватні акаунти в соціальних мережах угорських державних службовців вивчаються урядовими інституціями. Це сприяло сильній самоцензурі державних службовців, щоб уникнути звинувачень (та подальшого звільнення) за ліберальний підхід до міграції в Угорщині;

3. Для суспільства характерний клімат страху перед «Іншими». Це, наприклад, проявляється в упередженості, образах осіб (туристів і навіть громадян Угорщини) з нетиповою для Угорщини зовнішністю, через яку їх сприймають за ймовірних нелегальних мігрантів, потенційних терористів тощо.

Примітно, що навіть у випадку отримання статусу біженця вихідці з гарячих точок Північної Африки й Близького Сходу зіткнулися під час проживання на території Угорщини з великими ризиками знедоленості, безпритульності, тиску, мови ворожнечі тощо. На цьому неодноразово зацентровували увагу правозахисні організації [3; 12].

3. ВИСНОВКИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ ПОДАЛЬШИХ ДОСЛІДЖЕНЬ

Проведене дослідження дало підставу зробити такі висновки:

1. Європейська міграційна криза 2015 р. змінила природу ксенофобії в Угорщині: загальний страх та недовіра до «інших» набули конкретних образів ворогів – мігранта, шукача притулку. Вони стійко пов'язані з конкретними страхами: імовірністю тероризму й зростання злочинності; із приходом дешевої робочої сили, яка позбавить угорців гідної оплати праці; привнесенням інших культур, віросповідань у відносно монолітну угорську спільноту й т. ін.

2. Висхідна динаміка ксенофобії щодо мігрантів та шукачів притулку пояснюється такими чинниками, як високий рівень соціальної однорідності Угорщини (расової, етнічної, релігійної та ін.); традиційно низька частка іммігрантів у структурі населення, а отже, незначний досвід співжиття з представниками інших народів; нестійкість ліберально-демократичних цінностей у політико-правовій культурі угорців; дуже значна кількість іммігрантів (одна з найбільших у ЄС), які водночас (2015 р.) намагалися в'їхати на територію Угорщини; активна урядова пропаганда, антиімміграційна риторика

основних парламентських партій (Фідес, Йоббік), в основі яких – образ мігрантів, шукачів притулку як ворогів угорської нації.

3. Іммігранти визначаються урядом Угорщини як загроза, довкола якої потрібне згуртування нації задля збереження самобутності Угорщини. Зусиллями уряду в Угорщині сформовано образ мігрантів як «спільного ворога всіх угорців», котрому протистоїть уряд як «захисник нації». Дії влади, з одного боку, сприяли наростанню страху угорців перед «іншими» (чужими), а з іншого – сформували у мігрантів, біженців стійкий намір якнайшвидше залишити територію Угорщини (пріоритетом для них нині виступають ФРН і група нордичних країн).

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Гринчак А. А. *Протидія расизму, ксенофобії та екстремізму*. Київ: Вид-во «ФОП Голембовська О. О.», 2018.
2. Gergely T. Ki monda? Rogán Antal vagy Vona Gábor? *Index.hu*. 2015. URL: https://index.hu/mindekozben/poszt/2015/01/12/ki_mondata_rogan_antal_vagy_vona_gabor/
3. Hungary: Legal amendments to detain all asylum-seekers a deliberate new attack on the rights of refugees and migrants. *Amnesty International*. 2017. URL: <https://www.amnesty.org/download/Documents/EUR2758552017ENGLISH.pdf>
4. Hungary's Anti-Immigration Campaign Sparks Controversy. *Yahoo News*. 2015. URL: <http://news.yahoo.com/hungarys-anti-immigration-campaign-sparks-controve>
5. Izrael Allhat a Párizsi Merénylet Mögött a Fideszes Polgármester Szerint. *Index.hu*. 2015. URL: http://index.hu/belfold/2015/11/29/izrael_allhat_a_parizsi_merenylet_mogott_a_szentgotthardi_polgarmester_szerint/
6. Juhász A., Hunyadi B., Zgut E. *Focus on Hungary: Refugees, Asylum and Migration*. 2015. Prague: Heinrich-Böll-Stiftung.
7. Nemzeti Konzultáció a bevándorlásról és a terrorizmusról. *Website of the Hungarian Government*. 2015. URL: https://www.kormany.hu/download/7/e2/50000/nemzeti_konzultacio_bevandorlas_2015.pdf
8. Rankin R. Hungary accused of fuelling xenophobia with anti-migrant rhetoric. *The Guardian*. 2019. 21 May.
9. Stephan W. G., Stephan C. W. *Improving intergroup relations*. Sage Publications, Inc. 2001.
10. Stephan W. G., Ybarra O., Morrison K. R. *Intergroup threat theory*. In T. D. Nelson (Ed.), *Handbook of prejudice, stereotyping, and discrimination*. 2009. P. 43–59. Psychology Press.
11. *Szentgotthárd város Erőforrás bizottságának NYÍLT ülése 2015.11.16.* 2015. URL: <https://soundcloud.com/lacz-zolt-n/szentgotthard-varos-eroforras-bizottsaganak-nyilt-ulese-20151116>
12. Two years after: What's left of refugee protection in Hungary? *Hungarian Helsinki Committee*. 2017. URL: https://www.helsinki.hu/wp-content/uploads/Two-years-after_2017.pdf
13. Walker, S. Hungary denying food to asylum seekers, say human rights groups. *The Guardian*. 2019. 26 Apr.
14. We will not be able to integrate migrants in a cultural sense. *Website of the Hungarian Government*. 2015. URL: <https://www.kormany.hu/en/prime-minister-s-office/news/we-will-not-be-able-to-integrate-migrants-in-a-cultural-sense>

Матеріал надійшов до редакції 03.01.2020 р.

ANTI-IMMIGRANT POLICY AS A FACTOR OF RISING XENOPHOBIA IN HUNGARY

The article argues that the beginning of the European migration crisis in 2015 contributed to the growth of xenophobia in EU countries, especially Hungary. The reason for this is the author's radical position of the government of V. Orbán and the main parliamentary parties (Fidesz, Jobbik) on immigration issues. Hungary's anti-immigration policy is characterized as contrary to basic European values and international human rights instruments, as it has resulted in an increase in migrant-phobia, Islamophobia, etc. in the country. It is emphasized that immigrants are identified by the Hungarian government as a threat around which the nation needs to unite in order to preserve Hungary's identity. It is noted that the efforts of the government in Hungary have formed the image of migrants as a «common enemy of all Hungarians», which is opposed by the government as a «defender of the nation». It is noted that opposition political actors and the independent segment of Hungarian civil society have in recent years come under strong pressure from the state for human rights initiatives aimed at counteracting xenophobia against migrants and refugees. The author draws attention to the general Hungarian prejudice against various minorities, the high level of intolerance towards the «Others» in comparison with other peoples of Central and Eastern Europe. The author explains the rather significant support of Hungarians for the migration policy of V. Orbán's government by the following factors: 1) the high level of homogeneity of Hungary (racial, ethnic,

religious, etc.); 2) traditionally low share of immigrants in the population structure, and hence – little experience of coexistence with representatives of other nations; 3) features of the political and legal culture of the Hungarians, which is not characterized by the stability of liberal-democratic values; 4) a very large number of immigrants (one of the largest in the EU) who at the same time tried to enter the territory of Hungary. The article proves that the upward dynamics of Hungarians' fear of the «Others» are directly related to the active government propaganda in recent years.

Key words: xenophobia, Hungary, political party Fidesz, European migration crisis, migrant-phobia.

REFERENCES

1. Hrynychak, A. A. (2018). *Protydiia rasyzmu, ksenofobii ta estremizmu*. Kyiv: Vydavnytstvo «FOP Holembovska O. O.» (in Ukrainian).
2. Gergely, T. (2015). *Ki monda? Rogán Antal vagy Vona Gábor?* *Index.hu*. URL: https://index.hu/mindekozben/poszt/2015/01/12/ki_mondda_rogan_antal_vagy_vona_gabor/ (in English).
3. Hungary: Legal amendments to detain all asylum-seekers a deliberate new attack on the rights of refugees and migrants (2017). *Amnesty International*. URL: <https://www.amnesty.org/download/Documents/EUR2758552017ENGLISH.pdf> (in English).
4. Hungary's Anti-Immigration Campaign Sparks Controversy (2015). *Yahoo News*. URL: <http://news.yahoo.com/hungarys-anti-immigration-campaign-sparks-controve> (in English).
5. Izrael Állhat a Párizsi Merénylet Mögött a Fideszes Polgármester Szerint (2015). *Index.hu*. URL: http://index.hu/belfold/2015/11/29/izrael_allhat_a_parizsi_merenylet_mogott_a_szentgotthardi_polgarmester_szerint/ (in English).
6. Juhász, A., Hunyadi, B., Zgut, E. (2015). *Focus on Hungary: Refugees, Asylum and Migration*. Prague: Heinrich-Böll-Stiftung (in English).
7. Nemzeti Konzultáció a bevándorlásról és a terrorizmusról (2015). *Website of the Hungarian Government*. URL: https://www.kormany.hu/download/7/e2/50000/nemzeti_konzultacio_bevandorlas_2015.pdf (in Hungarian).
8. Rankin, R. Hungary accused of fuelling xenophobia with anti-migrant rhetoric. *The Guardian*. 2019. 21 May.
9. Stephan, W. G., Stephan, C. W. (2001). *Improving intergroup relations*. Sage Publications, Inc. (in English).
10. Stephan, W. G., Ybarra, O., Morrison, K. R. (2009). *Intergroup threat theory*. In T. D. Nelson (Ed.), *Handbook of prejudice, stereotyping, and discrimination* (pp. 43–59). Psychology Press (in English).
11. *Szentgotthárd város Erőforrás bizottságának NYÍLT ülése 2015.11.16* (2015). URL: <https://soundcloud.com/lacz-zolt-n/szentgotthard-varos-eroforras-bizottsaganak-nyilt-ulese-20151116> (in Hungarian).
12. Two years after: What's left of refugee protection in Hungary? (2017). *Hungarian Helsinki Committee*. URL: https://www.helsinki.hu/wp-content/uploads/Two-years-after_2017.pdf (in English).
13. Walker, S. Hungary denying food to asylum seekers, say human rights groups. *The Guardian*. 2019. 26 Apr. (in English).
14. We will not be able to integrate migrants in a cultural sense (2015). *Website of the Hungarian Government*. URL: <https://www.kormany.hu/en/prime-minister-s-office/news/we-will-not-be-able-to-integrate-migrants-in-a-cultural-sense> (in English).

УДК 32: 316.646.32

Кіянка Ірина,

доктор політичних наук, доцент кафедри європейської інтеграції і права,

Львівський регіональний інститут державного управління

Національної академії державного управління при Президентові України

вул. Сухомлинського, 16

kiyanka@i.ua

orcid/ 0000-0002-3100-7796

ПОПУЛІЗМ: МІСІЯ ТА ЗАГРОЗИ В СУЧАСНІЙ УКРАЇНІ

Вивчення популізму актуалізоване наявністю соціального замовлення від зацікавлених суб'єктів політичної дії, які застосовують популізм для реалізації своїх програм та в боротьбі за владу, акцентуючи свою увагу на можливостях змін і реформ.

Актуальність дослідження очевидна й з огляду на брак комплексного вивчення проблематики популізму в Україні, належної політологічної оцінки попередніх студій, переосмислення деякі тези окремих дослідників, а особливо у зв'язку з актуалізацією її як одного з популярних принципів у дії, поведінки в сучасній політичній практиці в нашій державі.

Сьогодні в Україні посилення та поява нових проявів популізму стали ознакою загальної багаторічної невдачі на шляху технологічної модернізації, у зусиллях досягнути швидкого економічного зростання та в боротьбі з корупцією. Тенденція до все більш негативного ставлення багатьох громадян до складних і компромісних процедур роботи демократичних інститутів, бажання швидких і простих рішень, нетерпимість до відмінних поглядів містять подвійну загрозу – скоочування в анархію або ж установлення авторитарного режиму.

***Ключові слова:** популізм, вибори, політичний лідер, політичний режим, демократія.*

1. ВСТУП

Постановка проблеми. Звертаючись до питання про популізм у політичному житті незалежної України, зробимо кілька попередніх зауваг. Передусім, вважаємо обґрунтованим розрізнення елементів, чи проявів, популізму в українській політиці, і політичного феномену, який можна визначити як «чистий популізм».

Говорячи про *елементи* популізму, розуміємо їх як використання учасниками політичної боротьби певних технологій впливу на громадян, а також специфічного дихотомічного дискурсивного стилю, риторики. Обидві ці характеристики у зв'язку з застосуванням до аналізу українського матеріалу, потребують, на нашу думку, додаткового роз'яснення.

Перше стосується способу відстеження, виокремлення популістських технологій у діяльності основних українських політичних гравців. Визначаємо їх у рамках загальноприйнятого тлумачення, як сукупність способів маніпулювання свідомістю та здобуття підтримки громадян за допомогою пропозицій нереально простих рішень складних проблем, озвучування привабливих, але неможливих до виконання, оманливих по суті обіцянок[1].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблематику актуальності популізму вивчали такі науковці, як П. Ілляшенко, Д. Михайлинина, Д. Яблонський, М. Конован, О. Крамар, О. Лісничук, Т. Лютий, Ф. Паніцца, І. Побочий, О. Ярош та ін.

Проте на сьогодні важливе акцентування щодо розвитку та місії популізму в сучасному суспільстві, в Україні зокрема.

Мета статті. Мета дослідження – проаналізувати сучасну місію популізму та загрози, що несе із собою на сучасному етапі.

2. РЕЗУЛЬТАТИ ДОСЛІДЖЕННЯ

Сьогодні в Україні звинувачення в «популізмі» є одним із найпоширеніших докорів на адресу політичних опонентів. Як частина політичної полеміки, вони, за логікою речей, завжди суб'єктивні. Суб'єктивності складно уникнути не лише політикам чи політичним оглядачам, й дослідникам. У визначенні критеріїв того, чи були або є популістськими ті чи інші заклики й аргументи політиків, покладатимемося насамперед на простий раціональний аналіз їхньої обґрунтованості, значною мірою заснований на здоровому глузді. Консенсус, або ж збіг думок більшості експертів в оцінці певного положення чи політичних дій як популістських, також прийемо як достатній аргумент на користь їх відповідного визначення [2].

Щодо популізму як дискурсивного стилю, то він має протиставлення ніби гомогенного й сповненого чеснот «народу» та ворожих йому «інших», пов'язаного з народом «добра» й з іншими «зла».

Звертаючись до феномену *«чистого популізму»* в українській політиці, говоритимемо про українські партії та політиків, щодо яких означення «популістський» виявилось б, за сукупністю ознак, точнішим за будь-яке інше. Доводиться мати справу з проблемою розмежування «чистого популізму» й популізму як однієї з характеристик політичного лексикону та технологій. Для ідентифікації «чистого популізму» використаємо наявність у політичній сили сполучення кількох характеристик, щодо яких існує згода більшості науковців. Ідеться про популістський риторичний дискурс у

поєднанні з обстоюванням ілюзорно простих рішень складних соціально-економічних і політичних проблем [3]. Це, звісно, не виключає того, що відповідному учаснику політичних змагань можуть бути властиві й інші, більш-менш суттєві, популістські риси: вождизм, заклики до ширшого застосування механізмів прямої демократії. Їх наявність стане додатковим аргументом на користь дефініції учасника політичної боротьби як представника чистого популізму.

Науковець Т. Лютий пише про те, що ж можна протиставити цим тривалим тенденціям: «Ліків від популізму не існує. Як не існує ліків від інфантізму та віри в диво. Популізму протистоять навчання, праця, налаштування людини на трансформацію своєї особистості, самовдосконалення і самотворення. Це не так легко, як обіцяти, що нові обличчя чомусь не будуть красти по-старому. Проте саме повернення до еволюційних практик, замість революційних обіцянок, допоможе інтенсифікувати обговорення з приводу співвідношення між окремими життєвими стратегіями та соціальними й культурними орієнтаціями на шляху їх удосконалення та розширення, а отже, й надії на відживлення публічної політики» [4].

Популізм став важливою рисою не лише президентських, й парламентських кампаній у незалежній Україні, складовою діяльності багатьох українських урядів, зумовленою передвиборною мотивацією. Щедрі обіцянки щодо підвищення соціальних стандартів, насамперед за рахунок державного бюджету, перетворилися на одну з визначальних характеристик передвиборних програм більшості учасників боротьби за місця в парламенті. В окремих виразно популістських компонентах передвиборних апеляцій учасники практично усіх українських парламентських перегонів традиційно змагалися між собою [5].

Поки на півночі Європи намагаються дати раду наслідкам популістичних рішень, на півдні континенту популізм набирає обертів, навіть, дещо маніпулятивним. В Італії існує довга традиція персоніфікації політики, коли люди голосують не за політичні програми, а за конкретних осіб. На фоні недовіри до інституцій це створює сприятливу ситуацію для популістів [6].

З іншого боку, в Італії від Другої світової війни сильними були позиції «лівих» партій, що сьогодні перетворюється на підтримку «антисистемних» рухів. 2018 р. став роком триумфу популістів в Італії. На дочасних парламентських виборах у березні 2018 р. до влади прийшли одразу дві популістичні політичні сили – «Північна Ліга» та «Рух 5 зірок». Саме вони сформували парламентську коаліцію.

«Північна Ліга», яку очолює Матео Сальвіні, є класичним прикладом правої популістичної партії, котра спекулює на проблемах міграції та займає жорстку, подеколи агресивну позицію щодо усталеного політичного істеблішменту.

«Рух 5 зірок», який тривалий час очолював колишній актор Беппе Грілло, використовує риторичку прямої демократії, постійно звертається до «народу», «звичайних громадян», та відкидає «касту» професійних політиків, незалежно від їхньої політичної орієнтації. Прихід до влади італійських популістів зміцнив позиції популістів східноєвропейських. Якщо ще кілька років тому такі фігури як Віктор Орбан в Угорщині, Мілош Земан та Андрей Бабіш у Чехії, Ярослав Качинський у Польщі відчували себе маргіналами, то сьогодні вони уже можуть говорити про створення повноцінного популістського фронту в Європі [7].

Мета популістського «Руху» (The Movement), що його створив головний ідеолог Трампа Стів Беннон для об'єднання популістських діячів Європи, – це здобути третину голосів для популістських партій на наступних виборах у Європарламент. Третина – це, може, занадто амбітно, але, зважаючи на щодалі сильніші позиції в таких країнах як Франція, Німеччина і навіть Швеція, європейські вибори 2019-го року можуть справді стати поворотним пунктом у новітній європейській історії [8].

Е. Лаклау стверджує, що специфіка популізму як явища систематично ігнорувалася через політичні упередження західної політичної теорії. Головне з них – відмова популізму в праві на будь-яку раціональність. Він осмислюється в чисто негативних термінах «нечіткості», «маніпулятивності», «антиінтелектуальності» на протигагу раціональній політиці, заснованій на чітко представлених політичних агентах із визначеними інтересами. Популізм «принижують», прирівнюючи його до «простої риторики» на протигагу «ідеологічності» класичних партій [9].

Однак, як доводить Е. Лаклау, якщо засоби риторики успішно конструюють популістських суб'єктів, то риторика перестає бути просто риторикою, що ніяк не впливає на зміст політичного. Риторика стає інструментом творення будь-якого політичного поділу. А спрощення політичного

простору, яке продукується популізмом (наприклад опозиція «народ – еліта»), вимагає зведення абсолютно різних соціальних запитів навколо одного з двох полюсів протистояння. Для цього визначенням полюсів просто мусить бути нечіткими. Логіка популізму, таким чином, стає логікою кожного більш-менш широкого політичного протистояння. Риторика виявляється необхідною для конструювання будь-якої структури.

Найбільшою мірою популізм поширений серед верств населення з низьким рівнем політичної й правової культури, а також за умов несталих структур народовладдя [10]. Нездатність мас відрізнити демагогію від реалістичних пропозицій, чорно-біле бачення світу, готовність обожнити чергового кумира та зненавидіти його конкурентів – усі ці симптоми невисокої політичної культури досить активно використовуються популістськими лідерами для мобілізації суспільної підтримки. Небезпека чистого популізму для самого політика, який схиляється до цієї стратегії, полягає в тому, що, висунувши кілька популярних гасел, він швидко стає їх заручником, а будь-яку спробу корегування або зміни курсу його електорат сприймає як зраду. Тому, оскільки, як відомо, настрої маси мінливі, популістська політика видається безцілним метанням з одного боку в інший. Насправді тут закладено точний і тонкий розрахунок завжди бути в «команді» більшості. Меншість популістів не цікавить, оскільки вона не «робить погоди» на виборах. Відтак популіст завжди постає ворогом плюралізму й консенсусу, що досягається шляхом діалогу з усіма суспільними групами та їхніми політичними представництвами [11].

Важливим акцентом на трансформаційному шляху є готовність громадян до самоорганізації, до вияву громадянської активності на місцевому рівні. Значним викликом пострадянськості є саме патерналізм – віра громадян у всемогутність держави; упевненість, що саме держава повинна розв'язувати усі їхні проблеми. Така громадянська пасивність, як наслідок, дає змогу владним структурам грати на патерналістських схильностях виборця (політикам легше вдається «підкупити» громадян своїми обіцянками) [12]. Така індиферентність призводить до застою, відсутності реформ або їх кволого впровадження. Ця ж пасивність провокує зниження рівня підзвітності політикуму від локального до центрального рівнів. Чим активнішими будуть громадяни у відстоюванні власних інтересів – тим відповідальнішим стане політикум; чим більшою буде громадянська активність – тим сильнішими ставатимуть демократичні традиції в соціумі. У ліберальних демократіях помітне намагання зміщувати важіль прийняття рішень у бік регіонів, у бік наділення більшими правами громадян (empowerment) [13].

На нашу думку, існує декілька чинників чималого й тривалого впливу популізму в незалежній Україні. Одним із них, які вже називали вважаємо якість політичної культури, насамперед таку її складову, як несформованість у багатьох громадян здатності до критичного осмислення складних соціально-економічних і політичних реалій, схильність робити негайні та надто прості висновки стосовно непростих і суперечливих речей. Підвалини закладені протягом кількох десятиліть радянського періоду української історії, коли, за браком основних свобод, реальної публічної політики та дискусій, достатня культура аргументації, доказового аналізу, вочевидь, не могла сформуватися [14].

Розквіт популізму в останні роки зумовлений, на наш погляд, ще одним чинником. Ним є теперішнє політичне банкрутство українських лівих сил, пов'язаних так чи інакше з радянським минулим. Найвпливовіші з них – Соціалістична партія та Комуністична партія, по-різному ставилися до демократії, української незалежності і європейських орієнтирів України, і причини їхніх невдач різні, але брак помітних сил лівого спрямування у партійному спектрі сьогоденної України є фактом. В умовах зосередження влади у руках центристів і правоцентристів, суспільний запит на соціальну справедливість, рівніший доступ громадян до основних соціальних благ втратив звичні в попередні десятиліття механізми політичної репрезентації. Тому до цієї теми звернулися саме популісти, заповнюючи спорожнілу соціально-політичну нішу [15].

Особливо загрозливим домінування популізму стає в період війни, агресивного мілітарного тиску на Українську державу з боку Росії. Саме в цьому контексті популізм у сучасних масштабах, формах і впливах стає головною загрозою національній безпеці України.

Зазначене поширення популізму означає не лише використання певної риторики, головно й формування особливої картини світу, творення специфічної суспільної реальності. Популізм (особливо в набутих в останній період масштабах і формах) перестав бути просто конкурентною технологією боротьби за прихильність виборця. Наразі він є чинником, який рішуче впливає на структурування,

напрями та динаміку політичних і соціальних змін, на діяльність державних, політичних, економічних, соціальних інституцій, на трансформацію старих і творення нових [16].

Абсолютна більшість впливів і змін, які відбуваються внаслідок домінування популізму, мають деструктивний характер з погляду перспектив демократичного розвитку України та (особливо в останні місяці) збереження нею державного суверенітету й територіальної цілісності. Назвемо найбільш загрозливі: унаслідок впливу популізму формується надмірно спрощена картина суспільно-політичної реальності, наявних проблем і завдань, соціальних потреб, інтересів та ідентичностей.

3. ВИСНОВКИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ ПОДАЛЬШИХ ДОСЛІДЖЕНЬ

Отже, популістський дискурс схильний заміняти їх аморфною, неструктурованою сутністю, яку він позначає як «народ».

Популізм сповільнює, а потім і блокує артикуляцію інтересів суспільних груп, ускладнює можливості представлення й захисту. Подібно він впливає на визначення та реалізацію національних інтересів.

Популістичний дискурс проводить і підтримує внутрішній кордон, розмежовуючи все суспільство на «праведних» та на «інших» (які здебільшого є також «ворогами»). Отож у суспільній свідомості підтримується й підживлюється стан постійної конфронтаційності.

Популізм ґрунтується на самодостатній критиці наявного status-quo і спричиняє перманентну делегітимаційну політичного та соціального порядку.

Сформульовані на підставі популізму політичні програми відштовхуються від двомірної («народ» «вороги») картини світу й пропонують «прості розв'язання складних проблем». Вульгаризуються спроби комплексних реформ.

Зрештою, практично будь-які категорії, концепти, сенси, які пропускаються через популістський дискурс, вихолощуються, утрачають свої значення, перетворюються в «порожні означувачі».

Популізм позбавляє сенсу українську політику. І в цьому, вочевидь, його найбільша деструктивна сила й найнегативніший вплив.

Існує очевидна потреба в зменшенні рівня популізму в українському суспільно-політичному житті, послабленні його впливу на процес боротьби за владу та ухвалення управлінських рішень (хоча вони, можливо, мають порівняно менше, ніж виборчі змагання, популістське навантаження).

Існує очевидна потреба в зменшенні рівня популізму в українському суспільно-політичному житті, послабленні його впливу на процес боротьби за владу та ухвалення управлінських рішень (хоча вони, можливо, мають порівняно менше, ніж виборчі змагання, популістське навантаження). Цьому могла б сприяти низка заходів. Тобто насичення інформаційного простору об'єктивними аналітичними матеріалами, які б демонстрували можливі наслідки спроб виконання популістських пропозицій, їхню шкідливість або ж нереалістичність. Медійним майданчиком, потенційно здатним протидіяти популізму, могло б бути громадське телебачення.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Ілляшенко П., Михайлинина Д., Яблонський Д. Як зробити українців менш вразливими до популізму. <https://ces.org.ua/populism-paper/2019>
2. Крамар О. Розімкнуте коло, що робить Україну відсталою. URL: [https://tyzhden.ua/Economics/233973№33\(613\)від15серпня](https://tyzhden.ua/Economics/233973№33(613)від15серпня)
3. Лісничук О. Популізм в Україні: теоретичні засади і проблеми вивчення феномену. *Наукові записки Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса НАН України*. 2015. С. 63–73.
4. Лютий Т. Популізм і криза інтелектуалів. URL: <https://hromadske.ua/posts/populizm-i-kryza-intelektualiv-2019>
5. Побочий І. А. Політичний популізм і його місце в сучасному протистоянні політичних сил в Україні. *Мультиверсум. Філософський альманах*: зб. наук. праць. Київ, 2008. Вип. 70. С. 42–52.
6. Стогова О. Популізм як різновид авторитаризму. URL: http://dspace.uabs.edu.ua/jspui/bitstream/123456789/7890/2/Stogova_2011_2_dox
7. Ярош О. Політичний популізм: теорія і практика передвиборного «флірту». *Контекст*. 1985. № 2(14). Лютий 2002 р.
8. Conovan M. Populism. N.-Y., 1981.

9. Laclau, E. and Mouffe, C., 1985. *Hegemony and Socialist Strategy*. London, Verso.
10. Laclau, E., 2005. *On Populist Reason*. London, V
11. Ledezma, M., 2018. «Between the Populist Left and Right: Discursive Structure and Ideological Interventions in Podemos and the National Front». In: García Agustín Ó., Briziarelli M. (eds) *Podemos and the New Political Cycle*. Palgrave Macmillan, Cham.
12. Markowski P. Populizm a demokracja: ujęcia, dylematy, kontrowersje. *Populizm a demokracja*. Warszawa, 2004. S. 11–32.
13. Mouffe, C., 2018. *For a Left Populism*. London, Verso.
14. Panizza F. Introduction. Populism and the Mirror of Democracy. *Populism and the Mirror of Democracy edited by F. Panizza*. London; New York: Verso. 2005. P. 1–31.
15. Stanley B. The Thin Ideology of Populism. *Journal of Political Ideologies*. Vol. 13 (1). 2008. P. 95–110.
16. Szacki J. Pytania o populizm. *Krytyka polityczna*. Warszawa, 2003. S. 28–34.

Матеріал надійшов до редакції 12.12.2019 р.

POPULISM: MISSION AND THREATS IN MODERN UKRAINE

The study of populism is updated by the existence of a social order from interested political actors who use populism to implement their programs and fight for power, focusing on opportunities for change and reform.

Scientific interest in the chosen issues is due to the agenda of Ukrainian politics and a set of modern challenges facing the state: the political system of Ukraine is undergoing significant transformation, on the one hand, under the influence of European integration, on the other – under the pressure of domestic crisis and foreign policy pressure. Populism in conditions of political, economic and ethno-political instability is gaining influence, becoming a widespread political technology aimed at achieving short-term political goals

The relevance of the study is obvious given the lack of comprehensive study of populism in Ukraine, proper political assessment of previous studies, rethinking of some theses of individual researchers, and especially in connection with its actualization as one of the popular principles in action, behavior in modern political practice our state.

Today in Ukraine, the intensification and emergence of new manifestations of populism have become a sign of a general long-term failure on the path of technological modernization, in efforts to achieve rapid economic growth and in the fight against corruption. The tendency to the increasingly negative attitude of many citizens to complex and compromise procedures of democratic institutions, the desire for quick and simple solutions, intolerance of different views contain a double threat - to roll into anarchy or establish an authoritarian regime.

Key words: populism, elections, political leader, political regime, political system, democracy.

REFERENCES

1. Illiashenko, P., Mykhailynyna, D., Yablonskyi, D. (2019). Yak zrobyty ukrainsiv mensh vrazlyvymy do populizmu. <https://ces.org.ua/populism-paper/2019>
2. Kramar, O. Rozimknute kolo, shcho robyt Ukrainu vidstaloju. URL: [https://tyzhden.ua/Economics/233973№33\(613\)vid15serpnia](https://tyzhden.ua/Economics/233973№33(613)vid15serpnia)
3. Lisnychuk, O. (2015). Populizm v Ukraini: teoretychni zasady i problemy vyvchennia fenomenu. *Naukovi zapysky Instytutu politychnykh i etnonatsionalnykh doslidzhen im. I.F. Kurasa NAN Ukrainy*. P. 63–73.
4. Liutyi, T. (2019). Populizm i kryza intelektualiv. <https://hromadske.ua/posts/populizm-i-kryza-intelektualiv>
5. Pobochny, I. A. (2008). Politychnyi populizm i yoho mistse v suchasnomu protystoianni politychnykh syl v Ukraini. *Multyversum. Filosofskyi almanakh: Zb. nauk. pr. Kyiv. Vyp. 70*. S. 42–52.
6. Stohova, O. Populizm yak riznovyd avtorytaryzmu. URL: http://dspace.uabs.edu.ua/jspui/bitstream/123456789/7890/2/Stogova_2011_2_dox
7. Yarosh, O. Politychnyi populizm: teoriia i praktyka peredvybornoho «flirtu». *Kontekst*. № 2(14). Liutyi 2002 roku.
8. Conovan, M. (1981). *Populism*. N.-Y.
9. Laclau, E. and Mouffe, C., (1985). *Hegemony and Socialist Strategy*. London, Verso.
10. Laclau, E., (2005). *On Populist Reason*. London, V
11. Ledezma, M., (2018). «Between the Populist Left and Right: Discursive Structure and Ideological Interventions in Podemos and the National Front». In: *García Agustín Ó., Briziarelli M. (eds) Podemos and the New Political Cycle*. Palgrave Macmillan, Cham.
12. Mouffe, C. (2018). *For a Left Populism*. London, Verso.
13. Panizza, F. (2005). Introduction. Populism and the Mirror of Democracy. *Populism and the Mirror of Democracy edited by F. Panizza*. London; New York: Verso. P. 1–31.

14. Stanley, B. (2008). The Thin Ideology of Populism. *Journal of Political Ideologies*. Vol. 13 (1). P. 95–110.
 15. Szacki, J. (2003). Pytania o populism. *Krytyka polityczna*. Warszawa. S. 28–34.
 16. Markowski, P. (2004). Populizm a demokracja: ujęcia, dylematy, kontrowersje. *Populizm a demokracja*. Warszawa, S. 11–32.

УДК 371.011(474.2)

Кокорєв Олексій,

кандидат філософських наук, викладач Коледжу зв'язку та інформатизації,

Одеська національна академія зв'язку імені О. С. Попова;

politlaw@ukr.net

ORCID 0000-0001-7391-2498

ВІДПОВІДНІСТЬ ЕСТОНІЇ ПРИНЦИПУ ТОЛЕРАНТНОСТІ ЯК ПЕРЕДУМОВИ ПОСТУПУ ОБ'ЄДНАНОЇ ЄВРОПИ

Вивчено відповідність Естонії на інституційному та ціннісному рівнях політиці ЄС у частині зміцнення принципу толерантності. Констатовано, що широкий комплекс проблем, пов'язаний з етнічною, расовою, релігійною, політичною, сексуальною й іншою толерантністю, характерний більшою чи меншою мірою всім країнам ЄС, однак успіхи в протидії інтолерантності відрізняють країни-учасниці. Акцентовано, що ефективна протидія усередині проявам інтолерантності є запорукою як демократичного поступу Естонії, так і для подальшої конструктивної перспективи ЄС. Наголошено, що для Естонії сьогодні не є характерною стрімка наростаюча динаміка інтолерантності, однак в окремих сферах життєдіяльності країни проблеми є очевидними. Підкреслено, що на законодавчому рівні в Естонії створено передумови ефективної протидії інтолерантності, однак на практичному рівні вона продовжує проявлятися в етнонаціональних питаннях, релігійній нетерпимості, збереженні негативних стереотипів щодо ромів, ісламофобії, ксенофобії, поширенні мови ненависті тощо. Однією з найгостріших визначено проблему толерантності до ЛГБТ-спільноти. Констатовано, що на інституційному рівні Естонія перебуває на прогресивних позиціях, позаяк легалізувала цивільне партнерство для одностатевих пар. Однак підкреслено, що толерантність естонців до сексуальних меншин зростає лише в середовищі певних соціально-демографічних груп, передусім естонської молоді. Звернуто увагу, що нині гомофобія в Естонії виражена значно сильніше, ніж у середньому по ЄС, однак нижча, ніж в інших державах Балтії (Латвія, Литва). У статті аргументовано, що деструктивна інтолерантна динаміка не в останню чергу причиною має електоральну підтримку естонцями радикальних, популістських партій (зокрема Консервативної народної партії Естонії). Зроблено висновок, що голосування значної кількості естонців за партії, які озвучують мізогіністичні, антисемітські, ксенофобні, гомофобні та расистські настрої, засвідчує ще недостатню зрілість ліберально-демократичної політико-правової культури населення цієї країни.

Ключові слова: ЄС, Естонія, толерантність, інтолерантність.

1. ВСТУП

Постановка проблеми та її значення. Толерантність – важливий елемент підґрунтя новітніх демократичних держав та їх інтеграційних об'єднань. Країни ЄС є підписантами Декларації принципів толерантності (1995), яка визначає толерантність як повагу, сприйняття й правильне розуміння різноманіття культур навколишнього світу, форм самовиявлення та способів прояву людської індивідуальності. ЄС розглядає толерантність як одну з важливих передумов для функціонування об'єднаної Європи. На ціннісному рівні ЄС спрямований на утвердження цінності «Іншого», цінності різноманітності, «інакшості», права на плюралізм поглядів.

Попри практичну (а не лише декларативну) зорієнтованість більшості держав ЄС¹ на правову державу та неоліберальну демократію, усі вони більшою чи меншою мірою нині стикаються з

¹ Не можна ігнорувати наростання дефектів демократії в державах-учасниках ЄС, що увиразнюється в неліберальному повороті низки країн. Для останнього, власне, характерні консервативно-націоналістичні настрої, активізація мови ненависті, прояви ксенофобії, антимігрантські настрої тощо.

викликами ставлення до «Інших» у частині гендерної, вікової, освітньої, міжетнічної, расової, релігійної, політичної, сексуальної й іншої толерантності. Мова про сегрегацію, расизм, ксенофобію, мігрантофобію, мову ненависті, тиск на ЛГБТ-спільноту тощо. Комплекс проблем толерантності стосується релігійних громад, мігрантів, ромів, сексуальних меншин, неповносправних осіб та ін. Прояви дискримінації за ознакою статі, гендерні розриви в оплаті праці, вікові дискримінації тощо характерні нині країнам ЄС. Праворадикальні актори, неорасисти, релігійні фундаменталісти, сексуальні шовіністи, ксенофоби, етноцентристи й ін. деструктивні групи відкрито відкидають принцип толерантності. Навіть більше, окремі високопосадовці подекуди вдаються до мови ненависті. Усе це є викликом політиці ЄС з утвердження цінності толерантності як елементу основи поступу об'єднаної Європи. Відтак на порядку денному ЄС залишаються запобігання та протидія зростанню в країнах-учасницях антисемітизму, ісламофобії, ксенофобії, насильницького екстремізму, розпалювання ненависті в Інтернеті тощо.

За даними опитування Євробарометра з питань дискримінації 2019 р. [11], респонденти з країн ЄС указали, передусім, на випадки дискримінації в їхніх країнах ромів (61 %), утиски за етнічним походженням і кольором шкіри (59 %), сексуальною орієнтацією (53 %), релігією та віросповіданням (47 %), неповносправністю (44 %) і статтю (35 %). Водночас наголосимо, що міра виразності інтолерантності щодо конкретних аспектів життєдіяльності істотно різнить держави ЄС.

Прояви інтолерантності характерні й для «молодих» демократій Балтії. При цьому Естонія, Латвія та Литва стоять як перед спільними викликами, так і демонструють відмінності в механізмах запобігання й протидії інтолерантності. Ці процеси потребують вивчення.

Аналіз останніх досліджень із цієї проблеми. Попри доволі значну увагу наукової спільноти до ліберально-демократичного поступу Естонії, відповідність цієї країни на інституційному та ціннісному рівнях принципу толерантності не вивчалася вітчизняною політичною наукою. Політологічні розвідки про Естонію насамперед зосереджені на питанні мовної політики, етнополітики, а в останнє десятиліття – на питаннях електронного урядування. Відтак джерельною базою для підготовки нашого дослідження є звіти інституцій ЄС, законодавчі акти Естонії, результати опитувань громадської думки щодо широкого кола питань, пов'язаних з усеможливими дискримінаціями, дослідження естонських політологів.

Формулювання мети статті. У статті поставлено мету проаналізувати на прикладі кейсу Естонії прояви інтолерантності на інституційному та ціннісному рівнях.

Методика дослідження. Методологічною основою дослідження найперше виступає аксіологічний аналіз. За його допомогою вивчено виразність цінності толерантності в політико-правовій культурі населення Естонії та її відповідність ціннісній парадигмі ЄС. Також для аналізу широкого кола питань відповідності Естонії політиці ЄС щодо утвердження толерантності й протидії інтолерантним практикам використано методологічний потенціал неоінституціоналізму. На його основі вивчено протидію Естонії широкому спектру проявів інтолерантності й дано оцінку відповідності національної політики з утвердження принципу толерантності політиці ЄС.

2. РЕЗУЛЬТАТИ ДОСЛІДЖЕННЯ

Національне законодавство [16], імплементацію міжнародних норм в Естонії спрямовано на безумовне запобігання та протидію державою будь-яким проявам дискримінації за національною ознакою (етнічним походженням), расою, кольором, віросповіданням, віком, інвалідністю, сексуальною орієнтацією тощо. Однак, як і в інших країнах, прояви інтолерантності щодо різних питань більшою чи меншою мірою виражені й в Естонії.

На наявність низки проблем у площині етнічної толерантності естонців значною мірою впливає історичний чинник. Упродовж більшої частини останнього тисячоліття на території Естонії домінували чужинці: данці, німці, шведи, росіяни (царський і радянський періоди). Особливо травматичною була радянська окупація, результати якої відчутні й досі. Попри сильний зовнішній вплив Естонія зуміла зберегти культурну, мовну та ін. ідентичність, що є основою сучасної естонської національної ідентичності й дій щодо її утвердження.

Власне, це пояснює, чому Естонія (як і Латвія) вдалася до моделі етнонаціонального самозахисту, котра спрямована на забезпечення привілейованого становища титульного етносу через вибіркові

умови набуття громадянства, мовну, кадрову політику [1, с. 55]. Після проголошення незалежності (а особливо після проведення в 1993 р. *псевдореферендуму* та сепаратистської спроби відокремитися від Естонії трьох міст – *Нарви, Сілламяе й Кохтла-Ярве*¹) посилено політику щодо російськомовної меншини Естонії. Етнічні росіяни естонське громадянство не набули автоматично, а проходили процес натуралізації, який вимагав певного рівня знань (естонська мова, історія, культура, право тощо). Той, хто його не склав, отримував «сірий» паспорт негромадянина, що передбачало обмеження низки прав: виборчих, створення політичних партій та членства в них, права на працю в державних і муніципальних органах влади тощо. Державна політика в Естонії щодо російськомовної меншини в 1990-х рр. була жорсткою та послідовною. Критики такої політики вбачали в ній ознаки дискримінації й інтолерантності.

Курс на євроінтеграцію пом'якшив цей підхід, оскільки ЄС вимагав перегляду порядку набуття громадянства російськомовним населенням. Віднедавна (із 2015 р.) Естонія послабила мовні вимоги для осіб, старших 65 років. Із 2016 р. дозволено автоматичне надання естонського громадянства всім дітям, народженим в Естонії, незалежно від громадянства їхніх батьків [6, с. 9]. Відтак, якщо в 1992 р. 32 % жителів Естонії не мали громадянства, у 2014 – 6,5 %, то на початок 2020 р. – 5,3 %. Однак відзначимо, що від часу набуття Естонією членства в ЄС політика інтеграції насамперед російськомовного населення не завжди була результативною. Ідеться про те, що в частини власників «сірих» паспортів (переважно старші вікові групи) зникла мотивація вивчати естонську мову та глибоко інтегруватися в естонську спільноту, адже від 2004 р. вони користуються всіма правами громадян ЄС.

Що ж до молоді, то певний час у російськомовній молоді Естонії не було можливості конкурувати з естонцями під час вступу до закладів вищої освіти в Таллінні й Тарту через високі вимоги до знання естонської мови. Однак проблема посилення соціально-економічної маргіналізації була частково розв'язана державою завдяки створенню в Нарві для російськомовної молоді коледжу від Тартуського університету, де навчання відбувається естонською мовою, але вимоги до знання естонської мови нижчі. Також у 2015 р. для російськомовної аудиторії створено громадський телеканал ЕТВ+. Зауважимо, що Естонія не заборонила російські медіа, як, наприклад, Латвія.

Наш моніторинг порталів із надання адміністративних послуг та інших важливих онлайн-ресурсів Естонії засвідчив: населення Естонії, яке не володіє державною мовою, повною мірою отримує інформацію російською мовою; інтернет-сервіси є багатомовними. Наприклад, у ситуації з COVID-19 офіційна інформація надавалася рівноцінно естонською, англійською й російською мовами. Ідеться про відповідні сторінки на сайтах уряду, Департаменту охорони здоров'я, Міністерства закордонних справ, медіаканалів, гарячих ліній та ін. Естонська влада чітко спрямована на те, що важлива інформація має бути озвучена багатьма мовами.

У частині релігійної толерантності відзначимо, що на конституційному рівні в Естонії закріплено свободу віросповідання; законодавство криміналізує розпалювання релігійної ненависті, дискримінацію за релігійною ознакою. Загалом релігійна толерантність в Естонії висока, однак прояви релігійної нетерпимості трапляються [7]. Наприклад, у серпні 2018 р. неподалік Таллінна (село Калеві-Лійва) осквернено монумент жертвам Голокосту з нанесенням на нього свастики, нацистського привітання тощо [9]. У червні 2019 р. на понад столітньому єврейському кладовищі Рахумяе в Таллінні осквернено надгробки. Також занепокоєння єврейської громади викликали ініціативи 2019 р. Консервативної народної партії Естонії (ЕКРЕ) щодо повернення пам'ятника естонському солдату (пам'ятник солдатам Естонського легіону СС), який зображено в нацистській формі. Загалом, ця тема є дуже чутливою в Естонії, адже практично всі євреї Естонії до січня 1942 р. були вбиті, а Естонію нацисти оголосили першою в Європі «*Juden Frei*» («територією, звільненою від євреїв»). Згадані факти засвідчують потребу естонської влади звертати більшу увагу на проблему антисемітизму.

У багатьох країнах Європи серед гострих проблем у площині толерантності залишається питання дискримінації та соціальної ізоляції ромів. Щодо Естонії, то ромська громада тут нечисленна (0,1 % населення); при цьому естонські роми – це не кочівники, а осіле населення, яке переважно проживає в невеликих населених пунктах. Зазвичай естонським ромам доступне державне медичне страхування й освіта. Однак певні проблеми випливають із того, що рівень безробіття серед ромської громади –

¹ Північно-східний регіон Естонії довгий час був культурно й медійно ізольований від Естонії.

високий, а рівень освіти – низький. Найважчими є проблеми в площині повноцінної інтеграції ромів в естонське суспільство; щодо ромів зберігаються негативні стереотипи [15, с. 3].

Певним викликом для Естонії в частині толерантності нині є ісламофобія, хоча її прояви нечасті. Естонія має одну з найменших мусульманських громад у Європі: лише близько 1,5 тис. осіб сповідують іслам. Поодинокі випадки вербального чи фізичного насилля щодо естонських мусульман трапляються, однак їх скоюють не радикали, а найчастіше – особи в стані алкогольного сп'яніння [12, с. 286]. Найбільш серйозним інцидентом можна вважати акт вандалізму 2018 р.: на фасад будівлі Естонського ісламського центру нанесено надписи, які можна кваліфікувати як ісламофобні. В Естонії наразі дозволено носіння ісламського вбрання, але Міністерство юстиції Естонії ще у 2015 р. почало працювати над текстом законопроекту, який забороняє носити бурку або нікаб у громадських приміщеннях (державні установи, школи, лікарні тощо). Естонські мусульмани вважають можливе впровадження таких новацій дискримінаційними.

Особливо гострою в більшості регіонів планети залишається проблема толерантності щодо ЛГБТ-спільноти. Хоча Естонія вважається більш ліберальною щодо сексуальних меншин, ніж інші країни Балтії, дискримінації та упередження щодо цієї групи донедавна були широко виражені в естонському суспільстві. Водночас інститут держави перед вступом до ЄС у 2004 р. привів національне законодавство у відповідність із нормами ЄС у частині неприпустимості різних форм дискримінації за сексуальною орієнтацією; передусім це унормовано щодо працевлаштування, надання товарів і послуг. Одностатеві стосунки в Естонії декриміналізовані ще в 1992 р. Із червня 2002 р. трансгендерам в Естонії дозволено змінювати юридичну стать й ім'я. Із 2006 р. Кримінальний кодекс Естонської Республіки санкціонує публічне розпалювання ненависті на основі сексуальної орієнтації. Представники сексуальних меншин можуть служити у війську Естонії.

У 2014 р. в Естонії прийнято закон «Про спільне проживання (співжиття)», що уможливило легалізацію стосунків людьми, котрі живуть без реєстрації шлюбу, зокрема й одностатевими парами. Цей акт вступив у дію 2016 р. і є першим прикладом легалізації цивільного партнерства на пострадянському просторі. Ідеться про альтернативу традиційному шлюбу, яка уможливлена й для одностатевих пар. Відтоді в Естонії юридично оформлюються одностатеві союзи (реєструються нотаріально), а гомосексуальні пари зрівняні в правах із гетеросексуальними, котрі живуть у цивільному шлюбі. Підкреслимо, у випадку гомосексуальних пар ідеться не про шлюб, а саме про одностатеве цивільне партнерство. Ті нечисленні випадки укладення саме шлюбів одностатевими партнерами здійснюються лише на території дипломатичних установ тих іноземних держав (таких на початок 2020 р. нараховувалося 27), де такі шлюби легалізовані. Зокрема, у серпні 2015 р. на території британської дипломатичної установи, розміщеної в Таллінні, укладено перший одностатевий шлюб, однією зі сторін якого є громадянин Естонії.

Водночас тема одностатевих стосунків залишається контроверсійною в естонській спільноті. Це чітко проілюстровано результатами соціологічних досліджень. Зокрема, у 2012, 2014, 2017 та 2019 рр. на замовлення Естонського центру прав людини фінською компанією «Turu-Uuringute AS» проведено моніторингові соціологічні опитування [2] про ставлення естонців до сексуальних меншин. За результатами останнього опитування (2019 р.), 41 % опитаних одностатеві відносини вважає повністю чи радше прийнятними, тоді як 52 % – повністю чи радше неприйнятним (решта – не визначилися). Для порівняння: у 2014 – 34 % і 59 %, 2012 – 38 % та 57 % опитаних. Указані відсотки можна вважати задовільними або ж незадовільними лише співвідносно інших країн, адже, наприклад, у Фінляндії або ж Данії висока толерантність проявляється в реєстрації одностатевих шлюбів, а натомість у Литві й Латвії інтолерантність до сексуальних меншин виражена значно сильніше, ніж в Естонії.

Наведені вище цифри свідчать: толерантність до сексуальних меншин повільно, але зростає, однак у середовищі не всіх соціально-демографічних груп. Згадане вище опитування Естонського центру прав людини 2019 р. уперше продемонструвало переважання кількості лояльних до норм закону «Про спільне проживання (співжиття)» над кількістю противників: 49 % і 39 % відповідно (решта не визначилися). 59 % естонського населення та 29 % неестонського населення підтримують норми Закону «Про спільне проживання (співжиття)». Результати опитування свідчать: рівень толерантності в ставленні естонців до сексуальних меншин чітко узалежнена від віку, мови спілкування та рівня освіти. Найбільша підтримка такого закону – у віковій групі 20–29 років (68 % респондентів), що можна пояснити прогресивними особливостями політико-правової культури покоління, народженого вже в незалежній Естонії та соціалізованого значною мірою на ґрунті цінностей неоліберальної демократії.

За даними опитування Євробарометра з питань дискримінації 2019 р. [11], 41 % естонців не заперечують проти одностатевих шлюбів. Для порівняння: у Литві – 30 %, Латвії – 24 %, середній показник по ЄС – 69 %. Проблема толерантності до сексуальних меншин, передусім, увиразнена на робочих місцях: 52 % естонців не відчують жодного дискомфорту з колегами, які є геями, лесбійками або ж бісексуалами (у Литві та Латвії цей показник нижчий – 44 % в обох державах). У ставленні ж до трансгендерів «комфортність» нижча – 44 % в Естонії за середньої по ЄС 65 %. Лише 53 % естонців вважають, що представники сексуальних меншин повинні мати ті самі права, що й гетеросексуали; середній показник по ЄС – 76 %.

Попри те, що показники Естонії ще доволі відрізняються від середніх по ЄС, толерантність населення цієї країни до сексуальних меншин, безумовно, зростає. Прикладом цього є кейси Маршів гідності, які проводяться в Таллінні. Якщо у 2007 р. на учасників здійснено агресивний напад, то через десятиліття (акції відновлено 2017 р.) такі заходи мають противників, однак відбуваються мирно. Щорічно, починаючи від 2009 р.¹, почергово в Таллінні, Ризи та Вільнюсі проходить «Baltic Pride».

Підсумуємо: порівняно з іншими країнами Балтії, в Естонії значно нижчий рівень гомофобії, реалізується значно більше програм, спрямованих на запобігання їй. Однак у висловлюванні окремих політиків, представників влади, а також правих консерваторів, традиціоналістів усе ще помітна проблема нетолерантності щодо сексуальних меншин.

Відзначимо, що в Естонії відсутнє законодавче унормування проблеми поширення мови ненависті, хоча проблема існує. Наведемо кілька прикладів: 1) публічні висловлювання естонського депутата парламенту В. Васильєва (V. Vassiljev), який виправдовував насилля в школах, сім'ях щодо біженців тощо [14]; 2) Р. Сілламе (R. Sillamae) у соціальних мережах озвучував расистські коментарі й образи, підтримував кампанію, спрямовану проти біженців, пропагував ідею «білого верховенства в Естонії» («Siin Ei Ole Aafrika» – «Це не Африка»). Расистські тези в соціальних мережах, невжиття заходів у відповідь на гомо-, трансфобні висловлювання політиків, недостатня звітність про випадки расової, гомофобної та трансфобної, недостатній рівень підготовки поліції й суддів для належного реагування на мову ненависті, погана координація заходів для привернення увагу суспільства до проблеми мови ненависті та запобігання їй – такі зауваження озвучила [6] щодо Естонії Європейська комісія проти расизму та нетерпимості. Ця інституція ЄС рекомендувала криміналізувати дії, пов'язані з поширенням мови ненависті в Естонії, а власне мову ненависті визнати обтяжувальною обставиною під час визначення кваліфікації кримінальних злочинів. Водночас, на нашу думку, схарактеризувати Естонію як державу, де расизм набув масштабності, не виправдано, адже такі прояви більшою чи меншою мірою нині увиразнені в усіх державах ЄС. Натомість в Естонії вже багато років проводяться соціальні кампанії проти расизму, гомофобії тощо, що зміцнює толерантність естонців.

Актуальним для Естонії залишається питання подолання ксенофобії на робочих місцях. Неодноразово фіксувалися конфлікти в компаніях на ґрунті цінностей, пов'язаних з етнічним походженням працівників. Водночас починаючи від 2012 р., багато юридичних осіб в Естонії підписали Хартію різноманіття (Estonian Diversity Charter [10]), яка зобов'язує роботодавців поважати багатоманітність нинішнього соціуму, захищати персоналу від різних дискримінацій на робочих місцях.

Однією з причин збереження різних проявів інтолерантності є прихід до влади в багатьох державах ЄС радикальних, популістських політичних сил, активізація неліберального сегменту громадянського суспільства. Естонія не є винятком: праві популістські, євроскептичні партії останніми роками представлені в її парламенті. Наприклад, партія ЕКРЕ у 2015 р. вперше була представлена в Рійгікогу (8 % голосів виборців). На останніх парламентських виборах 2019 р. ЕКРЕ зайняла третє місце – 18 % виборців підтримали політичну силу, програма котрої побудована на популізмі й гаслі «Естонія – для естонців». Саме партія ЕКРЕ має найбільший приріст кількості виборців з усіх естонських партій: у 2015 р. – сім місць у парламенті, у 2019 – 19. Це попри те, що члени партії ЕКРЕ увиразнюють мізогіністичні, антисемітські, ксенофобні, гомофобні та расистські настрої [3]. Це тривожний маркер для характеристики ціннісного виміру естонського суспільства.

Представники ЕКРЕ ще до набуття представництва в Рійгікогу озвучували расистсько-забарвлені думки. Наприклад, у 2013 р. член правління ЕКРЕ М. Хельме (Martin Helme) висловився: «Якщо ти

¹ У 2020 р. фестиваль, який у порядку черги мав проходити в Таллінні, скасовано через COVID-19. В останньому в Естонії фестивалі взяло участь понад 1800 представників із країн Балтії.

чорний, повертайся назад!» [4]. Сьогодні позиція політика-депутата і його партії є навіть жорсткішою, бо вони виступають проти мігрантів загалом – незалежно від їхнього кольору шкіри та країни походження. Мабуть, електоральний успіх такої партії, як EKRE, пояснюється загостренням від 2015 р. міграційного питання в Європі й маніпулюванням настроями страху перед можливими проблемами маленької Естонії з огляду на необхідність виконувати міграційні квоти ЄС.

Гострою проблемою для багатьох країн ЄС є проблема інтолерантності щодо біженців. В Естонії вона теж увиразнена, однак меншою мірою. Причиною цього є те, що станом на 2018 р. Естонія прийняла лише кілька сотень біженців у рамках міграційного плану, погодженого країнами-членами ЄС у 2015 р. За результатами опитування, проведеного у 2016 р. естонським НУО «Інститут прав людини» [13], хоч іммігранти значною мірою задоволені життям у цій країні Балтії, але рівень толерантності до них жителів Естонії вважають недостатнім через фіксовані випадки зневаги, насилля щодо їхньої спільноти.

Очевидною є ситуація, що Естонія відкрита для мігрантів-підприємців, ініціаторів інноваційних стартапів, талановитих програмістів, але не біженців із Сирії та інших «гарячих» точок Близького Сходу й Африки. В Естонії нині є два центри для біженців і з кожним роком кількість осіб, які перебувають у них, скорочується. Зокрема, у січні 2020 р. в цих центрах проживало лише 48 осіб. Естонія озвучує готовність долучитися до розв'язання міграційної кризи, однак насамперед у частині надання технічної допомоги в межах програм ЄС щодо біженців. Таку контroversійну позицію держави озвучив міністр внутрішніх справ Естонії М. Хельме (Mart Helme) – представник популістської, євроскептичної партії ЕКРЕ. На думку М. Хельме, допоки ЕКРЕ входить до складу естонського уряду, країна не буде відкритою до іммігрантів [8].

Водночас Естонія робить певні кроки до подолання низки проблем у площині інтолерантності. Ідеться про створення системи збору даних, системи статистичних відомостей про випадки расистської й гомо- та трансфобної мови ненависті, які повідомлені правоохоронним органам, переслідуються судами. Запущені стратегії інтеграції уразливих груп (російськомовної меншини, осіб без громадянства, які претендують на естонське громадянство й ін.), щоб продемонструвати, що такі групи мають і можуть інтегруватися в естонське суспільство, а також є там бажаними [5]. Прикладом виконання Естонією рекомендацій Європейської комісії проти расизму та нетерпимості слугують інформаційні кампанії з формування позитивного ставлення до різних національностей, які населяють Естонію, наприклад телепрограма «Meie Eestid»¹ (виходила в ефір на провідному естонському телеканалі ETV у 2017 р.).

На наше переконання, нині коло проблем толерантності/інтолерантності має означуватися значно ширше за згадані найгостріші питання, які перебувають у соціально-політичній площині. Наприклад, доцільно розглядати й питання поваги до особливих потреб інших, наприклад, у харчуванні. Толерантність у таких питаннях є вкрай важливою для сфери обслуговування та туризму. Естонія надає таким питанням важливого значення. Естонія як країна, яка активно розвиває туризм, уважна до потреб тих, хто має харчові алергії, непереносимість глютену, лактози, не споживає м'яса чи інших продуктів.

3. ВИСНОВКИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ ПОДАЛЬШИХ ДОСЛІДЖЕНЬ

Ефективна протидія усеможливим проявам інтолерантності є запорукою як демократичного поступу Естонії, так і для подальшої конструктивної перспективи ЄС. Нині хоч на інституційному та ціннісному рівнях ЄС спрямований на утвердження цінності толерантності, однак у багатьох країнах-учасниках ЄС унаслідок загальнопланетарної тенденції наростання дефектів демократії інтолерантність загрозливо наростає.

Естонія нині не демонструє стрімкої наростальної динаміки інтолерантності, однак в окремих сферах життєдіяльності країни проблеми є очевидними. На законодавчому рівні створено передумови ефективної протидії інтолерантності, однак на практичному рівні вона проявляється в

¹ Див. архів за посиланням: <https://arhiiv.err.ee/seeria/meie-eestid/elu/31>

етнонаціональних питаннях, релігійній нетерпимості, збереженні негативних стереотипів щодо ромів, ісламофобії, ксенофобії, поширенні мови ненависті тощо.

Серед найгостріших – проблема толерантності до ЛГБТ-спільноти. На інституційному рівні прогрес очевидний: Естонія легалізувала для одностатевих пар цивільне партнерство. Однак толерантність естонців до сексуальних меншин зростає лише в середовищі певних соціально-демографічних груп, передусім естономовної молоді. Нині гомофобія в Естонії значно більш виражена, ніж у середньому по ЄС, однак значно нижча, ніж у сусідніх Латвії й Литві.

Причиною деструктивної інтолерантної динаміки, не в останню чергу, є електоральна підтримка естонцями радикальних, популістських партій (зокрема ЕКРЕ). Голосування значної кількості естонців за партії, які озвучують мізогіністичні, антисемітські, ксенофобні, гомофобні та расистські настрої, засвідчує ще недостатню зрілість ліберально-демократичної політико-правової культури естонців.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Вітман К. Мовна політика Естонії: джерела і наслідки застосування. *Політичний менеджмент*. 2006. № 4. С. 55–64.
2. *Avaliku arvamus uuring LGBT teemadel* (2019). URL: <https://humanrights.ee/app/uploads/2019/06/2019-LGBT-aruanne.pdf>
3. Bathke B. Estonia Battles Its Elected Racists. *Foreign Policy*. 18 July 2019.
4. Conservative Politician: If You're Black, Go Back (2013). URL: <https://news.err.ee/107416/conservative-politician-if-you-re-black-go-back>
5. *ECRI Conclusions on the Implementation of the Recommendations in respect of Estonia subject to Interim Follow-Up (2018)*. Strasbourg: ECRI Secretariat Directorate General II – Democracy Council of Europe.
6. ECRI Report on Estonia (fifth monitoring cycle) (2015). Strasbourg: ECRI Secretariat Directorate General II – Democracy Council of Europe.
7. Estonia 2018 International religious freedom report. Executive summary (2019). URL: <https://www.state.gov/wp-content/uploads/2019/05/ESTONIA-2018-INTERNATIONAL-RELIGIOUS-FREEDOM-REPORT.pdf>
8. Helme: Estonia will not accept even one asylum seeker (2019). URL: <https://news.err.ee/990044/helme-estonia-will-not-accept-even-one-asylum-seeker>
9. Holocaust memorials in Estonia torched, vandalized with swastika (2018). URL: <https://www.timesofisrael.com/holocaust-memorials-in-estonia-torched-vandalized-with-swastika/>
10. Mitmekesisuse kokkuleppe (2012). URL: <https://humanrights.ee/teemad/mitmekesisus-ja-kaasatus/charter/>
11. Special Eurobarometer 493. Report on Discrimination in the European Union (2019). URL: https://data.europa.eu/euodp/en/data/dataset/S2251_91_4_493_ENG
12. Stõun S. Islamophobia in Estonia: National Report. 2018. In E. Bayraklı, F. Hafez (Eds.), *European Islamophobia Report. 2018*. P. 283–294. Istanbul: SETA.
13. Survey of new immigrants to Estonia. Survey conducted among the Estonian population and immigrants (2016). URL: <https://www.humanrightsestonia.ee/uus-sisserandajate-uuring-2016/>
14. Velsker L. Riigikogu liige Viktor Vassiljev õigustas koolivägivalda ja rääkis pagulaste uputamisest. 2016. URL: <https://www.postimees.ee/3630461/riigikogu-liige-viktor-vassiljev-õigustas-koolivägivalda-ja-raakis-pagulaste-uputamisest>
15. Viies M. Estonia. Promoting Social Inclusion of Roma. A Study of National Policies. Tallinn: Tallinn University of Technology, 2011.
16. Võrdse kohtlemise seadus. 2008. URL: <https://www.riigiteataja.ee/akt/126042017009>

Матеріал надійшов до редакції 17.01.2020 р.

ESTONIA'S COMPLIANCE WITH THE PRINCIPLE OF TOLERANCE AS A PREREQUISITE FOR A UNITED EUROPE

Estonia's compliance with the EU's institutional and value levels is being studied in terms of strengthening the principle of tolerance. It is stated that a wide range of problems related to ethnic, racial, religious, political, sexual and other tolerance are characteristic to a greater or lesser extent in all EU countries, but successes in combating intolerance are different in the participating countries. It is emphasized that effective counteraction to all manifestations of intolerance is the key to both the democratic progress of Estonia and the further constructive perspective of the EU. It is emphasized that in Estonia today is not characterized by rapid increasing dynamics of

intolerance, but in some areas of life of the country the problems are obvious. At the legislative level, the preconditions for effective counteraction to intolerance have been created, but at the practical level, it continues to manifest itself in ethno-national issues, religious intolerance, the preservation of negative stereotypes against Roma, Islamophobia, xenophobia, hate speech and more. One of the most acute is the problem of tolerance to the LGBT community. It is stated that at the institutional level, Estonia is in a progressive position, since it has legalized civil partnership for same-sex couples. However, it is emphasized that the tolerance of Estonians to sexual minorities is increasing only among certain sociodemographic groups, most notably Estonian-speaking youth. Attention is drawn to the fact that currently homophobia in Estonia is much stronger than the EU average, but lower than in other Baltic States (Latvia, Lithuania). The article argues that destructive intolerant dynamics is not least the cause of electoral support by the Estonian radical, populist parties (in particular, the Conservative People's Party of Estonia). It has been concluded that the voting of many Estonians for parties voicing misogynistic, anti-Semitic, xenophobic, homophobic and racist attitudes attests to the lack of maturity of the Estonian liberal-democratic political and legal culture.

Key words: EU, Estonia, tolerance, intolerance.

REFERENCES

1. Vitman, K. (2006). Movna polityka Estonii: dzherela i naslidky zastosuvannia. *Politychnyi menedzhment*, 4, 55–64 (in Ukrainian).
2. *Avaliku arvamus uuring LGBT teemadel* (2019). <https://humanrights.ee/app/uploads/2019/06/2019-LGBT-aruanne.pdf> (in Estonian).
3. Bathke, B. (18 July 2019). Estonia Battles Its Elected Racists. *Foreign Policy* (in English).
4. *Conservative Politician: If You're Black, Go Back* (2013). URL: <https://news.err.ee/107416/conservative-politician-if-you-re-black-go-back> (in English).
5. *ECRI Conclusions on the Implementation of the Recommendations in respect of Estonia subject to Interim Follow-Up (2018)*. Strasbourg: ECRI Secretariat Directorate General II – Democracy Council of Europe (in English).
6. *ECRI Report on Estonia (fifth monitoring cycle)* (2015). Strasbourg: ECRI Secretariat Directorate General II - Democracy Council of Europe (in English).
7. *Estonia 2018 International religious freedom report. Executive summary* (2019). URL: <https://www.state.gov/wp-content/uploads/2019/05/ESTONIA-2018-INTERNATIONAL-RELIGIOUS-FREEDOM-REPORT.pdf> (in English).
8. *Helme: Estonia will not accept even one asylum seeker* (2019). URL: <https://news.err.ee/990044/helme-estonia-will-not-accept-even-one-asylum-seeker> (in English).
9. *Holocaust memorials in Estonia torched, vandalized with swastika* (2018). URL: <https://www.timesofisrael.com/holocaust-memorials-in-estonia-torched-vandalized-with-swastika/>
10. *Mitmekesisuse kokkuleppe* (2012). URL: <https://humanrights.ee/teemad/mitmekesisus-ja-kaasatus/charter/> (in Estonian).
11. *Special Eurobarometer 493. Report on Discrimination in the European Union* (2019). URL: https://data.europa.eu/euodp/en/data/dataset/S2251_91_4_493_ENG (in English).
12. Stöun, S. (2018). Islamophobia in Estonia: National Report 2018. In E. Bayraklı, F. Hafez (Eds.), *European Islamophobia Report 2018* (283–294). Istanbul: SETA (in English).
13. *Survey of new immigrants to Estonia. Survey conducted among the Estonian population and immigrants* (2016). URL: <https://www.humanrightsestonia.ee/uus-sisserandajate-uuring-2016/>(in English).
14. Velsker, L. (2016). *Riigikogu liige Viktor Vassiljev õigustas koolivägivalda ja rääkis pagulaste uputamisest*. URL: <https://www.postimees.ee/3630461/riigikogu-liige-viktor-vassiljev-õigustas-koolivägivalda-ja-raakis-pagulaste-uputamisest> (in Estonian).
15. Viies, M. (2011). *Estonia. Promoting Social Inclusion of Roma. A Study of National Policies*. Tallinn: Tallinn University of Technology (in English).
16. *Võrdse kohtlemise seadus* (2008). URL: <https://www.riigiteataja.ee/akt/126042017009> (in Estonian).

УДК 329(430)

Новак Олександр,

Аспірант кафедри міжнародних відносин і регіональних студій
факультету міжнародних відносин Східноєвропейського національного університету
імені Лесі Українки, м. Луцьк, Україна
novakoleksandr93@gmail.com

ЗОВНІШНЬПОЛІТИЧНІ ПОЗИЦІЇ ПАРТІЇ ЗЕЛЕНИХ НІМЕЧЧИНИ

Політична партія Німеччини «Союз-90/Зелені» (частіше вживана назва – Партія зелених) заснована в 1993 році на об'єднанні з'їзді східнонімецького «Союзу-90» і федеральної Партії зелених. Відповідно до своєї ідеології партія має яскраво виражений екологічний характер. Важлива складова частина її програми – поєднання ринкової економіки з необхідністю збереження природи й навколишнього середовища під державним контролем. Німецькі «зелені» досягли відмови від атомної енергії, виступають за освоєння та використання поновлюваних джерел енергії. Хоча не всі цілі Партії зелених є досяжними, їхні концепції в галузі екології не лише дали змогу серйозно поліпшити ситуацію в цій галузі на території Німеччини, але й змусили всі основні політичні партії ФРН внести відповідні положення у свої програми. У зовнішньополітичному вимірі основна ідея партії ґрунтується на пацифізмі та мирі, тобто відмови від будь-яких військових методів вирішення конфліктів. Проте партія змінила свою думку з цього питання значною мірою під впливом Йошки Фішера, який був міністром закордонних справ Німеччини й ініціював участь держави у військовій операції НАТО в Югославії. Протягом тривалого часу «зелені» послідовно підтримували Туреччину в її євроінтеграційних прагненнях. Однак, зважаючи на проведення більш агресивної політики Туреччини стосовно Сирії, партія почала виступати проти режиму Реджепа Ердогана. Опитування різних соціологічних інститутів, зроблених у першій половині 2020 р., різняться, але практично всі вони вказують на те, що є зараз у «зелених» електоральної бази вистачило б для того, щоб увійти в уряд на правах молодшого партнера консерваторів, замінивши в цій ролі соціал-демократів. З огляду на зростання популярності Партії зелених, постає необхідність детального вивчення її зовнішньополітичних орієнтирів, які, ураховуючи статус Німеччини в Європейському Союзі, потенційно матимуть вплив не лише на німецьку, а й на загальноєвропейську політику.

Ключові слова: Німеччина; зовнішня політика; Партія зелених; «зелені»; ідеологія.

1. ВСТУП

Як і збереження навколишнього середовища, проблема миру після Другої світової війни стала особливою догмою громадської мобілізації в Німеччині, особливо в лівих і прогресивних колах. Починаючи з протестів проти озброєння бундесверу, створеного 1955 р., вступу Західної Німеччини в НАТО, протидії розміщенню ядерної зброї на німецькій землі в 1950-х рр., потужних масових виступів проти в'єтнамської війни, вимог відмови від застосування військової сили, особливо німецької, поступово виник запит на створення політичної сили, яка відстоюватиме подібні ідеї. Отже, у 1979 р. у ФРН створено Партію зелених, яка в 1993 р. об'єдналась із «Союзом 90» – об'єднанням трьох некомуністичних політичних груп Східної Німеччини. Із тих пір німецькі «зелені» представлені в парламенті політичною партією «Союз 90 / Зелені», хоча в політичному дискурсі її спрощено називають Партією зелених.

Виходячи з програмних документів партії, із моменту її реорганізації вона незмінно була поборником миру, а одним із чотирьох стовпів діяльності «зелених» визначено «мир і пацифізм». Проте пацифістська орієнтація Партії зелених дещо ослабла, особливо після першої каденції у федеральному уряді (1998–2001 рр.), однак перевага, що надається невійськовим методам вирішення конфліктів, і відмова від військової сили залишаються її найважливішими догмами в зовнішній політиці.

Мета статті – дослідження зовнішньополітичних орієнтирів політичної партії «Союз 90/Зелені» з погляду ідеології «зелених» та розгляд програмних засад партії стосовно ключових аспектів міжнародної політики Німеччини.

Методика дослідження. Основним методом, який використано в ході цього дослідження, є контент-аналіз, адже для досягнення мети статті потрібно проаналізувати партійні програми, а також публікації в ЗМІ, що стосуються тематики дослідження.

2. РЕЗУЛЬТАТИ ДОСЛІДЖЕННЯ

Політична ідеологія «зелених» ґрунтується на тому, що будь-яке застосування сили має бути крайнім засобом і може – у суворо визначених рамках – можливо лише задля запобігання геноциду або гуманітарної катастрофи. Із середини 1990-х рр. позиція німецьких «зелених» щодо застосування військової сили зазнала деяких змін після різанини в Сребрениці в 1995 р., жертвами якої стали понад 8 тис. мусульман, що вважається наймасовішим злочином у Європі після Другої світової війни. Наперекір пункту партійної програми, у якому йдеться про пацифізм, половина «зелених» депутатів Бундестагу проголосувала за те, щоб Німеччина направила сили швидкого реагування в Боснію. Отже, Партія зелених визнала, що в неї немає відповіді на питання про те, як зупинити сербів і захистити цивільне населення. Дещо пізніше лідер партії Йошка Фішер, який у 1998–2005 рр. займав пост міністра закордонних справ ФРН, стверджував, що за певних, можливо, навіть унікальних історичних обставин, у ситуації, яку можна порівняти з геноцидом, яка, на його думку, склалася в Боснії, потрібно на час відмовитися від священної миролюбності в ім'я порятунку більшого – життів тисяч ні в чому не винних людей, а якщо потрібно, то й здійснити військову інтервенцію [1].

Військова операція НАТО в Югославії у зв'язку з конфліктом у Косово, що почалася навесні 1999 р., стала для пацифістських принципів «зелених» ще одним випробуванням на міцність. Партія на той час входила до урядової коаліції, а Йошка Фішер був не лише міністром закордонних справ Німеччини, а й віце-канцлером. Червоно-зелений уряд, очолюваний соціал-демократами й зеленими (по одному представнику), у 1999 р. прийняв несподіване рішення: ФРН як член НАТО вступає в повітряну війну проти Югославії. Уперше після Другої світової війни німецькі збройні сили брали активну участь у військових діях. Звичайно, німецькі війська й раніше були задіяні у військових операціях за межами Німеччини, але це були операції з порятунку людей, постачання продовольства, допомоги під час катастроф і стихійних лих. Жодна з них не припускала застосування зброї. Хоча федеральний уряд неодноразово відправляв німецький військовий контингент за кордон, ці рішення ніколи не давалися легко, їх прийняття завжди супроводжувалися різкими розбіжностями.

Якщо суворе дотримання пацифістських ідеалів більше не є безумовною частиною ідеології та іміджу «зелених», то лише тому, що це вступило в конфлікт із правами людини, відстоювати, які «зелені» також вважають своїм обов'язком. Ми стверджуємо, що «Союз 90/Зелені» і в майбутньому має намір боротися за припинення превентивних воєн, військових вторгнень і воєн, продиктованих відстоюванням національних інтересів, керуючись переконанням, що такі війни неефективні як політична стратегія та йдуть урозріз із гуманістичним мисленням.

Як свідчить практика, «зелені» можуть змиритись із застосуванням військової сили в гуманітарних цілях або навіть вітати такі дії, але вони категорично не сприймають збройні конфлікти, породжені, на їхню думку, волонтаризмом та опортунізмом. Саме тому вони висловили глибокі сумніви з приводу участі Німеччини у військовій операції в Афганістані у 2001 р., беззастережно відмовилися від участі Німеччини в іракській війні у 2003 р., були проти військової кампанії НАТО в Лівії у 2011 р. Однак бундесвер бере участь у військових операціях за кордоном у всьому світі, передусім в Афганістані, хоча військова присутність Німеччини в інших країнах, безсумнівно, менша, ніж в американських, британських й інших військ НАТО (наприклад в операції в Афганістані станом на 2014 р. брали участь 2695 німецьких військовослужбовців, 5200 – британських, 32800 – американських).

Традиційно важливим для німецьких партій у їхніх програмах є трек стосовно відносин із Туреччиною. У передвиборчій програмі Партії зелених на виборах до Бундестагу 2013 р. йшлося про те, що через 50 років після підписання Угоди про асоціацію з Європейським Союзом процес євроінтеграції Туреччини потребує нового підйому [1]. Згідно з цим документом, це питання перебувало серед пріоритетних, процес повинен бути орієнтований на результат, а переговори самі по собі могли сприяти реформам у сфері прав людини й свободи преси. Оскільки «зелені» виступають проти кореляції між членством у ЄС і релігійною ідентичністю, то, згідно з партійною концепцією 2013 р., Туреччина повинна стати членом Євросоюзу після виконання всіх необхідних критеріїв.

Однак у наступні роки ситуація кардинально змінилась у зв'язку із загостренням ситуації між Туреччиною й Сирією. Турецький уряд із 2014 р. активно використовує артилерію для нанесення ударів у відповідь проти сирійських військ, які обстрілюють прикордонні райони Туреччини. Партія

зелених почала засуджувати такі дії, а Президент Туреччини Реджеп Тайїп Ердоган, зі свого боку, у 2017 р., напередодні виборів до Бундестагу, закликав німецьких виборців турецького походження не голосувати за кандидатів від партій ХДС/ХСС, СДПН і «Союз–90/Зелені», оголосивши їх ворогами Туреччини [2]. У листопаді 2019 р. Партія зелених на своєму з'їзді більшістю голосів підтримала пропозицію про бойкот Туреччини й закликала ввести фінансові санкції щодо Реджепа Ердогана, Кабінету міністрів та армії Туреччини. Члени Партії зелених також зажадали повного припинення експорту зброї до Туреччини й скасування домовленостей між ЄС і Туреччиною [3]. Це рішення стало відповіддю на початок турецької військової операції в Сирії «Джерело миру», спрямованої, передусім, проти курдських збройних формувань. Цікавим на цьому тлі фактом виглядає обрання в листопаді 2019 р. мером Ганновера представника Партії зелених Белита Оная, який народився в родині турецьких мігрантів, які переїхали зі Стамбула в 1970-х рр.

Напередодні виборів у 2017 р. в програмах німецьких партій почала приділятися увага відносинам із Росією. «Зелені» вважають, що на Росію покладено значну частку відповідальності за виникнення вогнищ конфліктів у світі. У партійній програмі 2017 р. підкреслено, що Росія під керівництвом Володимира Путіна, порушуючи міжнародне право, анексувала Крим, реалізувала військові дії на Сході України, пішла на жорстоке військове втручання на стороні Башара Асада в Сирії й тим самим призвела до значного зростання міжнародної напруженості. Зовнішню політику Кремля «зелені» називають агресивною та великодержавною, вони серйозно ставляться до нових страхів східноєвропейських країн за свою безпеку, закликають урахувати їхні інтереси, наприклад під час обговорення проекту «Північний потік–2». «Союз–90/Зелені» зазначає, що врегулювання конфлікту на Сході України може бути лише політичним і дипломатичним. При цьому цілеспрямовані санкції проти відповідальних осіб, публічні або приватні інститути вони вважають дієвим засобом зовнішньої політики та виступають за їх збереження щодо Росії [4]. Потрібно зазначити, що стосовно санкцій проти Росії Партія зелених, будучи найбільш орієнтованою на правозахисну тематику політичною силою в Німеччині, критикує Росію у зв'язку з подіями в Україні більше, ніж будь-яка інша політична партія у ФРН.

Німецькі «зелені» та пов'язаний із партією Фонд імені Гайнріха Бйолля займають усе більш відкрито проукраїнську позицію, особливо після подій Євромайдану. Вони частково прирівнюють емансипаційний імпульс Революції гідності до протестів західнонімецьких студентів у 1968 р., що породили рух «зелених», а також до антикомуністичного повстання в НДР у 1989 р. [5].

Група молодих проукраїнських політиків й активістів продовжує лінію, раніше визначену німецькими депутатами Європарламенту у 2014–2019 рр. від Партії зелених Ребеккою Хармс, Ральфом Фюксе, Марілуїзою Бек. У Бундестазі, зокрема, Овід Нуріпур і Мануел Зарацін приділяють особливу увагу Україні. У Європарламенті обрані у 2019 р. німецькі депутати від Партії зелених Віола фон Крамон (колишня депутатка Бундестагу) і Сергій Лагодінській (раніше – співробітник Фонду Бйолля) безпосередньо займаються українськими питаннями.

Для партії «Союз 90/Зелені» євроінтеграція є одним із найважливіших пріоритетів усієї політичної діяльності. Згідно з їхньою партійною програмою, ключові європейські проблеми не можуть бути вирішені в рамках національних держав та урядів. «Зелені» також вважають, що процес розширення ЄС остаточно не завершений. У цьому контексті важливо зазначити, що найбільших успіхів на виборах до Європарламенту у 2019 р. «зелені» досягли саме в Німеччині – вони удвічі покращили результати, порівняно з виборчою кампанією 2014 р., отримавши підтримку 20,5 % німців, що може свідчити про підтримку партії з боку єврооптимістів.

3. ВИСНОВКИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ ПОДАЛЬШИХ ДОСЛІДЖЕНЬ

Основою зовнішньополітичної програми Партії зелених із моменту її заснування був пацифізм, що повністю відповідає ідеології «зелених». Члени партії брали участь у великій кількості протестних демонстрацій, спрямованих проти розміщення на території Німеччини ядерної зброї США, а в 1980-х рр. «зелені» скептично ставилися до членства Німеччини в НАТО. Проте з кінця 1990-х рр. «зелені» беруть активну участь у захисті миру, у тому числі засуджуючи дії Туреччини в Сирії та агресивну політику Росії щодо України.

Партія «Союз 90/Зелені» станом на середину 2020 р. займає третє місце за рівнем підтримки серед електорату ФРН. Зростання популярності «зелених» у німецькому суспільстві ми вбачаємо позитивним сигналом для Києва, адже ця політична сила є прибічником територіальної цілісності України, виступає за продовження санкцій проти Російської Федерації, а також підтримує політику розширення ЄС. Можливе глибоке реструктурування складу Бундестагу після виборів у 2021 р. та подальше формування нового уряду, до якого можуть увійти «зелені», вимагає розробки нових підходів до розвитку відносин із Німеччиною з боку України, у тому числі враховуючи ідеологічні особливості партії «Союз 90/Зелені».

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Марковиц А., Клэвер Дж. Тридцать лет в Бундестаге/Фонд им. Генриха Бёлля, 2016. URL: https://ru.boell.org/sites/default/files/30let_v_bundestage_web.pdf
2. Ромашенко С. Эрдоган призвал турок в ФРГ не голосовать за ХДС и СДПГ. *Deutsche Welle*. 18 августа 2017 г. URL: <https://www.dw.com/ru/эрдоган-призвал-турок-в-фрг-не-голосовать-за-хдс-и-сдпг/a-40150358>
3. Партия зелёных в Германии предложила бойкотировать Турцию. *ParsToday*. 18 ноября 2019 г. URL: <https://parstoday.com/ru/news/world-i107216>
4. Жолквер Н. Что пишут партии ФРГ о России в своих предвыборных программах? *Deutsche Welle*. 15 сентября 2017 г. URL: <https://www.dw.com/ru/что-пишут-партии-фрг-о-россии-в-своих-предвыборных-программах/a-40506937>
5. Умланд А. Может ли Германия стать главным союзником Украины. *Апостроф*. 12 августа 2019 г. URL: <https://apostrophe.ua/article/politics/foreign-policy/2019-08-12/mojet-li-germaniya-stat-glavnyim-soyuznikom-ukrainyi/27274>

Матеріал надійшов до редакції 06.11.2019 р.

FOREIGN POLITICAL POSITIONS OF THE GREEN PARTY OF GERMANY

The German political party «Bündnis 90/Die Grünen» or simply Green Party was founded in 1993 at the unifying congress of the East German «Bündnis 90» and the Federal Green Party. According to its ideology, the party has a clearly defined environmental character. An important component of its program is the combination of a market economy with the need to preserve nature and the environment under the state control. The German Greens have renounced nuclear energy, advocate the development and use of renewable energy sources. Although not all the goals of the Green Party are achievable, their concepts in the field of ecology have not only significantly improved the situation in this area in Germany, but also forced all major political parties in Germany to make appropriate provisions in their programs. In the foreign policy dimension, the main idea of the party is based on pacifism and peace, i.e. the rejection of any military methods of conflict resolution. However, the party changed its mind on the issue largely under the influence of Joschka Fischer, who was the foreign minister of Germany and initiated the country's participation in NATO's military operation in Yugoslavia. For a long time, the Greens have consistently supported Turkey in its European integration aspirations. However, given more aggressive Turkish policy towards Syria, the party has begun to oppose Recep Tayyip Erdogan's regime. Surveys of different sociological institutions conducted in the first half of 2020 differ, but almost all of them indicate that now the «green» electoral base would be enough to enter the government as a junior partner of the conservatives, replacing in this role social democrats. Given the growing popularity of the Green Party, there is a need for a detailed study of its foreign policy guidelines, which, considering status of Germany in the European Union, will potentially have an impact not only on German but also on European policy.

Key words: Germany, foreign policy, Green Party, «Greens», ideology.

REFERENCES

1. Markovits, A., Klaver, J. (2016). Thirty Years in the Bundestag/Heinrich Böll Stiftung. URL: https://ru.boell.org/sites/default/files/30let_v_bundestage_web.pdf (in Russian).
2. Romashenko, S. (2017). Erdogan Urged Turks in Germany not to Vote for CDU and SPD. *Deutsche Welle*. 18 August. URL: <https://www.dw.com/ru/эрдоган-призвал-турок-в-фрг-не-голосовать-за-хдс-и-сдпг/a-40150358> (in Russian).
3. Green Party in Germany Proposes to Boycott Turkey (2019). *ParsToday*. 18 November. URL: <https://parstoday.com/ru/news/world-i107216> (in Russian).

- Zholkver, N. (2017). What do the German Parties Write About Russia in Their Election Programs? *Deutsche Welle*. 15 September. URL: <https://www.dw.com/ru/что-пишут-партии-фрг-о-россии-в-своих-предвыборных-программах/a-40506937> (in Russian).
- Umland, A. (2019). Can Germany Become the Main Ally of Ukraine. *Apostrof*. 12 August. URL: <https://apostrophe.ua/article/politics/foreign-policy/2019-08-12/mojet-li-germaniya-stat-glavnyim-soyuznikom-ukrainyi/27274> (in Russian).

УДК 35.08(477)

Малиновський Валентин,

доктор політичних наук, професор,
професор кафедри соціального забезпечення та гуманітарних наук,
Луцький національний технічний університет
valentyn.volyn@gmail.com
ORCID ID: 0000-0003-2017-553X

КОНЦЕПТУАЛІЗАЦІЯ ПОНЯТТЯ «ПУБЛІЧНА СЛУЖБА»

У статті досліджено поняття «публічна служба» – одну з ключових категорій наукової галузі «публічне управління та адміністрування». Зауважено, що, на відміну від західної традиції публічної адміністрації, у якій цей термін має доволі тривалу історію, у вітчизняній науці й практиці публічного управління він є порівняно новим. Зокрема, у національній нормативно-правовій сфері поняття «публічна служба» вперше з'явилося у 1998 р., а в законодавчій – у 2005 р. При цьому лише останніми роками цей термін займає належне місце як у теорії та практиці публічного управління й адміністрування, так і у сфері нормативно-правового регулювання.

Проаналізовано законодавчі та наукові підходи щодо концептуалізації цієї системної категорії, зокрема широкі й вузьке трактування, а також комплексний підхід до її розуміння, що дало можливість на основі критичного їх аналізу зробити висновок щодо незавершеності зазначеного процесу. Зважаючи на такий стан наукової розробки досліджуваної категорії, а також аналіз законодавчих і наукових напрацювань із зазначеної тематики, сформульовано оригінальне визначення терміна «публічна служба» як комплексного поняття, своєрідної теоретичної конструкції, що об'єднує всі види служб, котрі реалізують публічні функції й надають публічні послуги фізичним і юридичним особам. Також запропоновано основні характеристики вітчизняного інституту публічної служби в Україні.

Зважаючи на стан наукової розробки зазначеної наукової категорії, важливим завданням, що постало перед вітчизняною управлінською наукою, називаємо визначення всіх видів служб, котрі охоплюються поняттям «публічна служба», їх теоретичне обґрунтування й систематизація з урахуванням вітчизняної специфіки публічного управління та процесів реформування публічної адміністрації й територіальної організації влади.

Ключові слова: публічна служба, державна служба, муніципальна служба, публічний службовець, інститут публічної служби.

1. ВСТУП

Постановка проблеми. Сучасні процеси становлення демократичної, правової, соціальної держави, розвиток громадянського суспільства, інтеграція України до європейського співтовариства неможливі без функціонування ефективного інституту публічної служби – ключового механізму держави. Однак вітчизняні наукові розробки з цієї тематики лише починають з'являтися, що пояснюється домінуванням до останнього часу інституту державної служби, котрий охоплював інші види публічної служби в межах освітнього напрямку «Державна служба».

Однак кардинальні зміни, пов'язані зі зміною назви галузі знань і найменування спеціальності – «Публічне управління та адміністрування», прийняття нового Закону України «Про державну службу», а також процеси децентралізації влади, що суттєво змінили співвідношення державної й муніципальної служби, потребують відповідної ґрунтовної наукової корекції. У зв'язку з цим управлінська наука

повинна давати адекватні та своєчасні відповіді на зазначені виклики. Зокрема, потребує ґрунтовного наукового осмислення категорія системного характеру «публічна служба», котра все ще перебуває в стані наукової дискусії. З іншого боку, підготовка фахівців спеціальності «Публічне управління та адміністрування» також неможлива без відповідного науково-методичного забезпечення, яке б відображало зазначені вище тренди.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання публічної служби є порівняно новим для вітчизняної управлінської науки. До публікацій з цієї тематики потрібно віднести праці [2; 3; 4; 5; 7; 8; 9; 14; 15; 16; 17]. Однак аналіз наукової розробки зазначеної проблематики показує, що не існує єдиного підходу до розуміння комплексного поняття «публічна служба». Незавершеність концептуалізації окресленої тематики створює необхідні передумови для її ґрунтовного й всебічного дослідження. Зокрема, залишається невирішеним питання розкриття змісту зазначеного поняття, що створює серйозну проблему з наукового та законодавчого забезпечення адміністративного реформування в Україні.

Мета статті. Зважаючи на сказане вище, метою цієї статті є критичний аналіз наукових підходів щодо концептуалізації поняття «публічна служба» й на основі цього формулювання авторського підходу до осмислення цієї ключової категорії наукової галузі «публічне управління та адміністрування», а також обґрунтування її основних характеристик.

Методика дослідження. Досягнення мети дослідження стало можливим завдяки використанню комплексу взаємопов'язаних і взаємодоповнювальних сучасних методів і підходів. Зокрема, у статті застосовано такі методи: загальнонауковий (аналіз, синтез), компаративний (аналіз наукових підходів), системний (конкретизація та вдосконалення понятійно-термінологічного апарату).

2. РЕЗУЛЬТАТИ ДОСЛІДЖЕННЯ

До останнього часу в управлінській теорії й практиці домінував універсальний концепт «державна служба», котрий об'єднував усі види служби в публічному секторі. Хоча в нормативно-правовій сфері поняття «публічна служба» вперше з'явилося у Концепції адміністративної реформи в Україні від 1998 р. [12], однак минуло ще багато років, доки цей термін увійшов у вітчизняну законодавчу практику. Зважаючи на існування в демократичному суспільстві інших видів публічної служби, передусім муніципальної, цей підхід був помилковим і таким, що не відповідав сутності сучасної сервісної держави.

Державна служба, хоча і є основним механізмом функціонування державних органів, однак не відображає багатогранності діяльності посадових осіб у державних органах, органах влади Автономної Республіки Крим та органах місцевого самоврядування. Зокрема, у системі органів виконавчої влади визначено політичні посади (Прем'єр-міністр України, Перший віце-прем'єр-міністр України, віце-прем'єр-міністр України, міністр, перший заступник міністра, заступник міністра), котрі є принципово відмінними від посад державної служби з огляду на порядок призначення й звільнення, характер повноважень та відповідальності осіб, які обіймають такі посади. У системі державних органів функціонує низка посад, на які Закон України «Про державну службу» не поширюється (наприклад Глава Адміністрації Президента України і його заступники; Секретар Ради національної безпеки і оборони України та його заступники; Уповноважений Верховної Ради України з прав людини та його представник; Постійний Представник Президента України в Автономній Республіці Крим і його заступники; голова місцевої державної адміністрації та його заступники). Діяльність посадових осіб державних колегіальних органів, професійна діяльність суддів, прокурорів, дипломатична, митна, податкова, військова, правоохоронна служби регулюється спеціалізованими законами (Митний кодекс України, Податковий кодекс України, Кодекс цивільного захисту України, законами «Про дипломатичну службу», «Про судоустрій та статус суддів», «Про прокуратуру», «Про Фонд державного майна України», «Про Антимонопольний комітет», «Про Центральну виборчу комісію», «Про Національну комісію, що здійснює регулювання у сферах енергетики та комунальних послуг» тощо).

Усе це свідчить про неоднорідність самого інституту державної служби, підтвердження чого – підхід, запроваджений у Концепції розвитку законодавства про державну службу від 5 січня 2005 р. У ній передбачено виокремлення загальної державної служби, котра регулюється загальним

законодавством про державну службу, та *спеціалізованої* державної служби, що регулюється спеціальним законодавством, яке розробляється на основі загального законодавства про державну службу й передбачає спеціальні умови проходження державної служби у відповідних державних органах [6].

Служба в органах місцевого самоврядування (муніципальна служба) є окремим видом публічної служби, що з 2001 р. регулюється Законом України «Про службу в органах місцевого самоврядування» [13].

Зважаючи на особливості звільнення та призначення на посади, специфіку проходження служби, суттєво відрізняється від державної служби патронатна служба. Однак лише Законом України «Про державну службу» 2015 р. посади патронатної служби виведено з державної служби [11].

Отже, у системі публічної служби виокремлено цілі групи посад, які неможливо об'єднати в понятті «державна служба», що об'єктивно потребувало введення у вітчизняний законодавчий обіг універсального терміна, який би об'єднав зазначені види служб. Саме таким є термін «публічна служба», котрий в адміністративних системах західних країн має тривалу історію. В Україні він уперше з'явився в Кодексі адміністративного судочинства України 2005 р. В останній редакції цього Кодексу воно є таким: «*Публічна служба – діяльність на державних політичних посадах, у державних колегіальних органах, професійна діяльність суддів, прокурорів, військова служба, альтернативна (невійськова) служба, інша державна служба, патронатна служба в державних органах, служба в органах влади Автономної Республіки Крим, органах місцевого самоврядування*» [10].

Однак потрібно погодитися з думкою науковців про те, що наведене формулювання навряд чи можна вважати визначенням поняття «публічна служба», оскільки воно тільки передбачає перелік тих видів служби, які належать до публічної служби, а не її завдання та основні риси, як це повинно бути [2, с. 147; 7, с. 120].

Зважаючи на свою новизну, у вітчизняній науці існують різні підходи щодо розуміння цього поняття. Зокрема, Н. Янюк зазначає, що не існує універсальної моделі, яку можна було б використати під час формування національного інституту публічної служби. Проте врахування досвіду зарубіжних країн, передовсім членів Європейського Союзу, дасть змогу визначити основні засади публічної служби в Україні й сприятиме створенню відповідної законодавчої бази [17, с. 162]. У цих країнах правилом визначення службовця публічним є, по-перше, публічно-правовий зв'язок такого з державою, що виникає на підставі відмінного від приватно-правового трудового договору юридичного факту адміністративного за правовою природою акта [16, с. 270].

О. Петришин є прихильником *широкого трактування* публічної служби й розуміє її як державну, муніципальну службу та службу в недержавних організаціях (громадських організаціях, політичних партіях і навіть приватних підприємствах) [9].

На наше переконання, зазначене розуміння публічної служби є занадто широким і таким, що нівелює межу між приватним та публічним сектором, відносячи до останнього працівників недержавного сектору, які не реалізують функцій держави чи місцевого самоврядування й не перебувають із державою в публічно-правових відносинах.

Інший *вузкий підхід* під цим поняттям визначає службу в органах місцевого самоврядування та лише в апаратах органів усіх гілок влади, що охоплюється поняттям державної служби без судової й законодавчої діяльності [16, с. 272]. Публічна служба розуміється ними як професійна, політично нейтральна діяльність осіб, на адміністративних посадах в органах виконавчої влади та органах місцевого самоврядування. До публічної служби вони також відносять професійну, неполітичну діяльність в апаратах інших органів державної влади: глави держави, парламенту, судів тощо [14, с. 28]. О. Лазор та І. Шелепницька визначають публічну службу як професійну діяльність публічних службовців органів й установ, підпорядкованих політичній владі, які забезпечують виконання чинного законодавства та нормативно-правових актів [7, с. 121]. На нашу думку, цей підхід обмежує коло посад, які належать до публічної служби, передусім політичних, а також діяльність суддів і прокурорів.

Найбільш логічним, на нашу думку, є *третій підхід*, котрий відносить до публічної служби всі види служби в державних органах та органах місцевого самоврядування, а також інших органах, що реалізують функції держави або місцевого самоврядування. У цьому зв'язку заслуговує на увагу слушне зауваження В. Авер'янова та О. Андрійко про те, що публічно-правовий статус мають не всі

працівники органів виконавчої влади й виконавчих органів місцевого самоврядування. Тому поняття публічної служби можна обмежити службою лише тих працівників, котрі безпосередньо виконують повноваження публічної адміністрації [1, с. 53–54].

Слово «публічна», крім поєднання державного та самоврядного елементів, підкреслює також, чий інтерес повинні захищати службовці – усього суспільства (громади), а не приватний чи корпоративний. Отже, публічна служба є особливим видом діяльності осіб, які працюють в органах публічної адміністрації (іноді – також в інших публічних інституціях), і основним завданням яких є забезпечення реалізації публічних інтересів [14, с. 18].

У літературі виокремлюють такі *ознаки* публічної служби:

1) виникнення правовідносин на підставі фактичного складу, обов'язковим елементом якого, відповідно до норм чинного законодавства про державну службу й службу в органах місцевого самоврядування, є акт призначення на посаду чи результат виборів;

2) постійність і професійна основа виконання службовцем своїх повноважень;

3) обіймання публічної посади в органі публічної влади;

4) спрямованість діяльності службовців на задоволення публічних інтересів, визначених державою та забезпечених правом інтересів [16, с. 271–272].

Ураховуючи сказане вище, можемо дати таке визначення: *публічна служба – правовий і соціальний інститут служби в державних і недержавних суб'єктах публічної влади (державних органах, органах місцевого самоврядування та інших органах, що реалізують функції держави або місцевого самоврядування), працівники котрих наділені публічно-правовим статусом.*

Отже, основними *характеристиками* публічної служби є такі:

– по-перше, публічна служба охоплює публічних службовців, які виконують відповідні функції, що входять до компетенції державних органів й органів місцевого самоврядування, у яких вони проходять публічну службу;

– по-друге, публічна служба охоплює службу у всіх органах публічної влади та забезпечує безпосереднє державне й муніципальне управління, надання адміністративних послуг населенню;

– по-третє, публічна служба має власне законодавче та нормативне забезпечення; публічні службовці мають окремий правовий статус, а їхня поведінка унормовується спеціальними законодавчими актами;

– по-четверте, публічна служба має спеціалізовану систему підготовки, перепідготовки та підвищення кваліфікації держслужбовців і посадових осіб місцевого самоврядування, що органічно поєднана із системою вищої й післядипломної освіти.

Отже, публічна служба, будучи правовим і соціальним інститутом, виконує в рамках своєї компетенції формування та реалізацію державної політики, цілей, функцій державних органів, органів місцевого самоврядування й інших органів, що виконують функції держави або місцевого самоврядування, шляхом професійного виконання посадовими особами та службовцями своїх повноважень і посадових обов'язків, що забезпечують функціонування держави, галузей державного управління, окремих територій, населених пунктів, а також взаємодію держави й громадян у реалізації їхніх інтересів, прав й обов'язків.

Окреслюючи модель публічної служби в Україні, виходимо з того, що в нашій країні формується єдиний за своїми нормативно-правовими, організаційними, кадровими та інформаційними засадами інститут публічної служби. Основними його *засадами* є такі:

– публічно-правовий характер державно-службових відносин: служіння українському народові, суспільству, територіальній громаді; права та обов'язки публічних службовців визначено в Конституції й законах України;

– захищеність законом від неправомірного втручання в професійну діяльність публічних службовців;

– фінансування державної служби коштом держави, а муніципальної – територіальної громади; установа умов оплати праці публічних службовців у законі;

– несумісність публічної служби з іншою оплачуваною діяльністю або діяльністю, котра має на меті одержання прибутку;

– розмежування посад політичних діячів, державних службовців, патронатних службовців у державній службі; виборних й адміністративних посад у муніципальній службі;

- призначення особи на політичні посади за політичними процедурами, на встановлений законом термін;
- призначення особи на адміністративні посади винятково за результатами відкритого конкурсу, зазвичай, на невизначений термін.

3. ВИСНОВКИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ ПОДАЛЬШИХ ДОСЛІДЖЕНЬ

Отже, публічна служба, на відміну від державної чи муніципальної служб, котрі реалізуються в конкретних суб'єктах публічної влади відповідними корпусами службовців, не «прив'язана» до конкретної владної системи з відповідними службовцями. Вона є лише комплексним поняттям, своєрідною теоретичною конструкцією, що об'єднує всі види служб, котрі реалізують публічні функції й надають публічні послуги фізичним і юридичним особам. У цьому зв'язку важливим науковим завданням є визначення всіх видів служб, що охоплюються поняттям «публічна служба», їх теоретичне обґрунтування та систематизація. Важливою передумовою наукового осмислення класифікації публічної служби є прийняття нової редакції Закону України «Про службу в органах місцевого самоврядування».

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Авер'янов В. Андрійко О. Актуальні завдання створення нового законодавства про державну службу в Україні. *Юридичний журнал*. № 8 (38). 2005. С. 53–55.
2. Біла-Тіунова Л. Р. Публічна служба як адміністративно-правова категорія. *Наукові праці Одеської національної юридичної академії*. 2009. С. 142–154.
3. Ботвінов Р. Г. Розвиток публічної служби особливого призначення в Україні: автореф. дис. ... д-ра наук держ упр.: 25.00.03 / НАДУ ДРІДУ. Дніпро, 2018. 37 с.
4. Ківалов С. В., Біла-Тіунова Л. Р. Публічна служба в Україні: підручник. Одеса: Фенікс, 2009. 688 с.
5. Колісниченко Н. М. Державна служба в Європейському Союзі. Європеїзація та розвиток державної служби в Україні: навч. посіб. Київ: Міленіум, 2009. 248 с.
6. Концепція розвитку законодавства про державну службу: затв. Указом Президента України від 05.01.2005 р. № 1/2005. *Офіційний вісник України*. 2005. № 2. С. 55. Ст. 76.
7. Лазор О. Д. Шелепницька І. П. Публічна самоврядна влада в Республіці Італія та Україні: особливості організації та функціонування: монографія. Київ: Дакор, 2008. 172 с.
8. Малиновський В. Я. Публічна служба в Україні: підручник. Київ: Кондор, 2018. 312 с.
9. Петришин А. В. Государственная служба. Историко-теоретические предпосылки, сравнительно-правовой и логико-понятийный анализ: монография. Харьков: Факт, 1998. 168 с.
10. Про внесення змін до Господарського процесуального кодексу України, Цивільного процесуального кодексу України, Кодексу адміністративного судочинства України та інших законодавчих актів: Закон України від 03.10.2017. № 2147-VIII. *Урядовий кур'єр*. 2017. 7 груд. С. 49.
11. Про державну службу: Закон України від 10.12.2015 р. № 889-VIII. *Офіційний вісник України*. 2016. № 3. Ст. 149.
12. Про заходи щодо впровадження Концепції адміністративної реформи в Україні: затв. Указом Президента України від 22.07.1998 р. № 810/98. *Офіційний вісник України*. 1999. № 21. Ст. 943.
13. Про службу в органах місцевого самоврядування: Закон України від 07.06.2001 р. № 2493-III. *Відомості Верховної Ради України*. 2001. № 33. Ст. 175.
14. Публічна служба. Зарубіжний досвід та пропозиції для України/за заг. ред. Тимощука В. П., Школика А. М. Київ: Конус-Ю, 2007. 735 с.
15. Публічна служба: системна парадигма: кол. монографія/К. О. Ващенко, С. М. Серьогін, Є. І. Бородін, Н. А. Липовська, Н. Г. Сорокіна та ін.; за заг. ред. С. М. Серьогіна. Дніпро: ДРІДУ НАДУ. 2017. 256 с.
16. Рунова Н. Публічна служба в Україні: проблеми дефініції. *Публічне право*. 2012. № 3 (7). С. 269–274.
17. Янюк Н. Актуальні проблеми формування публічної служби в Україні. *Вісник Львівського університету*. Серія: Юридична. 2010. Вип. 51. С. 162–167.

Матеріал надійшов до редакції 02.12.2019 р.

CONCEPTUALIZATION CONCEPT «PUBLIC SERVICE»

The article explores the concept of «public service» – one of the key categories of the scientific field «public administration». It is noted that in contrast to the Western tradition of public administration, in which this term has a

fairly long history, in domestic science and practice of public administration, it is relatively new. In particular, the concept of «public service» first appeared in the national legal sphere in 1998, and in the legislative sphere – in 2005. At the same time, only in recent years this term has taken its rightful place both in the theory and practice of public administration, and in the field of legal regulation.

Legislative and scientific approaches to the conceptualization of this system category, in particular broad and narrow interpretation, as well as a comprehensive approach to its understanding, which allowed the author based on a critical analysis of these approaches to conclude that this process is incomplete.

Given this state of scientific development of the studied category, as well as analysis of legislative and scientific developments on this topic, the author formulated the original definition of «public service» as a complex concept, a kind of theoretical structure that combines all types of services that implement public functions and provide public services to individuals and legal entities. The main characteristics of the domestic institute of public service in Ukraine are also offered.

Given the state of scientific development of this scientific category, according to the author, an important task facing domestic management science is to define all types of services covered by the concept of «public service», their theoretical justification and systematization taking into account domestic specifics of public administration and processes reforming public administration and territorial organization of power.

Key words: public service, civil service, municipal service, public servant, institute of public service.

REFERENCES

1. Averianov, V. Andriiko, O. (2005). Aktualni zavdannya stvorennia novoho zakonodavstva pro derzhavnu sluzhbu v Ukraini. *Yurydychnyi zhurnal*, 8 (38), 53–55 (in Ukrainian).
2. Bila-Tiunova, L. R. (2009). Publichna sluzhba yak administratyvno-pravova katehoriya. *Naukovi pratsi Odeskoi natsionalnoi yurydychnoi akademii*, 142–154 (in Ukrainian).
3. Botvinov, R. H. (2018). Rozvytok publichnoi sluzhby osoblyvoho pryznachennia v Ukraini. Avtoref. dys. ... d-ra nauk derzh upr.: 25.00.03 / NADU DRIDU. Dnipro, 37 p. (in Ukrainian).
4. Kivalov, S. V., Bila-Tiunova, L. R. (2009). Publichna sluzhba v Ukraini: pidruchnyk. Odesa: Feniks, 688 p. (in Ukrainian).
5. Kolisnichenko, N. M. (2009). Derzhavna sluzhba v Yevropeiskomu Soiuzi. Yevropeyzatsiia ta rozvytok derzhavnoi sluzhby v Ukraini: navch. posibnyk. Kyiv: Milenium, 248 p. (in Ukrainian).
6. Kontseptsii rozvytku zakonodavstva pro derzhavnu sluzhbu: zatv. Ukazom Prezydenta Ukrainy vid 05.01.2005 r. № 1/2005. *Ofitsiynyi visnyk Ukrainy*, 2005, 2, p. 55. St. 76 (in Ukrainian).
7. Lazor, O. D. (2008). Shelepnytska I. P. Publichna samovryadna vlada v Respublitsi Italiia ta Ukraini: osoblyvosti orhanizatsii ta funktsionuvannia: monohrafiia. Kyiv: Dakor, 2008. 172 p. (in Ukrainian).
8. Malynovskyi, V. YA. (2018). Publichna sluzhba v Ukraini: pidruchnyk. Kyiv: Kondor, 312 p. (in Ukrainian).
9. Petryshyn, A. V. (1998). Hosudarstvennaia sluzhba. Istoryko-teoretycheskie predposylky, sravnytelnno-pravovoi i lohiko-poniatiinyi analiz: monohrafiia. Kharkov: Fakt, 168 p. (in Ukrainian).
10. Pro vnesennya zmin do Hospodarskoho protsesualnogo kodeksu Ukrainy, Tsyvilnogo protsesualnogo kodeksu Ukrainy, Kodeksu administratyvnoho sudochynstva Ukrainy ta inshykh zakonodavchykh aktiv: Zakon Ukrainy vid 03.10.2017. № 2147-VIII. *Uriadovyi kurier*, 2017, 7 hrud., p. 49 (in Ukrainian).
11. Pro derzhavnu sluzhbu: Zakon Ukrainy vid 10.12.2015 r., № 889-VIII, *Ofitsiynyi visnyk Ukrainy*, 2016, 3, St. 149 (in Ukrainian).
12. Pro zakhody shchodo vprovadzhennia Kontseptsii administratyvnoi reformy v Ukraini: zatv. Ukazom Prezydenta Ukrainy vid 22.07.1998 r., № 810/98. *Ofitsiynyi visnyk Ukrayiny*, 1999, 21, St. 943 (in Ukrainian).
13. Pro sluzhbu v orhanakh mistsevoho samovryaduvannia: Zakon Ukrainy vid 07.06.2001 r. № 2493-III. *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy*, 2001, 33, St. 175 (in Ukrainian).
14. Publichna sluzhba. Zarubizhnyi dosvid ta propozytsii dlia Ukrainy/za zah. red. Tymoshchuka V. P., Shkolyka A. M. Kyiv: Konus-YU, 2007. 735 p. (in Ukrainian).
15. Publichna sluzhba: systemna paradyhma: kol. monohrafiia/K. O. Vashchenko, S. M. Seriohin, YE. I. Borodin, N. A. Lypovska, N. H. Sorokina ta in.; za zah. red. S. M. Seriohina. Dnipro: DRIDU NADU, 2017, 256 p. (in Ukrainian).
16. Runova N. (2012). Publichna sluzhba v Ukraini: problemy definitsii. *Publichne pravo*, № 3 (7), 269–274 (in Ukrainian).
17. Yanyuk, N. (2010). Aktualni problemy formuvannia publichnoi sluzhby v Ukraini. *Visnyk Lvivskoho universytetu. Serii: Yurydychna*, 51, 162–167 (in Ukrainian).

УДК 321.01:342.5

Turchyn Yaryna,

Doctor of Political Sciences,

Professor, Head of the Institute of Humanities and Social Sciences,

Lviv Polytechnic National University

79013, Ukraine, Lviv region, Lviv, Metropolitan Andrew str., 5, office 208a

turchynj@ukr.net

Researcher ID: R-1932-2017

Author ID: 57192268948

Buchyn Mykola,

Doctor of Political Sciences, Associate Professor,

Professor of the Department of Political Science and International Relations,

Lviv Polytechnic National University,

79013, Ukraine, Lviv region, Lviv, Metropolitan Andrew str., 5, office 211;

buchyn@ukr.net

ORCID: 0000-0001-9087-5123

PECULARITIES OF THE CHECKS AND BALANCES SYSTEM BETWEEN THE BRANCHES OF STATE POWER IN OTTO EIHELMAN'S DRAFT OF THE UNR CONSTITUTION

The article deals with the constitutional views of Otto Eihelman, a well-known Ukrainian lawyer, public and political figure and national liberation competitions ideologist of the XIX - beginning of the XX century. The mechanism of checks and balances in the system of organization of state power proposed by him in the draft of Constitution of the UNR is analyzed by considering its basic elements. It is emphasized that the system of state power must be based on the principles of federalism and popular sovereignty. The latter should be implemented through popular referendums.

The basic components of the state power mechanism that Otto Eihelman proposes in his constitutional project of the UNR are investigated: Federal State Constituent Power of the UNR (owned by the people of the UNR and is implemented through referenda); supreme legislative body of the UNR (belongs to the Federal State Parliament, which consists of two chambers: the Land State Chamber and the Federal-State Council); executive power of the UNR (belongs to the Federal Head of the State, who was elected at a joint assembly of two chambers of Parliament and members of the Federal State Court, as well as the Council of Ministers of the UNR); judicial power of the UNR (belongs to the Federal State Court and the Court of Cassation); control power of the UNR (belongs to the Federal State Control).

The basic elements of the system of checks and balances proposed by Otto Eihelman in the draft of UNR Constitution are analyzed: the duality of the government formation sources; removal of the head of state by the legislature, dissolution of parliament; institute of presidential veto. It is emphasized that Otto Eihelman's primary role in ensuring the functioning of the checks and balances system has given the people sovereignty, combining forms of representative and direct democracy with the dominant role of the latter. Therefore, the people, through a referendum, as Otto Eihelman planned, were able to exercise effective control over the functioning of the state power of the UNR.

Keywords: *Otto Eihelman, system of checks and balances, UNR, state power, referendum, democracy.*

1. INTRODUCTION

Formulation of the problem. The system of checks and balances, which ensures mutual control of different branches of power and prevents the concentration of powers in one branch or in the hands of one person is a prerequisite to the stable functioning of state power. It is quite obvious that the issue of power distribution in the conditions of reforming Ukrainian society and development of state-building processes plays a special role, because it is an important and necessary element of becoming a democratic, legal and social Ukrainian state. The practical implementation of the checks and balances idea connected to the need to not only prevent excessive concentration of power, but also to ensure stability and sustainability in the activities of state institutions, improve their organization and interaction, overcome possible confrontations within the state mechanism, etc.

The young Ukrainian state is taking the first steps towards mastering and implementing a system of power distribution that follows the values of a democratic and legal society. Taking into account the small state-building experience of Ukraine, inconsistencies in the functioning of the branches of power are evident, and in some cases a direct confrontation between them also appears. We can state that, from the point of view of relevance, both foreign models of the checks and balances system and our own Ukrainian experience of organizing state power require further study.

In the context of these issues, the figure and views of a well-known domestic lawyer, social and political figure of the late XIX - the first third of the XX century, the ideologist of the Ukrainian national liberation movement – Otto Eihelman occupies a special place. In particular, he is known for his authorial draft of the UNR Constitution (1921), which has been praised by both contemporary scholars and current scholars. During the Soviet totalitarian regime, the scientific and theoretical heritage of the scientist was inaccessible to research. Only since the proclamation of Ukraine's independence scientists have been able to analyze O. Eihelman's theoretical and practical assets. Most of the general information about him we can find in single reference editions. The views of the scientist were considered by V. Potulnytskyi, O. Myronenko, V. Chekhovych, P. Stetsyuk, O. Moshak and others, but these studies are fragmentary. Therefore, O. Eihelman's state-building ideas are poorly researched and need further study in view of their applied value.

The Purpose of the Article. The purpose of the article is to analyze the constitutional views of O. Eihelman, to highlight their features, to examine the main elements of the checks and balances system in the organization of branches of government and the mechanism of their interaction.

2. RESULTS OF THE RESEARCH

O. Eihelman emphasizes that the UNR Constitution is based on the principle of federalism, «so that all statehood can be connected with the people as closely as possible», and the principle of popular sovereignty. The latter was embodied in a nationwide referendum as a right of «direct popular vote to resolve not only issues related to changes in the content of the Constitution – the Basic State Law – but, optionally, to address issues of ordinary law, as well as some issues of public administration» [1, p. 149].

According to O. Eihelman, the Ukrainian state was defined as a democratic federal republic with a significant restriction on the head of state power. It should be noted that it is based on the best experience of the governmental organization of Switzerland, as well as the USA [2].

The Federal state constituent power of the UNR, which belonged to the people was proclaimed the supreme state power. It included UNR citizens who have reached the age of 25, had some work, lived on their own funds, were unspotted by the court and had the right to vote. The constituent power was vested with the exclusive right to overturn and amend the Basic Law, as well as to resolve issues in the field of legislation, administration, judicial and financial control in the state.

The activities of the constituent power were carried out through a referendum initiated by: one-third of the composition of each of the Houses of Parliament; Head of State; Federal State Council of Ministers; Federal State Court; $\frac{1}{4}$ part of the general composition of land parliaments; 2 million citizens-members of the UNR Federal state constituent power. The results of the people's were not subjected to appeal in the Federal State Court, the decision of which was peremptory [3].

Thus, it can be stated that, firstly, the Draft envisaged the possibility of widespread involvement of UNR citizens in the constituent power; secondly, the constituent power was vested with significant powers of decision-making, public administration, formation of the system of power and control over it; thirdly, referenda were envisaged both at the national and regional levels. Through the organization of the constituent branch of power, O. Eihelman sought to resolve the complex issue of popular sovereignty in the federal republic. Its contents consisted of direct (by referendum) supreme oversight by the constituent power over the legislative activity of the parliamentary institution, as well as the judicial and financial control.

The supreme legislative body of the UNR, according to O. Eihelman, was the Federal State Parliament, which consisted of two chambers: the Zemsky-State Chamber and the Federal State Council. If the composition of the first chamber was formed with the represented land parliaments, the Federal State Council – at national, secret, direct and proportional elections. Both chambers had the same right of legislative initiative, which at the same time was granted to the Federal State Chairman, the Federal State Court, the Federal State Control, the Federal State Council of Ministers, the UNR citizens.

The Parliament's powers included: legislative work, budget approval; overseeing the policies of the executive power; approval of ministers and government officials nominated for the post by the Head of State; appointment of half judges of the Federal State Court from among the candidates submitted to the land parliaments and one third of the judges from among the candidates proposed by both chambers of the Parliament [1, p. 167-168].

The resolutions of the Parliament were considered by the Federal Head of the State, who could reject the request for a second time no later than the tenth day after their receipt. The resolution could be approved, provided that it was again supported by an overwhelming majority of parliamentary votes, with a quorum of 3/5 of its total membership. In that case, the Federal Head of the State could have called for a referendum, the decision of which was final. Provided that the bill was approved by only one of the chambers and rejected by the other, the Federal Head of the State was empowered to submit the bill for national consideration. Instead, when a bill was passed by one chamber three times unchanged and rejected by another, the Head of State had the right to approve it, thus giving it the force of law.

The early dissolution of Parliament was carried out on the proposal of the Parliament itself, the land parliaments, and the Constituent power. In all cases, this procedure was agreed with the Federal Head of the State. He also had the right to initiate a referendum on the dissolution of one or both chambers. On the eve of the referendum, the Federal Head of the State was obliged to consult with the Council of Ministers and the Presidium of both chambers of Parliament, which had advisory nature. Instead, the results of the referendum were final. In the event of a negative decision, the parliament received the status of inviolability within a year [3].

It is obvious that in this way O. Eihelman tried to prevent the unjustified exercise of the right to dissolve parliament. The author also provided for an additional mechanism for controlling the parliamentary activity, which could have led to the deputies dismissal: absent members of one of the chambers who did not appear at the Parliament session without good reason were expelled from the chamber and deprived of voting rights from three to five years according to the Federal-State Court decision. Punitive sanctions were also envisaged in case of inappropriate, rude behavior by members of the Parliament during its meetings.

On the other hand, the Parliament initiated the procedure of removal from office as Federal Head of the State, including holding him accountable after the term of office, as well as judges of the Supreme Federal State Court, members of the Parliament, ministers, vice ministers and other government officials for improper performance their job responsibilities.

Therefore, the Parliament had the powers: a) in the system of executive power (formation of government), including the procedure for removal of the Federal Head of the State from office; b) in the judicial branch through participation in the formation of the Federal State Court; initiated the prosecution of senior public officials; c) in the sphere of Federal State Control, approving its conclusions. In order to implement the system of checks and balances, O. Eihelman also envisaged some forms of influence of the executive branch on the legislative process. It is about the legislative initiative of the President and his ability to reject the resolutions of the Parliament, the provision for early termination of the legislative body. As for the latter, the «ambitions» of both chambers of Parliament, the Constituent power and the land parliaments were limited by the Head of state and the latter by a national referendum.

It can be stated that the control over the activity of the Parliament belonged to both the Constituent power, the Federal Head of the State, and the Federal State Court. National referendum according to O. Eihelman played a special role in the sphere of functioning of the legislative branch of the government, whose decision was final. The views of the scientist on stimulating the activity of parliamentarians, as well as the judicial responsibility for its consequences, are relevant.

The Federal Head of the State was the supreme body of executive power both in the civil and military administration of the State. His election was conducted by a joint assembly of two chambers of Parliament and members of the Federal State Court. Within two months of the election of the Federal Head of the State, UNR citizens had the right to challenge his candidacy in a referendum. In case of negative results of the popular vote, the Head of the State terminated his powers. In a similar order, his deputies were elected.

The Federal Head of the State was given broad powers in the executive sphere. He appointed ministers from the nominations approved by the joint assembly of the two houses of the Parliament. The Council of Ministers was formed not on parliamentary grounds but on mixed grounds: the Federal State Chairman nominated members of the government to the united assembly of the Parliament and appointed them to

positions, subject to a positive decision of the legislature. The Council of Ministers elected a Head of Government, which was approved by the President. The latter monitored the implementation of laws by the executive branch, approved senior civilian and military officials submitted by relevant agencies [3].

In case of rejection of the proposed nominations by the President, the respective institution (or person) submitted the following three candidates, from among whom the Federal State Chairman selected one and appointed to the respective position. At the proposal of the Council of Ministers, he introduced candidates for diplomatic posts for approval to the Federal State Parliament. In urgent cases, upon the submission of the Government, the Federal Head of the State appointed them on a temporary basis on the basis of their own orders. If the parliament did not approve these candidates in the future, then they were recalled from their posts. The President also approved the Government's decree on declarations of emergency or martial law in certain areas, as well as the state of the siege.

The Federal Head of the State was empowered to temporarily remove or dismiss civil and military government ministers from the Council of Ministers, except judges and governmental control officials. The Federal Head of the State approved the resolutions of the Council of Ministers on the enactment of laws passed in the intervals between parliamentary sessions. His authority included the total or partial release of criminals from punishment.

The draft of Constitution describes in detail the procedure for instituting criminal proceedings against the President for abuse of office and private life. At the same time, O. Eihelman warns that «... a criminal case against Federal Head of the State in the event of his transgression, whatever they may be, should be treated with extreme caution and delicacy in order to avoid possible accidental, malicious, vengeful and groundless persecution against him» [3].

Several institutions were able to accuse the President: one of two chambers of the Parliament; Federal State Court; Federal State Control or the Court of Cassation of the UNR. Provided that 1/3 of one of these institutions made a positive decision to file charges against the President, the case was referred to a panel. She discussed the case at a closed meeting with a quorum of at least 3/5 of all its members, and in the presence of grounds to confirm guilt, made a decision to open a criminal case by a majority of 2/3 of its total membership. Later, on the initiative of the board, a temporary committee was formed, consisting of the Heads of a number of Departments, such as: both chambers of parliament, the Federal State Court, the Federal State Control and the Court of Cassation of the UNR. The Committee elected a Chairman from among its members, who suggested that the three institutions be represented by three individuals who would be members of a special meeting, which had the opportunity to involve three highly qualified lawyers and a member of the UNR Cassation Court. The established meeting conducted preliminary inquiries into the case against the Federal Head of the State and was empowered by judicial investigators during interrogations, experiments and searches.

The summary report of the meeting was announced at the consolidated meeting of the institutions whose heads were part of it. Subject to the support of the prosecution, the majority of those present (3/4 of those present), as well as 3/4 of the attorneys present at the assembly of lawyers, were referred to a separate tribunal. Under these conditions, the Federal Head of the State had the power to draw up the conclusions of the newly formed tribunal. In the event of acquittal of the accused, the Federal Head of the State returned to his duties. However, when the indictment was negative, the restoration of the Federal Head of the State in his post depended on the decision of the united assembly. The resolution was approved by an absolute majority of the members present at the meeting [4, p. 277-278].

The Federal Head of the State could voluntarily refuse to fulfill his duties before the set deadline. In this case, the combined assembly of the two chambers of the Parliament and the Federal State Court considered the request for dismissal and granted it in the absence of additional difficulties in state regulation.

If, in the event of unsatisfactory physical or mental condition, the Federal Head of the State could not perform his duties but did not voluntarily relinquish them, then each chamber of the Parliament or the Federal State Court considered his dismissal from office. The same procedure was carried out in the case of the President's indifferent attitude towards the performance of his duties, as well as the inconsistency of the direction of his official activity with the national interests of the State. Provided that the resolution was passed by a combined assembly of the Parliament and the Federal State Court by a majority of votes, but less than 4/5 of the total number of members of the assembly, the deposed Federal State Chairman could appeal the referendum. If the results of the popular vote confirm the resolution of the united assembly, then the Federal Head of the State must compensate for the material damages spent for its holding [4, p. 279].

The procedure for the removal of the Federal Head of the State from his post, O. Eihelman, tried to create according to the best democratic models of the time, clearly defining the legal powers of both the prosecution and the accused. The latter, at all stages of the criminal investigation, had the right of access to information which was provided to him personally or through proxies; presence at all stages of the case; familiarization with documents and protocols; expressing explanations and the like. A separate state tribunal which dealt with the case could require the personal presence of the Federal Head of the State during the hearing of the case and the investigation process.

The State Tribunal for the Federal State Court was formed as follows: First, from the lists of all members of both chambers of Parliament, the Federal State Court and the Court of Cassation of the UPR, 36 candidates were chosen by lot; secondly, three more representatives were elected from the members of the Zemsky Parliaments in a similar way.

The accused was granted the right to remove from the candidates of the first group not more than six persons, and from the second – not more than 1/6 part from its general structure. The composition of the tribunal was then formed by the remaining persons. The functions of the prosecutor in the tribunal were performed by the Senior Chairman of the UNR Cassation Court. The decision on the prosecution was made by the State Tribunal by a majority of 2/3 votes. The conclusions adopted by them gave consideration to the joint assembly of both chambers of the Parliament. The meeting was empowered to approve, reduce, or completely release a convicted person, determined by the tribunal, by an absolute majority of votes at a quorum of 3/5 of the total number of its members. The resolution of the consolidated assembly was considered final.

It is important that citizens with the right to participate in the constituent power of at least half of the votes cast in the general election to the Federal State Council could protest the decision of the united assembly. In this case, the decision of the merged assembly was considered invalid and the indictment of the tribunal was enforced.

Initiatives to initiate criminal proceedings in connection with the abuse of office of ministers, vice ministers, directors of departments could be put forward by both chambers of the Parliament, the Federal Head of the State, the Federal State Court, the Federal State Control and the Court of Cassation, separate Land Parliaments, as well as individuals and institutions, if their rights have been violated by the actions of those persons. In addition, the ministers were also responsible for official misconduct, which did not bear the statutory features of the crime, but caused great harm to the public interest.

The Federal State Court was the highest judicial body of the UNR. The members of which were elected for life. Half of its composition was formed by the united assembly of the chambers of the Federal State Parliament from the candidates proposed by the Land Parliaments, two sixth from among the candidates were submitted by the chambers themselves, and one sixth was appointed by the Federal Head of the State [3].

The powers of the Federal State Court included: resolving disputes over the conformity of law; interpretation of the norms of the Constitution on the basis of the appeal of the chambers of the Parliament, the Federal Head of the State, the Council of Ministers, the Federal State Control, as well as the legislative and higher administrative and judicial institutions in separate lands; conducting disciplinary and punitive actions of the Federal President, his deputies and members of the Federal State Court, as well as court clerks for malpractice.

Control power in the form of auditing financial activities mainly relied on Federal State Control. The Federal State Parliament, the Federal State Chairman, the Land Parliaments, as well as the Federal State Court and the Court of Cassation participated in the formation of its Board [3].

3. CONCLUSIONS AND PROSPECTS FOR FURTHER RESEARCH

To summarize, we would like to point out that O. Eihelman tried to organize the basic elements of checks and balances, such as the duplicity of sources of government formation, the procedure for the removal of the head of state by the legislature, the mechanism of dissolution of parliament, the institute of presidential veto, etc. The general democratic foundations of the Constitution of O. Eihelman are expressed in the constant emphasizing of the idea of national rule, the sovereignty of the people, the rule of power, and so on. The scientist has combined forms of representative and direct democracy, giving the latter a dominant importance. He identified democracy with a genuine democracy.

On the other hand, it is quite clear that such an organization of the state-government sphere requires a high level of awareness, political consciousness and culture not only among the representatives of the national elite, but also among the masses of the population. Therefore, the characterized system of checks and balances is too democratic even for the current stage of state development in Ukraine. However, it has many advantages. Firstly, it is a detailing of constitutional norms, which makes it impossible to interpret and implement them at the discretion of politicians, and also clearly defines the constitutional powers of the branches of power, which reduces the possibility of confrontation between them. Secondly, it was an effort to maximize the decentralization of power by dividing it between five branches. Thirdly, the proposals of O. Eihelman on the responsibility of the highest state officials for the results of their work, as well as the ways to increase its efficiency, are quite relevant. Obviously, based on the world's best models of democratic and legal societies, the scientist tried to offer such a mechanism of organization of state power, which would not only stop the chaos in state-building processes at the time, but also raise Ukraine to the level of developed, civilized and democratic states. It should be emphasized that the constitutional views of O. Eihelman were constantly evolving, modified and improved, taking into account the practice of other countries and the peculiarities of Ukrainian state-building.

We can state that O. Eihelman's theoretical heritage has not lost its relevance and can be used in the conditions of adjustment of the current system of checks and balances in Ukraine in order to give all its elements an effective, real character, which can become a promising direction for our further research.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Конституційні акти України. 1917–1920. Невідомі конституції України. (1992). Київ: Філософська і соціологічна думка.
2. Шиянов, Г. (1922). До проектів Конституції України. *Українська трибуна*, 23 (10) лютого.
3. Ейхельман, О. (1921). Проект конституції основних державних законів Української Народної Республіки. Київ;Тарнів: СУД.
4. Турчин, Я. (2010). Отто Ейхельман: постать на зламі століть. Політологічний дискурс: монографія. Львів: Вид-во Львів. політехніки.

Матеріал надійшов до редакції 20.12.2019 р.

ОСОБЛИВОСТІ СИСТЕМИ СТРИМУВАНЬ І ПРОТИВАГ МІЖ ГІЛКАМИ ВЛАДИ В КОНСТИТУЦІЙНОМУ ПРОЄКТІ УНР ОТТО ЕЙХЕЛЬМАНА

У статті розглянуто конституційні погляди відомого українського правника, громадсько-політичного діяча, ідеолога національно-визвольних змагань кін. XIX – поч. XX ст. Отто Ейхельмана. Проаналізовано запропонований ним у конституційному проекті УНР механізм стримувань і противаг у системі організації державної влади через розгляд його основних елементів. Наголошено на тому, що система державної влади повинна ґрунтуватися на принципах федералізму й народного суверенітету. Останній має реалізуватися шляхом проведення всенародних референдумів.

Досліджено основні складники механізму державної влади, які пропонує Отто Ейхельман у своєму конституційному проекті УНР: Федерально-державна установча влада УНР (належить народові УНР і реалізується через референдуми); Вищий законодавчий орган УНР (належить Федерально-державному парламенту, який складається з двох палат – Земсько-державної палати й Федерально-державної ради); Виконавча влада УНР (належить Федерально-державному голові, котрий обирався на спільному зібранні двох палат парламенту та членів Федерально-державного суду, а також Раді міністрів УНР); Судова влада УНР (належить Федерально-державному суду й Касаційному суду); Контрольна влада УНР (належала Федерально-державному контролю).

Проаналізовано основні елементи системи стримувань і противаг, запропоновані Отто Ейхельманом у конституційному проекті УНР: подвійність джерел формування уряду; усунення глави держави законодавчим органом, розпуск парламенту; інститут президентського вето. Підкреслено, що основну роль у забезпеченні функціонування системи стримувань і противаг Отто Ейхельман відводив суверенітету народу, поєднанню форм представницької й прямої демократії за домінуючої ролі останньої. Відтак народ шляхом референдуму, за задумом Отто Ейхельмана, отримував змогу здійснювати ефективний контроль за функціонуванням державної влади УНР.

Ключові слова: Отто Ейхельман; система стримувань і противаг; УНР; державна влада; референдум; демократія.

REFERENCES

1. Constitutional Acts of Ukraine. 1917–1920. The unknown Constitutions of Ukraine. (1992). [In Ukrainian]. Kyiv: Philosophical and sociological thought.
2. Shyianov, H. (1922). To the draft of Constitution of Ukraine. [In Ukrainian]. *Ukrainian Tribune*, February 23 (10).
3. Eikhelman, O. (1921). The Constitution of the Basic State Laws of the Ukrainian People's Republic Draft (In Ukrainian). Kyiv;Tarniv: SUD.
4. Turchyn, Ya. (2010). Otto Eihelman: the Figure at the Turn of the Century. Political Science Discourse: a Monograph. [In Ukrainian]. Lviv, Lviv Polytechnic Publishing House.

РОЗДІЛ IV

Регіональні студії

УДК 327(477:479.22)

Бабік Ірина,

студентка 4 курсу факультету міжнародних відносин

Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки

Iryna.Babik2016@eenu.edu.ua;

Клімчук Катерина,

студентка 4 курсу факультету міжнародних відносин

Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки

Kateryna.Klimchuk2016@eenu.edu.ua

УКРАЇНСЬКО-ГРУЗИНСЬКЕ ПОЛІТИЧНЕ СПІВРОБІТНИЦТВО

В статті розглянуто процес розвитку українсько-грузинського політичного співробітництва. Розкрито основні напрями міждержавної співпраці, оскільки українсько-грузинські відносини своїми коренями сягають своєї давнини. Ще запорізькі козаки активно підтримували грузинський народ, який вів боротьбу за незалежність Грузії. Протягом усієї багатовікової історії у відносинах двох не було жодного факту чи події, які хоч якось затьмарили б дружбу двох держав. За час, що минув, Київ та Тбілісі зуміли не лише розвинути широкі контакти у всіх сферах, але й піднятися до рівня особливого партнерства у своїх взаєминах. Досліджено українсько-грузинські політичні відносини як на рівні національних органів державної влади, так і на міжнародному, наднаціональному рівні. Відзначено, що основними бар'єрами в побудові повноцінних стосунків є суттєві розбіжності в зовнішньополітичних орієнтирах, а також суперечливі внутрішньополітичні реалії. Проаналізовано основні візити посадових осіб держави. Досліджено зовнішньополітичні напрями співпраці України та Грузії.

***Ключові слова:** співробітництво, дипломатичні відносини, Україна, Грузія.*

1. ВСТУП

Постановка проблеми. Особливого значення Україна надає розвитку відносин із постсоціалістичними країнами, у тому числі й із країнами Закавказзя, адже стабільні стосунки з цими державами є необхідною передумовою її подальшого розвитку. Тому становлення й розвиток співробітництва з Грузією, зважаючи на низку історичних, геополітичних, культурних та інших чинників, має особливе значення як для України, так і для Грузії. Однак географічне розміщення й спільність історичного минулого не лише об'єднує, а й створює певні проблеми: даються взнаки відмінності в поглядах щодо європейської та євроатлантичної інтеграції, простежено різницю в темпах і формах військово-політичного, економічного розвитку та співробітництва тощо. Тому комплексне дослідження українсько-грузинських міждержавних відносин є досить актуальним, адже розбудова рівноправних партнерських зв'язків між двома країнами відповідає їхнім спільним інтересам.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Сучасний стан та проблеми розвитку українсько-грузинських міждержавних відносин найкраще висвітлено в газетах «День» [1], «Урядовий кур'єр» [3], «Дзеркало тижня» й інтернет-джерелах. Дипломатичні стосунки України та Грузії досліджував С. Кіладзе [6]. Питаннями формування сучасної договірно-правової бази українсько-грузинських відносин займався А. Анджапарідзе. Дослідженнями особливостей міждержавних відносин між Україною й Грузією займалися А. Бова, Д. Качура, А. Рудий, М. Слис та ін. Зі свого боку, С. Волковецький [3] писав про роки, які зміцнили дружбу нашої держави з Грузією.

Мета статті – дослідження питань, які пов'язані з міждержавними відносинами України й Грузії. Для досягнення мети поставлено такі **завдання**: розглянути основні умови та фактори, які впливають

на становлення розвитку українсько-грузинського співробітництва; прослідкувати тенденції у відносинах України й Грузії на сучасному етапі; виявити проблеми та перспективи розвитку українсько-грузинських відносин; зробити аргументовані висновки щодо можливостей подальшого розв'язання ключових проблем українсько-грузинського співробітництва й розбудови партнерських відносин.

2. РЕЗУЛЬТАТИ ДОСЛІДЖЕННЯ

Відомо, що відносини між Україною та Грузією встановлено в кінці грудня 1991 р. Відзначимо, що протягом 1991–2011 рр. розвиток українсько-грузинської співпраці в дипломатичній сфері на сучасному етапі характеризувався постійною активністю, що простежуємо навіть із першого періоду зовнішньополітичної діяльності України. Це доводить досить тісне партнерство між двома державами в усі періоди зовнішньополітичної діяльності України.

Початком оформлення українсько-грузинських дипломатичних відносин був візит Президента України Л. Кучми до Грузії 9–10 січня 1995 р., під час якого укладено «Декларацію про перспективи розвитку співробітництва між Україною і Республікою Грузія і спільних підходів щодо питань міжнародних відносин». Після цього кількість візитів як з України до Грузії, так і з Грузії до України різко зменшилась і лише в 1997, 1999, 2000 рр. простежено незначне їх збільшення. Найбільший пік дипломатичних візитів між двома країнами припадає на 2004–2005 рр. Це пов'язано з подіями Помаранчевої революції в Україні та Трояндової в Грузії.

Дипломатичні відносини України й Грузії є одними з найбільш розвинених серед двосторонніх дипломатичних відносин нашої держави, а також мають стратегічний характер у різних сферах. Протягом двох етапів дипломатичних відносин (1991–2004 рр. та 2004 р. – наш час), чотирьох періодів зовнішньополітичної діяльності України («романтичний» 1991–1994 рр., багатовекторний 1994–2004 рр., євроінтеграційний 2004–2009 рр., сучасний 2010 р. – наш час) відносини з Грузією залишаються пріоритетними, характеризуються досить тісною співпрацею в усіх сферах, у тому числі й дипломатичній, незважаючи на відсутність прямих кордонів між двома республіками [7].

Україна та Грузія протягом 1991–2019 рр. мали схожі зовнішньополітичні пріоритети, внутрішньополітичні проблеми (сепаратизм), для вирішення котрих проводили спільні заходи. Також співпраця в дипломатичній сфері України з Грузією нині є вигідною, тому що Грузія відіграє важливу роль як ринок збуту української продукції. Досить вигідним для України є геополітичне розміщення Грузії, котра відіграє роль транзиту української продукції до Вірменії, Азербайджану, країн Середньої Азії. Тобто активна дипломатична діяльність України та Грузії сприяє тісному співробітництву в економічній та інших сферах.

Двосторонні дипломатичні відносини України й Грузії протягом 1991–2004 рр. пройшли умовні стадії зародження, оформлення та активізації динаміки й обсягу. Для дипломатичних відносин між Україною та Грузією всіх етапів пострадянського розвитку держав завжди була актуальною особлива роль України як посередника у двосторонніх відносинах із Грузією навколо врегулювання грузино-абхазького, грузинсько-осетинського конфліктів. Також протягом усіх етапів Україна й Грузія надавали одна одній постійну дипломатичну підтримку в питаннях територіальної цілісності, у подоланні сепаратистських тенденцій на території АР Крим в Україні. Саме наявність сепаратистських проблем на території обох держав свідчить про спільність інтересів України та Грузії в політичній сфері, що є фактором постійної активності двосторонніх дипломатичних відносин протягом усіх періодів зовнішньополітичної діяльності України, незалежно від керівництва обох держав, а також зовнішньополітичних курсів.

Першим зовнішньополітичним контактом України та Грузії потрібно вважати визнання незалежності України Президією Парламенту Республіки Грузія 12 грудня 1991 р., її територіальну цілісність і суверенітет. Також після переговорів представників ВР України повідомлено про готовність грузинської сторони встановити дипломатичні відносини, а в кінці грудня 1991 р. укладено протокол про їх установа. 22 липня 1992 р. розпочато дипломатичні відносини після обміну нотами між МЗС обох країн. Відзначимо, що в перші роки незалежності України й Грузії активність двосторонніх дипломатичних відносин ускладнювалася внутрішньополітичною нестабільністю в Грузії, котра полягала в грузинсько-осетинському (із 1991 р.), грузино-абхазькому (із серпня 1992 р.)

конфліктах, а також у громадянській війні 1991–1993 рр. (військове протистояння між прихильниками Е. Шеварнадзе та президента З. Гамсахурдія). Активізація українсько-грузинські відносин розпочалася після офіційного візиту в Україну президента Грузії Е. Шеварнадзе 12–13 квітня 1993 р. [7].

Важливим було укладання угоди «Про дружбу, співробітництво і взаємодопомогу між Україною та Республікою Грузія» (ратифікований 24 лютого 1994 р.), який став основою подальшого розвитку українсько-грузинських відносин [4].

Відзначимо, що Україна активно надавала керівництву Грузії гуманітарну допомогу в 1993 р., під час грузино-абхазького конфлікту. Уряд України підтримував в евакуації грузинських біженців з Абхазії. Щодо подальшого розвитку українсько-грузинських політичних відносин, то 5 квітня 1994 р. відкрито Посольство України в Грузії, яке очолив Надзвичайний і Повноважний Посол України в Грузії А. Касьяненко. Щодо Посольства Грузії в Україні, то його відкрито 19 серпня 1994 р., а на чолі був Надзвичайний і Повноважний Посол Грузії в Україні В. Чечелашвілі [10].

Однією з найперших українсько-грузинських консультацій слід вважати візит делегації МЗС України 3–4 серпня 1994 р. до Тбілісі [7]. Обговорено питання дво- та багатостороннього співробітництва, а також актуальні на той час міжнародні питання. Обговорювалися плани навколо укладання більш конкретного документа, що регламентував українсько-грузинську співпрацю у сфері міжнародних відносин.

Під час другого, багатовекторного періоду зовнішньополітичної діяльності України (1994–2004 рр.) відбулось остаточне оформлення відносин і їх суттєве збільшення. Початком оформлення українсько-грузинських дипломатичних відносин став візит Президента України Л. Кучми до Грузії 9–10 січня 1995 р. [7]. Сторони визнають право націй на забезпечення політичної, економічної, територіальної цілісності власних держав (згідно зі Статутом ООН), визнають ефективність вирішення конфліктів завдяки пошуку мирних переговорних засобів їх урегулювання.

14 лютого 1997 р. під час офіційного візиту в Україну Президента Грузії Е. Шеварнадзе проведено перше засідання комісії, яка сприяла покращенню співпраці, консультацій між представниками українських і грузинських держустанов. Також під час візиту 13–14 лютого 1997 р. в Україні Президента Грузії Е. Шеварнадзе відбулися переговори та консультації з Президентом України Л. Кучмою, Головою Верховної Ради О. Морозом, Прем'єр-міністром П. Лазаренком, міністром закордонних справ України Г. Удовенком. А 28–29 жовтня 1997 р. Президент України Л. Кучма відвідав Грузію, у ході візиту підписано Декларацію між Президентами України й Грузії, котра підкреслювала союзницькі відносини між країнами [9].

Щодо розвитку міжпарламентської співпраці України та Грузії, то 12–13 лютого 1998 р. відбувся візит спікера Парламенту Грузії З. Жванія, який узяв участь у консультаціях із Головою ВР України О. Морозом, обговорили питання двостороннього співробітництва на парламентському рівні. 2–3 жовтня 1999 р. відбувся візит Президента Грузії Е. Шеварнадзе, у ході якого підписано Міжурядову декларацію про розвиток відносин особливого партнерства між Україною й Грузією, котра була новою більш детальною версією угоди «Про дружбу, співробітництво і взаємодопомогу між Україною та Республікою Грузія» [6].

15–16 березня 2000 р. в ході візиту в Грузію Президента України Л. Кучми відбулися переговори, у ході котрих українська та грузинська сторони прийняли рішення надавати дипломатичну підтримку одна одній для реалізації спільного курсу, який полягає в євроінтеграції [9].

Тобто ідеї необхідності європейської, а також євроатлантичної інтеграції України, Грузії та її реалізації спільними діями з'явилися в українського й грузинського керівництва ще до його затвердження президентами В. Ющенко, М. Саакашвілі, хоча у 2000 р. цей курс не був найголовнішим напрямом зовнішньополітичної діяльності України й Грузії.

У ході візиту Прем'єр-міністра України В. Ющенка до Грузії 4 серпня 2000 р. підписано угоди про співпрацю в різних сферах, у тому числі й політичній [9]. 18–19 серпня 2000 р. у ході Ялтинського саміту глав держав-учасниць СНД, відбулася двостороння зустріч Президентів України та Грузії – Л. Кучми й Е. Шеварнадзе [7]. Обговорювалися питання співробітництва України та Грузії на двосторонньому рівні, а також у рамках міжнародних і регіональних організаціях.

Характерним для другого етапу відносин є те, що, окрім спільного національного інтересу щодо територіальної цілісності обох держав, з'являються нові фактори подальшого поглиблення та розширення масштабу українсько-грузинських дипломатичних відносин. Так, новим фактором

поглиблення політичних відносин є внутрішні події, а саме наслідки «кольорових революцій», що вплинули на зміни політичних еліт в Україні й Грузії, установлення в цих державах схожих режимів. Важливим фактором відносин, особливо під час третього євроінтеграційного періоду, що був актуальним до 2010 р. (зміна політичної еліти в Україні), стала європейська та євроатлантична інтеграція, у спільній реалізації якої Україна й Грузія використовували дипломатичну активну співпрацю.

Для третього періоду характерний подальший розвиток українсько-грузинської співпраці представниками нової влади в Грузії (після «Трояндової революції» 23 листопада 2003 р.) та Україні (після «Помаранчевої революції» 22 листопада 2004 р.), котра затвердила курс до європейської, євроатлантичної інтеграції. 24–26 березня 2005 р. під час візиту в Україну Президента Грузії М. Саакашвілі відбулися переговори з Президентом України В. Ющенком, Прем'єр-міністром України Ю. Тимошенко, Головою Верховної Ради В. Литвиним [3].

За результатами переговорів, сторони окреслили пріоритетні напрями взаємодії у 2005 р., погодилися на спільну концентрацію зусиль на політичному, економічному двосторонньому співробітництві, також вирішили спільними зусиллями впроваджувати інтеграцію України та Грузії в ЄС і НАТО. Прикладом подальшої співпраці в політичній сфері у рамках міжнародних заходів є Міжпарламентська рада СНД 8 лютого 2006 р., під час якої Голова Парламенту Грузії провела консультації та переговори з Президентом України В. Ющенком, Прем'єр-міністром Ю. Єхануровим, Головою Верховної Ради В. Литвином із питань міжпарламентського, міжурядового зв'язку [1].

Під час візиту Президента України В. Ющенка в Грузію 1–2 березня 2007 р. проведено переговори з Президентом Грузії М. Саакашвілі, Прем'єр-міністром З. Ногаїделі, Головою Парламенту Н. Бурджанадзе. Відзначимо, що укладено «Угоду між Кабінетом Міністрів України й Урядом Грузії про співробітництво у сфері стандартизації, метрології та оцінки відповідності», для сприяння міжурядового зв'язку між Україною й Грузією [7]. Це доводить ефективність консультацій на урядовому рівні між Україною та Грузією.

1 липня 2008 р. на III саміті ГУАМ В. Ющенко на рівні з іншими членами організації, у тому числі й Грузією, підписав Батумську декларацію «ГУАМ – інтегруючи Схід Європи», згідно з якою підтверджується прихильність держав демократичним цінностям, повазі прав і свобод людини, права. Указується готовність членів організації боротися з тривалими конфліктами, агресивним сепаратизмом, екстремізмом, міжнародним тероризмом [7]. Відзначимо, що боротьба із сепаратизмом є важливим спільним інтересом України та Грузії й тому прийняття цієї декларації підтверджує це на міжнародному, а не на двосторонньому рівні. Важливо відзначити, що під час російсько-грузинської війни в серпні 2008 р. в Південній Осетії Україна засудила вихід ЧФ РФ. У подальшому, протягом кінця 2008–2009 рр., однією з ключових подій українсько-грузинських відносин було розслідування легальності експорту української зброї до Грузії, причиною якого стали провокаційні звинувачення російської сторони в нелегальності продажу зброї Грузії [13]. Також під час бойових дій В. Ющенко здійснив візит до Тбілісі, продемонстрував таким чином дипломатичну підтримку України для Грузії. Досить важливим був візит Президента Грузії М. Саакашвілі 19–20 листопада 2009 р. під час якого відбулося відкриття нової будівлі грузинського посольства в Україні [10]. Також під час візиту проблема прес-конференція В. Ющенко та М. Саакашвілі, на якій Президент України підтвердив позицію України щодо територіальної цілісності Грузії.

Він заявив, що Україна й надалі підтримуватиме суверенітет і територіальну цілісність Грузії та що Україна не визнаватиме незалежність Абхазії, Південної Осетії [10].

Новим проявом українсько-грузинських дипломатичних відносин у цей період було надання спільної дипломатичної підтримки для розв'язання спільних проблем у рамках міжнародних конференцій, а також проведення обговорення актуальних питань міжнародних відносин у рамках багатосторонніх зустрічей.

Щодо четвертого сучасного періоду українсько-грузинських політичних відносин (2010 р. – наш час), то початком цього періоду потрібно вважати зміну зовнішньополітичного курсу в Україні з приходом до влади президента В. Януковича. Раніше актуальні й першорядні фактори двосторонніх відносин, такі як фактори «кольорових революцій», «євроінтеграції», утратили вплив на двосторонні дипломатичні відносини, оскільки зовнішньополітичний курс європейської, євроатлантичної інтеграції замінено на багатовекторність із фактичною пріоритетною роллю стратегічного партнерства з РФ, хоча зовнішньополітичною метою Грузії до сьогодні є вступ до ЄС, НАТО.

Незважаючи на зміну зовнішньополітичних пріоритетів України, на досить високому рівні залишаються українсько-грузинські політичні відносини на всіх рівнях. Свідчення цього – те, що в ході зустрічі 8 лютого 2010 р. Посла України в Грузії В. Цибенка із заступником міністра закордонних справ Грузії Д. Джалаганія обговорено перспективи подальшого розвитку співробітництва між двома державами, у тому числі в дипломатичній сфері [2]. Обговорено підготовку до проведення чергового засідання спільної міжурядової комісії з питань економічного співробітництва, визначено терміни підписання Протоколу щодо імплементації «Угоди між Грузією і Україною про отримання та припинення громадянства за спрощеним порядком громадянами Грузії, які постійно проживають на території України, та громадянами України, які постійно проживають на території Грузії, попередження подвійного громадянства та відсутності громадянства» [11]. Від імені нової української влади В. Цибенко заявив, що українсько-грузинські дипломатичні відносини й надалі розвиватимуться на засадах, визначених базовими угодами про стратегічне співробітництво в усіх сферах.

Важливими залишаються українсько-грузинські політичні відносини як на рівні національних органів державної влади, так і на міжнародному, наднаціональному рівні. Про це свідчить зустріч Посла України в Грузії В. Цибенка з головою депутатської групи «Друзів України» Парламенту Грузії Д. Дарчіашвілі 17 лютого 2010 р., у ході якої обговорено перспективи розвитку міжпарламентських зв'язків і співпраці двох країн у культурно-гуманітарній сфері [7]. Також вирішувалася необхідність активізації міжпарламентського співробітництва в рамках Парламентської Асамблеї «ЄС – країни Східного партнерства», а також ГУАМ. У ході наступної зустрічі Посла України в Грузії В. Цибенка із заступником міністра закордонних справ Грузії Д. Джалаганія 4 березня 2010 р. обговорено виконання Україною зобов'язань, передбачених міжурядовою «Угодою про вільну торгівлю між Україною та Грузією» від 9 січня 1995 р., а також проблеми, що розв'язуватимуться в рамках цієї угоди [12].

Отже, це є свідченням важливості ефективної практики українсько-грузинських двосторонніх відносин як фактора поглиблення українсько-грузинського співробітництва на сучасному етапі. Важливим залишається традиційний фактор спільної підтримки національної цілісності, боротьби із сепаратизмом в українсько-грузинських дипломатичних відносинах.

Новою формою українсько-грузинських дипломатичних відносин є офіційна програма уряду України щодо вивчення грузинського досвіду в проведенні соціально-економічних реформ, упровадженні оптимальних механізмів державної регуляторної політики, створенні сприятливого середовища для розвитку підприємництва та залученні іноземних інвестицій. Тому з цього приводу 16–17 липня 2010 р. Грузію відвідала делегація України на чолі з віце-прем'єр-міністром С. Тігіпком. У ході зустрічі віце-прем'єр-міністра С. Тігіпка з міністром фінансів Грузії К. Баїндурашвілі, Прем'єр-міністром Грузії Н. Гілаурі та Головою Парламенту Грузії Д. Бакрадзе обговорено широке коло питань двостороннього співробітництва. 17 липня делегація України ознайомила з вільною економічною зоною в місті Поті [7].

7 лютого 2012 р. в Міністерстві закордонних справ Грузії відбулися політичні консультації з питань європейської інтеграції на рівні директорів профільних департаментів зовнішньополітичних відомств України й Грузії. Українську делегацію очолював Директор Департаменту Європейського Союзу МЗС України В. Ченцов, грузинську – Директор Департаменту Європейської інтеграції МЗС Грузії Т. Ахвледіані [7].

Сторони, відповідно до порядку денного консультацій, детально розглянули весь комплекс питань, пов'язаних з інтеграцією України й Грузії в європейські структури, порядок денний та алгоритм дій МЗС двох країн у ході переговорів з ЄС щодо укладання Угоди про асоціацію, у т. ч. включаючи питання про вільну торгівлю, обмінялися думками щодо переговорного процесу з ЄС у питаннях лібералізації візового режиму, можливостей поглиблення співробітництва між нашими країнами в рамках ініціативи «Східне партнерство».

Інформуючи грузинську сторону про завершення переговорів між Україною та ЄС щодо підготовки й узгодження Угоди про асоціацію, В. Ченцов привернув увагу грузинських партнерів до окремих аспектів положення про створення ЗВТ та «безвізового діалогу», а також до питань співробітництва України з Європолом та Євроюстом [5]. Наступний раунд консультацій із питань європейської інтеграції повинен був відбутися в другій половині 2012 р. у м. Києві.

9–10 лютого 2012 р. у м. Батумі (Грузія) за участю представників виборчих органів Східної Європи та Центральної Азії пройшла Друга щорічна конференція на тему «Обмін регіональним

досвідом». Україну на ній представляла делегація Центральної виборчої комісії на чолі з В. Шаповалом [8]. Учасники заходу обмінялися досвідом підготовки та проведення виборчих кампаній у різних країнах світу. Особливу увагу при цьому приділяли посиленню ролі й відповідальності ЦВК у контексті забезпечення чесних та прозорих виборчих процесів.

14 лютого 2012 р. в Культурно-інформаційному центрі Посольства України в Грузії пройшло чергове засідання грузинсько-українського Ділового клубу, під час якого учасники розглянули широке коло актуальних питань, направлених на подальше розширення торговельно-економічного співробітництва між двома країнами. Окрім того, на зустрічі відбулася презентація офіційного сайту Ділового клубу [8].

3. ВИСНОВКИ Й ПЕРСПЕКТИВИ ПОДАЛЬШИХ ДОСЛІДЖЕНЬ

Проаналізувавши перший етап дипломатичних відносин між Україною та Грузією 1991–2004 рр., помічаємо, що протягом відносно невеликого періоду українсько-грузинські відносини оформилися в активний динамічний дипломатичний діалог. Про це свідчать наведені документи, що декларують співпрацю державних інституцій обох країн, активну співпрацю в зовнішньополітичній сфері на основі розв'язання спільних проблем реалізації спільних національних інтересів, проведення консультацій на рівні МЗС, інших галузевих міністерств і відомств.

Отже, другий етап українсько-грузинських дипломатичних відносин (2004 – наш час) характеризувався ще більшою активізацією співробітництва між Україною та Грузією, незважаючи на внутрішньополітичні зміни, а також зміни зовнішньополітичних курсів. Також на прикладі другого етапу українсько-грузинські відносини не змінювалися у зв'язку зі зникненням старих, появою нових факторів цих взаємин. А це, зі свого боку, є свідченням міцності, ефективності, універсальності та традиційності відносин України та Грузії в будь-який час, при будь-якому політичному режимі на території цих держав, при будь-яких зовнішньополітичних пріоритетах.

Тобто українсько-грузинські політичні відносини завжди відрізнялись активністю, залишаються стратегічними й у наш час. Це зумовлено спільністю національних інтересів, а також наявністю факторів, які вказували на безпосередній вплив на ці стосунки. Проблема дослідження політичного співробітництва України та Грузії є актуальною й сьогодні, оскільки розгляд українсько-грузинських двосторонніх зв'язків не є комплексним і потребує подальшої систематизації та конкретизації. Це зумовлює подальше дослідження цього питання й пошук нових аспектів, які дадуть змогу виявити особливості міждержавних відносин між цими країнами.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Антадзе М. Відносини України і Грузії є прикладом співпраці великої і малої держави. *День*. 2006. 4 лист. С. 3.
2. Бокерія Г. Грузія залишається стратегічним партнером України. *Главком*. URL: <http://glavcom.ua/articles/2483.html>.
3. Волковецький С. Роки, які зміцнили дружбу з Грузією. *Урядовий кур'єр*. 2002. 19 жовт. С. 5.
4. Договір про дружбу, співробітництво і взаємодопомогу між Україною і Грузією від 13. 04. 1993 р. *Офіційний вісник України*. 2007. № 11. Ст. 406.
5. Інститут світової політики. URL: <http://georgia.iwp.org.ua/ukr/public/78.html>.
6. Кіладзе С. Невідомі сторінки у дипломатії: [історія дипломатичних стосунків України з Грузією]. *Хроніка*. 2000–2001. № 43. С. 27–33.
7. Кухалейшвілі Г. Українсько-грузинські дипломатичні відносини. URL: http://knowledge.allbest.ru/international/3c0b65625a2bc78b4c53a89521316c27_0.html.
8. Міністерство закордонних справ Грузії. URL: <http://www.mfa.gov.ge>.
9. Мости дружби: Україна – Грузія/[авт. ідеї та авт.-упоряд. В. В. Болгов; пер. на груз. О. Мушкудіані]. Київ: Укр. акад. геральдики, товар. знаку та логотипу, 2007. 287 с.
10. Посольство України в Грузії. URL: <http://uaembingeorgia.gov.ua>.
11. Угода між Україною і Грузією про спрощений порядок набуття і припинення громадянства громадянами Грузії, які постійно проживають в Україні, які постійно проживають в Грузії та попередження випадків без громадянства та подвійного громадянства. *Офіційний вісник України*. 2008. № 38. Ст. 1286.
12. Угода про вільну торгівлю між Україною та Грузією: від 9. 01. 1995 р. *Офіційний вісник України*. 2008. № 22. Ст. 650.

13. Україна і Грузія в контексті політичних, економічних та безпекових трансформацій: наслідки і перспективи: матеріали міжнар. конф., 23–24 жовт. 2009 р., м. Одеса/Нац. ін-т стратег. дослідж., регіон. філ. у м. Одеса, регіон. представництво фонду ім. Ф. Еберта в Україні та Білорусі, Ін-т зовніш. політики дипломат. акад. М-ва закордон. справ України; [за заг. ред. О. Воловича]. Одеса: Фенікс, 2009. 125 с.

Матеріал надійшов до редакції 10.10.2019 р.

UKRAINIAN-GEORGIAN POLITICAL COOPERATION

The article considers the process of development of Ukrainian-Georgian political cooperation in the late XX and early XXI centuries. The main directions and stages of formation of interstate cooperation are revealed, as the Ukrainian-Georgian relations are quite long and changeable. Throughout the centuries-long history, there has not been a single fact or event in the relations between the two countries that has somehow overshadowed the friendship between the two countries. During the time of the analyzed article, Kyiv and Tbilisi managed not only to develop broad contacts in all spheres, but also to rise to the level of special partnership in their relations. The Ukrainian-Georgian political relations at the level of national bodies of state power, as well as at the international, supranational level are studied. It is noted that the main barriers to building full-fledged relations are significant differences in foreign policy guidelines, as well as contradictory domestic political realities. The main stages of formation of modern diplomatic relations, visits of officials of the states from 1991 to 2012 are analyzed. The foreign policy directions of cooperation between Ukraine and Georgia, its main treaties, agreements and acts that significantly strengthen modern cooperation are studied.

It is determined that the beginning of the Ukrainian-Georgian diplomatic relations was the visit of the President of Ukraine Leonid Kuchma to Georgia in January 1995, during which the «Declaration on the Prospects for the Development of Cooperation» was signed. It is investigated that during 1991–2019 Ukraine and Georgia had similar foreign policy priorities, similar domestic political problems (separatism), which were resolved jointly. Also, cooperation in the diplomatic sphere of Ukraine with Georgia is now advantageous because Georgia plays an important role as a market for Ukrainian products. The geopolitical location of Georgia, which plays the role of transit of Ukrainian products to Armenia, Azerbaijan, and the countries of Central Asia, is quite favorable for Ukraine. That is, the active diplomatic activity of Ukraine and Georgia promotes close cooperation in political, economic, cultural and other spheres.

Key words: cooperation, diplomatic relations, Ukraine, Georgia.

REFERENCES

1. Antadze, M. (2006). Vidnosyny Ukrainy i Hruzii ye prykladom spivpratsi velykoi i maloi derzhavy. *Den*, 4 lyst., 3.
2. Bokeriia, G. Hruziia zalyshaietsia stratehichnym partnerom Ukrainy. *Hlavkom*. URL: <http://glavcom.ua/articles/2483.html>.
3. Volkovetskyi, S. (2002). Roky, yaki zmitsnyly druzhbu z Hruziieiu. *Uriadovy kurier*, 19 zhovt., 5.
4. Dohovir pro druzhbu, spivrobitnytstvo i vzaємодopomohu mizh Ukrainoiu i Hruziieiu vid 13. 04. 1993 r. *Ofitsiinyi visnyk Ukrainy*. 2007, 11. St. 406.
5. Instytut svitovoi polityky. URL: <http://georgia.iwp.org.ua/ukr/public/78.html>.
6. Kiladze, S. Nevidomi storinky u dyplomatii: [istoriia dyplomatychnykh stosunkiv Ukrainy z Hruziieiu]. *Khronika 2000–2001*. № 43. S. 27–33.
7. Kukhaleishvili, H. Ukrainsko-hruzynski dyplomatychni vidnosyny. URL: http://knowledge.allbest.ru/international/3c0b65625a2bc78b4c53a89521316c27_0.html.
8. Ministerstvo zakordonnykh sprav Hruzii. URL: <http://www.mfa.gov.ge>.
9. Mosty druzhby: Ukraina – Hruziia / [avt. Idei ta avt.-uporiad. V. V. Bolhov; per. nahruz. O. Mushkudiani]. Kyiv: Ukr. akad. heraldyky, tovar. znaku ta lohotypu, 2007. 287 s.
10. Posolstvo Ukrainy v Hruzii. URL: <http://uaembingeorgia.gov.ua>.
11. Uhoda mizh Ukrainoiu i Hruziieiu pro sproshchenyi poriadok nabuttia i prypynennia hromadianstva hromadianamy Hruzii, yaki postiino prozhyvaiut v Ukraini, yaki postiino prozhyvaiut v Hruzii ta poperedzhennia vypadkiv bez hromadianstva ta podviinoho hromadianstva. *Ofitsiinyi visnyk Ukrainy*. 2008. № 38. St. 1286.
12. Uhoda pro vilnu torhivliu mizh Ukrainoiu ta Hruziieiu: vid 9. 01. 1995 r. *Ofitsiinyi visnyk Ukrainy*. 2008. № 22. St. 650.
13. Ukraina i Hruziia v konteksti politychnykh, ekonomichnykh ta bezpekovykh transformatsii: naslidky i perspektyvy : materialy mizhnar. konf., 23–24 zhovt. 2009 r., m. Odessa / Nats. in-t strateh. doslidzh., Rehion. fil. u m. Odessa, Rehion. Predstavnytstvo fondu im. F. Eberta v Ukraini ta Bilorusi, In-t zovnish. polityky diplomat. akad. M-va zakordon. Sprav Ukrainy; [za zah. red. O. Volovycha]. Odessa: Feniks, 2009. 125 s.

УДК 327

Демчук Іван,

студент Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки,

Луцьк, Україна;

panasonic2022@gmail.com

<https://orcid.org/0000-0002-5667-8019>

ПРОБЛЕМИ УКРАЇНСЬКИХ МІГРАНТІВ У ЧЕХІЇ

Ця проблема є вкрай важливою та актуальною, тому що вона стосується не лише українських мігрантів у Чехії, а й в інших країнах Європейського Союзу, у котрих закони щодо мігрантів подібні один до одного. Виконання цих законів країною стосуються кожного українського «заробітчанина», іноді в сторону самого мігранта, а іноді (й навіть часто) – не на користь останнього. Надалі матеріали статті матимуть ознайомлювальний характер, спираючись на факти.

Ні для кого не є великою таємницею сучасний стан міграційної ситуації в державі в цілому. По-перше – це закриття кордонів через усесвітню поширеність вірусу COVID-19, по-друге – скорочення перетину кордону з Україною та Європейським Союзом. Тому чисельність наших емігрантів значно зменшилася. Той, хто хотів залишитися по ту сторону, залишився та вдало працює надалі. А хто мав бажання виконувати президентські вимоги щодо запобігання розповсюдженню інфекції, перебуває на карантині в Україні. Показники росту робітників у Чехії [1, с. 212] у зв'язку з ускладненням перетину кордону з Україною зменшилися, а це означає що ситуація з потоком робочої стала більш контрольованою й прогнозованою. Під час карантину громадянам України вже не можна виїхати за кордон за біометричним паспортом, це заборонено. Залишається офіційно отримувати запрошення, зробити візу до в'їзду в Шенген.

Перебуваючи в Чехії саме зараз, саме в цей час українець, який залишився на одній роботі та в одного працедавця, фактично стає його заручником. За місцевими законами, під час пандемії, якщо робітник покине місце роботи та приймає рішення повернутися в Україну, то він автоматично може отримати штамп про депортацію. Він може бути затриманий на обсерваційний термін, або повинен відсидіти на домашньому карантині два тижні. Я вважаю, що український робітник перебуває в дуже вузьких рамках. Він не має можливості змінити робоче місце, перебуваючи в Чехії, оскільки в разі відмови від старого місця роботи або заміни на інше йому можуть відмовити. Адже, за законом, він повинен був повернутися додому під час законного на те часу, міграційного коридору, коли були відкриті кордони.

Ключові слова: біженці, українські громадяни, заробітчани, мігранти, Чеська Республіка, етнічна група.

1. ВСТУП

Постановка проблеми. «Запровадження в Чехії надзвичайної ситуації у зв'язку з пандемією, звичайно ж, позначилося на сфері зайнятості, причому найбільше ці заходи стосуються саме тих сфер економіки, де традиційно працювало найбільше громадян України – машинобудівної галузі та сфери послуг», – констатує посол України в ЧР Євген Перебийніс [2].

Він сам і дипломати Посольства протягом майже двох тижнів керували відправкою співвітчизників додому. До 28 березня з Чехії евакуйовано понад п'ять тисяч громадян України повітряним і наземним шляхом: організований спільно з посольством України в Польщі потяг «Прага–Перемишль–Львів/Київ», 19 спецрейсів авіакомпанії SkyUp із Праги до Києва та Львова. А потім – ще низку перевезень приватними автобусними компаніями. Усе це дало змогу повернутися додому близько десяти тисячам громадян України. А з урахуванням того, що люди виїжджали також приватним автотранспортом, Євген Перебийніс не виключає, що реальна цифра тих українців, які залишили Чеську Республіку, може бути набагато більшою.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. При цьому лише близько 10 % від загальної кількості українських громадян, котрі організовано повернулися додому в перші дні, становили туристи. Основною ж частиною евакуйованих були саме трудові мігранти.

«Причиною цього стали не лише паніка в перші дні запровадження карантину, а й усвідомлення значною кількістю громадян того, що найближчим часом розраховувати на таку саму позитивну динаміку на ринку праці закордоном, очевидно, не варто», – пояснює Євген Перебийніс.

І справді, у ситуації, що склалася, уряд уже заборонив наймати з-за кордону нових працівників. (А ще в жовтні минулого року той самий уряд схвалив можливість видавати 1500 робочих віз для українців, які б могли працювати в сільському та лісовому господарстві, у харчовій галузі). Це означає,

що після завершення надзвичайної ситуації ще деякий час українські робітники не зможуть офіційно працевлаштуватися в Чехії, оскільки триватиме процес оформлення дозвільних документів. Він, до речі, і до того не був позбавлений бюрократії. Процедура отримання легальної трудової візи для роботи в Чехії громадянами України є однією з найскладніших і найтриваліших у ЄС, попри те, що чеська економіка насправді гостро потребує українських робочих рук.

Мета статті. Складність процедури змушує багатьох потенційних працівників шукати обхідні шляхи, зокрема в'їжджати в країну за так званими «польськими» робочими візами. Формально вони перебувають у Шенгенській зоні [3] легально, але чеське законодавство при цьому порушується. За даними поліції ЧР, кількість українців-нелегалів, у тому числі тих, у кого закінчилася віза, становила на початок року 1456 осіб. До речі, це найбільша чисельність серед інших іноземців.

Саме ця категорія людей в умовах епідемії коронавірусу опинилась у надзвичайно загрозливій ситуації, фактично – у пастці. У багатьох не було навіть нормальної медичної страховки. Роботодавці можуть маніпулювати такими співробітниками, інколи просто експлуатувати або викинути з гуртожитку, використовуючи їхню фактичну безправність.

2. РЕЗУЛЬТАТИ ДОСЛІДЖЕННЯ

Утім, більшість наших людей працюють цілком легально. Це, за офіційними оцінками, 121 тис. [4] (Україна посідає перше місце в рейтингу третіх країн – постачальників робочої сили в ЧР). Комусь із них пощастило, комусь – навпаки.

Потерпають насамперед ті, котрі зайняті у сфері послуг, зокрема в ресторанному бізнесі.

Водночас затребуваними в Чеській Республіці навіть у часи кризи залишаються працівники у сфері будівництва, охорони здоров'я, логістики, сільського господарства.

Як і в багатьох інших країнах ЄС, сільське господарство Чехії постраждало від карантинних обмежень найбільше. І саме через масовий виїзд сезонних працівників-українців. Посол Перебийніс демонструє місцеву пресу із заголовками: «Немає кому зібрати врожай шпинату. Усі українці поїхали додому», «Цього року сезону огірків не буде: немає українців, які їх посадять» тощо.

Чи не найкраща ситуація склалася для лікарів, дефіцит яких (до 3000 фахівців) Чехія відчуває вже давно (свої поїхали до сусідньої Німеччини), а наразі потреба в медиках тим більше підвищена. Ще до кризи в лікарнях у регіонах траплялися випадки, коли українських лікарів, користуючись лазівкою в законі, брали на роботу без додаткових іспитів. Щоправда, Лікарська палата боролася з такою практикою, адже за законом усі лікарі з третіх країн повинні проходити так звану апробацію. Утім, на початку квітня цього року перед загрозою коронавірусу нижня палата парламенту ЧР подала на затвердження сенату пропозицію, що лікарі-громадяни країн, які не входять до Європейського Союзу, зможуть працевлаштуватися в чеські лікарні без складання апробаційних тестів. Але не назавжди: вони можуть працювати за таких умов на час надзвичайної ситуації й три місяці після зняття режиму надзвичайного стану. А потім – усе та ж апробація [5].

Отже, деякі підприємства та фірми сьогодні, після від'їзду значної кількості українських заробітчан, відчувають нестачу робочої сили, тоді як інші своїх звільняють. Як розповів Укрінформу уповноважений представник УСПП у Чехії Георгій Ніколаєв [6], тут усе залежить від типу підприємства, на якому людина працює, від форми оформлення стосунків. Також відіграє свою роль і те, працює заробітчанин через посередника чи на підставі прямих контрактів. У випадку, якщо український трудовий мігрант є безпосередньо працівником чеського підприємства, на нього поширюються всі правила конкретного підприємства, уключаючи компенсації. В іншому випадку – нічого не гарантовано. Робітники, які наразі залишилися без роботи, звертаються до УСПП, до Посольства України за допомогою. Ті намагаються їм допомогти, як можуть, зокрема й знайти роботу на інших посадах.

«В Україні наразі є можливість переламати багаторічну негативну тенденцію вивезення українських трудових ресурсів і спробувати залучити цих людей, які повернулися й які ще, очевидно, повертатимуться, які мають енергію і неоціненний досвід роботи в умовах ЄС, до розбудови Української держави. Можливо, в цій кризі ми повинні побачити шанс. Треба тільки правильно ним скористатися», – відзначає дипломат Перебийніс.

Чеська влада завжди, від самого початку міграційної кризи, виступала проти ідеї централізованого розподілу біженців із країн Євросоюзу. Якщо такий розподіл у Берліні називають «справедливим», то в Празі – не інакше як «примусовим» і, відповідно, саботують цей процес, як можуть.

До сьогодні Чеська Республіка прийняла 12 (!) мігрантів із 1600, які визначені їй за квотою Євросоюзу. Це при тому, що африканців і представників арабського світу серед біженців можливих і тих, які ними не стали, – не більше кількох десятків.

Донедавна міністр внутрішніх справ Мілан Хованець узагалі заявив, що ніяких таких мігрантів Чеська Республіка приймати більше не має наміру.

Думка ця – популярний тренд чеської політики. Її ж (думку про «не приймати більше») періодично озвучує й прем'єр-міністр країни Андрій Бабиш [7]. Учергове він проголосив це наприкінці серпня, вирушаючи з візитом до Італії та Мальти.

Сказав він приблизно таке: «Чехія не прийме більше жодного біженця, який переправляється в Євросоюз через Середземне море, оскільки приймає людей з України».

Чому Бабиш сказав це «приблизно»? Та тому що в чеських виданнях немає такої цитати. Чеські медіа почули від свого прем'єра те, що він сказав, що Республіка не прийме більше жодного мігранта з регіонів Близького Сходу та Північної Африки. Тезу про «людей з України» поширили ЗМІ, орієнтовані (як не дивно) на російськомовну аудиторію. До речі, потрібно сказати, що цю, «російськомовну» версію одразу ж підхопили наші рідні українські видання.

Утім, не будемо стверджувати, що чеський прем'єр не міг такого сказати. Цілком собі міг. І якщо й сказав про це Андрій Бабиш, то на ексклюзивність такої вигадки претендувати він не може: до нього цю саму думку обіграли поляки, які в міграційних суперечках із Брюсселем уже послалися на «мільйон українців». Біженці ці українці чи власники таких потрібних робочих рук – це інше питання, яке жодним чином не заважає владі Чехії використовувати польський креатив.

Кількість українців у 10,5-мільйонній Чехії майже вдесятеро менша, ніж у 38-мільйонній Польщі.

У відповідь на запит, спрямований у МВС країни, Укрінформу повідомили, що станом на 30 червня 2018 р. на території Чеської Республіки 84 314 громадян України проживали постійно й 38 449 – тимчасово. Із них на підставі візи на термін понад 90 днів з метою сезонного працевлаштування – 319, ще 18 548 – на підставі довгострокового виду на проживання (картки працівника).

Нарівні зі словаками українці становлять найчисельнішу етнічну групу з близько півмільйона іноземців, які легально живуть у країні. При цьому «небажаними гостями» їх назвати навряд чи можливо. Українські руки – нарозхват у країні, де катастрофічно не вистачає власної робочої сили.

У Чехії найнижчий по ЄС рівень безробіття (близько 3 %) і найбільший дефіцит кадрів (понад 300 тис. вакансій), згідно з підрахунками Міністерства праці та соціальних справ ЧР. За даними агентства Eurostat, у Чеській Республіці, як і раніше, найвища кількість вакантних місць, порівняно з іншими країнами-членами ЄС.

Українці працюють у найрізноманітніших сферах. Найбільше їх серед лікарів та молодшого медичного персоналу, на будівництві й підприємствах, серед братії водіїв. Роботодавці ними задоволені, скаржаться лише на складнощі та зволікання в процесі прийому на роботу. При цьому в країні діє програма «Режим Україна», покликана його, процес, спростити. За два роки за цією програмою працевлаштовано понад 13 тис. співробітників, у лютому цього року уряд підвищив кількість прийому заявок до 20 тис. Але Економічна палата має намір вимагати підвищення й цієї квоти.

Проблемою є те, що чимало українців приїжджають у Чеську Республіку з польськими робочими візами та автоматично потрапляють у категорію нелегалів. Минулого року таких випадків порушення режиму перебування зафіксовано 2,5 тис., українці тут займають печальне перше місце. Часто, хоча далеко не завжди, ці люди навіть не знають, що порушують закон. Несумлінні агенти вводять довірливих людей в оману, запевняючи, що віза ЄС дає можливість працювати в будь-якій країні співдружності. Одне слово, тим, хто збирається поїхати на заробітки закордон, не зайвим буде уважно вивчити закони Євросоюзу та особливо майбутньої країни перебування: такі знання ніколи не завадять. До того ж, із вересня по грудень цього року за рішенням Міністерства праці за участю Державної інспекції охорони праці та поліції, на підприємствах Чехії запроваджують позапланові перевірки в рамках боротьби з нелегальним працевлаштуванням.

Тими українцями, хто працює легально, задоволені не лише роботодавці, а й держава [8]. За даними все тієї ж Економічної палати, завдяки одним лише нашим співвітчизникам у рамках «Режиму Україна», до чеської держскарбниці щорічно надходить понад 2 млрд крон (78,5 млн євро) у вигляді податків і відрахувань.

Абсолютно не важливо, що українці добре адаптуються, швидко опановують чеську й, до того ж, є носіями християнської релігії. Сказати, що наших співвітчизників повально люблять у середовищі корінного населення, було б перебільшенням. Але вони не викликають відторгнення в корінних чехів, які з помітним упередженням ставляться до всіх інших «інших», які від них відрізняються.

Хоча, є все-таки винятки. У Чехії проживає найбільша у світі діаспора... в'єтнамців – 60 тис. Подейкують, що нелегально тут перебувають ще стільки ж. У країні підрастає вже третє покоління тих, хто приїхав до Чехословаччини в 1950- і 1970-х рр. В'єтнамці органічно вплелися в життя країни й зайняли цілі суспільні ніші. Так, наприклад, пункти обміну валют, манікюрні салони та невеликі магазинчики, які торгують усім і вся («Вечорки») – це майже винятково прерогатива в'єтнамців. Вони нормально вживаються в суспільстві, чудово розмовляють чеською й проблем майже не створюють. Вихідці з В'єтнаму здебільшого буддисти і через світоглядні позиції нікому не нав'язують свої культурно-поведінкові традиції.

На відміну, наприклад, від мусульман, які активно привносять свої правила у співтовариство, яке їх приймає, прояви їх активності можна спостерігати у багатьох країнах Європи. Але не в Чехії. Чехія – швидше виняток із цього явища. Тут дійсно побоюються радикальних представників цієї релігії та при цьому воліють кивати головою в бік сусідів: дивіться, мовляв, що там робиться – теракти й усілякі неподобства, жінок ображають та ігнорують будь-які закони. Метод переконання, до речі, – дуже дохідливий, особливо якщо врахувати, що середній чех уважно дивиться не лише місцеві, але і європейські новини. Ось і беруть цю тезу на озброєння ключові чеські політики.

«Я не раз говорив, що це боротьба за збереження нашої європейської цивілізації й культури. Ми не хочемо жити в Африці чи на Близькому Сході. Ми повинні боротися за наші цінності!», – заявив Бабиш після заворушень, викликаних вбивством німця біженцями у німецькому Хемніці. Це місто, до речі, розміщене зовсім поруч із німецько-чеським кордоном.

Для того, щоб захистити себе від навали та загрози «ісламізації», чеське керівництво готове «відкуповуватися». Виділяти гроші на те, щоб покращувати життя в країнах-постачальниках мігрантів, а також полегшити міграційний тягар для тих країн, які більшою мірою, ніж Чеська Республіка, змушені займатися біженцями.

«Нам необхідна угода з державами Північної Африки для боротьби з контрабандою людей, а також «план Маршалла» для Африки. Прага візьме в цьому участь», – пообіцяв Бабиш минулого тижня після переговорів у Берліні з канцлером ФРН Ангелою Меркель.

Він нагадав, що з 2015 р. Чехія надала вже 100 млн євро на допомогу країнам, які беруть участь у розв'язанні проблеми міграції, що в чеських лікарнях лікуються, серед іншого, і сирійські діти, що чеські фахівці надають допомогу на місцях. Бабиш запевнив Меркель, що Прага «солідарна» [9]. Водночас він висловився проти продовження практики прийому мігрантів – це, на його переконання, посилає неправильний сигнал контрабандистам про можливість продовжувати брудний бізнес на торгівлі людьми. Обидві сторони залишилися при своїй думці. Імовіріше, не варто очікувати більшого й від наміченого на цьому тижні візиту Меркель до президента ЧР Мілоша Земана.

Дані опитування Центру вивчення громадської думки Чехії свідчать, що 69 % чехів схильні бачити корінь більшості проблем у «приїжджих» [10]. Виходячи з таких суспільних настроїв, керівники цієї порівняно невеликої європейської країни залишаються непохитними в питаннях міграції.

3. ВИСНОВКИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ ПОДАЛЬШИХ ДОСЛІДЖЕНЬ

Тиждень тому на засіданні вищого керівництва в Празькому граді, присвяченому питанням зовнішньої політики, укотре зафіксовано неприйняття «недобровільних квот» на перерозподіл мігрантів у рамках Європейського Союзу. Президент, прем'єр, голова Палати депутатів і міністри закордонних справ та оборони в спільній заяві урочисто пообіцяли невтомно добиватися змін у правилах Загальної європейської системи надання притулку, які повинні забезпечити захист усім нужденним, але водночас поставити надійний заслін для проникнення в Європу нелегалів.

«Я пішов у політику головне для того, щоб піклуватися про чеських громадян», – заявив днями в одному з інтерв'ю мільярдер Андрій Бабиш. І дійсно, не сирійці ж голосуватимуть за нього на виборах...

Щодо українців, то вони дійсно вигідно відрізняються від «середземноморських» шукачів європейського раю. Українські мігранти – економічні мігранти, у «біженці» їх записувати неправильно.

Утім, для нашої країни це навряд чи може бути підставою для гордошів. На рівні політичного керівництва України вже прозвучало гірке зізнання: виїжджають із країни працездатні, виїжджає молодь, а з нею – мізки нації та її перспективи. Ці люди їдуть шукати кращої долі на чужині тільки тому, що не можуть реалізувати себе у своїй країні, не можуть забезпечити добробут для своїх сімей і гідне майбутнє для підростаючого покоління. Зрозуміло, що усвідомлення цієї проблеми українським урядом ще не означає негайного її розв'язання. Але вже сам факт усвідомлення хвороби – це перший крок до одужання.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Лажнік В. Й. Геодемографічні й етнополітичні процеси в країнах регіону (Центрально-Східна Європа)
2. Сайт Укрінформ. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-world/3046192-evgen-perebijnis-posol-ukraini-v-ceskij-respublici.html>
3. Країнознавча характеристика Чеської Республіки: кол. моногр./В. Й. Лажнік, І. П. Мандрик, В. О. Патійчук; за наук. ред. В. Й. Лажніка. Луцьк: Вежа-Друк, 2015. С. 113.
4. Динамика численности населения. *Население Чехии*. URL: <https://ru.wikipedia.org/wiki/>.
5. *Vyvoj obyvatelstva Ceske republiky 2013*. URL: <https://www.czso.cz/csu/2014edicniplan.nsf/p/130069-14>
6. Український Союз промисловців і підприємств. URL: <https://uspp.ua/>
7. Сайт Укрінформ – Бабиш обвинил Союз во вмешательстве дела Чехии. URL: <https://www.ukrinform.ru/rubric-world/3049986-babis-obvinil-evrosouz-vo-vmeshatelstve-v-dela-kehii.html>
8. Сайт Укрінформ – Кожен п'ятий працівник у Чехії є українцем. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-diaspora/2858979-kozen-patij-pracivnik-u-kehii-e-ukraincem.html>
9. Сайт Европейская правда – Меркель и Бабиш не смогли преодолеть разногласия по миграции. URL: <https://www.eurointegration.com.ua/rus/news/2018/09/6/7086532/>
10. Сайт Ліга Бізнес – В Чехии растет интерес к рабочим из Украины. URL: <https://biz.liga.net/all/all/novosti/v-kehii-rastet-interes-k-rabochim-iz-ukrainy>

Матеріал надійшов до редакції 18.12.2019 р.

PROBLEMS OF UKRAINIAN MIGRANTS IN THE CZECH REPUBLIC

The urgency of this problem is extremely important, because it affects not only Ukrainian migrants in the Czech Republic, but also in other countries of the European Union where the laws on migrants are similar to each other. The implementation of these laws by the country affects every Ukrainian «worker», sometimes in the direction of the migrant himself, but sometimes even always, not in favor of the latter. In the future, the materials of the article will be of an introductory nature, based on the facts, the so-called reverse side of the coin.

The current state of the migration situation in the country as a whole is no big secret. The first is the closure of borders due to the global prevalence of the COVID-19 virus. Secondly, reducing the border crossing with Ukraine and the European Union. Therefore, the number of our emigrants has decreased significantly. Those who wanted to stay on the other side stayed, and continue to work successfully. And those who wanted to comply with the president's requirements to prevent the spread of the infection are in quarantine in Ukraine. The growth rates of workers in the Czech Republic [1, p. 212] have decreased due to the difficulty of crossing the border with Ukraine, which means that the situation with the flow of labor has become more controlled and predictable. During quarantine, citizens of Ukraine can no longer go abroad with a biometric passport – a ban. It remains to receive an official invitation, apply for a visa to enter Schengen.

While in the Czech Republic right now, it is at this time that a Ukrainian who has remained at the same job and one employer actually becomes his hostage. Under local law, during a pandemic, if a worker leaves his or her place of work and decides to return to Ukraine, he or she can automatically receive a deportation stamp. He may be detained for an observation period, or he must be placed under house quarantine for two weeks. I believe that the Ukrainian worker is within a very narrow framework. He does not have the opportunity to change jobs while in the Czech Republic. Because if you give up the old place of work when replacing it with another, he may be denied. Because by law he had to return home during the legal migration corridor at the time, when the borders were open.

Key words: refugees; Ukrainian citizens; workers; migrants; Czech Republic; ethnic group.

REFERENCES

1. Lazhnik, V. J. Geodemographic and ethnopolitical processes in the countries of the region (Central and Eastern Europe).
2. Ukrinform website. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-world/3046192-evgen-perebijnis-posol-ukraini-v-ceskij-respublici.html>
3. Local lore characteristics of the Czech Republic: col. monograph/В. Й. Лажнік, І. П. Мандрік, В. О. Патіччук; for science. ed. V. J. Liar. Lutsk: Vezha-Druk, 2015. P. 113.
4. Population dynamics. *Population of the Czech Republic*. URL: <https://ru.wikipedia.org/wiki/>.
5. Vyoj obyvateľstva Ceske republiky 2013. URL: <https://www.czso.cz/csu/2014edicniplan.nsf/p/130069-14>
6. Ukrainian Union of Industrialists and Enterprises. URL: <https://uspp.ua/>
7. Ukriform website – Babiš accused the Union of interfering in the Czech case. URL: <https://www.ukrinform.ru/rubric-world/3049986-babis-obvinil-evrosouz-vo-vmesatelstve-v-dela-cehii.html>
8. Ukrinform website – Every fifth employee in the Czech Republic is Ukrainian. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-diaspora/2858979-kozen-patij-pracivnik-u-cehii-e-ukraincem.html>
9. European Truth website – Merkel and Babish could not overcome differences on migration. URL: <https://www.eurointegration.com.ua/rus/news/2018/09/6/7086532/>
10. Website League Business – In the Czech Republic, growing interest in workers from Ukraine. URL: <https://biz.liga.net/all/all/novosti/v-chehii-rastet-interes-k-rabochim-iz-ukrainy>

УДК 321.01:81:172.4 (477)

Дяченко Ольга,

кандидат політичних наук, доцент кафедри політології,

Одеський національний університет імені І. І. Мечникова;

odyachenko10@gmail.com

ORCID 0000-0002-0800-866X

ПОСИЛЕННЯ МОВИ ВОРОЖНЕЧІ ЯК НАСЛІДОК ВІДХОДУ ПОЛЬЩІ ВІД ЛІБЕРАЛЬНО-ДЕМОКРАТИЧНОГО КУРСУ

У статті вивчаються процеси посилення мови ворожнечі в Польщі. Інтенсифікація мови ворожнечі пов'язано з порушенням у цій країні впродовж останніх років ліберально-демократичного консенсусу. Аргументовано, що нинішнє наростання мови ворожнечі спричинене політичним курсом керівної партії PiS. Підкреслено, що сильного тиску в Польщі зазнають ті соціальні групи, моделі поведінки, інтереси, цінності яких суперечать традиційним цінностям польської нації. Відзначено, що діяльність державних інституцій Польщі в багатьох питаннях не відповідає міжнародним зобов'язанням у частині запобігання та протидії інтолерантності. Законодавство Польщі, яке унормовує питання мови ворожнечі, схарактеризовано як невідповідне повною мірою міжнародним актам. Основним наслідком інтенсифікації мови ворожнечі в Польщі названо зниження впродовж останніх років якості демократії, розбудову моделі неліберальної демократії. Телебачення, соціальні мережі та сфера приватного спілкування названі основними майданчиками для розгортання дискурсу ворожнечі в Польщі. Підкреслено, що мова ворожнечі чітко виражена в діяльності державних високопосадовців Польщі (насамперед – членів партії PiS). У статті акцентовано, що інтолерантна щодо окремих питань риторика уряду сприяла активізації відповідних настроїв і в польському суспільстві. Підкреслено складність визначення істинного масштабу проблеми мови ворожнечі в Польщі, бо постраждали часто з різних причин не звертаються за захистом своїх прав до правоохоронних органів, правозахисних неурядових організацій, ліберально-демократичних медіа і под. У статті відзначено, що в останні роки в Польщі знизилась інтенсивність мови ворожнечі щодо євреїв і ромів, однак вона зростає щодо мусульман, біженців із Північної Африки та Близького Сходу, представників сексуальних меншин, феміністок. Констатовано наявність проблеми мови ворожнечі щодо українців. Відзначено, що мова ворожнечі розгортається також і щодо ліберально-демократичних інститутів, які стають на захист уразливих соціальних груп, щодо котрих проявляється мова ворожнечі (омбудсмен, правозахисні неурядові організації та ін.).

Ключові слова: мова ворожнечі, Польща, партія PiS, неліберальна демократія.

1. ВСТУП

Постановка проблеми та її значення. Від початку масштабних демократичних перетворень у Польщі кінця 1980-х рр. тут існував міцний консенсус щодо основних елементів неоліберального демократичного порядку. Він був порушений наприкінці 2015 р. [1, с. 52]. Значна концентрація влади партією PiS має своїм результатом поступове формування в Польщі моделі «керованої демократії». Політична програма цієї консервативно-клерикальної партії має значну та висхідну підтримку польських виборців: 2015 р. – 37,6 %, 2019 – 43,6 % голосів виборців на виборах Сейму; також представник PiS А. Дуда підтриманий на останніх президентських виборах 2015 р. й зберігає високі рейтинги як кандидат на посаду глави держави у 2020 р.

Відтак останні п'ять років у Польщі впроваджується соціально-політична модель, для якої збереження традиційних цінностей, чітких національних ідентичностей має першорядне ідеологічне значення. Це має своїм наслідком, і порушення низки фундаментальних прав людини та громадянина, зокрема, і у форматі агресивних висловлювань, які принижують, дискредитують особу (групи осіб) за ознаками раси, національності, віросповідання, статі, сексуальної орієнтації та ін.

Практика державних інституцій Польщі, особливо в останні роки, часто вступає в суперечність із міжнародними зобов'язаннями у сфері протидії ксенофобії, нетерпимості, дискримінації. Простежено суб'єктивне ставлення влади та провладного консервативного сегменту громадянського суспільства щодо представників окремих соціальних груп. Ці процеси мають висхідну динаміку, у результаті чого якість демократії в Польщі незмінно погіршується. Зокрема, Індекс демократії (Democracy Index) за результатами дослідження The Economist Intelligence Unit 2019 р. визначив позиції Польщі як «недостатньої демократії» (57-ме місце у світі) [3]. Для порівняння: за результатами вивчення якості демократії 2018 р. Польща перебувала на 57-му місці, 2017 – 53-му, 2016 – 52-му, 2012 – 44-му місці. Очевидними є процеси демократичного відступу.

Аналіз останніх досліджень із цієї проблеми. Тема мови ворожнечі в політичному дискурсі Польщі не була об'єктом наукового аналізу в українській політичній науці. Побіжно тематика вивчається в межах широкого розгляду проблем переходу Польщі до моделі неліберальної демократії (дослідження О. Григор'єва [1], Е. Жгута [10] та ін.). Водночас тема мови ворожнечі й загальне поглиблення дефектів польської демократії є предметом вивчення численних правозахисних неурядових організацій, соціологічних центрів і под.

Формулювання мети статті. У статті поставлено мету проаналізувати на прикладі кейсу Республіки Польща тенденцію посилення мови ворожнечі як одного з наслідків погіршення за останні п'ять років якості демократії й відходу від побудови ліберальної демократії.

Методика дослідження. Методологічною основою дослідження визначено комунікативний підхід. Ця методологія політичної науки ґрунтується на розумінні комунікації як форми «руху політичного» [2, с. 124]. Комунікативний підхід, на наше переконання, є адаптивною методологією для вивчення мови ворожнечі. Вихідним пунктом політичних акторів у політиці є їхні дії, увиразнені, зокрема, у комунікаційній взаємодії. Новітня політика не лише ґрунтується на комунікації (офлайнній та онлайнній), а й сама по собі може розглядатися як вид комунікативної діяльності, у ході якої увиразнюються як конструктивні, так і деструктивні прояви. Власне, мова ворожнечі є деструктивною комунікацією в політиці, інтенсивність котрої узалежнена від наявного в країні типу політичного режиму.

2. РЕЗУЛЬТАТИ ДОСЛІДЖЕННЯ

Починаючи від 2015 р., у Польщі простежуємо висхідну динаміку застосування деструктивної мови ворожнечі. Вона спрямована проти мігрантів і біженців, расових, етнічних, сексуальних меншин. Мова ворожнечі проявляється як на рівні побутового спілкування на суспільно-політичні теми, так і в діяльності акторів політики на всіх рівнях. Окремі польські високопосадовці, передусім – представники керівної партії PiS, у публічному дискурсі вдаються до мови ворожнечі. Це вплинуло на громадську думку, яка останніми роками змінилася насамперед щодо проблем міграції, переміщення біженців. Антиіммігрантська риторика польських урядів останніх років (Б. Шидло, Т. Моравецького) сприяла зміцненню стійкості ксенофобських поглядів у країні.

Розповсюджена мова ворожнечі позначається висхідній динаміці правопорушень, скоєних саме на ґрунті ненависті. За даними ОБСЄ, у 2015 р. здійснено 263 такі злочини, 2016 – 274, 2017 – 886, 2018 – 1117. За даними 2018 р. найбільше із зафіксованих злочинів такого складу стосувалися антисемітизму (197), расизму й ксенофобії (174) [8]. Зауважимо: наведені цифри не відбивають усього масштабу проблеми, оскільки в значній кількості випадків протиправного застосування мови ворожнечі, постраждали з різних причин не звертаються за захистом своїх прав або ж справи не порушуються за браком доказів.

Відзначимо, що за останнє десятиліття Польща законодавчо закріпила низку правових норм, які спрямовані на посилення юридичних гарантій рівного поводження та протидії злочинам на ґрунті ненависті. Однак дії державних органів влади Польщі мають бути чітко узгоджені з Рабатським планом дій щодо заборони пропаганди національної, расової чи релігійної ненависті (2012 р.). Хоча законодавство Республіки Польща й гарантує фундаментальні права й свободи людини та громадянина (як-от право на свободу вираження поглядів), однак воно не вповні відповідає міжнародним стандартам свободи вираження поглядів. Ідеться про недостатні заходи реагування держави у відповідь на інтенсифікацію мови ворожнечі в країні, неефективні механізми захисту державою постраждалих від агресивних висловлювань, які принижують чи дискредитують їх за ознаками раси, релігії, статі, сексуальної орієнтації та ін. Цивільні й адміністративні засоби захисту від мови ворожнечі передбачені польським законодавством, однак їх застосування не ефективне.

Останніми роками прояви мови ворожнечі та злочинів, скоєних на ґрунті ненависті, у Польщі зменшилася щодо євреїв і ромів, але натомість зросла щодо українців, шукачів притулку, а також осіб, які сповідують іслам. Утім, офіційна статистика Польщі не відбиває об'єктивно стан справ. Зокрема, жертви різноманітного насилля на ґрунті ненависті дуже часто не повідомляють про порушення їхніх прав, адже працюють у Польщі без необхідних дозволів чи з інших мотивів.

Від 2016 р. в Польщі під впливом початку загальноєвропейської міграційної кризи активізувалися мова ворожнечі й злочини, скоєні на ґрунті ненависті щодо мусульман. За ситуації етнічної та релігійної однорідності польського суспільства порівняно невелика мусульманська спільнота (0,1 % від загальної кількості населення країни) перебуває в зоні сильного ризику ймовірного прояву мови ворожнечі щодо себе.

За даними польської НУО «Центр моніторингу расистської та ксенофобної поведінки» (Ośrodek monitorowania zachowań rasistowskich i ksenofobicznych), останні п'ять років спостерігаємо різке зростання випадків ворожих нападів на іноземців, загальне зростання градусу напруги. Наприклад, у день національного свята Дня незалежності Польщі (відзначається щорічно 11 листопада), починаючи з 2008 р., з ініціативи праворадикальних організацій проходять «Марші незалежності». У ході таких подій мова ненависті є особливо очевидною. Наприклад, у ході маршу 2017 р. використовувалися транспаранти з надписами: «Чиста кров, тверезий розум», «Європа буде білою або безлюдною» та ін.

Хоч абсолютна більшість поляків не знайомі з жодним мусульманином, однак у межах різноманітних опитувань громадської думки польські респонденти озвучують, що почуватимуться некомфортно в їх присутності. У поляків наразі зберігаються стійкі стереотипи, що мусульмани є загрозою економічному добробуту Польщі та традиційним католицьким цінностям. Політико-правова культура значної частини поляків зберігає сприйняття «Інших» як потенційної загрози. На переконання экс-міністра внутрішніх справ М. Блашчака [9, с. 145], після антимусульманських заворушень 01.01.2017 р. у польському місті Елк, де фігурували вихідці з Тунісу, Алжиру та Марокко мусульманського віросповідання, у багатьох поляків наявний страх перед ісламом [4]. Примітно, що словесних і фізичних нападів у Польщі останніми роками зазнавали навіть поляки, які зовнішньо схожі на населення мусульманських країн (порівняно темніший колір шкіри і волосся).

Складається враження, що, попри таку ситуацію в Польщі, уряд фактично відмежувався від проблеми мови ненависті та інших протиправних дій, скоєних на ґрунті ненависті, пояснюючи свою позицію нібито незначущістю проблеми в Польщі як такої. В умовах розгортання європейської міграційної кризи польський уряд належно не протидіяв ксенофобським нападам і діям правоекстремістських угруповань.

Польський омбудсмен (А. Боднар), який є одним із найважливіших інститутів контролю за дотриманням прав і свобод людини, зокрема й у частині проявів мови ворожнечі, перебуває під значним тиском як нинішньої влади, так і радикального сегмента громадських рухів. Наприклад,

праворадикальне угруповання «Націонал-радикальний табір» (ONR) навіть зверталося з позовом до суду щодо його правозахисної діяльності. Зауважимо, що омбудсмен А. Боднар є одним із небагатьох політиків, який перебуває на високій державній посаді, позаяк був обраний Сеймом ще до приходу до влади партії PiS (на посаді від 09.09.2015, а партія перемогла за результатами парламентських виборів 25.10.2015 р.). Нинішньою владою його правозахисна діяльність сприймається насторожено. Для консервативної влади Польщі чинниками-подразниками виступають, наприклад, такі факти з біографії омбудсмена, як його відзначення польськими ЛГБТ-організаціями премією «Толерантність» (2011 р.), а також відданість ідеї захисту прав людини.

Незважаючи на низку фактів порушень прав людини, спричинених віросповіданням, етнічним походженням, сексуальною орієнтацією постраждалих від мови ворожнечі та інших злочинів, скоєних на ґрунті ненависті, 27.04.2016 р. прем'єр-міністр Польщі Б. Шидло прийняла рішення про ліквідацію польського державного антидискримінаційного органу (Rada do spraw przeciwdziałania dyskryminacji rasowej, ksenofobii), на який покладено завдання запобігати ксенофобії та нетерпимості. Показово, що цей орган, який успішно функціонував від 2011 р., припинив функціонування, попри те, що омбудсмен А. Боднар напередодні звертав увагу уряду на тенденцію посилення в Польщі мови ненависті, передусім щодо іноземних громадян [7]. Рада з питань запобігання расовій дискримінації та ксенофобії впродовж кількох років була єдиною польською державною інституцією, яка координувала діяльність загальнодержавних і місцевих органів влади, інших інститутів щодо запобігання та протидії проявам дискримінації й нетерпимості [5].

Відзначимо, що кейс Польщі демонструє, що мова ворожнечі спрямовується не лише щодо мігрантів, мусульман, сексуальних меншин, а й проти опозиційно налаштованих польських політиків, громадських активістів. Яскравим прикладом мови ворожнечі в Польщі була розгорнута впродовж кількох років кампанія ненависті проти мера Гданська П. Адамовіча (помер 14.01.2019 р. після публічно скоєного на нього замаху). Ця кампанія (т. зв. «сеанси ненависті») здійснювалася проурядовими медіа (телекомпанією TVP та ін.) і радикальними націоналістичними організаціями, які маркували ліберально-демократичного політика, як «гомопропагандистом», «злюдієм», «євросоюзною маріонеткою» та ін.

Із проблемою мови ворожнечі в Польщі стикаються й українці. Найчастіше йдеться про зневажливі висловлювання на адресу українських заробітчан, а також щодо української національної меншини Польщі в частині реалізації нею права на збереження своєї ідентичності, культурної спадщини тощо. Проблема набула такого деструктивного масштабу, що на неурядовому рівні здійснюється її моніторинг із метою подальшого тиску на владу. Зокрема, від 2017 р. мову ворожнечі проти українців на теренах Польщі вивчає Об'єднання українців у Польщі спільно з правозахисним НУО «Фонд Стефана Баторія» (проект «Моніторинг і документування дискримінації та мови ворожнечі щодо української меншини й мігрантів з України»).

Найбільше мова ворожнечі проявляється в продукції медіа. Дискурс багатьох польських суспільно-політичних медіа схиляється до пропаганди правого радикалізму, наприклад здійснюється маніпуляція громадською думкою. Підняття «хвилі» ненависті в Інтернеті спостерігається й у коментарях до електронних версій випусків видань. Велика кількість коментарів в останні роки, які можуть бути кваліфіковані як расистські, ксенофобні тощо, змусила впливові видання, наприклад «Gazeta Wyborcza», закрити розділ коментарів до публікацій.

Органом, котрий покликаний протидіяти проявам мови ворожнечі в діяльності медіа Польщі, є Національна рада телебачення та радіомовлення (Krajowa Rada Radiofonii i Telewizji). Цей орган може застосовувати санкції щодо аудіовізуальних медіа, які поширюють дискримінаційний контент, однак на членів Ради здійснюється сильний політичний вплив із боку, передусім, партії PiS. Також відзначимо, що самоконтроль польських медіа за мовою ворожнечі у своїй продукції значною мірою не є ефективним; польські медіа не працюють за чіткими етичними кодексами [6, с. 5].

3. ВИСНОВКИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ ПОДАЛЬШИХ ДОСЛІДЖЕНЬ

Посилення мови ворожнечі в Польщі пов'язане з порушенням упродовж останніх п'яти років ліберально-демократичного консенсусу. Ці процеси спричинені консервативно-націоналістичним, євроскептичним, клерикальним політичним курсом керівної партії PiS, яка має значну підтримку громадян Польщі. Сильного тиску зазнають ті моделі поведінки, суспільно-політичні ініціативи тощо,

які дисонують із традиційними цінностями польської нації, просуванням чіткої національної ідентичності. Практика державних інституцій Польщі часто не відповідає міжнародним зобов'язанням у частині запобігання та протидії інтолерантності. Мова ворожнечі проявляється як озвучена онлайн і офлайн словесна агресія щодо осіб і їхніх соціальних груп, зумовлена їхніми расою, етнічним походженням, віросповіданням, сексуальною орієнтацією та іншими характеристиками. Наслідком інтенсифікації мови ворожнечі в Польщі є, передусім, незмінне зниження тут в останні роки якості демократії, розбудова (слідом за Угорщиною) моделі неліберальної демократії.

Проблема набуває особливої гостроти з огляду на те, що мова ворожнечі чітко увиразнена не лише на рівні повсякденного побутового дискурсу, а й у діяльності державних високопосадовців Польщі (насамперед – членів партії PiS). Інтюлерантна щодо окремих питань риторика уряду сприяла активізації відповідних настроїв і в польському суспільстві. Законодавство Польщі не повною мірою відповідає міжнародним актам, якими унормовуються питання мови ворожнечі. Обсяги прояву мови ворожнечі в Польщі складно визначити, оскільки постраждали часто з різних причин не звертаються за захистом своїх прав, не повідомляють про такі порушення їхніх прав правоохоронним органам, правозахисним НУО, ліберально-демократичним медіа. Телебачення, соціальні мережі та сфера побутового спілкування нині є основними майданчиками для розгортання дискурсу ворожнечі в Польщі.

За останні роки в Польщі знизилась інтенсивність мови ворожнечі щодо євреїв і ромів, але зросла стосовно мусульман, біженців із країн Північної Африки та Близького Сходу, представників сексуальних меншин, феміністок. На жаль, проблема мови ворожнечі зберігає гостроту й щодо українців. Показово, що мова ворожнечі розгортається не лише стосовно згаданих уразливих груп, а й щодо тих ліберально-демократичних інститутів, які стають на їх захист (омбудсмен, правозахисні неурядові організації та ін.). Оскільки згадані деструктивні процеси зберігають наразі висхідну динаміку, то тема мови ворожнечі потребує подальшого поглибленого вивчення.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Григор'єв О. В. Дефекти демократії Польщі: неліберальна інституціалізація 2015–2018 років. *Політикус*. 2018. № 5–6. С. 51–55.
2. Макух О. Комунікативний підхід до дослідження політики: методологічний аналіз. *Вісник Львівського університету. Серія «Філософсько-політологічні студії»*. 2012. № 2. С.122-128.
3. *Democracy Index 2019*. URL: <https://www.eiu.com/topic/democracy-index>
4. Łyszczarz M., Marcinkiewicz S. M. Radykalizacja antymuzułmańskiego i antyimigranckiego dyskursu w mediach społecznościowych w latach 2016 i 2017 na przykładzie wydarzeń w Elku. *Uniwersyteckie Czasopismo Socjologiczne*. 2018. № 22 (1). С. 59–70.
5. Poland abolishes her anti-discrimination council. *Visegrad Post*. 2016. URL: <https://visegradpost.com/en/2016/05/04/poland-abolishes-her-anti-discrimination-council/>
6. *Poland: Responding to 'hate speech' 2018 Country Report*. London: ARTICLE 19, 2018.
7. *Racial tension escalating in Poland: human rights ombudsman*. URL: <http://archiwum.thenews.pl/1/9/Artykul/243728,Racial-tension-escalating-in-Poland-human-rights-ombudsman>
8. *Search hate crime reporting. Poland*. URL: <https://hatecrime.osce.org/poland>
9. Strupiechowska M. *Media jako katalizator społecznych lęków. Przypadek paniki moralnej. Media i Społeczeństwo: medioznawstwo, komunikologia, semiologia, socjologia mediów*. 2018. № 8. S. 139–150.
10. Zgut E. (ed.). *Illiberalism in the V4: Pressure points and bright spots*. 2018. Political Capital and Friedrich Naumann Stiftung.

Матеріал надійшов до редакції 10.01.2020 р.

INCREASED HATE SPEECH AS A RESULT OF POLAND'S REJECTION FROM THE LIBERAL-DEMOCRATIC COURSE

The article examines the processes of increasing hostility in Poland. The intensification of hate speech has been linked to the violation of the country's liberal-democratic consensus in recent years. It is argued that the current rise in hate speech is caused by the political course of the ruling party Law and Justice. It is emphasized that those social groups, models of behaviour, interests, the values of which contradict the traditional values of the Polish nation, are under strong pressure in Poland. It was noted that the activities of Polish state institutions in many respects do not comply with international obligations in terms of preventing and combating intolerance. Polish legislation regulating

the issue of hate speech is characterized as not fully in line with international instruments. The main consequence of the intensification of hate speech in Poland is the decline in the quality of democracy in recent years, the development of a model of illiberal democracy. Television, social networks and the sphere of private communication are named as the main platforms for the development of the discourse of hostility in Poland. The author of the article emphasizes that the language of hostility is clearly expressed in the activities of high-ranking Polish officials (first, members of the party Law and Justice). The article emphasizes that the government's rhetoric, which is intolerant on certain issues, also contributed to the intensification of the corresponding sentiments in Polish society. The difficulty of determining the true scale of the problem of hate speech in Poland is emphasized, because victims often for various reasons do not seek protection of their rights from law enforcement agencies, human rights NGOs, liberal-democratic media and so on. The article notes that in recent years, the intensity of hostility against Jews and Roma has decreased in Poland, but it has increased against Muslims, refugees from North Africa and the Middle East, sexual minorities, and feminists. The problem of hate speech against Ukrainians was stated. It is noted that hate speech is also unfolding against liberal-democratic institutions that stand up for vulnerable social groups against which hate speech is manifested (ombudsman, human rights NGOs, etc.).

Key words: hate speech, Poland, party Law and Justice, illiberal democracy.

REFERENCES

1. Hryhoriev, O. V. (2018). Defekty demokracji Polshchi: neliberalna instytutsializatsia 2015–2018 rokov. *Politykus*, 5–6, 51–55 (in Ukrainian).
2. Makukh, O. (2012). Komunikatyvnyi pidkhid do doslidzhennia polityky: metodolohichni analiz. *Visnyk Lvivskoho universytetu. Serii «Filosofsko-politolohichni studii»*, 2, 122–128 (in Ukrainian).
3. *Democracy Index 2019* (2020). URL: <https://www.eiu.com/topic/democracy-index> (in English).
4. Łyszczarz, M., Marcinkiewicz, S. M. (2018). Radykalizacja antymuzułmańskiego i antyimigranckiego dyskursu w mediach społecznościowych w latach 2016 i 2017 na przykładzie wydarzeń w Ełku. *Uniwersyteckie Czasopismo Socjologiczne*, 22 (1), 59–70 (in Polish).
5. Poland abolishes her anti-discrimination council (2016). *Visegrad Post*. URL: <https://visegradpost.com/en/2016/05/04/poland-abolishes-her-anti-discrimination-council/> (in English).
6. *Poland: Responding to 'hate speech' 2018 Country Report* (2018). London: ARTICLE 19 (in English).
7. *Racial tension escalating in Poland: human rights ombudsman* (2016). URL: <http://archiwum.thenews.pl/1/9/Artykul/243728Racial-tension-escalating-in-Poland-human-rights-ombudsman> (in English).
8. *Search hate crime reporting. Poland* (2019). URL: <https://hatecrime.osce.org/poland> (in English).
9. Strupiechowska, M. (2018). *Media jako katalizator społecznych lęków. Przypadek paniki moralnej. Media i Społeczeństwo: medioznawstwo, komunikologia, semiologia, socjologia mediów*, 8, 139–150 (in Polish).
10. Zgut, E. (Ed.) (2018). *Illiberalism in the V4: Pressure points and bright spots*. Political Capital and Friedrich Naumann Stiftung (in English).

УДК 338.48(437.3):616.98

Литвинова Наталія,

студентка 5 курсу факультету міжнародних відносин
Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки,
Луцьк, Україна
Nataliia.Lytvynova2019m@eenu.edu.ua;

Щербюк Анна,

студентка 4 курсу факультету міжнародних відносин
Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки,
Луцьк, Україна
Anna.Shcherbiuk2016@eenu.edu.ua

ВПЛИВ ПАНДЕМІЇ КОРОНАВІРУСУ НА РОЗВИТОК ТУРИЗМУ В ЧЕСЬКІЙ РЕСПУБЛІЦІ

Чеська Республіка входить у десятку найбільш відвідуваних туристами країн світу. Це розвинена держава з розгалуженою туристичною інфраструктурою та великою кількістю туристичних агентств й агентур,

які надають туристичні послуги європейського рівня. У зв'язку з поширенням у 2020 р. пандемії коронавірусу та подальшим оголошенням країнами світу надзвичайного стану на глобальному туристичному ринку склалася безпрецедентна ситуація за останні двадцять років. Сфера туризму найбільше постраждала від спалаху COVID-19: авіакомпанії припинили рейси, готелі оголосили про різке зниження бронювань, скасовано низку масштабних подій – туристичну виставку ITB у Берліні, Олімпійські ігри, спортивні матчі, концерти.

Епідемія коронавірусу й карантин суттєво вплинуть на способи подорожей у майбутньому, наприклад прогнозують зростання внутрішнього автомобільного туризму та попиту на найдешевші тури, а в туристів з'являться певні обмеження, нові звички й переваги. Попри таку ситуацію, туризм у Європі залишається частиною звичайного життя. Тому країни-члени ЄС домовилися про кроки щодо організації спільного європейського підходу для виходу з кризи: виділення значних коштів на відновлення туристичної галузі – від 20 до 25 % коштів ЄС, створення спільних протоколів («COVID-паспорт») та заходів у галузі охорони здоров'я й безпеки.

Уряд Чеської Республіки в пошуках шляхів виходу з економічної кризи та порятунку туристичного сезону надав субсидії туроператорам, підприємцям відтерміновано сплату податків, для своїх громадян запроваджено ваучери на відпустку в Чехії. Пожвавити туристичний бізнес намагаються також і місцеві пивовари.

Ключові слова: туристичний бізнес, Чехія, надзвичайний стан, іноземні туристи, внутрішній туризм, «коронавірусний коридор», «COVID-паспорт», ваучери на відпустку.

1. ВСТУП

Постановка проблеми. Туризм – це не лише переліт і перебування в готелі, а й також ресторанний бізнес, музеї, гіді, екскурсії, розваги, круїзи, магазини товарів для подорожей. А все це – робочі місця. У рік світовий сектор туризму генерує 1,7 трлн дол. США, шістдесят галузей економіки прямо або побічно пов'язані з туризмом [1]. Пандемія коронавірусу, яку оголошено 11 березня 2020 р. Всесвітньою організацією охорони здоров'я, поставила перед туристичним сектором світу серйозну проблему. Майже усі країни закрили кордони для в'їзду, тому всі туристичні напрями у світі виявилися недоступними. Це створило ризик падіння рівня розвитку галузі в контексті втрат світової економіки, геополітичної, соціальної й торговельної напруженості, а також нерівномірного розподілу туристичних потоків на основних ринках виїзного туризму.

12 березня 2020 р. влада Чеської Республіки через COVID-19 оголосила режим надзвичайного стану, із 16 березня заборонено в'їзд в країну всім іноземним громадянам. Надзвичайний стан пізніше продовжено. Офіційно він завершився 17 травня. За час карантину в країні померло понад 270 осіб. Усе це негативно вплинуло на стан розвитку туризму в цій державі.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Ґрунтовні дослідження впливу пандемії коронавірусу на стан і розвиток індустрії туризму країн і регіонів світу ще попереду. На основі матеріалів українських інформаційних агенцій «Кореспондент» [1; 13], «РБК-Україна» [6], «Слово і Діло» [7], «Главком» [11] та закордонних – «Інтерфакс» [3; 5], «Німецька хвиля» [2; 8; 12], туристичних сайтів [10] проаналізовано втрати, тенденції в туризмі в умовах пандемії і їх вплив на формування нового типу туриста.

Мета роботи – з'ясувати особливості розвитку туризму в країнах Європи, зокрема в Чеській Республіці, після скасування карантину й шляхи подолання кризи в туристичній галузі країни.

2. РЕЗУЛЬТАТИ ДОСЛІДЖЕННЯ

Спалах коронавірусу у світі спричинив найбільшу кризу в глобальній індустрії туризму, починаючи з 2001 р., коли спад був викликаний терористичними актами 11 вересня у США, а згодом – війною в Іраку. Якщо у 2003 р. спалах атипової пневмонії зменшив туристичний потік на 0,4 %, а під час глобальної економічної кризи у 2009 р. кількість іноземних туристів знизилася на 4 %, то у 2020 р. втрати сягнуть 20–30 % від кількості іноземних туристів. Цьогорічні втрати туристичного потоку треба буде надолужувати п'ять – сім років [7]. За даними Всесвітньої асоціації ділових подорожей, масштаби втрат сфери туризму через спалах пандемії COVID-19 можуть становити до 47 млрд дол. США щомісяця. Багато країн світу закрили кордони для в'їзду іноземців і перервали авіасполучення для запобігання поширенню коронавірусу. У результаті вперше у світовій історії міжнародний туризм

зупинився на усіх напрямках. Історичний досвід доводить, що кожна наступна криза створювала нові можливості для туризму. Так, під час фінансової кризи 2008 р. продаж традиційних туристичних пакетів знизився, натомість отримали розвиток сервіси спільного використання нерухомості та інших послуг – «Airbnb», «BlaBlaCar», які дали змогу споживачам подорожувати більш економічно. На думку досвідченого російського експерта у сфері туризму, колишнього голови комітету з туризму Москви й почесного президента Російського союзу туріндустрії С. Шпилько, «відновлення туристичного ринку може сильно затягнутись. Із криз 1998, 2008 рр. турбізнес й індустрія гостинності виходили за рік-півтора, із 2014 р. багато не відновились і до сьогодні. А нинішня криза взагалі безпрецедентна». Він вважає, що після закінчення пандемії кількість туристів у світі зростатиме дуже швидко, а фінансові показники галузі – ні. І рентабельність туризму стане більш низькою [3].

На туристичну галузь припадає 10 % ВВП Європейського Союзу, у ній і суміжних сферах зайнято до 12 % працівників у ЄС [15]. Туристична галузь Чехії є стратегічною для економіки країни – у ній зайнято 240 тис. осіб, її внесок у ВВП становить близько 3 %. Країна є ключовою для значної кількості транскордонних турів, насамперед у сегменті бюджетних автобусних екскурсій. Як очікують, у результаті пандемії коронавірусу туристичний сектор Чехії втратить 7 млрд євро і 100 тис. робочих місць [5]. Так, у першому кварталі 2020 р. готелі, пансіонати й кемпінги Чеської Республіки розмістили 3,1 млн осіб. Порівняно з аналогічним періодом минулого року, це на 22,2 % менше. Кількість ночівель зменшилася на 16,7 % у річному перерахунку до 8,9 млн ночей. Причиною зниження було скорочення послуг із поселення в березні через пандемію коронавірусу. У січні та лютому кількість відвідувачів закладів колективного поселення в країні зросла. Однак у березні у зв'язку з пандемією відбулося зниження на 67 % кількості гостей і на 57 % кількості ночівель. У першому кварталі кількість іноземних відвідувачів зменшилася на 26,1 % у річному перерахунку, кількість місцевих туристів – на 18,1 %. Чисельність гостей із Польщі зменшилася на 15 %, туристів із Росії приїхало майже вдесятеро менше. Відвідуваність із сусідньої Словаччини знизилася на чверть, кількість італійських гостей – на 40 %, а візити із КНР і Південної Кореї – наполовину. У всіх регіонах зафіксовано зниження інтересу туристів до житла. Найбільше кількість гостей зменшилась у Південночеському краї (на 29,3 %). Готельєри та власники пансіонатів у Південній Моравії зіткнулися зі зниженням майже на 28 %. Спад у туризмі й сфері послуг найсильніше зачепив найпопулярніший туристичний центр Європи – Прагу (у столиці зниження становило 27,4 %) і регіони, які найбільше залежать від гостей із-за кордону [9].

Виходячи із ситуації, що склалася, узагальнимо окремі особливості розвитку туризму в країнах Європи після скасування карантину: 1) очікування/неочікування ефекту відкладеного попиту на подорожі. Професор економіки в Університеті Дж. Мейсона (США) Т. Коуен вважає, що до моменту відкриття кордонів у галузі накопичиться великий відкладений попит – після виснажливого карантину у квартирах люди захочуть відправитись у подорожі, щойно в них з'явиться така можливість. Існує також незадоволений попит, щоб побачити родину, друзів, ділових партнерів [6]. Інші експерти стверджують, що в найближчий рік треба очікувати зниження попиту на поїздки за кордон. Значна частина населення не матиме достатніх коштів для подорожей і не йтиме в традиційні кількатижневі відпустки, боячись утратити свої робочі місця; багато хто відмовиться виїжджати за кордон під враженням пандемії; 2) збільшення уваги туристів до безпеки, санітарно-епідеміологічної ситуації. У місцях скупчення людей (на вокзалах, летовищах, у готелях) туристи будуть змушені одягати маски, частіше мити руки й користуватись антибактеріальними серветками. Президент Всесвітнього економічного форуму Б. Багчі вважає, що після закінчення пандемії знизиться популярність шведських столів у готелях, бо це не найкраща форма харчування з погляду безпеки для здоров'я. Крім того, готельєри дезінфікуватимуть номери після кожного мешканця [3]. Як наслідок, на курортах уведуть певні ліміти для відпочивальників, що може викликати великий попит через швидке заповнення квоти; 3) відхід від масового туризму. Найвірогідніше, що туристи поїдуть у пакетні тури до вже знайомих місць (Єгипту, Туреччини, ОАЕ, Шрі-Ланки), і до тих країн, які не були сильно охоплені карантинном. Критичний спад у масовому сегменті зумовить побоювання подорожувальників щодо безпеки відпочинку у великих готелях. Масовий туризм стане більш індивідуальним; 4) зростання попиту на найдешевші (бюджетні) тури. Через скорочення доходів у зв'язку з пандемією населення економитиме на тривалості поїздок, вибиратиме найдоступніші напрями в межах країни. Це може призвести до активного туризму в кемпінгах; 5) головний тренд 2020 р. – внутрішній автомобільний туризм. Поки що невідомо, коли, які країни і які кордони, тобто туристичні напрями, відкриють. Авіасполучення не

швидко відновлять свою роботу в попередньому обсязі, а багато туристів через страх інфікуватися не ризикуватимуть користуватися літаками та перебувати в аеропортах. Іноземних туристів у країнах світу через певні обмеження буде мало, тому місцеві туристи можуть сподіватися на низькі ціни. Влада країн світу стимулюватиме внутрішній туризм, підтримуватиме невеликі готелі, приватні помешкання у віддалених і сільських районах – далеко від місць значного скупчення людей [2]; 6) гнучкість роботи туроператорів до побажань клієнтів. Якщо раніше бронювання в готелях за найнижчим тарифом можна було скасувати лише зі штрафом, то тепер готелі дозволяють перенести їх на більш пізні дати без санкцій. Туроператори пропонують обрати не лише конкретні дні нової подорожі, а й діапазон можливих дат, наприклад до кінця вересня або жовтня, навіть є пропозиції на 2021 р.; 7) надання послуг екологічно орієнтованого туризму. Страх перед великими скупченнями людей зумовить зростання популярності екологічних маршрутів, походів у ліс. Загалом, у майбутньому клієнти готові подорожувати більш екологічно; 8) посилення тенденцій – цифровізації та уберізації. Споживачі туристичних послуг і сфери гостинності активніше бронюватимуть свої подорожі й послуги в он-лайн; 9) утрата популярності та, відповідно, зниження прибутків Інтернет-каналів, блогів про мандрівки й подорожі в соціальних мережах серед потенційних туристів. Різноманітні авторські канали про подорожі орієнтовані на туристів, які подорожують невеликими групами чи самостійно. Також у них публікують підбірку дешевих авіаквитків, новини авіакомпаній, знижки від готелів, акції на товари. Зараз простежено втрату інтересу користувачів до цих засобів масової комунікації, а рекламодавці просять розмістити рекламу не заздалегідь, а з відновленням туристичного сезону; 10) зменшення кількості учасників ринку туроператорів. Близько 80 % усіх підприємств у галузі туризму становлять малі й середні, і вони відіграють провідну роль у забезпеченні зайнятості та інших можливостей для жінок, молоді та сільських громад. Тому під час пандемії коронавірусу й викликану нею економічною кризою тимчасово припинять свою роботу або збанкрутують багато учасників туристичного ринку. Це, зі свого боку, призведе до посилення конкуренції.

На цьому тлі, на нашу думку, виокремимо такі особливості розвитку туризму в Чехії після COVID-19: 1) посилення конкуренції в галузі всередині держави та між країнами ЄС. Зважаючи на ситуацію з поширенням пандемії коронавірусу, європейські країни нерівномірно відкриватимуть туристичний сезон. Першою літній туристичний сезон 2020 р. відкрила Хорватія. У 2019 р. тут провели свою відпустку близько 750 тис. громадян Чехії, роком раніше – понад 810 тис. А вже 21 травня 2020 р. туристи з Чехії прибули на автомобілях на відпочинок до Хорватії, без затримок подолавши кордони Австрії й Словенії. До місцевих морських пляжів у чехів найкоротша дорога. Тому саме з владою Загреба уряд ЧР почав переговори про відкриття туристичного сезону після завершення в обох державах пандемії COVID-19 [13]. Посилення конкуренції буде зумовлено тим, що представники влади інших країн, які порівняно успішно подолали пандемію, наприклад Австрії, ФРН, закликали співгромадян провести літні відпустки у власних державах; 2) обмеженість сезонних вакансій у туризмі. У туристичному бізнесі Чехії переважно зайняті міські жителі, а основна частка працюючих у ньому задіяна у сфері харчування туристів, їх поселення й проживання (готелі, хостели, кемпінги, туристичні бази) [4, с. 566]. Тому через пандемію та спад економічного розвитку у Чехії цього року заробітчанами з інших країн не варто розраховувати на сезонні роботи в туризмі. Їх не буде багато, як у попередні роки, адже туризм у Чехії зосереджений переважно на прийомі значної кількості туристів із-за кордону. Хоча після скасування обмежень додатковий попит на перевезення до сусідніх країн підтримуватимуть ті заробітчани, які на час карантину повернулись із заробітків із держав Європи [10]. Отже, туристична галузь Чехії зазнає серйозних утрат, насамперед через зменшення значної кількості іноземних туристів і переорієнтацію туристичних потоків усередині країни.

Генеральний секретар Всесвітньої туристичної організації ООН (UNWTO) З. Пололікашвілі закликав міністрів туризму країн ЄС виділяти більше коштів для відновлення галузі, аби вона змогла стати лідером під час відновлення економіки [8]. Всесвітня рада подорожей і туризму (WTTC) закликала уряди постійно переглядати обмеження на поїздки, скасовувати або послаблювати їх, як тільки це буде можливо. Організація просить виділити ресурси й скоординувати зусилля з порятунку великих туристичних компаній – авіа- та круїзних компаній, глобальних систем бронювання, готельєрів, а також малих і середніх підприємств – туроператорів й агентів, рестораторів. Це могло б зберегти робочі місця для понад 330 млн осіб, зайнятих в індустрії туризму [11]. Серед шляхів відновлення міжнародного туризму WTTC пропонує спростити візові режими та зменшити вартість

віз, використовувати нові технології для проходження прикордонного контролю. Рекомендовано знизити навантаження летовищ і полегшити податкову політику: зменшити або скасувати податки на туристів (збір в аеропортах, портах і готелях), запровадити пільги й стимули для підтримки бізнесу компаній, котрі найбільше постраждали від вірусу.

У ситуації, коли єдиний європейський туристичний простір у колишньому форматі фактично припинив своє існування, Асоціація туристичних агентств Чехії запропонувала ідею створення так званого «коронавірусного коридору» до Адріатичного узбережжя. Це дасть змогу туристам уникнути обов'язкового на сьогодні чотирнадцятиденного періоду самоізоляції після перетину кордону. Асоціація запропонувала чеському уряду укласти спеціальні угоди з Австрією, Словенією, Хорватією або більш віддаленими країнами, які змогли взяти під контроль поширення COVID-19. Такий договір зробить доступними поїздки в обох напрямках громадянам цих держав. Для початку планують відкрити пряме сполучення між Прагою й містами Дубровник і Спліт (Хорватія). Туристи з Чехії дуже важливі для цієї країни, бо узбережжя Далмації – одне з найпопулярніших серед них місць відпочинку. Минулого року свою відпустку в Хорватії провели понад 800 тис. громадян ЧР, що становить близько 8 % населення країни. «Чехи – це саме той ринок, на який ми розраховували найбільше. Вони можуть бути першими, хто буде готовий поїхати на Адріатику», – пояснив директор туристичного відомства округу Спліт-Далмація Й. Стелла. У квітні 2020 р. цю ідею прем'єр-міністр Хорватії А. Пленкович обговорив зі своїм чеським колегою А. Бабішем [12]. Також на початку травня 2020 р. канцлер Австрії С. Курц ініціював відкриття туризму для «клубу шести країн». До цього туристичного об'єднання можуть увійти Австрія, Чехія, Данія, Греція, Нова Зеландія та Ізраїль. Туризм становить вагомую частину економіки цих держав, при цьому темпи захворюваності COVID-19 там помітно знижуються [15].

Міжнародні організації та об'єднання країн намагаються напрацювати й узгодити нові спільні правила туристичних поїздок і перельотів. У кінці квітня профільні міністри країн-членів ЄС провели неформальну відеоконференцію, на якій назвали туризм одним із пріоритетів відновлення економіки Європейського Союзу. Г. Каппеллі, міністр туризму Хорватії, яка зараз головує в Раді ЄС, запропонував запровадити «посвідчення» щодо стану здоров'я та відсутності інфікування коронавірусом для всіх подорожуючих і працівників сфери туризму [8]. Урядовці погодили ідею розробити для мандрівників особливий сертифікат безпеки – умовний «COVID-паспорт», який буде дійсний у всьому ЄС і може стати обов'язковим під час поїздок [15]. Водночас у ВООЗ заявили, що держави не повинні видавати так звані паспорти імунітету або безризикові сертифікати тим, хто видужав від COVID-19, адже це може сприяти поширенню хвороби.

Уряд Чеської Республіки в пошуках шляхів виходу з економічної кризи й порятунку туристичного сезону надав субсидії роботодавцям, які припинили діяльність через пандемію, на виплату заробітних плат співробітникам. Підприємцям відтермінували сплату податків на прибуток до кінця червня. Середнім і малим підприємствам виділили допомогу в розмірі 740 млн євро. У країні діє спеціальна кампанія для підтримки внутрішнього туризму – запроваджені ваучери на відпустку в Чехії вартістю 380 євро. Для запобігання банкрутству туристичні компанії можуть не повертати клієнтам гроші за оплачену, але не використану відпустку, а запропонувати ваучери на послуги в майбутньому. Після закінчення пандемії в Чехії буде запущена рекламна кампанія з просування внутрішнього туризму [5]. Пожвавити туристичний бізнес намагаються й чеські виробники пива. Так, через відсутність туристів та іноземних працівників під час коронавірусу загальне споживання алкоголю в країні зменшилось на 24 %. Запровадження режиму самоізоляції призвело до того, що продаж розливного пива знизився, у барах і ресторанах залишились тисячі літрів нереалізованого пива. Як варіант виходу із ситуації, із 25 травня стартувала акція бренду «Pilsner Urquell» – «Перше пиво за наш рахунок». Суть акції: усі гості, замовляючи «PU», отримують другий бокал за рахунок пивоварні [14]. Компанія має намір подарувати відвідувачам закладів у Чехії та Словаччині один мільйон бокалів пива.

Зрозуміло, що всі ці ініційовані заходи допоможуть лише частково, а вирішальне значення для відновлення сектору внутрішнього туризму матиме поступове послаблення карантинних заходів, та відкриття кордонів – для міжнародного туризму. Уряд Чеської Республіки 24 квітня, одним із перших у ЄС, відкрив кордони – громадяни цієї країни отримали змогу виїжджати за її межі для відпочинку. З початку травня курорти можуть приймати на лікування чеських пацієнтів. З 11 травня почали працювати замки, фортеці, музеї, галереї, зоопарки, перукарні і салони краси [5]. 17 травня 2020 р. у

Чехії завершився режим надзвичайного стану, оголошений владою 12 березня через коронавірус [7]. Чехія налаштована на прийом іноземних туристів, багато з них чекають, коли влада пояснить умови перетину кордонів. Із 25 травня 2020 р. почався завершальний етап зняття обмежень – відкрили театри, кінотеатри, ресторани, готелі (спочатку буде дозволено поселяти лише одну людину в номері). 26 травня відкрили всі КПП на кордоні Чехії з Австрією й Німеччиною. Із 8 червня Чехія сподівається відкрити кордони з Австрією, із 15 червня – зі Словаччиною, із 1 липня планують дозволити в'їзд туристам із Хорватії та Греції. При в'їзді до Чехії потрібно пред'явити негативний тест на коронавірус, отриманий не пізніше ніж за чотири дні до в'їзду в країну або проходити двотижневий карантин. Зробити тест можна й у самій Чехії, тут працюють 80 лабораторій, готовий він буде через декілька годин.

3. ВИСНОВКИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ ПОДАЛЬШИХ ДОСЛІДЖЕНЬ

Туризм – одна з найбільш постраждалих через коронавірус галузей економіки. Унаслідок пандемії COVID-19 уведено найбільш жорстке обмеження на міжнародні поїздки в історії. Незважаючи на те, що країни, економіка яких суттєво залежить від туризму, відмовляться від обмежень, щойно з'явиться така можливість, відновлення індустрії туризму не буде швидким і легким. У кожній конкретній державі Європейського Союзу діє багато «якщо» – умов і нових правил, проте ЄС запроваджує спільний європейський підхід для виходу з кризи. Серед них запровадження країнами «коронавірусного коридору» до Адріатичного узбережжя, розробка єдиного документа для туристичної галузі під умовною назвою «COVID-паспорт», який відіграватиме роль сертифіката безпеки, підтримки внутрішнього туризму й запровадження ваучерів на відпустку. Тому учасникам ринку треба вивчати напрями, потенційний попит, готувати нові продукти. Однак для того, щоб усе запрацювало, треба вирішити багато проблемних питань, пов'язаних із транспортом, готельним господарством, медико-епідеміологічними заходами, можливостями системи охорони здоров'я. Питання поширення коронавірусної інфекції ще остаточно не вирішене, тому часткове відновлення туристичних потоків може звести нанівець уже докладені до боротьби з пандемією зусилля. Перспективи подальших досліджень визначатимуться пошуком шляхів виходу туристичної галузі кожної країни з кризи, зумовленої поширенням епідемії коронавірусу.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Втрати світового туризму від коронавірусу можуть досягти \$1 трлн. URL: <https://ua.korrespondent.net/business/economics/4208226-vtraty-svitovoho-turizmu-vid-koronavirusu-mozhut-dosiahty-1-trln>.
2. Гурков А. Туризм в умовах пандемії COVID-19: як європейці проведуть це літо? URL: <https://www.dw.com/uk/%D1%82%D1%83%D1%80%D0%B8%D0%B7%D0%BC-%D0%B2-%D1%83%D0%BC%D0%BE%D0%B2%D0%B0%D1%85>.
3. Когда туристы снова смогут путешествовать и как будет выглядеть туризм после пандемии. Обзор. URL: <https://www.interfax.ru/world/703736>.
4. Країнознавча характеристика Чеської Республіки: кол. моногр. / В. Лажнік, І. Мандрик, В. Патійчук [та ін.]; за наук. ред. В. Лажніка. Луцьк: Вежа-Друк. 2015. 670 с.
5. Курорты Чехии начнут принимать туристов уже в начале мая. URL: <https://tourism.interfax.ru/ru/news/articles/69560/>.
6. Пандемія COVID-19 створить новий тип туриста: як тепер подорожуватимуть. URL: <https://www.rbc.ua/ukr/styler/pandemiya-covid-19-sozdast-novyy-tip-turista-1588391047.html>.
7. Пандемія коронавірусу: які країни світу відкривають кордони. URL: <https://www.slovoidilo.ua/2020/05/10/infografika/suspilstvo/pandemiya-koronavirusu-yaki-krayiny-svitu-vidkryvayut-kordony>.
8. Рігерт Б., Шейко Ю. Туризм у ЄС під час пандемії: більше запитань, ніж відповідей. URL: <https://www.dw.com/uk/%D1%82%D1%83%D1%80%D0%B8%D0%B7%D0%BC-%D1%83-%D1%94%D1%81>.
9. Туризм в Чехии из-за коронавируса переживает не лучшие времена. URL: <https://aroundprague.cz/news/czech-republic/turizm-v-chexii-iz-za-koronavirusa-perezhivaet-ne-luchshie-vremena>.
10. Туризм після коронавірусу. Думки експертів галузі і мандрівників. URL: <https://www.uvidpustku.com/podorozhi-pislya-koronavirusa/>.
11. У сфері туризму через коронавірус можуть зникнути майже 75 мільйонів робочих місць. URL: <https://glavcom.ua/economics/finances/u-sferi-turizmu-cherez-koronavirus-mozhut-zniknuti-mayzhe-75-mln-robochih-misc-669858.html>.

12. Харпер Д., Кондратенко М. Коридор для туристів: як Чехія і Хорватія хочуть урятувати літній сезон. URL: <https://www.dw.com/uk/%D0%BA%D0%BE%D1%80%D0%B8%D0%B4%D0%BE%D1%80-%D0%B4%D0%BB%D1%8F>.
13. Хорватія відкрила туристический сезон. URL: <https://korrespondent.net/world/4232569-khorvatiya-otkryla-turystycheskyi-sezon>.
14. Чешские пивные будут угощать бесплатным пивом. URL: <https://profibeer.ru/market/cheshskie-pivnye-budut-ugoshhat-besplatnym-pivom/>.
15. Які країни готуються першими прийняти іноземних туристів на тлі пандемії. URL: https://dt.ua/WORLD/yaki-krayini-gotuyutsya-pershimi-priynuyati-inozemnih-turistiv-na-tli-pandemiyi-347095_.html.

Матеріал надійшов до редакції 05.11.2019 р.

THE INFLUENCE OF THE CORONAVIRUS PANDEMIC ON THE DEVELOPMENT OF TOURISM IN THE CZECH REPUBLIC

The Czech Republic is one of the ten most visited countries in the world. It is a developed country with an extensive tourist infrastructure and a large number of travel agencies and agencies that provide travel services of European level. The spread of the coronavirus pandemic in 2020 and the subsequent declaration of a state of emergency in the global tourism market have created an unprecedented situation over the past twenty years. The tourism sector has suffered the most from the COVID-19 outbreak: airlines have suspended flights, hotels have announced a sharp drop in bookings, canceled a number of large-scale events – the ITB tourism exhibition in Berlin, the Olympic Games, sports matches, concerts.

The coronavirus epidemic and quarantine will have a significant impact on future travel, such as the growth of domestic car tourism and the demand for the cheapest tours, and tourists will have certain limitations, new habits and preferences. Despite this situation, tourism in Europe remains a part of everyday life. Therefore, EU member states agreed on steps to organize a common European approach to overcoming the crisis: allocation of significant funds for the restoration of the tourism industry – from 20 to 25% of EU funds, the creation of joint protocols («COVID-passport») and health measures and security.

The Government of the Czech Republic, in search of ways out of the economic crisis and save the tourist season, provided subsidies to tour operators, businessmen deferred payment of taxes, and introduced holiday vouchers for its citizens in the Czech Republic. Local brewers are also trying to revive the tourism business.

Key words: tourism business, Czech Republic, state of emergency, foreign tourists, domestic tourism, «coronavirus corridor», «COVID-passport», vacation vouchers.

REFERENCES

1. Vtraty svitovoho turyzmu vid koronavirusu mozhut dosiahty \$1 trln. URL: <https://ua.korrespondent.net/business/economics/4208226-vtraty-svitovoho-turyzmu-vid-koronavirusu-mozhut-dosiahty-1-trln>.
2. Hurkov A. Turyzm v umovakh pandemii COVID-19: yak yevropeitsi provedut tse lito? URL: <https://www.dw.com/uk/%D1%82%D1%83%D1%80%D0%B8%D0%B7%D0%BC-%D0%B2-%D1%83%D0%BC%D0%BE%D0%B2%D0%B0%D1%85>.
3. Kogda turisty snova smogut puteshestvovat' i kak budet vygljadet' turizm posle pandemii. Obzor. URL: <https://www.interfax.ru/world/703736>.
4. Krainoznavcha kharakterystyka Cheskoj Respubliki: kol. monohr./V. Lazhnik, I. Mandryk, V. Patiichuk [ta in.]; za nauk. red. V. Lazhnika. Lutsk: Vezha-Druk, 2015, 670p.
5. Kurorty Chehii nachnut prinimat' turistov uzhe v nachale maja. URL: <https://tourism.interfax.ru/ru/news/articles/69560/>.
6. Pandemiia COVID-19 stvoryt novyi typ turysta: yak teper podorozhuvatymut. URL: <https://www.rbc.ua/ukr/styler/pandemiya-covid-19-sozdast-novyy-tip-turista-1588391047.html>.
7. Pandemiia koronavirusu: yaki krainy svitu vidkryvaiut kordony. URL: <https://www.slovoidilo.ua/2020/05/10/infografika/suspilstvo/pandemiya-koronavirusu-yaki-krainy-svitu-vidkryvayut-kordony>.
8. Rigert B., Sheiko Yu. Turyzm u YeS pid chas pandemii: bilshe zapytan, nizh vidpovidei. URL: <https://www.dw.com/uk/%D1%82%D1%83%D1%80%D0%B8%D0%B7%D0%BC-%D1%83-%D1%94%D1%81>.
9. Turizm v Chehii iz-za koronavirusa perezhivaet ne luchshie vremena. URL: <https://aroundprague.cz/news/czech-republic/turizm-v-chexii-iz-za-koronavirusa-perezhivaet-ne-luchshie-vremena>.
10. Turyzm pislia koronavirusa. Dumky ekspertiv haluzi i mandrivnykiv. URL: <https://www.uvidpustku.com/podorozhi-pislya-koronavirusa/>.

11. U sferi turizmu cherez koronavirus mozhut znyknyty maizhe 75 milioniv robochykh mist. URL: <https://glavcom.ua/economics/finances/u-sferi-turizmu-cherez-koronavirus-mozhut-zniknuti-mayzhe-75-mln-robochih-misc-669858.html>
12. Kharper D., Kondratenko M. Korydor dlia turystiv: yak Chekhia i Khorvatia khochut uriatuvaty litni sezon. URL: <https://www.dw.com/uk/%D0%BA%D0%BE%D1%80%D0%B8%D0%B4%D0%BE%D1%80-%D0%B4%D0%BB%D1%8F>
13. Horvatija otkryla turisticeskij sezon. URL: <https://korrespondent.net/world/4232569-khorvatija-otkryla-turysticheskyi-sezon>
14. Cheshskie pivnye budut ugoshhat' besplatnym pivom. URL: <https://profibeer.ru/market/cheshskie-pivnye-budut-ugoshhat-besplatnym-pivom/>
15. Yaki krainy hotuiutsia pershymu pryiniaty inozemnykh turistiv na tli pandemii. URL: https://dt.ua/WORLD/yaki-krayini-gotyutsya-pershimi-priynyati-inozemnih-turistiv-na-tli-pandemiyi-347095_.html

УДК 327(477+438)

Лищук Марія,

студентка 5 курсу факультету міжнародних відносин
Східноєвропейського національного
університету імені Лесі Українки
marylyschuk12@gmail.com;
<https://orcid.org/0000-0002-8972-9513>

Вітт Іванна,

студентка 4 курсу факультету міжнародних відносин
Східноєвропейського національного
університету імені Лесі Українки
Ivanna.Vitt2016@eenu.edu.ua

СУЧАСНІ ВИКЛИКИ УКРАЇНСЬКО-ПОЛЬСЬКИХ ВІДНОСИН

У статті досліджено стан українсько-польських відносин на сучасному етапі. Висвітлено актуальні проблеми, питання політики пам'яті та перспективи подальшої співпраці для зміцнення двостороннього партнерства. З'ясовано, як сучасні події у світі впливають на розвиток відносин між Україною й Польщею. Проаналізовано доробок українських та польських авторів із проблеми сучасних українсько-польських відносин.

У сучасному світі зростає зацікавленість до дослідження історичної пам'яті і її впливу не лише на міжнародні відносини загалом, але й на міжнаціональні стосунки держав зокрема, яскравим прикладом чого можуть слугувати українсько-польські відносини, що мають довге, повне суперечностей, але водночас цікаве спільне історичне минуле. Саме це зумовлює актуальність обраної теми.

Аналізуючи відносини між двома будь-якими країнами, передусім потрібно звертатися до історії. Українсько-польські відносини в цьому плані не є винятком. Також відносини між Україною й Польщею чітко відображають геополітичні складнощі, соціальний взаємозв'язок та історично-культурний контекст останнього століття в історії Східної Європи. Тому перш ніж почати говорити про їхній сучасний стан, спершу треба змістити фокус уваги на витоки цих відносин і пригадати вагомі історичні події в історії двох держав.

Історично так склалося, що українсько-польські відносини посідають важливе місце в житті обох країн. Передусім, на це впливає географічна близькість розміщення й спільна історія України та Польщі. Тому питання двосторонньої співпраці завжди стоїть на порядку денному. Відомо, що ще з часів незалежності України Польща ніколи не стояла осторонь її суспільно-політичного життя, саме вона була першою державою, яка визнала незалежність України в 1991 р. Польщею зроблено багато кроків для покращення добросусідських відносин, та й загалом співпраця між Україною та Польщею розвивається досить плідно вже понад останні чверть століття. Проте сучасні виклики глобального й локального характеру суттєво впливають на їхній стан і перспективи.

Ключові слова: Україна, Польща, історія, міжнародні відносини, зовнішня політика; дипломатія.

1. ВСТУП

Міжнародна ситуація в сучасному світі, на жаль далека від стабільності: часті порушення Російською Федерацією міжнародного права, її збройна агресія проти України, незаконна анексія Криму, теракти на території ЄС, імпічмент американському президенту та низка регіональних збройних конфліктів – усе це негативно впливає на загальну картину сучасних міжнародних відносин. Проблематика класичної геополітики, балансу сил, боротьби за території та сфери впливу знову стала актуальною. Тому в цьому контексті для України надзвичайно важливо триматись обраного вектора, а також підтримувати добросусідські стосунки з найближчими її сусідами, а саме з Польщею – нашим вірним другом. Адже вона не лише наш сусід, але й ключовий стратегічний партнер, «провідник» у Європейський Союз і НАТО.

Розвитку українсько-польських відносин завжди перешкождали застарілі образи, певні стереотипи, сформовані ще в першій половині ХХ ст. В історії двох сусідніх країн, Польщі та України, було чимало негативних моментів, але чомусь саме сучасна інтерпретація минулого стає справжнім яблуком розбрату. Останнім часом минуле легко перетворюється на інструмент маніпуляцій із боку політиків. Нерідко складається враження, що Польща та Україна ніби конкурують у віктимності – хто з двох країн історично більше постраждав від сусіда. Та, окрім політичних заяв, доволі невтішними є й результати опитування громадської думки, зокрема в Польщі. Водночас близько третини поляків негативно сприймають українців, інша третина ставиться байдуже та лише остання третина ставиться до українців позитивно. Натомість серед українців негативного ставлення до поляків значно менше.

Мета публікації – визначити значимість і роль українсько-польських відносин на сучасному етапі, охарактеризувати проблемні питання у відносинах, знайти шляхи розширення простору згоди й пошуку порозуміння між державами та народами.

2. РЕЗУЛЬТАТИ ДОСЛІДЖЕНЬ

З одного боку, бурхлива й складна історія обох націй у ХХ ст. є частиною колективної пам'яті обох країн. З іншого боку, це ж спільне минуле може стати причиною дискусій і суперечок. Рухомі міркуваннями безпеки й обоюстороннім прагненням до більш тісного партнерства – чи навіть альянсу – ці відносини не уникли низки конфліктів і непорозумінь, тому інколи відчувається деяка напруга у відносинах України та Польщі. Українці пригадують полякам століття їх домінування, а поляків відверто дратує уславлення Української повстанської армії й Степана Бандери. Українці дорікають, що Польща перестала бути адвокатом України в ЄС, а польський парламент визнає злочини на Волині «геноцидом».

Незважаючи на те, що керівництво обох держав тривалий час докладало чимало зусиль для нормалізації ситуації, зроблено кроки й у зворотному напрямку. Після того, як партія «Право та справедливість» перемогла на парламентських виборах 2015 р. в Польщі, Варшава розпочала більш наполегливу історичну політику щодо України. Нова позиція Варшави також була реакцією на повне переосмислення політики пам'яті України після Революції гідності, результатом частково російської агресії й частково – прискореного процесу розбудови нової державної ідентичності України. Проблему ускладнило прийняття Україною законів про декомунізацію у квітні 2015 р., які запровадили можливість покарання тих, хто заперечує героїчний характер українських борців за незалежність, уключаючи УПА. Верховна Рада схвалила це положення, хоча очікувала негативної реакції з боку Варшави. Крім того, українські депутати проголосували за закони того самого дня, коли президент Верховної Ради Польщі Броніслав Коморовський виголосив промову у Верховній Раді, у якій чітко сигналізував, що Польща зацікавлена в хороших відносинах з Україною. Прийняття закону того ж дня Варшава сприйняла як навмисне приниження.

У 2016 р. польський парламент прийняв одностайну резолюцію визнати дії «українських націоналістів» у східних воєводствах II Речі Посполитої (РП) геноцидом польського населення, хоча ця постанова є фактично й політично помилковою. Адже суть геноциду – це спрямовані державою дії задля дезінтеграції політичних і соціальних інститутів, тобто знищення, 1) еліти народу, 2) підризу культури народу – мови, релігії, національних почуттів, 3) знищення економічних підстав існування народу, 4) масові вбивства представників цього народу. Дії УПА, крім масових убивств поляків, не

підпадають під визначення геноциду. Дії окремої військово-політичної організації (УПА) не можна прирівнювати до цілеспрямованої державної політики винищення цілих народів, яку здійснювали, наприклад, уряди Туреччини щодо вірменів, нацистського Рейху стосовно євреїв чи Радянського Союзу щодо українців.

Проте, залишаючись заручниками суспільних очікувань, правляча коаліція в Польщі зробила крок, який не сприяє порозумінню між Польщею й Україною. Навпаки, цей вчинок дає змогу Росії ще більше грати на суперечностях, що існують між цими народами. Головна її мета – дестабілізувати Європу, провокуючи конфлікти між країнами-членами ЄС і всередині держав. Вони створюють проблеми між сферами, різними колами й частинами суспільства. А оскільки ми живемо в епоху Інтернету та популізму, то зробити це не так уже й складно.

Заяви, що підживлюють меморіальні суперечки, є також політично мотивованими. Вони вирішують питання внутрішньої політики за рахунок зовнішньої. Творення образу ворога із сучасної України покликано консолідувати польську націю навколо сучасних політичних лідерів країни. Політики хочуть підвищити рейтинги та популярність, вони прагнуть захищати найемоційнішу частину колективної пам'яті. Саме тому й підштовхують людей до особливої інтерпретації історичних подій. Звичайно, українсько-польські відносини не обмежуються сферою історії, але саме історична тематика переважає в ЗМІ та накладає деякий негативний відбиток на образ сусіда.

Отже, нині роз'єднує Україну й Польщу навіть не стільки історія, скільки історична пам'ять. Водночас, якщо минуле роз'єднує, спільне бачення теперішнього та майбутнього може об'єднати.

Важливим вектором сучасного розвитку України є її активна політика у двосторонніх відносинах із провідними європейськими країнами. Ця політика відкриває шлях до визнання її європейської ідентичності та формує широкі можливості щодо міжнародного співробітництва. Одним із партнерів і найближчих союзників у двосторонніх відносинах для України була й залишається Польща, оскільки тут живуть, працюють і навчаються без особливих проблем сотні тисяч українців. До того ж зміцнення стратегічного партнерства з Польщею сприяє реалізації європейського вибору України. Сучасні українсько-польські відносини характеризує наявність спільних стратегічних завдань, інтересів і цілей. Тут ідеться про послідовну підтримку польськими партнерами європейської інтеграції України, сповідування «політики відкритих дверей» щодо вступу України в НАТО, надання підтримки в протистоянні російській агресії, розвиток регіональної співпраці у сфері енергетичної безпеки України. Також важливо буде вказати договірно-правову базу. Логічно, що українсько-польське стратегічне партнерство має певні особливості. По-перше, хвилеподібність, коли періоди розвитку чергуються з «охолодженням» співпраці між державами. За влучним висловлюванням Посла України в Польщі А. Дешиці, нинішній етап українсько-польських відносин можна охарактеризувати так: «один крок вперед, два кроки назад». По-друге, упродовж усього періоду та попри всі обставини, політичне керівництво України й Польщі однаково розуміє зміст відносин стратегічного партнерства, його важливість для розвитку обох країн та висловлює взаємну зацікавленість у розвитку двосторонньої співпраці й позитивній взаємодії на міжнародній арені.

За даними Міністерства оборони України, Польща займала четверте місце серед постачальників іноземної військової допомоги Україні у 2014–2017 рр. Протягом останніх двох років співпраця у військовій та оборонній сферах упевнено зростає. Зараз кілька десятків польських військових інструкторів готують українських солдатів, включаючи підрозділи спецназу. У 2016 р. спільна литовсько-польсько-українська бригада (LITPOLUKRBRIG; силами 4500 військовослужбовців) досягла оперативної готовності. Армійські частини обох країн регулярно проводять спільні маневри.

Історичні суперечки викликають емоційні реакції з обох сторін, але водночас затемнюють ширший контекст польсько-українських відносин. Хоча в польській історичній політиці відбулися чіткі зміни, стратегічне ставлення Варшави до України демонструє суттєву наступність. Цілі зовнішньої політики Польщі залишаються незмінними: підтримувати Україну на міжнародному етапі, сприяти її демократизації та реформам, підтримувати її європейську інтеграцію. Загалом, Україна була й залишається ключовим питанням у східній політиці Польщі. Ось кілька основних доказів, які підтверджують цю думку.

Польща була та залишається однією з країн, які наполегливо підтримують європейські прагнення України та пояснюють її значення на міжнародній арені. Роль Польщі важлива ще й у тому, щоби

виступати за санкції проти Росії та протистояти Північному потоку-2, що серйозно послабило б українські інтереси. У лютому інтерв'ю німецькій газеті «Die Welt» польський прем'єр-міністр Матеуш Моравецький назвав запланований газопровід «шкідливим та непотрібним», указавши, що це серйозно підірве українську безпеку. Польща й Україна зараз працюють над збільшенням потужностей транскордонного газопроводу, який надав би додаткові можливості для доставки газу в Україну. А в грудні 2015 р. Національний банк Польщі погодився укласти угоду про своп валюти на мільярд євро, спрямовану на стабілізацію фінансової системи України. Нарешті, економічні відносини швидко зростають і нині Польща є одним із найбільших за величиною експортерів українського ринку.

Колишній міністр закордонних справ Польщі Вітольд Вашиковський опублікував статтю в «Rzeczpospolita» із заголовком «Варшава хоче союзу з Києвом», де про історію йшлося всього у двох реченнях. Вашиковський заявив, що «партнерство з Україною залишається ключовим завданням зовнішньої політики Польщі» і «Польща керується твердою вірою, що європейська, політично та економічно стабільна Україна є необхідною для безпеки нашого континенту». Він також підкреслив, що «Варшава розглядає Київ як свого партнера й хоче поділитися з ним успіхами, вигодами, але й відповідальністю. Справжній союз може бути побудований лише на такому рівноправному партнерстві». Основною метою було чітко виокремити, що для Польщі стратегічний вимір відносин з Україною все ще діє.

Соціальний вимір двосторонніх відносин також сильний. Відповідно до опитування громадської думки в Кантарі за 2017 р., 87 % поляків розглядають Україну як європейську країну (а це найвищий рівень у ЄС). Із цим твердженням погодилися лише 54 % німців, 48 % французів та 43 % респондентів голландського опитування. Крім того, Польща стоїть на першому місці серед іноземних країн, які найбільше імпонують українцям.

Не менш важливою є величезна договірно-правова база між Україною й Республікою Польщі, яка нараховує 129 чинних міжнародних договорів і регулює більшість напрямів українсько-польської співпраці, а також забезпечує належний розвиток двостороннього співробітництва на рівні стратегічного партнерства. Базовим документом українсько-польського співробітництва є Договір між Україною та Республікою Польща про добросусідство, дружні відносини й співробітництво, укладений ще 18 травня 1992 р. Серед ключових двосторонніх документів можна виокремити такі:

- Угода між Урядом України і Урядом Республіки Польща про співробітництво в галузі культури, науки і освіти 20.05.1997 р.;
- Угода між КМУ та Урядом Республіки Польща про економічне співробітництво 04.03.2005 р.;
- Угода між Кабінетом Міністрів України та Урядом Республіки Польща про правила місцевого прикордонного руху 28.03.2008 р.;
- Угода між Україною та Республікою Польща про соціальне забезпечення 18.05.2012 р.

Важливою складовою частиною українсько-польської договірно-правової бази є двосторонні домовленості між суб'єктами адміністративно-територіального устрою України та Республіки Польща, яких загалом нараховується понад 470. Та, окрім договірно-правової бази, Польща, як відомо, є одним із найбільших торговельних партнерів України. Зі свого боку, Україна також займає чотирнадцяте місце серед найбільших торговельних партнерів Польщі. Потенціал розвитку двосторонньої торгівлі залишається величезним і може стати основою поглиблення взаємозалежності. Угода про асоціацію, укладена між Україною та ЄС, надає додаткових імпульсів та простору для двосторонньої торгівлі. Щодо дипломатичної сторони співпраці потрібно зауважити, що Україна – країна з найбільшою кількістю польських консульств, що свідчить про хороші добросусідські відносини.

Проте на сучасні умови на міжнародній арені вимагають від України більш рішучих дій та ще більше налагодження контактів із сусідами. Саме тому перезапуск партнерства з Варшавою сьогодні мав би й чи не найбільш видимий ефект. Адже, на думку багатьох експертів саме польський напрям міг би стати тією історією успіху, на яку всі так довго чекають. Для цього потрібно виокремити польський напрям у принаймні три пріоритети зовнішньої політики України. Так, на перший погляд, Польща може мати трохи менш амбітний вигляд на тлі таких масштабних напрямів, як урегулювання конфлікту в Донбасі чи менеджмент відносин зі США в умовах запущеного через Україну процесу імпічменту. Однак тут треба пам'ятати найголовніше, що ні для США, ні для Німеччини чи для будь-якої іншої держави ЄС, Україна ніколи не була й навряд чи буде таким пріоритетом, як для Польщі. Крім того, на відміну від урегулювання на Донбасі та американського напрямку, де потрібен час,

перезавантаження з Польщею, можна було б зробити в короткостроковій перспективі. Крім того, саме Польща останніми роками стала для близько півтора мільйона українців тією Європою, якої українці не дочекалися тут, в Україні. Натомість поїхали до Польщі й забезпечили 11 % зростання польської економіки.

Очевидно, що давно настав час зрушити з місця питання, пов'язані з кордоном (довжина якого становить 542,39 км). З акцентом нової української влади на наведення ладу на кордоні й митниці, зокрема, було б логічно спробувати нарешті перетворити українсько-польський кордон у зразковий кордон Євросоюзу. Тут і питання під'їздів до пунктів пропуску з українського боку. І перетворення всіх пунктів перетину, а не лише чотирьох, на спільні. Справді спільні, а не послідовні чи номінально спільні, як де-факто відбувається сьогодні. Це і відкриття нового пункту пропуску. Тим більше що угоду про створення такого нового пункту автомобільного сполучення «Нижанковичі–Мальховичі» укладено ще у 2012 р. Через деякі складнощі, які виникали у відносинах між Польщею та Україною, тісніша взаємодія з Польщею як членом ЄС і НАТО теж трохи відійшла на задній план. Звісно, були й інші відомі чинники – напружений діалог самої Польщі з Брюсселем і деякими державами-членами. Проте вже зараз польські партнери надсилають сигнали, що знову готові певним чином сприяти Україні в межах своїх можливостей у Євросоюзі та Північноатлантичному альянсі. Зокрема, Польща могла б спробувати допомогти Україні забезпечити позитивний результат у питанні приєднання України до програми НАТО Enhanced opportunities partners (EOP) і це вже був би великий прогрес для України.

Ще одне питання, у якому польські партнери могли б посприяти стосовно НАТО, – це фасилітація нашого діалогу в контексті відносин з Угорщиною, яка створила серйозні перепони динаміці нашого діалогу з альянсом. Ну і, звісно, було б дуже добре, якби Польща активніше допомагала Україні долучатися до регіональних ініціатив, насамперед ініціативи «Тримор'я». Участь України в регіональних проектах нарівні з країнами-членами ЄС і НАТО дасть нам змогу глибше інтегруватись у спільний європейський простір – політично й секторально. Дуже важливо супроводжувати цей процес повідомленнями хороших новин в обох країнах: аби не було так, що про негативні тенденції й моменти ескалації політикиЗМІ поспішають інформувати українську та польську спільноти в деталях, а про позитивні кроки, спрямовані на порозуміння – замовчують.

Стабільний розвиток відносин з Україною вимагає виконання ще одного завдання: як переконати поляків у правильності курсу Варшави, що послідовно намагається змусити путінську команду платити більш високу ціну за порушення міжнародного права. Передусім, потрібно зайняти солідарну позицію та виробити певний кодекс поведінки у сфері, пов'язаній зі східною політикою. Щонайменше треба перестати навішувати ярлик українофобів, націоналістів чи агентів Кремля на тих, хто підкреслює, як зараз важливий історичний діалог, але дотримується іншого погляду на історію Польщі, Росії й сучасної України, аніж той, який представляють у своїх працях українські історики або польські українофіли. Такий консенсус видається цілком досяжним. Конкретні рішення можна ще обговорити, але вже зараз видно, що методи ведення діалогу й дипломатичний інструментарій потрібно адаптувати до змін, що відбулися. Адже інколи в польсько-українському діалозі ми спостерігаємо переважання форми над змістом: ми більше говоримо, ніж займаємося творчою працею. За майже 30 років Польща не встигла створити в Києві Польський історичний інститут, про який говорив ще Єжи Гедройць (для порівняння: у Німеччині дев'ять таких інститутів). Також не з'явився Центр польсько-українського діалогу й згоди, який би міг ініціювати кроки, що сприяють налагодженню діалогу з Україною на зразок аналогічного польсько-російського Центру. У нас немає навіть порталу, який би забезпечував українців якісною інформацією на тему польських політичних й ідеологічних дискусій, історії або економічних питань і таким чином допомагав би найкраще зрозуміти своїх сусідів.

Ян Пекло, колишній Посол Польщі в Україні, переконаний, що площин для розвитку українсько-польських відносин є багато. Зокрема, дипломат згадує досвід польської децентралізації: «Існують взаємні контакти на всіх рівнях самоврядування. Багато років триває обмін досвідом – українські чиновники приїжджають до Польщі, учаться в нас і відтак використовують досвід в Україні». Попри все інше, є господарські проекти, які Польща та Україна реалізують разом. В Україні є польський бізнес, так само як і в Польщі – український, здійснюють багато культурних проектів і програм молодіжного обміну, зокрема на основі Договору між Кабінетом Міністрів України та Урядом Республіки Польща про Українсько-Польську раду обміну молоддю, підписаний 29.12.2015. Мета

договору – підтримка співробітництва української та польської молоді й розбудова дружніх відносин між народами України й Республіки Польща. Рада реалізує проекти, які готуються і здійснюються організаціями, що займаються обмінами молоді; організує заходи, зустрічі та інші ініціативи за участі української та польської молоді; інформаційні проекти, мета яких – заохочення до співпраці у сфері міжкультурного діалогу, пропагування толерантності, кращого розуміння й взаємного пізнання; публікації, спрямовані на зближення народів України та Республіки Польща.

Для кращого порозуміння між країнами необхідний постійний діалог українських і польських науковців, громадських активістів. Тому в перспективі намагатимемося залучити до обговорення актуальних проблем експертів із Польщі. Це дасть змогу створити міцну платформу порозуміння, що і є основною місією громадської організації «Платформа успішного партнерства».

3. ВИСНОВКИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ ПОДАЛЬШИХ ДОСЛІДЖЕНЬ

Отож, зміна влади – це ще один виток в українсько-польських відносинах, що дає обом державам новий шанс для побудови довірливих та взаємовигідних відносин. Оскільки обидві країни поділяють спільне бачення питань східноєвропейської безпеки, користуються взаємною підтримкою в низці питань і розглядають один одного як стратегічних партнерів, можна з впевненістю говорити про те, що позитивні зрушення у відносинах відбуватимуться. Питання, які підривали діалог двох країн упродовж останніх років – це питання, які вирішуються досить легко, якщо обидві держави тверезо усвідомлюють важливість партнерства. Адже в українсько-польських відносинах ідеться насправді не про примирення, а про порозуміння.

Нині Польща та Україна важливі в стратегічній перспективі одне для одного, проте зараз існує потреба солідарної й ефективної політики протидії загрозам, пов'язаним із гібридною війною, що її провадить Росія. Потрібна активна політика щодо суспільств задля запобігання ескалації націоналістичних конфліктів. Обом державам потрібно активізувати роботу зі створення спільних українсько-польських дискусійних майданчиків для обміну інформацією, а головне – виробити узгоджену позицію із суперечливих питань. Також потрібно розвивати мережу центрів інформування для посилення розуміння того, що багато рішень, які ухвалюють в Україні, жодним чином не є антипольськими та аналогічно в Польщі – антиукраїнськими, а спрямовані на відновлення історичної пам'яті та є важливою складовою частиною національної ідеї кожного народу.

Для подальшого розвитку відносини між Україною та Республікою Польща важливе значення має подальше розширення та вдосконалення наявної договірно-правової бази. На сьогодні ведеться активна робота щодо підготовки двосторонніх документів у сфері торговельно-економічного й енергетичного співробітництва, прикордонної співпраці, транспорту, екології, культурно-гуманітарного співробітництва, молодіжної політики та військово-технічної співпраці тощо.

Підбиваючи підсумок, відзначимо, що незважаючи на всі труднощі, які виникали у відносинах, та всі розбіжності в поглядах на історію, не зменшилася важливість двостороннього партнерства, що не усунуло Україну з позиції першочергового значення в зовнішній політиці Польщі. Польська підтримка України в питаннях, що мають стратегічне значення, була і залишається однозначною та безумовною. Тому зараз, як ніколи, потрібне відновлення підірваної впевненості, кращого спілкування, а також більше доброї волі. Нарешті, обидві сторони повинні мати на увазі багато спільних інтересів, котрі вони поділяють. В Україні зараз прийшли повністю нові політики – і це природним чином дає шанс на новий підхід до питань зовнішньої політики, співпраці, у тому числі й у складних історичних питаннях, які за останні п'ять років значно впливали на польсько-українські відносини. Нова влада завжди означає новий потенціал і нові можливості. Тому секрет успіху дуже простий – перестати боротися за минуле та подумати про майбутнє. Адже Україна потрібна Польщі, а Польща – Україні.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Зовнішня політика України в умовах глобалізації. Анотована історична хроніка міжнародних відносин (1991–2003)/відп. ред. С. В. Віднянський. Київ: Генеза, 2004. – 616с.
2. Договірні-правова база українсько-польських відносин. URL: http://ukrexport.gov.ua/ukr/ugodi_z_ukrain/?country=pol.

3. The Paradoxes of Polish-Ukrainian Relations. URL: <https://www.wilsoncenter.org/blog-post/the-paradoxes-polish-ukrainian-relations>.
4. Як Україна повертає Польщу. URL: <https://rpr.org.ua/news/yak-ukraina-povertaie-pol-shchu/>.
5. Зовнішня політика України–2006: стратегічні оцінки, прогнози та пріоритети/за заг. ред. Г. М. Перепелиці. Київ: ВД «Стилос», 2007. 272 с.
6. Чим для Польщі повинна стати Україна через 25 років? URL: <https://ua.112.ua/mnenie/chym-dlia-polshchirovunna-statu-ukraina-cherez-25-rokiv-484559.html>.
7. Російська пропаганда в країнах Вишеградської четвірки: вплив і способи протидії. URL: http://osvita.mediasapiens.ua/trends/1411978127/rosiyska_propaganda_v_krainakh_vishegradskoi_chetvirki_vpliv_i_sposobi_protidii/.
8. President: Three Seas summit has built ties among CE countries. *The official website of the President of the Republic of Poland*. URL: <http://www.president.pl/en/news/art,496,president-three-seas-summit-has-built-ties-among-ce-countries.html>.
9. Польща та Україна: як припинити битву за минуле. URL <https://hromadske.ua/posts/polshcha-ta-ukraina-iakgurupunutu-bytvu-za-mynule>.
10. ДОГОВІР між Кабінетом Міністрів України та Урядом Республіки Польща про Українсько-Польську Раду обміну молоддю. URL: <http://ips.ligazakon.net/document/MU15120?an=19>.
11. «Польща і Україна мусять дійти до порозуміння, щоб перед Москвою вистояти». URL: <http://www.radio-polsha.pl/6/39/Artykul/261504>.
12. Resetting Polish-Ukrainian Relations. URL: <https://www.wilsoncenter.org/blog-post/resetting-polish-ukrainian-relations>.

Матеріал надійшов до редакції 29.10.2019 р.

MODERN CHALLENGES OF UKRAINIAN-POLISH RELATIONS

The article examines the state of Ukrainian-Polish relations at the present stage. Prospects for further cooperation to strengthen the bilateral partnership are highlighted. It is clarified how current world events affect the development of relations between Ukraine and Poland. It is analyzed the works of Ukrainian and Polish authors on the problem of modern Ukrainian-Polish relations.

In the modern world, there is a growing interest in the study of historical memory and its impact not only on international relations in general, but also on the international relations of states in particular. A bright example of what can be the Ukrainian-Polish relations, which have a long, full of contradictions but at the same time interesting common historical past, this is what determines the relevance of the chosen topic.

Analyzing the relations between any two countries, we must first turn to the history of Ukrainian-Polish relations in this regard is no exception. Also, the relations between Ukraine and Poland clearly reflect the geopolitical complexities, social interrelationships and historical and cultural context of the last century in the history of Eastern Europe. Therefore, before we start talking about their current state, we should first shift the focus to the origins of these relations and recall important historical events in the history of the two states.

Historically, Ukrainian-Polish relations have played an important role in the lives of both countries. First of all, it is influenced by the geographical proximity of the location and the common history of Ukraine and Poland. Therefore, the issue of bilateral cooperation is always on the agenda. It is known that since the independence of Ukraine–Poland has never stood aside from its socio-political life, moreover, it was the first state to recognize the independence of Ukraine in 1991. Poland has taken many steps to improve good neighborly relations, and in general, cooperation between Ukraine and Poland has been developing quite fruitfully for more than the last quarter of a century. However, current challenges of a global and local nature significantly affect their condition and prospects.

Key words: Ukraine; Poland; history; international relations; foreign policy; diplomacy.

REFERENCES

1. Foreign policy of Ukraine in the context of globalization. Annotated historical chronicle of international relations (1991–2003)/Ans. ed. S.V. Vidnyansky. Kyiv: Genesis, 2004, 616p.
2. The regulatory framework of Ukrainian-Polish relations. URL: http://ukrexport.gov.ua/ukr/ugodi_z_ukrain/?country=pol.
3. The Paradoxes of Polish-Ukrainian Relations. URL: <https://www.wilsoncenter.org/blog-post/the-paradoxes-polish-ukrainian-relations>.
4. Yak Ukraina povertaie Polishchu. URL: <https://rpr.org.ua/news/yak-ukraina-povertaie-polshchu/>.
5. Foreign policy of Ukraine 2006: strategic assessments, forecasts and priorities/Forzag. ed. G. M. Perepelitsi. Kyiv: VD «Stylos», 2007, 272 p.

6. What is it for the Polish guilty article of Ukraine after 25 years? URL: <https://ua.112.ua/mnenie/chym-dlia-polshchi-povynna-staty-ukraina-cherez-25-rokiv-484559.html>.
7. Russian propaganda in the territories of the Visegrad four: the energy and methods. URL: http://osvita.mediasapiens.ua/trends/1411978127/rosiyska_propaganda_v_krainakh_vishegradskoi_chetvirki_vpliv_i_sposobi_protidii/.
8. President: Three Seas summit has built ties among CE countries. *The official website of the President of the Republic of Poland*. URL: <http://www.president.pl/en/news/art,496,president-three-seas-summit-has-built-ties-among-ce-countries.html>.
9. Poland and Ukraine: how to fix the battle for the past. URL: <https://hromadske.ua/posts/polshcha-ta-ukraina-iak-prypynyty-bytvu-za-mynule/>.
10. DOGOVIR mid Office of the Ministry of Ukraine of the Republic of Poland for the Ukrainian-Polish Radu Obmina young. URL: <http://ips.ligazakon.net/document/MU15120?An=19>.
11. «Poland and Ukraine try to come to a close, so that they can face Moscow». URL: <http://www.radio-polsha.pl/6/39/Artykul/261504>
12. Resetting Polish-Ukrainian Relations. URL: <https://www.wilsoncenter.org/blog-post/resetting-polish-ukrainian-relations>

УДК 061.2(430):327(430:477)

Коцан Наталія,

доктор географічних наук, професор,
завідувач кафедри міжнародних відносин і регіональних студій,
Східноєвропейський національний університет імені Лесі Українки
intrel-region.dep@eenu.edu.ua
<https://orcid.org/0000-0002-8157-5070>

Лисецька Анастасія,

магістр кафедри міжнародних відносин і регіональних студій,
Східноєвропейський національний університет імені Лесі Українки
Lysetska.Anastasiia2019m@eenu.edu.ua
<https://orcid.org/0000-0003-4727-0537>

НЕУРЯДОВА ОРГАНІЗАЦІЯ «МОСТИ ДРУЖБИ В УКРАЇНУ» ТА ЇЇ РОЛЬ У НАЛАГОДЖЕННІ УКРАЇНСЬКО-НІМЕЦЬКИХ КОНТАКТІВ (НА ПРИКЛАДІ ОКРУГУ ЛІППЕ ТА ВОЛИНСЬКОЇ ОБЛАСТІ)

У статті розглянуто основні напрями роботи громадської організації Німеччини «Мости дружби в Україну» та показано її роль у складному процесі взаєморозуміння між народами, ментального й культурного зближення Східної та Західної Європи. Акцентовано увагу на розвитку дружніх відносин між Україною й Німеччиною, а передусім Волині з Північно-Рейнською Вестфалією. Узагальнено основні підходи до визначення поняття «неурядова організація» та можливості його класифікації. На основі аналізу періодичних німецьких видань «Lippische Landeszeitung», «Westfalen-Blatt», матеріалів Інтернет-ресурсів (офіційні сайти громадської організації «Мости дружби в Україну», Луцької міської ради, Волинської обласної адміністрації та округу Липпе, посольства України в Німеччині) досліджено історію створення неурядової організації «Мости дружби в Україну» й висвітлено її багатогранну діяльність упродовж двох десятиліть. Досліджено пріоритетні сфери діяльності спілки «Мости дружби в Україну». Установлено, що члени організації розпочали контакти з Волинським регіоном із надання гуманітарної допомоги та установами культурних контактів, оскільки культурні зв'язки спроможні дати найбільш позитивний результат українсько-німецької взаємодії, сприяти формуванню іміджу України у світі як культурної цивілізованої держави. Проте, починаючи з 2001 р., спілка акцентувала увагу на освітній сектор, підписавши угоди про співпрацю з волинськими університетами, Інститутом післядипломної освіти та гімназіями. Установлено, що саме така багатогранна діяльність членів спілки «Мости дружби в Україну» і їх прагнення створити позитивний імідж України на прикладі Волинського регіону в Німеччині стало хорошою базою для розширення співпраці й підписання угоди на офіційному рівні та Меморандуму про співпрацю міста Луцька й району Липпе федеральної землі Північно-Рейнська Вестфалія, а також Угоди

про партнерство між цими регіонами. Аналіз функціонування міжнародної (німецької) неурядової організації «Мости дружби в Україну» засвідчив, що такі громадські об'єднання є самостійними та незалежними від держави структурами, спроможні ефективно впливати на розв'язання багатьох соціально-гуманітарних проблем і відіграють велику роль у складному процесі взаєморозуміння між народами.

Ключові слова: громадські об'єднання (ГО), громадянське суспільство, неурядові громадські організації, спілки.

1. ВСТУП

Постановка проблеми. Політичні процеси кінця ХХ ст. в Європі відкрили нові можливості співпраці між європейськими країнами. Об'єднання Німеччини 3 жовтня 1990 р. та проголошення акту незалежності України 24 серпня 1991 р. стали вагомим поштовхом для налагодження дипломатичних і партнерських відносин обох країн. Німецько-українські зв'язки відіграють надзвичайно велику роль у становленні державності в Україні, упровадженні демократичних та правових процесів, формуванні української еліти, утвердженні України у світовому просторі як культурної цивілізованої нації. У процесі міжнародного співробітництва між країнами зростає значення дипломатичних стосунків не лише на рівні політиків, а й особистих контактів громадян, їх приватних об'єднань і громадських організацій. У розвинутих європейських державах існує велика мережа неурядових громадських організацій. Особливо актуальні питання їх ролі в налагодженні та розвитку співпраці між країнами Західної й Східної Європи, зокрема між Німеччиною та Україною, і їх ролі у формуванні позитивного іміджу України.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питань ролі неурядових організацій у розвитку демократичного та правового суспільства стосуються праці вітчизняних і зарубіжних учених, зокрема А. Абашидзе, І. Климпуш, С. Кузнецова, О. Сторожука, О. Тарасова, О. Тищенко, Л. Чернявської та ін. Проблему сутності й класифікації неурядових організацій ретельно вивчали та висвітлювали в наукових розвідках А. Бодров, І. Сибіга, О. Ярош й ін. Неурядові громадські організації та їх роль у розбудові громадянського суспільства досліджено в працях В. Білецького, О. Гостевої, В. Новохацького, Л. Усаченко й ін. Водночас значення та місце міжнародних громадських об'єднань у соціально-культурному й політичному діалозі з українськими урядовими та недержавними установами залишаються маловивченими.

Мета дослідження – висвітлити основні напрями роботи громадської організації Німеччини «Мости дружби в Україну» й показати її роль у складному процесі взаєморозуміння між народами, ментального та культурного зближення Східної й Західної Європи. Поставлена мета передбачає виконання таких завдань:

1. Узагальнити основні підходи до визначення поняття «неурядова організація» й можливості його класифікації.
2. Дослідити пріоритетні сфери діяльності спілки «Мости дружби в Україну».
3. Показати їх роль у євроінтеграційному процесі українського суспільства.

Методика дослідження. Відображені в статті положення та висновки вдалося сформулювати на основі порівняльного й ретроспективного аналізу. Проблемно-хронологічний метод уможливив застосування широкого пласту архівних документів. Використані в пошуку методи аналізу та синтезу сприяли логічному викладу фактичного матеріалу. Метод статистичного аналізу під час обробки періодичних видань й Інтернет-ресурсів свідчить про непинний розвиток українсько-німецького діалогу.

2. РЕЗУЛЬТАТИ ДОСЛІДЖЕННЯ

У дослідженні використано наукові праці з питань українсько-німецьких відносин, періодичні німецькі видання «Lippische Landeszeitung», «Westfalen-Blatt», матеріали Інтернет-ресурсів (офіційні сайти громадської організації «Мости дружби в Україну», Луцької міської ради, Волинської обласної адміністрації та округу Ліппе, посольства України в Німеччині). Використана в пошуку джерельна база дає можливість повною мірою й об'єктивно виконати поставлені завдання.

Неурядова організація (НУО) або недержавна організація (НДО), німецькою мовою – Nichtregierungsorganisation (NRO), або nichtstaatliche Organisation, та англійською – Non-governmental organization (NGO) – це легальні приватні об'єднання, які створені окремо від держави, але своєю активною діяльністю здатні вплинути на уряд і змусити його реалізовувати певні рішення. Як посередницькі організації, вони намагаються публічно представляти інтереси бідного прошарку населення, допомогти розв'язати їхні проблеми, захистити навколишнє середовище тощо. НУО не переслідують мети отримання прибутку та зорієнтовані на добровільну ініціативу заради блага суспільства [4]. До неурядових організацій зазвичай належать громадські організації, благодійні об'єднання (благодійні товариства, спілки, фонди тощо), об'єднання професійних спілок, представництва іноземних неурядових організацій, різноманітні творчі спілки й ін.

Існують різні критерії щодо класифікації громадських організацій. До найбільш поширених ознак відносимо характер взаємозв'язків членів спілки або сферу їх діяльності, мету, спрямованість та ін. За сферою діяльності науковці розрізняють об'єднання в економічній, соціальній (об'єднання ветеранів, інвалідів, благодійні організації) і політичній (союзи за права жінок, національних меншин) сферах, об'єднання у сфері культури (спілки художників), релігії, науки (наукові товариства) тощо [1; 2; 4]. Проте, як слушно зауважує А. Бодров, з огляду на багатогранність та різноманітність громадських організацій не завжди можна однозначно визначити їх ідентичність. На його думку, найважливішими критеріями є такі: 1) навколо чого об'єдналися, 2) що слугувало об'єднувальним фактором і 3) якою є організація – аскриптивною, функціональною чи ситуативною [2, с. 54]. Залежно від спрямування та змісту неурядові організації поділяються на:

1) організації, діяльність яких спрямована на самих себе з метою захисту своїх проблем на рівні уряду;

2) організації, чию діяльність націлено на інших (благодійні організації, благодійні фонди, громадські об'єднання тощо) [1, с. 17; 4, с. 231].

У лютому 2001 р. в м. Бад Зальцуфлен федеральної землі Північно-Рейнської Вестфалії в Німеччині офіційно засновано спілку «Brückenschlag Ukraine e. V.» («Мости дружби в Україну»). Ініціаторами й засновниками цієї благодійної неурядової організації були Карл-Герман Крог, колишній бургомістр міста Бад Зальцуфлен Гайнц-Вільгельм Квентмайер та пастор Манфред Мьолер. Історія заснування починається в 90-х рр. минулого століття, коли Україна стала незалежною суверенною державою й виникла гостра потреба взаєморозуміння між народами, котрі десятиліттями перебували за залізною завісою. Волинь – це прикордонний регіон України, що межує з Польщею та розміщена на кордоні з Євросоюзом. Саме цей геополітичний чинник зіграв провідну роль на транскордонну комунікацію членів Європейської співдружності з Україною й прикордонними регіонами. Економічна, політична та соціальна нестабільність як невід'ємна риса 90-х рр. країн пострадянського простору привернула увагу багатьох громадських організацій Німеччини й волонтерів. Уже в 1992 р. міська рада в місті Бад Зальцуфлен, що розміщена в Північно-Рейнській Вестфалії Німеччини, з ініціативи благочинної організації «Arbeiterwohlfahrt» прийняла рішення започаткувати зв'язки з містом Луцьком. За допомогою волонтерів у 1991 р. налагоджено контакт між молодіжними спортивними клубами м. Луцька та німецькою громадою Бекстергаген. У 1993 р. вперше традиції українського танцювального мистецтва були представлені ансамблем «Волинянка» під час Міжнародного фестивалю народного танцю в м. Шваленберг. Німець українського походження Вітольд Козачук і пастор Манфред Мьолер започаткували перші контакти двох волинських вищих навчальних закладів (Волинського державного університету імені Лесі Українки (тепер СНУ) та Луцького технічного університету) з Вищою технічною школою в м. Лемго. У середині 90-х років минулого століття голова Спілки німецьких солдатів округу Ліппе Карл-Герман Крог домовився з головою Спілки українських ветеранів про спорудження пам'ятника жертвам Другої світової війни в м. Ковелі, де відбувалися жорстокі бої під час війни 1939–1945 рр. Пан Крог сам змушений був воювати в гітлерівській армії, брав участь у боях у Ковелі. Тоді ще зовсім молодим бачив Карл-Герман, скільки страждань витерпів український і німецький народ через амбіції окремих лідерів та агресивну воєнну політику. Про це він розповів в інтерв'ю німецьким журналістам газети «Westfalen-Blatt» від 02.10.2017 під заголовком «Mit 18 schoss er auf Ukrainer. Heute hilft er ihnen/У віці 18 років стріляв він в українців. Нині допомагає він їм»: «*Als junger Mensch musste ich mit einem Panzer auf Ukrainer schießen. Das habe ich nie vergessen. Ich habe das unsagbare Elend dieses Volkes erlebt. Erst wurden die Menschen von Stalin ausgehungert, und dann beuteten*

wir die Ukrainer aus. Wir haben viel Schuld auf uns geladen» [8]. На офіційному відкритті пам'ятника жертвам Другої світової війни в м. Ковелі в 1996 р. колишній солдат вермахту Карл-Герман Крог попросив про вибачення перед українським народом і пообіцяв докласти всіх зусиль для примирення обох народів – українців та німців. Саме під таким гаслом спрямував він роботу своєї спілки і, як колишній багаторічний голова християнсько-демократичної партії округу Ліппе й депутат міської ради та Голова німецького Союзу депортованих («Bund der Vertriebenen»), який він сам утворив й упродовж багатьох років очолював, зумів залучити до роботи багатьох соратників, політиків, спонсорів, низку фірм та установ. Сформульовано пріоритети діяльності спілки: гуманітарна й медична допомога; налагодження контактів із молодіжними організаціями та освітніми закладами (стажування студентів, учителів, укладання партнерських угод й т. ін.); поглиблення наявних та розширення контактів у сфері культури. Основне гасло діяльності спілки «Мости дружби в Україну» звучить так: «Wir helfen den Menschen» («Ми допомагаємо людям»); «Für Frieden und Verständigung» («За мир і взаєморозуміння»); «In Freundschaft mit der Ukraine» («У дружбі з Україною»).

Уже з перших днів заснування спілка розпочала активну співпрацю з Волиню. Насамперед продовжено надання гуманітарної допомоги в різні установи Волині – лікарні, будинки престарілих, будинки дитини, школи, інтернати та ін. Як очевидно зі звіту пана Крога за 2018 р. про результати 25- річної активності, починаючи з 1991 р. «Arbeiterwohlfahrt», спілкою німецьких солдатів із 1995 р. та спілкою «Мости дружби в Україну» із 2001 р. на Волинь відправлено 177 вантажівок із гуманітарною допомогою з вантажем, що становив 3400 т. Серед них – три рентгенустановки, шість автівок швидкої допомоги, 106 слухових апаратів, близько 200 лікарняних ліжок із гідравлічними підйомниками й ін. [7].

Проте рамки співпраці не обмежувалися лише наданням гуманітарної допомоги та охопили різноманітні сфери. У міжнародній культурній взаємодії найлегше долає кордони музика [3]. Отож, першими ластівками були мистецькі колективи. Запрошення волинських мистецьких груп до Німеччини стало духовним збагаченням обох народів – українського й німецького. Мистецтво завжди виступало спільною платформою для порозуміння між народами без огляду на історичне минуле та мову. Ще донедавна німецькій публіці імена українських композиторів і виконавців були невідомі. Із метою налагодження містків дружби через музику членами спілки неодноразово запрошувалися в округ Ліппе відомі волинські ансамблі й гурти, такі як церковний хор «Оранта», капела тріо бандуристок «Дивоструни», ансамбль народних музичних інструментів «Джерела», танцювальний ансамбль «Волинянка», чоловічий вокальний квартет «Акорд» й ін. Міжкультурний обмін відбувається на основі класичної, церковної, хорової, фольклорної музики. Виступи цих творчих колективів мали великий успіх у німецьких шанувальників. Частина українських народних пісень перекладено німецькою мовою. Вони транслювалися на телебаченні й радіо, що дало змогу донести українську пісню до ще ширшого кола німецького слухача. Зацікавлення німців викликають українські й німецькі колядки та фольклорні мелодії. Часто такі концерти завершуються спільним виконанням українського і європейського гімнів як символу взаєморозуміння між народами: «*Das Ensemble der ukrainischen Volksmusik „Quellen“ sowie das Bandura Trio „Wundersaiten“ haben mit 40 Konzerten im Raum Lippe als hochkompetente zugleich unterhaltsame musikalische Kulturbotschafter der Ukraine viele Menschen erfreut sowie in der festlichen Adventszeit zugleich ihren Bann gezogen. Zahlreiche Konzerte endeten, alle Zuhörer tief bewegend, mit der Nationalhymne der Ukraine sowie als Symbol der Völkerverständigung mit der Europahymne „Freude schöner Götterfunken, lasst uns alle Brüder sein“*» [5]. Улітку 2016 р. спілка вже вкотре організувала спільний концерт танцювального ансамблю «Волинянка» та відомого німецького хору фольклорної пісні «Шанті» («Shanty-Chor»), що стало, як відзначалось у німецькій пресі, символом єдиної Європи, а кошти за концерт спрямовано тим мешканцям Східної України, які постраждали від військових дій: «*„Shanty-Chor“ und Folklore Ensemble „Volynjanka“ treten für ein geeintes Europa auf. Der Erlös kommt Opfern in den ukrainischen Kampfgebieten zugute*» [6]. Ось так популяризує спілка прихильність німецьких громадян до українців і тих подій, що відбуваються в Україні.

Одним із найважливіших своїх завдань убачають члени спілки «Мости дружби в Україну» сприяння налагодженню контактів молодих українських людей із німецькими ровесниками, оскільки саме молоде покоління покликане будувати своє майбутнє й розбудовувати незалежну правову державу. Відтак дуже успішними стали три проекти в освітній сфері – стажування студентів, контакти

зі школами та стажування вчителів німецької мови. У 2001 р. спілка налагодила співробітництво з обома державними університетами Волині – Волинським національним університетом імені Лесі Українки (ВНУ) і Луцьким національним технічним університетом (ЛНТУ), а також Волинським інститутом економіки та менеджменту (ВІЕМ), – яка триває вже близько 20 років. Підписано угоди між спілкою й кожним освітнім закладом окремо. У рамках угоди за цей період пройшли двомісячне стажування в різних установах Німеччини – банках, державних міських і районних адміністраціях, навчальних закладах та підприємствах округу Ліппе – понад 350 студентів. Вони мешкали в німецьких сім'ях, що ще більше сприяло порозумінню між націями; ознайомилися з культурою та побутом німців, набували практичних навичок для своєї майбутньої професійної діяльності; започаткували контакти з німецькими установами. Завдяки спілці наведено контакти з німецькими університетами. СНУ імені Лесі Українки та ЛНТУ підписали угоди про співпрацю з Вищою технічною школою в м. Лемго (Technische Hochschule + Ostwestfalen Lippe). У рамках угоди науковці й студенти працюють над різноманітними проєктами, зокрема біологічний факультет СНУ імені Лесі Українки та фахівці з Вищої технічної школи «Східна Вестфалія Ліппе» розробляли проєкт ботанічного саду «Волинь» (2011–2012 рр.).

Успішним є також проєкт, що передбачає співробітництво між середніми навчальними закладами округу Ліппе в Північно-Рейнській Вестфалії та Волині. Упродовж багатьох років тісна співпраця об'єднує Луцьку гімназію № 4 імені Модеста Левицького із загальноосвітньою школою Фріденсталь міста Герфорда. У листопаді 2010 р. налагоджено контакти ще двох закладів – гімназії «Ам маркт/Am Markt» міста Бюнде й Колківського ліцею Маневицького району (<https://www.lutskrada.gov> від 17 жовтня 2019).

2008 р. спілка «Мости дружби в Україну» започаткувала співпрацю з Волинським інститутом післядипломної педагогічної освіти. Згідно з угодою про співпрацю, щорічно вісім волинських учителів німецької мови проходять двотижневе стажування в німецьких школах. Це дає можливість ознайомитися на практиці зі шкільною освітою Німеччини, новими методами та прийомами навчання, культурою й традиціями народу, мову котрого вони викладають в українських школах. Одночасно вони є носіями української культури й із перших вуст розповідають про ті позитивні зміни, що відбуваються в Україні. Спілка «Мости дружби в Україну» проводила з перших років заснування свого об'єднання просвітницьку роботу щодо створення позитивного іміджу України в німецькому соціумі. Щороку організовувалися туристичні поїздки в Україну, щоб німці на власні очі могли побачити чудові українські красиви, родючі чорноземи, відчути українську доброзичливість і щирість, спостерігати за змінами, що відбуваються в Україні. Періодично організовувалися лекції та диспути з відомими політичними діячами й політиками, наприклад із багаторічним європейським парламентарем Ельмаром Броком та послами України в Німеччині (Павло Клімкін, Василь Химинець й ін.), де жваво обговорювались актуальні питання політичних подій в Україні, її історичне минуле, економічний та інтелектуальний потенціал нашої держави, її проєвропейська орієнтація. Саме така багатогранна й результативна діяльність членів спілки «Мости дружби в Україну» на чолі з її головою Карлом-Германом Крогом і їхнє велике бажання створити позитивний імідж України на прикладі Волинського регіону в Німеччині стало хорошою базою для розширення співпраці й підписання угоди на офіційному рівні: *«Die vielfältigen Aktivitäten des Vereins „Brückenschlag“ sind eine gute Basis für eine erweiterte Kooperation der Zusammenarbeit, – sind sich die beiden Bürgermeister Heuwinkel und Romanjuk einig»* [5, № 320 / 2014]. 28 листопада 2014 р. підписано Меморандум про співпрацю міста Луцька та району Ліппе федеральної землі Північно-Рейнська Вестфалія, а також Угоду про партнерство між цими регіонами. У рамках цієї угоди відбуваються контакти молодіжних і професійних груп обох регіонів, упроваджуються нові форми співпраці. За підтримки Міністерства закордонних справ Федеративної Республіки Німеччина реалізовано проєкт «Молодіжний обмін – цифровий місток між Німеччиною та Україною 2016». Ініціатором і головним партнером цього проєкту була Спілка «Мости дружби в Україну». Партнерами проєкту з німецької сторони виступили середня загальноосвітня школа Фріденсталь міста Герфорда та Вища технічна школа Східної Вестфалії Ліппе (факультет масмедіа). З українського боку учасниками проєкту були Луцька гімназія № 4 імені Модеста Левицького, виконавчий комітет Луцької міської ради, СНУ імені Лесі Українки, ЛНТУ, Волинський інститут післядипломної освіти, фонд «Єднання», фонд «Європейський дім». Проєктом передбачено обмін молодіжних груп, візити делегацій, культурні заходи тощо. Із 19 листопада по 1 грудня 2016 р.

відбулася поїздка 17 учнів Луцької гімназії № 4 імені Модеста Левицького в школу-партнер Фріденсталь у м. Герфорд, де українські школярі впродовж двох тижнів відвідували заняття, організовували українські вечори, брали участь у культурних заходах, знайомилися з регіоном і вдосконалювали таким чином свої знання з німецької мови й представляли Волинь. Поміж партнерами проекту створено інформаційний цифровий місток, на основі якого проведено відеоконференцію між учасниками партнерських міст. За кошти, які виділило Міністерство закордонних справ ФРН для реалізації цього проекту, придбано два комп'ютери для міста-побратима Луцька – Волновахи, що на Донеччині, учні якого теж долучалися до проекту.

3. ВИСНОВКИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ ПОДАЛЬШИХ ДОСЛІДЖЕНЬ

Складно переоцінити значення неурядової організації «Мости дружби в Україну» та її ролі в складному процесі взаєморозуміння між народами, ментального й культурного зближення Східної та Західної Європи, розвитку дружніх відносин між Україною й Німеччиною та, передусім, Волині з Північно-Рейнською Вестфалією. І це добре розуміють і цінують українська та німецька спільноти. Спілка «Мости дружби в Україну» визнана однією з найуспішніших неурядових організацій у Німеччині й Україні [<https://www.brueckenschlag-ukraine.de>], а її засновник та керівник Карл-Герман Крог є кавалером найвищої нагороди Німеччини – Великого Федерального Хреста. Пан Крог є почесним професором трьох волинських вищих навчальних закладів, почесним громадянином Волині й міста Луцька. За вагомих особистий внесок у зміцнення міжнародного авторитету Української держави, популяризацію її історичної спадщини та сучасних надбань голови Спілки «Мости дружби в Україну» нагороджено орденом «За заслуги» III ступеня.

Аналіз функціонування міжнародної (німецької) неурядової організації «Мости дружби в Україну» засвідчив, що такі громадські об'єднання є самостійними й незалежними від держави структурами, проте вони мають підтримку уряду, спроможні ефективно впливати на розв'язання багатьох соціально-гуманітарних проблем і відіграють велику роль у складному процесі взаєморозуміння між народами. У межах цієї проблеми потребує подальшого вивчення практичний аспект взаємодії неурядових організацій та державних установ.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Білецький, В. (1997). Громадські організації та їх роль у житті суспільства. *Схід*, № 8, С. 16–19.
2. Бодров, А. В. (2014). Класифікація неурядових організацій в сучасній науковій літературі. *Наукові праці МАУП*, вип. 1, С. 53–57.
3. Опанасенко, О. І. (2010). Українсько-німецьке культурне співробітництво 1991–2008 рр.: автореф. дис. ... канд. іст. наук. Київ, 22 с.
4. Сибіга, І. І. (2013). Сутність та специфіка діяльності неурядових організацій у контексті взаємодії з державною владою (теоретичні аспекти). *Економіка та держава*, № 4, С. 126–128.
5. Lippe service № 320/2014 Das Nachrichtenportal. URL: <https://www.lippe-news.de>
6. Lippische Landeszeitung, 2017. URL: <https://www.lz.de>
7. Über 25 Jahre Hilfe. URL: <https://www.brueckenschlag-ukraine.de>
8. Westfalen-Blatt. URL: <https://www.westfalen-blatt.de>

Матеріал надійшов до редакції 03.01.2020 р.

NON-GOVERNMENTAL ORGANIZATION OF GERMANY «BRIDGES OF FRIENDSHIP TO UKRAINE» AND ITS ROLE IN ESTABLISHING UKRAINIAN-GERMAN CONTACTS (ON THE EXAMPLE OF LIPPE DISTRICT AND VOLYN REGION)

The article considers the main aspects of work of the public organization of Germany «Bridges of Friendship to Ukraine» and shows its role in the complex process of mutual understanding between peoples, in bringing about mental and cultural rapprochement between Eastern and Western Europe. The development of friendly relations between Ukraine and Germany, particularly between Volyn and North Rhine-Westphalia, is put an emphasis on. The main approaches to the definition of «non-governmental organization» and the possibility of its classification are summarized. Based on the analysis of German periodicals «Lippische Landeszeitung», «Westfalen-Blatt», Internet resources (official sites of the public organization «Bridges of Friendship to Ukraine», Lutsk City Council, Volyn

Regional Administration, Lippe District, and Embassy of Ukraine in Germany) the history of the creation of the non-governmental organization «Bridges of Friendship to Ukraine» as well as its multifaceted activity over two decades is highlighted. The priority spheres of the organization's activities are examined. It is ascertained that providing humanitarian aid and establishing cultural ties with Volyn region were the first steps which the members of the organization made, since it is cultural relations that can give the most positive result of Ukrainian-German cooperation and promote the image of Ukraine in the world as a culturally civilized state. However, by signing cooperation agreements with Volyn universities, the Institute of Postgraduate Education and gymnasias the organization has been focusing its attention on the educational sector since 2001. Such multifaceted activities of the organization «Bridges of Friendship to Ukraine» and its members' desire to create a positive image of Ukraine in Germany on the example of Volyn region have become a springboard for expanding cooperation and signing an official agreement and a memorandum of cooperation between Lutsk and Lippe district of North Rhine-Westphalia, as well as signing the Partnership Agreements between these regions. The analysis of the activities of the international (German) non-governmental organization «Bridges of Friendship in Ukraine» has shown that such public associations are self-dependent and independent of the state structures, able to effectively influence the solution of many socio-humanitarian problems and play an important role in the complex process of mutual understanding between nations.

Key words: public associations, civil society, non-governmental organizations, unions.

REFERENCES

1. Biletskyi, V. (1997). Hromadski orhanizatsii ta yikh rol u zhytti suspilstva. *Skhid*, 8, 16–19.
2. Bodrov, A. V. (2014). Klasyfikatsiia neuriadovykh orhanizatsii v suchasni naukovi literaturi. *Naukovi pratsi MAUP*, 1, 53–57.
3. Opanasenko, O. I. (2010). Ukrainsko-nimetske kulturne spivrobitnytstvo 1991–2008 rr.: *avtoref. ... kand. ist. nauk*. Kyiv, 22 p.
4. Sybiha, I. I. (2013). Sutnist ta spetsyfika diialnosti neuriadovykh orhanizatsii u konteksti vzaiemodii z derzhavnoiu vladoiu (teoretychni aspekty). *Ekonomika ta derzhava*, 4, 126–128.
5. Lippe service № 320/2014 Das Nachrichtenportal. URL: <https://www.lippe-news.de>
6. Lippische Landeszeitung, 2017. URL: <https://www.lz.de>
7. Über 25 Jahre Hilfe. URL: <https://www.brueckenschlag-ukraine.de>
8. Westfalen-Blatt. URL: <https://www.westfalen-blatt.de>

УДК 327(87):796.357.2«1999/2013»

Кулик Сергій,

кандидат політичних наук,

доцент кафедри міжнародних відносин та регіональних студій,
Східноєвропейський національний університет імені Лесі Українки,
43024, Україна, Волинська обл., м. Луцьк, вул. Винниченка, 28, каб. 4;
kumys@ua.fm

<https://orcid.org/0000-0001-7520-7426>;

Коцан Роман,

доктор політичних наук,

доцент кафедри міжнародних відносин та регіональних студій,
Східноєвропейський національний університет імені Лесі Українки,
43024, Україна, Волинська обл., м. Луцьк, вул. Винниченка, 28, каб. 205;

Терещенко Анастасія,

студентка магістратури освітньої програми «Міжнародні відносини»,
Східноєвропейський національний університет імені Лесі Українки;

БЕЙСБОЛ ЯК ІНСТРУМЕНТ ЗОВНІШНЬОЇ ПОЛІТИКИ ВЕНЕСУЕЛИ ПІД ЧАС ПРЕЗИДЕНТСТВА УГО ЧАВЕСА

Президент Боліваріанської Республіки Венесуела Уго Чавес (1998–2013 рр.) – харизматичний лідер, який змінив назву країни та її прапор, запровадив венесуельський час, вів газетну колонку й телевізійну передачу, писав вірші та виконував під гітару власні пісні, ексцентричний політик, відомий своїми брутальними

словесними випадками проти керівників провідних держав світу, таких як А. Меркель, Дж. Буша, Б. Обама, К. Райс. Коменданте завжди зберігав відмінну спортивну форму та відзначався високою працездатністю. Палкий шанувальник бейсболу й колишній професійний гравець, для якого здатність грати була показником стану здоров'я, він успішно використовував цей популярний у країні вид спорту як політичний ресурс і дієвий інструмент у зовнішній політиці Венесуели. Активне використання «червоним бунтарем» бейсбольної термінології формувало в населення Венесуели відчуття єдиної команди, викликало симпатії виборців, спровокувало У. Чавесу пояснення й розуміння особливостей зовнішньої політики країни для його прихильників і чітко вказувало на тих, хто порушував правила гри (США, ЄС, МВФ). Бейсбол, спорт загалом став невід'ємною складовою частиною політичної культури держав Латинської Америки.

Високі ціни на нафту, прибутки від продажу якої вкладали в соціальну сферу, просування ідей боліваріанської революції, використання популістських гасел, соціальної демагогії та соціалістичної риторики у внутрішній і зовнішній політиці забезпечили стійкий авторитет президенту Венесуели Уго Чавесу в країнах Латинської Америки та Карибського басейну. У рамках концепції «соціалізму ХХ століття» він був ініціатором низки інтеграційних проектів у регіоні, таких як СЕЛАК, УНАСУР, АЛБА. Ефект «нафтової культури» дав змогу «червоному бунтарю» послідовно дотримуватися відверто агресивного антиамериканського курсу та підтримувати одіозні політичні режими – Куби, Білорусії, Нікарагуа, або загравати з ними – Російська Федерація. Бейсбол сприяв налагодженню особистих дружніх контактів коменданте з президентами країн, які також відомі своєю «сильною рукою» не лише в політиці, а й у спорті – Ф. Кастро (бейсбол, баскетбол), О. Лукашенко (хокей), В. Путін (дзюдо, хокей). Бейсбол став логічним продовженням радикального венесуельсько-американського антагонізму у двосторонніх відносинах і світовій політиці, а постатям президентів США з подачі Уго Чавеса надав певної карикатурності. Утім, це не завадило лідеру Венесуели здійснювати зовнішню політику щодо США за принципом «політика – окремо, нафтодолари – окремо, спорт – окремо». Загалом під час президентської каденції У. Чавеса бейсбол часто був альтернативною інституційній дипломатії.

Ключові слова: бейсбол, Уго Чавес, Фідель Кастро, Вища Ліга бейсболу США (MLB), зовнішня політика, чавізм, «вісь зла», «вісь добра», Боліваріанський альянс для народів нашої Америки (АЛБА).

1. ВСТУП

Постановка проблеми. Бейсбол – найпопулярніший вид спорту у Венесуелі. Її чоловіча збірна входить до топ-десяти найкращих команд світу. Венесуельські команди сім разів перемагали в Карибській серії – вищому клубному змаганні в Латинській Америці. У 2009 р. збірна Венесуели завоювала бронзові медалі на чемпіонаті світу з класичного бейсболу. Тому закономірно, що лідер «мирної боліваріанської революції» Уго Чавес активно використовував бейсбол у внутрішній і зовнішній політиці Венесуели. Цей вид спорту відіграв допоміжну роль у налагодженні й розвитку міждержавних відносин Венесуели з недемократичними країнами сучасності (Кубою, Росією, Білоруссю, Нікарагуа) та у встановленні особистих дружніх відносин із їхніми лідерами Ф. Кастро, В. Путіним, О. Лукашенко, Д. Ортегою. Також бейсбол слугував для У. Чавеса своєрідною «розкруткою моменту» для критики дій президентів і політики США на міжнародній арені.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Конкретних досліджень щодо використання бейсболу як спортивної гри, спорту загалом у зовнішній політиці Венесуели під час перебування при владі президента Уго Чавеса поки що немає. Побіжно його захоплення бейсболом, досягнення в професійному спорті згадують у багатьох публікаціях. Серед них виділимо книгу іспанських дослідників К. Маркано, А. Тишка Баррера «Уго Чавес: Історія одной личности» [6], у якій комплексно простежуємо феномен У. Чавеса. Російські науковці досліджують загальні особливості використання «м'якої сили» Венесуели в контексті забезпечення її зовнішньополітичних інтересів (А. Будаєв, А. Марьянова), відносин із РФ (Е. Дабагян). Застосування У. Чавесом прийомів мовного маніпулювання (спортивних метафор) у політичному дискурсі проаналізувала Г. Філаткіна [9]. Тому розрізнену інформацію щодо використання бейсболу У. Чавесом у зовнішній політиці Венесуели ми брали з повідомлень інформаційних агентств [2; 7; 8].

Мета дослідження – з'ясувати особливості використання бейсболу як політичного ресурсу й інструменту в зовнішній політиці Боліваріанської Республіки Венесуела під час президентства Уго Чавеса.

2. РЕЗУЛЬТАТИ ДОСЛІДЖЕННЯ

Бейсбол – культовий вид спорту серед революціонерів Латинської Америки: у нього грали Е. Че Гевара, Ф. Кастро, У. Чавес. Завдяки захопленню ним Уго, який виступав за команду «Criollos de

Venezuela» Вищої бейсбольної ліги та став чемпіоном Венесуели в 1969 р., вступив до Військової академії в Каракасі. «З любові до спорту я став бейсболістом. З любові до батьківщини я став солдатом. З любові до людей я став президентом. Ви зробили мене президентом. Я правив заради любові... Мені треба більше часу. Мені треба твій голос. Твій голос, відданий за любов», – із таких слів почав свою президентську кампанію У. Чавес у 2006 р. [9, с. 25]. У статусі президента країни коменданте грав у бейсбол перед камерами журналістів, під час однієї з прес-конференцій у своїй резиденції намагався зловити бейсбольний м'яч, кинутий іноземним журналістом. Темою першого випуску щотижневої газетної колонки «Рядки роздумів Чавеса» (2009–2011 рр.) був бейсбол, усі наступні теж починав із нього. В авторській телепередачі «Aló, presidente» (1999–2012 рр.) він часто говорив про бейсбол. Боліваріанський лідер активно використовував бейсбольні терміни у своєму політичному дискурсі, офіційних заявах і виступах. Для У.Чавеса здатність грати була показником стану здоров'я. Так, характеризуючи своє самопочуття після операції (2012 р.), він заявляв, що вже може грати в бейсбол.

Використання бейсболу як складової частини «чавізму» й зовнішньої політики Венесуели ґрунтувалося на особистих дружніх відносинах У. Чавеса з лідерами країн «клубу диктаторів» – Куби, Росії, Білорусі. Надмірна демонстративність спортивних захоплень більшістю диктаторів потрібна їм для створення образу енергійного національного лідера, позитивного політичного бренду, який вони проєктують на внутрішню й міжнародну арену та і просувають їх у свідомості цільових аудиторій технологіями інформаційно-політичного маркетингу. «Бейсбольна» зовнішня політика Венесуели сприяла реалізації боліварінської ідеї АЛБА (Боліваріанський альянс для народів нашої Америки) у відносинах із Кубою, Болівією, Нікарагуа й не зважала на низький рівень популярності бейсболу в таких країнах, як Росія та Білорусь. У. Чавес іменував Ф. Кастро «політичним батьком», В. Путіна – «Владіміто», «братами» називали один одного У. Чавес й О. Лукашенко. Тривалий час У. Чавес і Ф. Кастро політично виступали «єдиною бейсбольною командою Латинської Америки» проти гегемонії США.

Активне використання «червоним бунтарем» бейсбольної термінології формувало в населення Венесуели відчуття єдиної команди, спрощувало У. Чавесу пояснення й розуміння особливостей зовнішньої політики країни для його прихильників і чітко вказувало на тих, хто порушував правила гри. Бейсбол став складовою частиною популізму та маніпуляцій суспільною свідомістю У. Чавесом, які в поєднанні з особистою харизмою й «нафтодоларами» забезпечували стабільність політичного режиму у Венесуелі. Тому розглянемо детальніше особливості використання бейсболу як політичного ресурсу та інструменту зовнішньої політики Венесуели протягом чотирнадцятирічного перебування при владі президента У. Чавеса.

Бейсбол у відносини Венесуели зі США. Незважаючи на те, що Венесуела була одним із найбільших постачальників нафти до США, У. Чавес постійно звинувачував Вашингтон у втручанні у внутрішні справи країни й підтримці опозиції. Він вважав, що «США становлять найбільшу загрозу майбутньому людства». Водночас у найпрестижнішій лізі світу – Вищій лізі бейсболу США (MLB) – серед іноземців після представників Домініканської Республіки найбільше виступало венесуельців – загалом 400 бейсболістів, понад сто з них – діючі гравці. Захоплення У. Чавеса бейсболом давало йому змогу вдаватися до політичної фразеології в заочному спілкуванні з президентами США. Так, він пропонував Дж. Бушу-молодшому, якого назвав «дияволом», зіграти у вуличний бейсбол, коли вони обоє досягнуть старечого віку [10]. Президенту Б. Обамі жартома запропонував об'єднати зусилля з ним та Фіделем і Раулем Кастро для того, щоб разом вимагати повернення бейсболу й софтболу до програми Олімпійських ігор [11]. Така ініціатива мала цілком очевидний контекст. По-перше, якби це трапилося, то на вболівальників цих країн очікувала б запекла конкурентна боротьба, адже збірна Куби тричі була чемпіоном Олімпіади (у 1992, 1996 і 2004 рр.), а збірна США перемагала у 2000 р.; по-друге, А. Кастро, син лідера Кубинської революції, обіймав посаду віце-президента Міжнародної федерації бейсболу (IBAF); по-третє, президент Венесуели У. Чавес і міністр спорту В. Мата у 2010 р. були нагороджені Медальми пошани Міжнародної федерації софтболу (ISF) (софтбол – різновид бейсболу, у якому м'яч більш м'який і має меншу швидкість польоту) [4].

У відповідь на критику США «відкличного» референдуму 15 серпня 2004 р. у Венесуелі «червоний бунтар» у телерадіопередачі «Aló, presidente» заявив про те, що його перемога на референдумі буде подібна до «хоум рану, який досягне галявини Білого дому» (хоум ран – це дуже вдале відбиття м'яча гравцем, після якого м'яч залишає межі поля, – С. К.). У. Чавес не лише вжив спортивну метафору, але й продемонстрував цей ігровий прийом у дії: дістав бейсбольну биту та імітував удар, як це роблять

професійні бейсболісти, додавши при цьому, що цей удар не по м'ячу, а по його політичних опонентах, які мають намір вихопити в нього перемогу на референдумі. Камери спеціально зняли удар президента Венесуели в режимі сповільненої дії, показавши цим, що він буде дуже сильним [9, с. 23]. «Абсолютно незаслужене», на думку У.Чавеса, присудження Б. Обамі Нобелівської премії миру 2009 р. він порівняв з «отриманням призу бейсбольним гравцем за обіцянку виграти 50 бейсбольних матчів» [3]. 28 вересня 2011 р., коли одна з газет Майямі опублікувала повідомлення, що нібито непритомного У. Чавеса помістили у військовий госпіталь Каракаса, він у відповідь зупинив нараду й, прихопивши із собою бейсбольну рукавицю, провів розминку на площі поблизу палацу Мірафлорес, перекидаючись м'ячем з охоронцями.

Бейсбол у відносинах Венесуели з країнами «осі добра» (Венесуела, Куба і Болівія). У 2002 р. президент США Дж. Буш вжив термін «вісь зла» для означення країн, які спонсорують тероризм, серед них названо Сирію, Іран, із президентами яких в У. Чавеса встановлено дружні стосунки. На протипагу цьому коменданте створив «вісь добра», до якої увійшли Венесуела, Куба й Болівія. «Новий Фідель» відстоював ідею самодостатності Південної Америки: для «захисту регіону від неоімперіалізму і превентивних війн» пропонував створити Південноамериканську раду оборони на зразок НАТО, а також Валютний фонд країн Латинської Америки та нафтовий союз «Петроамерика», запровадити спільну валюту.

Уперше на запрошення Ф. Кастро У. Чавес побував із візитом на Кубі в грудні 1994 р. Відтоді зустрічі між ними відбувалися дуже часто. Саме на Острові Свободи лікувався від раку У. Чавес. Між країнами підписано угоди про двостороннє спортивне співробітництво, програми спортивного обміну, а співпраця Венесуели з Кубою відбувалася за формулою «нафта в обмін на тренерів». Згідно з договором, із кінця 2000 р. БРВ щоденно постачала 53 тис. барелів нафти – третину споживання Куби – за пільговими цінами й за бартерними угодами, що давало змогу останній заробляти на реекспорті нафти. Сотні кубинських тренерів, яких дуже цінують у світі і які у 2001 р. приїхали навчати бейсболу спортсменів Венесуели, особисто вітав президент У. Чавес. Загалом до серпня 2004 р. у Венесуелу приїхали 6400 спортивних тренерів. Гра у бейсбол доповнювала програми візитів У. Чавеса до Ф. Кастро й створювала враження їх насиченості, адже лідери цих країн під час зустрічей майже щоразу грали дружні бейсбольні матчі. Наприклад, у 1999 р. після Латиноамериканського форуму в Гавані Ф. Кастро в присутності п'ятдесяти тисяч глядачів улаштував У. Чавесу «розіграш, випустивши на поле кращих гравців олімпійської збірної Куби, переодягнених у старих людей. Коли команда Чавеса почала зазнавати відчутної поразки, він зрозумів підставу і розсміявся» [6, с. 339]. 29 жовтня 2000 р. Фідель вийшов на поле стадіону в м. Барквісімето (Венесуела) у голубому шлемі кольору кубинської команди та у військовій формі. Він майстерно відбив усі м'ячі пітчера Уго [8]. Перебуваючи з візитом у Гавані, У. Чавес вивів на поле національну команду, яка змагалась із кубинською на чолі з Ф. Кастро. У цих матчах наявне й індивідуальне спортивне протистояння-змагання між Кастро і Чавесом, адже обоє пітчери (гравець, який кидає м'яч), хоча інколи Кастро грав на позиції того, хто відбиває м'яч.

Бейсбол у відносинах Венесуели з Російською Федерацією. У спорті, як і зовнішній політиці загалом, У. Чавес дотримувався відкрито агресивного антиамериканського курсу. Тому дослідники часто порівнювали його з іншим президентом-диктатором, який теж активно займався спортом – президентом Російської Федерації В. Путіним. Для російської дипломатії Венесуела становила геополітичний інтерес, бо У. Чавес був ініціатором створення субрегіонального інтеграційного проекту – Боліваріанського альянсу (ALBA), за допомогою якого він впливав на уряди Куби, Болівії, Нікарагуа й Еквадору. Так Росія отримувала від латиноамериканських партнерів політичну підтримку, яка легітимізувала її дії на міжнародній арені. Болівія, Нікарагуа, Венесуела й Куба голосували проти резолюцій ООН, що зачіпали російські інтереси в Криму та Сирії, засуджували антиросійську санкційну політику й риторіку. Нікарагуа та Венесуела визнали державну незалежність Абхазії й Південної Осетії. Двосторонні відносини Венесуели та Росії яскраво характеризує відомий вислів У. Чавеса: «Йдіть до біса сто разів, ви, лайно американське! Тепер Венесуела не одна – із нами Росія! Вони наші стратегічні партнери». У. Чавес перший серед латиноамериканських лідерів відвідав Російську Федерацію після обрання В. Путіна президентом, а загалом він здійснив у Росію десять візитів. Уперше приймаючи в Кремлі коменданте (травень 2001 р.), В. Путін, заявив йому, що «прародичкою бейсболу була російська лапта» [7]. У. Чавес, який називав себе «великим другом Росії», відповів В. Путіну: «Ми дуже сильні! Ви займаєтесь дзюдо, а

я – бейсболом» [5]. Додамо ще такий промовистий факт: бейсболісти Венесуели й Куби зацікавлені в отриманні громадянства РФ, для того щоб у складі її збірної виступати на міжнародній арені.

Бейсбол у відносинах Венесуели з Республікою Білорусь. У. Чавес підтримував тісні дружні відносини з президентом Білорусі О. Лукашенком. Венесуельський лідер, якого називають «диктатором нового типу», відвідував Білорусь чотири рази, а «останній диктатор Європи» на запрошення президента Венесуели тричі був з візитом у Каракасі. Коменданте стверджував, що «у Білорусі реалізована модель соціально-справедливого суспільства, яку ми можемо вважати для себе прикладом». Братство між країнами підкріплено обіцянкою У. Чавеса, яку він дав О. Лукашенку у 2010 р. про те, що Венесуела забезпечить Білорусь «нафтою на 200 років вперед». На тлі різкого ускладнення відносин Білорусі з РФ, яка постачала в країну більшість енергоносіїв, Венесуела організувала з Білоруссю спільний видобуток нафти, створила спільні підприємства з випуску кар'єрних самоскидів, вантажних авто, тракторів, уклала контракти на будівництво й реконструкцію житлових районів.

Бейсбольні контакти між обома державами налагодили у 2006 р., коли встановлено відносини на найвищому рівні. Венесуельці висловили готовність надати допомогу в розвитку цього виду спорту, запропонували проекти бейсбольних стадіонів для їх будівництва в Білорусі. Посольство Венесуели в Білорусі неодноразово організувало товариські турніри. Планували також, що 12 жовтня 2008 р. на бейсбольному стадіоні в Бресті зустрінуться збірна команда Республіки Білорусь зі збірною командою військових кадетів із Венесуели, які навчаються у Військовій академії Республіки Білорусь. Для тренування курсантів у штаті посольства Венесуели в РБ навіть ввели посаду інструктора з бейсболу. Участь у підготовці й проведенні такого першого товариського матчу брав Президентський спортивний клуб. Очікували, що на матчі будуть присутні багато офіційних осіб [2]. Однак підтвердження чи спростування того, що цей матч відбувся, ми не знайшли. Нині в Мінську на вшанування пам'яті президента Венесуели облаштовують «Парк Уго Чавеса» з майданчиками для різних видів спорту.

Бейсбол у відносинах Венесуели з Нікарагуа. У 2007 р. на саміті країн нафтового альянсу Петрокарібе У. Чавес запропонував нові бартерні схеми з постачання венесуельської нафти в бідні країни Центральної Америки, наприклад розрахунок бананами й цукром. Отже, ішлося про створення нової нафтової геополітики, спрямованої на зменшення залежності від імперіалізму та капіталізму. Тому навіть після смерті коменданте бейсбол продовжував позитивно впливати на двосторонні відносини Венесуели з цією країною: у Манагуа, столиці Нікарагуа, на вшанування пам'яті У. Чавеса назвали бейсбольний стадіон. На його відкритті весною 2015 р. президент країни Д. Ортега заявив, що на стадіоні тренуватимуться діти з бідних сімей [1]. Незважаючи на загальний стан економіки та те, що бейсбол не настільки популярний у цій країні, на будівництво стадіону, розрахованого лише на 500 глядачів, виділено досить «круглу», як для Нікарагуа, суму – 746 тис. дол. США. Отже, дуже близька за революційним духом Нікарагуа підтримала культ Чавеса.

Також влада Венесуели планувала протягом 2013–2016 рр. спорудити в столиці країни Національний парк «Hugo Chavez» для проведення міжнародних зустрічей із різних видів спорту. У його проекті передбачили будівництво Національного футбольного стадіону на 55 тис. глядачів і бейсбольного стадіону на 45 тис. глядачів. Отже, бейсбол у Венесуелі й надалі використовують як дієвий ресурс та інструмент внутрішньої й зовнішньої політики держави.

3. ВИСНОВКИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ ПОДАЛЬШИХ ДОСЛІДЖЕНЬ

У збройних силах У. Чавес пройшов шлях – від курсанта до полковника, у спорті – від фаната до професійного гравця, у політиці – від реформатора до диктатора. Ці вектори розвитку Уго тісно взаємодіяли та взаємодоповнювали один одного на внутрішній і міжнародній аренах. Зважаючи на те, що Венесуела – центр бейсболу в Латинській Америці, а також на особисте захоплення ним президента країни У. Чавеса, бейсбол став невід'ємною складовою частиною доктрини «чавізму» («Chavismo»), яку творець «венесуельської моделі соціалізму» пропонував суспільству та міжнародній спільноті. «Чисто американський вид спорту» був конструктивним (позитивним) продовженням державної політики Венесуели у відносинах із країнами антиамериканського альянсу (Кубою, Болівією, Нікарагуа, Росією та Білоруссю), намаганням створити з ними, за У. Чавесом, бойову команду. Натомість у двосторонніх відносинах Венесуели зі США бейсбол був ситуативно позитивним або негативним (конфронтаційним) чинником. Зовнішня політика Венесуели щодо США реалізовувалася за принципом «політика – окремо,

нафтодолари – окремо, спорт – окремо». Спорт був продовженням радикального венесуельсько-американського антагонізму. Загалом під час президентської каденції У. Чавеса спорт часто був альтернативною інституційній дипломатії.

Перспективи подальших досліджень. Після смерті У. Чавеса бейсбол, як і Венесуела загалом, перебувають у затяжній кризі. Х. Гуайдо, який проголосив себе новим президентом Венесуели у 2019 р., теж любить бейсбол. Тому цей американський вид спорту й надалі впливатиме на зовнішню політику Венесуели.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Бейсбольный стадион, который носит имя недавно умершего президента Венесуэлы Уго Чавеса, был открыт в столице Никарагуа. URL: <http://star-co.net/archive/3198>.
2. Белорусский бейсбол: сразимся с Венесуэлой на фоне «Мисс мира»? URL: <https://interfax.by/news/sports/raznoe/27268/>.
3. Васильева А. Чавес: Обама не заслуживает Нобелевской премии. URL: <https://www.infox.ru/news/105/29826-saves-obama-ne-zasluzivaet-nobelevskoj-premii>.
4. Вручены Медали Почета ISF. URL: http://old.baseball.by/zar_news/656.html?page=8.
5. Зыгарь М. Двойник президента. *Коммерсантъ Власть*. 2002. 23 квіт. № 15. С. 38.
6. Маркано К., Тышка Баррера А. Уго Чавес: История одной личности / Кристина Маркано, Альберто Баррера Тышка/пер. с исп. С. Полякова. Санкт-Петербург: Амфора. ТИД Амфора, 2009. 446 с.
7. Россия – родина бейсбола или классики чавесизма-путинизма о демократии. URL: <https://korrespondent.net/world/19279-gossiya-rodina-bejsbola-ili-klassiki-chavesizma-putinizma-o-demokratii>.
8. Фидель – Уго – дружба! URL: <https://www.rbc.ru/economics/29/10/2000/5703b1f79a7947783a5a16c8>.
9. Филаткина Г. С. Инструменты речевого манипулирования в политическом дискурсе Уго Чавеса (1999–2012 гг.). *Вестник Московского университета. Сер. 21. Управление (государство и общество)*. 2015. № 1. С. 14–29.
10. Чавес предлагает Бушу сыграть в бейсбол. URL: <http://77.221.139.117/news-word/Chaves-predlag/>.
11. Чавес предлагает Обаме популяризировать бейсбол. URL: <https://desporter.com.ua/posts/2138>.

Матеріал надійшов до редакції 11.12.2019 р.

BASEBALL AS AN INSTRUMENT OF VENEZUELAN FOREIGN POLICY DURING HUGO CHAVEZ' PRESIDENTIAL MANDATE

President of the Bolivarian Republic of Venezuela Hugo Chavez (1998–2013) – charismatic leader, who changed his country's name and flag, implemented Venezuelan time, led the newspaper column and television program, composed poems and played his own songs accompanied with guitar, eccentric politician, who is known by his rude expressions directed against leaders of flagship countries – A. Merkel, G. Bush B. Obama, C. Rice. Comandante was always fit and stood out as really hard-working person. A huge baseball admirer and ex-player he identified ability to play with health status indicator, and he successfully used this popular in his country sport as a political recourse and effective tool of Venezuelan foreign policy. «Red rebel's» active using of baseball terminology has formed population feeling of being the consolidated team, has raised voters` sympathy, made Hugo Chavez` foreign policy explanation and comprehension easier for his adherents, and directly pointed at those, who violate the game rules – the USA, the EU, IMF. Baseball and sport in general, became the essential part of Latino-american counties` political culture.

High prices for oil, profit from selling which were invested into social sphere, into promotion of bolivarian revolution ideas, usage of populist slogans, social demagoguery and socialistic rhetoric in domestic and foreign policy – provided Venezuelan president Hugo Chavez stable authority in Latin and Caribbean countries. In frames of «XX th century socialism» concept he was an initiator of the raw of integration projects in the region – CLAC, USAN, BAA. The «oil culture» effect let «red rebel» consistently maintain openly aggressive antiamerican way and support odious political regimes – in Cuba, Belarus, Nicaragua, or fool around – the Russian Federation. Baseball contributed to building comandante's personal friendly contacts with presidents of countries who are famous for their «strong arm» not only in policy, but in sport too – F. Castro (baseball, basketball), O. Lukashenko (hokey), V. Putin (judo, hokey). Baseball became logical continuing of radical Venezuelan – American antagonism in bilateral relations and world policy, and has given certain grotesque nature to the USA president's personalities. However, it didn't prevent Venezuelan leader from ruling foreign policy in relation to the USA based on the principle «policy – apart, oil – dollars – apart, sport – apart». In general, during the presidential mandate of Hugo Chavez baseall was often an alternative to institutional diplomacy.

Key words: baseball, Hugo Chavez, Fidel Castro, the USA Major League of Baseball, foreign policy, chavism, «axis of evil», «axis of goodness», Bolivarian Alliance for the Americas (BAA).

REFERENCES

1. Bejsbol'nyj stadion, kotoryj nosit imja nedavno umershego prezidenta Venesujely Ugo Chavesa, byl otkryt v stolice Nikaragua. URL: <http://star-co.net/archive/3198>.
2. Belorusskij bejsbol: srazimsja s Venesujeloy na fone «Miss mira»? URL: <https://interfax.by/news/sports/raznoe/27268/>.
3. Vasil'eva, A. Chaves: Obama ne zasluzhivaet Nobelevskoj premii. URL: <https://www.infox.ru/news/105/29826-caves-obama-ne-zasluzivaet-nobelevskoj-premii>.
4. Vrcheny Medali Pocheta ISF. URL: http://old.baseball.by/zar_news/656.html?page=8.
5. Zygar', M. (2002). Dvojniki prezidenta. *Kommersant Vlast*, 23 kvitnja, 15, p. 38.
6. Markano, K., Tyshka Barrera, A. (2009). Ugo Chaves: Istorija odnoj lichnosti / Kristina Markano, Al'berto Barrera Tyshka/per. s isp. S. Poljakova. Sankt-Peterburg: Amfora. TID Amfora, 446 p.
7. Rossija – rodina bejsbola ili klassiki chavesizma-putinizma o demokratii. URL: <https://korrespondent.net/world/19279-rossiya-rodina-bejsbola-ili-klassiki-chavesizma-putinizma-o-demokratii>.
8. Fidel' – Ugo – družba! URL: <https://www.rbc.ru/economics/29/10/2000/5703b1f79a7947783a5a16c8>.
9. Filatkina, G. S. (2015). Instrumenty rechevogo manipulirovanija v politicheskom diskurse Ugo Chavesa (1999–2012 gg.). *Vestnik Moskovskogo universiteta. Ser. 21. Upravlenie (gosudarstvo i obshhestvo)*, 1, 14–29.
10. Chaves predlagaet Bushu sygrat' v bejsbol. <http://77.221.139.117/news-word/Chaves-predlag/>.
11. Chaves predlagaet Obame populyarizirovat' bejsbol. URL: <https://desporter.com.ua/posts/2138>.

UDC 321.02:620.9](477)-049.5(477)

Romanyuk Natalia,

Candidate of Geographical Sciences, Associate Professor
of International Relations and Regional Studies Department,

Lesya Ukrainka Eastern European National University,
ronaiv1972@mail.com

ID ORCID 0000-0003-0682-1793

ENERGY SECURITY OF UKRAINE

The article analyzes theoretical approaches to understanding the concept of «energy security». The main indicators of the level of energy security of Ukraine are described. The level of supply of energy resources of Ukraine is given. The development of spheres of the fuel and energy complex: gas industry, coal industry, oil industry and electric power industry is analyzed.

The main threats to Ukraine's energy security are defined as: low level of own energy resources availability; excessive dependence on energy imports; insufficient level of energy and technologies diversification of supply sources, high level of energy intensity of production and use of energy resources by municipal services.

The main normative legal documents concerning the energy security of Ukraine are analyzed. The Energy Security Strategy of Ukraine till 2035 is outlined. The state policy instruments for preventing threats to Ukraine's energy security are identified. The main tasks for ensuring energy security of Ukraine are defined: ensuring energy independence; formation of a conscious and energy efficient society; creation of competitive markets for gas, coal, oil and oil products, electricity and competitive conditions for their transportation through the territory of Ukraine; creating conditions for investment attractiveness of the energy sector of Ukraine; integration of gas and electricity markets and relevant transport networks of Ukraine into the energy space; decarbonisation of the energy sector; introduction of an effective system of strategic management in the sectors of the fuel and energy complex of Ukraine. The further development of fuel and energy sectors of Ukraine is forecasted. The approaches to ensure Ukraine's energy independence and improve the investment climate in Ukraine's energy sector are proposed. The development of the sectors of the fuel and energy sector of Ukraine is forecasted and approaches to ensuring the energy independence of Ukraine and improving the investment climate in the energy sector of Ukraine are proposed. It is determined that the level of reducing the energy intensity of the economy, diversification of sources and ways of energy supply and increasing their domestic production will increase not only energy but also economic and environmental security, which will optimize the energy balance and create a solid foundation for sustainable energy future of Ukraine.

Key words: energy security, Ukraine, energy resources, energy efficiency.

1. INTRODUCTION

The economic development of Ukraine is influenced by a number of factors, the main of which is energy. Our country belongs to the group of countries that consumes a lot of energy and, accordingly, for which the issue of energy security is of particular importance.

Ensuring energy security is one of the primary tasks for creating conditions for the normal functioning of the all Ukrainian economy sectors. Energy security is currently one of the most important components of the country's economic security, as only with the reliable supply of fuel and energy resources the full functioning of the economy can be possible.

2. RESULTS OF THE RESEARCH

Theoretical approaches to the interpretation of the concept of «energy security»

The concept of «energy security» is multidimensional. According to the definition of the International Energy Agency, energy security is uninterrupted access to energy resources at an affordable price (Ensuring the uninterrupted availability...).

In our opinion, the concept of «energy security» can be considered in a broad and narrow sense. In the broad sense – energy security of the state can be considered as a state of its protection against threats of energy nature (Zemlianyi M. H., 2009) or a state of providing the state with energy resources and the absence of a monopoly dependence on the supply of imported energy.

In a narrow sense, scientists consider state energy security differently. For example, energy security is understood as the achievement of a state of technically reliable, stable, economically efficient and environmentally safe provision of energy resources of the economy and social sphere of the state (Rozporiadzhennia KМУ "Pro skhvalennia Enerhetychnoi stratehii Ukrainy na period do 2030 roku" 2013).

According to E. Sukhin, energy security is the ability of the state to provide the most reliable, technically safe, environmentally friendly and substantiated sufficient energy supply of the economy and the population, and guaranteed provision of state leadership opportunities in the formation and implementation of the national interests protection policy in the energy sector without undue external and internal pressure in modern and predictable conditions (Sukhin. 2005).

Energy security is the timely, complete and uninterrupted supply of fuel and energy of the required quality of material production, non-productive sphere, population, communal-household and other consumers in order to avoid harmful effects on the environment.

According to Ukrainian scientists, the Ukraine's energy security should be understood as the ability of the state to ensure efficient use of its own fuel and energy base, to carry out optimal diversification of sources and ways of energy supplying to Ukraine, to ensure the citizen's life and the functioning of the national economy in normal mode, State of Emergency and martial law, to prevent sharp price fluctuations for fuel and energy resources or to create conditions for painless adaptation of the national economy to new prices for these resources (Shlemko, Binko, 1997).

Threats to a state's energy security are: a situation, phenomenon, or event of a short or long-term nature that may limit or disrupt the process of providing energy resources, destabilize the operation of an energy complex, cause accidents on its facilities, or cause other negative consequences for the economy and society.

According to the «National Security Strategy of Ukraine» (2015), one of the topical threats to the national security of Ukraine is defined «actions to block Ukraine's efforts to counter the monopolization of strategic sectors of the national economy by Russian capital, to eliminate dependence on monopoly supplies of critical raw materials, especially energy resources» (Stratehiiia natsionalnoi bezpeky Ukrainy, 2015). The exacerbation of energy resources scarcity in the country was recognized as one of the greatest domestic risks for 2015–2017 (Ukraina: perspektyvy rozvytku, 2015).

The main threats to Ukraine's energy security include: low level of own energy resources; excessive dependence on energy imports; insufficient level of diversification of energy and technology supply sources, high level of energy intensity of production and use of energy resources by municipal services; an inactive energy efficiency and energy policy; corruption in the energy sector.

Assessing the country's energy security is a complex scientific and technical problem and there is no unified methodology yet. Thus, at the national level, in 2007 the Ministry of Economy of Ukraine approved

the Methodology for calculating the level of economic security of Ukraine (Metodyka rozrakhunku rivnia ekonomichnoi bezpeky Ukrainy, 2007), which provides for the assessment of energy security as a weighted sum of 10 indicators, a list of which and their thresholds are presented in Table 1. Since 2007 to date, the methodology of energy security assessment has not been revised, although the Macroeconomic Forecasting Office of the Ministry of Economic Development of Ukraine states that it is necessary to revise the system of indicators and their thresholds at least one every two years due to changes in the national and world economy.

According to the author, the threshold values of some of Ukraine's energy security indicators do not correspond to the realities, so it is inappropriate to analyze current indicators in comparison with them. Although such indicators as the degree of country's supply with fuel and energy resources, the share of own sources in the balance of the state fuel and energy resources, GDP energy intensity, the deterioration of the basic production assets of the fuel and energy complex enterprises are very important for determining the level of energy security.

Table 1

Main indicators for determining the level of Ukraine's energy security *

№	Indicator, unit of measure	Threshold value
1	GDP energy intensity, tons of energy in oil equivalent / thousand \$ of GDP	0,2-0,5
2	The level of country's supply with fuel and energy resources, %	not less than 100
3	The share of own sources in the balance of the state fuel and energy resources, %	not less than 50
4	The share of dominant fuel resource in consumption of fuel and energy resources, %	not less than 30
5	The deterioration of the basic production assets of the fuel and energy complex enterprises, %	not more than 50
6	The share of investments in enterprises of fuel and energy complex to GDP, %	3-4
7	Oil transit, million tons	56-65
8	Gas transit, billion m ³	175
9	The volume of coal production, million tons	70-100
10	The Share of fuel imports from one country (company) in its total volume, %	not more than 30

* Metodyka rozrakhunku rivnia ekonomichnoi bezpeky Ukrainy. Nakaz Ministrestva ekonomiky Ukrainy vid 02.03.2007 r. № 60 (2007) (http://www.me.gov.ua/control/uk/publish/article?art_id=97980&cat_id=38738).

Analysis of the fuel and energy complex of Ukraine and determination of the threats to Ukrainian energy security

Ukraine belongs to the countries that are not provided with their own energy resources very well. The part of own resources in the state's balance of fuel and energy sources is 64 %. Ukraine uses various energy sources for its own needs: coal, oil, natural gas, nuclear and hydro power, energy from non-traditional sources (wind, solar, biomass etc.). Ukraine imports gas, crude oil and petroleum products, coal (for Thermal Power Station operation) and electricity (in small amounts). More than 60% of the domestic energy balance of Ukraine is now made up of natural gas and coal. The main type of fuel is natural gas; its share in fuel and energy resources consumption in 2018 was 33.5%.

Gas consumption in Ukraine in 2018 was 32.3 billion m³, and our own production was 20.9 billion m³ (Fig. 1). The gas deficit was covered by imports of Russian gas from Europe (re-export), as direct gas supplies from Russia stopped in 2014. As of 2018, Ukraine had three main sources / routes of natural gas supplies: from Poland – 0.7 billion m³, Hungary – 3.4 billion m³, Slovakia – 6.5 billion m³. Accordingly, the main route for natural gas supply to Ukraine remains the Slovak one, although during the year 2018 there was a significant (21.4 %) increase in the Hungarian direction import, due to a reduction in tariffs for access to the Ukrainian GTS. The main importer of gas is Ukraine's National Joint Stock Company «Naftogaz», and the rest are private traders.

Ukraine has own significant gas reserves, which as at the end of 2017 amounted to 1.1 trillion m³, and can increase its own production of natural gas. At the same time, there is no significant increase in gas production, and the country is significantly depending on import of the resource, that creates a great threat to the energy security of our state. The main reason for this situation is that 75 % of our gas fields are depleted by 87 % (according to the «Naftogaz» data). In July 2019, «Naftogaz» presented a new gas production strategy

«Trizub», which can provide a significant breakthrough in this segment of hydrocarbon production. Another problem is that part of the natural gas that is extracted is also used to maintain further extraction, transportation it by the internal networks of gas transport companies, and to compress the gas for the purpose of its submission to the gas transmission system.

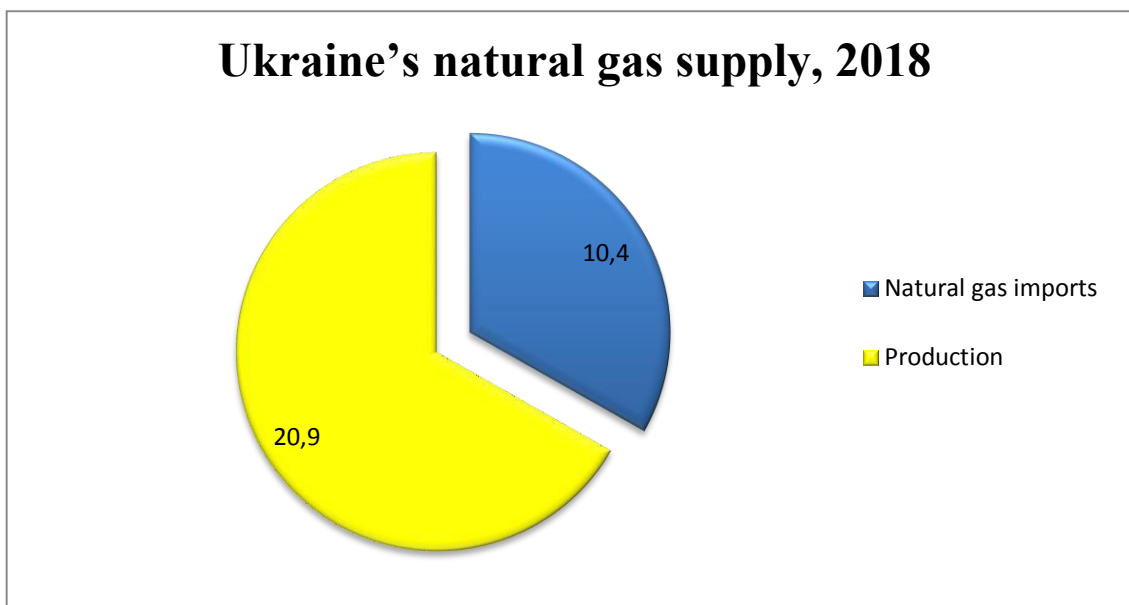

Fig. 1. Ukraine's natural gas supply (billion m³), 2018

Source. State Statistics Service of Ukraine (<http://www.ukrstat.gov.ua/>).

Ukraine has a significant transit potential. In 2019, 89.6 billion m³ of natural gas was pumped through the territory of Ukraine (3.2 % more than in 2018). The commissioning of the second branch of the «Nord Stream-2» gas pipeline will significantly reduce the volume, or generally stop the transit of Russian gas through Ukraine to Europe. This will create additional threats to the energy security of our country. Firstly, the termination of gas transit from Russia to Europe via the Ukrainian GTS may cause difficulties with gas supplies to some Ukrainian localities. Secondly, Ukraine has not bought gas from Gazprom since 2015, but the gas purchased from European companies comes from Russia. For this reason, the termination of transit may negatively affect the Ukrainian ability to import gas, as well as prices. Thirdly, the annual transit of Russian gas to Europe brings Ukraine \$ 3 billion and this is equal to our country's spending on gas imports. If these revenues are not available, we should look for funds to import gas from other sources.

Since the US Senate has adopted the law providing for sanctions against companies building «Nord stream-2», Russia will not be able to complete the pipeline yet. Therefore, in December 2019, Ukraine and Russia, with the mediation of the EU, signed a new contract on the transit of Russian gas through the territory of Ukraine to Europe, as the previous one ended on December 31, 2019. Under the terms of the new contract, the volume of Russian gas transit is 65 billion m³ in 2020 and 40 billion m³ each year during 2021–2024, provided a competitive tariff (Hazova uhoda mizh Ukrainoiu ta RF, 2019).

33.29 million tons of coal was produced at Ukrainian mines in 2018 according to the Ministry of Energy and Coal Industry. In 2019, coal production in Ukraine at all forms of ownership enterprises amounted to 31.21 million tons of coal, which is 13.8 % less than in 2018. In 2019, the production of thermal coal decreased by 24,0 %, and coking coal increased by 51,1 % compared to 2018.

There are 37 mines operating in Ukraine today, 33 of them are state-owned, and all the rest belong to DTEK (the largest vertically integrated private energy company in Ukraine). Private mines produce approximately 73–75 % of all coal (Perspektiv u vuhilnoi haluzi v Ukraini nemaie, 2020).

Ukrainian mines are mostly unprofitable. If we take into account the EU policy regarding the rejection of thermal coal as a resource, in the context of global warming and climate change, there are no special prospects for those mines that are now profitable. Moreover, they can become a burden for the whole Ukraine, because Europe is currently discussing the introduction of import duties for all countries where coal is used as energy.

The country does not meet its needs for oil and petroleum products, and oil production is declining annually (Fig. 2). In 2019, Ukrainian enterprises of all forms of ownership produced 2.13 million tons of oil and gas condensate, and consumed 10.86 million tons of petroleum products (U 2019-mu rotsi Ukraina vydobula menshe hazu i bilshе nafty, 2020) . Imports of oil and petroleum products account for 85 % of domestic consumption (Fig. 3). Ukraine spends \$ 6 billion annually on import of this energy resource. There are 7 existing oil refining facilities in Ukraine, only two are operating: the Kremenchug refinery (PJSC «Ukratnafta») and the Shebelinsky gas processing plant (PJSC «Ukrgazvydobuvannia»). Their installed capacity is 18.6 million tons and 1 million tons, respectively.

Ukraine has significant reserves of oil and condensate – 200 million tons (according to NJSC «Naftogaz»). But oil production in Ukraine is not very profitable: we do not have compactly located deposits in which oil lies at a shallow depth; one need to invest a lot of money in the modernization of drilling rigs that are 50 or even more years old; it is necessary to attract large investments in oil exploration. Therefore, it is not necessary to expect an increase in own oil production in the nearest future.

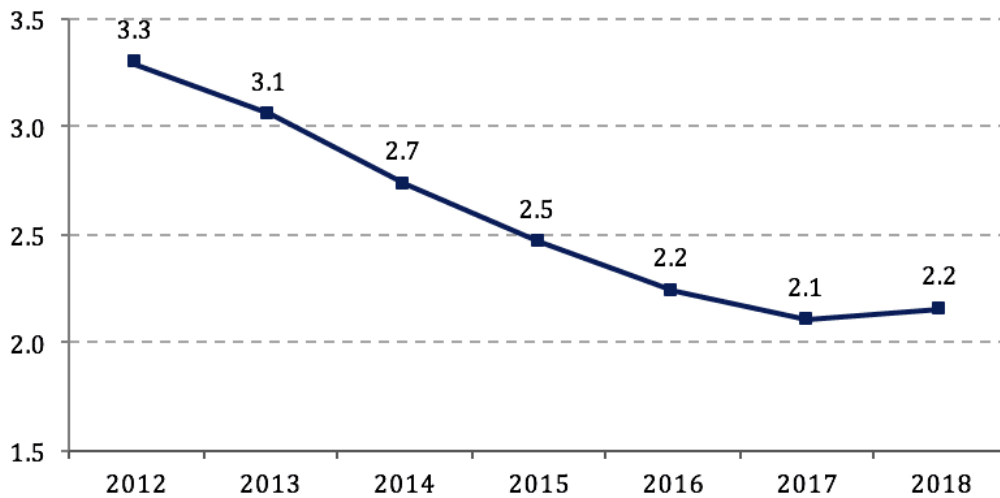
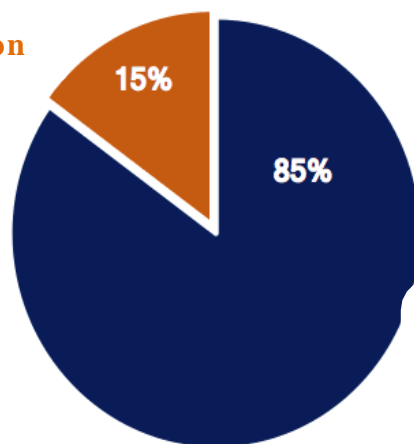

Fig. 2. Dynamics of oil production with gas condensate, million tons

Source. Ministry of Energy and Coal Industry (http://mpe.kmu.gov.ua/minugol/control/uk/publish/officialcategory?cat_id=245183250).

**Extraction
and
production**

**Import of oil and
petroleum products is
\$ 6 billion a year**

Fig. 3. Provision of oil and petroleum products to Ukraine, 2018

Source. State Statistics Service of Ukraine (<http://www.ukrstat.gov.ua/>).

Much of the energy in Ukraine is produced by electrical power plant. In 2019, they produced 153,964.8 million kWh, which is 3.4% less than in 2018. The majority of electricity was produced by NPPs, although compared to the same indicator in 2018, the electricity production at NPPs decreased by 1,7 % (Table 2). During this period, electricity production from renewable energy sources (WPP, SES, biomass) increased by 2,909.6 million kWh compared to 2018 or 110.5 % and amounted to 5 542.3 million kWh.

Table 2

Structure and volumes of electricity production by UES of Ukraine during 2018–2019 *

Type of power plant	Production of electricity in 2018		Production of electricity in 2019	
	million kWh	%	million kWh	%
NPP	84398,2	53	83002,6	53,9
TPP and TPC	58807,8	36,9	55784,6	36,2
HPP and PSEPP	12008,4	7,5	7869,0	5,1
RE	2632,7	1,7	5542,3	3,6
Other sources	1503,5	0,9	1766,3	1,2

*According to the State Statistics Committee of Ukraine (<http://www.ukrstat.gov.ua/>)

The threat to the electricity sector of Ukraine and energy security in general is that NPP operation is 100 % dependent on imported nuclear fuel supply, and TPP operation is 20% dependent on coal supply. According to the State Statistics of Ukraine, in 2018 our state imported 547 tons of nuclear fuel worth \$ 0,5 billion and 6.9 million tons of coal worth \$ 742 million. Since the beginning of the conflict on the East of Ukraine, we have lost access to anthracite deposits in the uncontrolled territories of Donetsk and Luhansk regions. Importing energy coal is quite expensive and makes TPP operation unprofitable.

One of the threats to Ukraine’s energy security is the high level of energy intensity of production. The Ukrainian economy remains one of the least energy efficient in the world. Over the past 20 years, major economies in the world have significantly reduced energy consumption and energy intensity of production. In Ukraine, a considerable part of energy resources is spent in vain due to the depreciation of funds, old equipment, old technologies and inefficient housing and communal services.

The energy intensity of the Ukrainian economy in 2017 amounted to 0.27 tons of energy in oil equivalent/ thousand \$ of GDP. This indicator was higher not only in comparison with the leading economies of the world, but also with the neighboring countries of Central and Eastern Europe (for example, in Belarus it was 0.16, Hungary – 0.11, Poland – 0.1). According to the Global Energy Statistical Yearbook 2019 annual report, the Ukrainian economy remains one of the most energy-intensive in the world with 0.238 tons of energy in oil equivalent / \$. For comparison, in Germany this figure is 0,072 tons of energy in oil equivalent / \$ (Global Energy Statistical Yearbook, 2019).

The high level of GDP energy intensity is due to several factors. First, it is the distorted structure of GDP. A significant part of it is formed in resource- and energy-intensive industries (for example, ferrous metallurgy, chemical industry, fuel and energy complex, and mining). Secondly, low energy efficiency in the energy transformation sector. The average efficiency of coal use in thermal power in Ukraine is almost 1.5 times lower than in commercially available technologies, and electricity losses in the networks is twice higher than in Germany and the USA. Thirdly, it is high specific energy consumption by households. In Ukraine, the average specific annual energy consumption of a housing stock is 250-270 kWh/m², which is almost twice higher than the level of Europe’s countries with similar climatic conditions (Iaroshchuk, 2018).

Energy intensity is recognized as a key criterion for evaluating the success of Ukraine’s energy sector reform. The energy intensity of the Ukrainian economy is 3-4 times higher than the corresponding average indicator of EU countries. GDP energy intensity is projected to decrease up to 0.13 tons of energy in oil equivalent/\$ in 2035 (Ohliad analitychnykh robit mizhnarodnykh enerhetychnykh orhanizatsii, 2018).

Ukraine imports all strategically important fuel and energy resources. Energy efficiency is a guarantee of reduced imports, additional GDP growth, improved competitiveness of products, and the ability to become an energy exporter. The most important task for Ukraine is to strengthen the cooperation on the implementation of energy efficient technologies and processes: modernization of the industrial complex, transmission lines,

and improving the energy efficiency of the utility. And this requires the coordinated action of the state, business and each citizen.

Ukraine's energy sector depends on imports of fossil fuels (natural gas, oil, coal), which poses a significant risk to the country's energy security. Huge costs for the purchase of imported energy (petroleum, natural gas and coal) make our economy vulnerable and dependent on global economic processes. A significant reduction in these costs can be achieved by developing renewable energy sources, natural gas production, and improving the energy efficiency of the economy.

Regulatory and legal documents, main tasks on the way to ensuring energy security of Ukraine.

Nowadays, there are a lot of changes in the approaches to energy policy-making and energy security of states. Ukraine is not an exception. New challenges and threats to the development of our country's energy have led to the need of formulating a new energy policy and developing a new energy strategy.

In 2013, the Energy Strategy of Ukraine for the period up to 2030 was adopted. This document defines the country's vectors of the energy sectors development in accordance with the goals and objectives of the fuel and energy complex by 2030. Emphasis was put on implementing energy efficiency and energy conservation measures, developing a competitive environment and improving the efficiency and transparency of markets, and increasing focus on environmental protection. One of the main goals of the Energy Strategy was to increase the level of energy security of Ukraine (Enerhetychna stratehiia Ukrainy na period do 2030 r., 2017).

Great changes in the Ukrainian economy and energy during 2014-2016, which directly and significantly influenced the prospects of the development of the fuel and energy complex and energy policy of Ukraine, forced the authorities in 2017 to adopt a new energy strategy. «Ukraine's Energy Strategy until 2035: Security, Energy Efficiency, Competitiveness» is a document that outlines strategic guidelines for the development of Ukraine's fuel and energy complex and its energy policy for the period until 2035. The purpose of the new Energy Strategy of Ukraine is to meet the needs of the society and the economy in fuel and energy resources in a technically sound, safe, cost-effective and environmentally friendly way to guarantee improved living conditions of society (Nova enerhetychna stratehiia Ukrainy do 2035 roku, 2017).

Implementation of the Energy Strategy is envisaged in three main stages (Table 3). It is assumed that the reform of Ukraine's energy complex will be completed, priority targets for safety and energy efficiency will be achieved, and its innovative renewal and integration with the EU energy sector will be ensured till 2025.

Table 3

The main stages of implementation of the Ukrainian Energy Strategy until 2035*

Stage	Implementation period	Main tasks
<i>Reforming of the energy sector</i>	till 2020	completion of the implementation of the Third Energy Package, it allows to create full-fledged natural gas and electricity markets in accordance with EU energy legislation; complete the institutional integration of Ukraine into ENTSO-G; implement most of the measures on integration of the Integrated Energy System of Ukraine into the ENTSO-E energy system; reduction of GDP energy intensity;
<i>Optimization and innovative development of energy infrastructure</i>	till 2025	integration of the Ukrainian power system with the continental Europe zone ENTSO-E in operation mode; full integration into the European gas transport system ENTSO-G; implementation of investment projects within the framework of the National Emissions Reduction Plan for Large Combustion Plants; attracting private investments;
<i>Ensuring of sustainable development</i>	till 2035	innovative development of the energy sector and construction of a new generation. Investments into new capacities of generation to replace the capacity to be decommissioned.

*Nova enerhetychna stratehiia Ukrainy do 2035 roku: «Bezpeka, enerhoefektyvnist, konkurentospromozhnist» (<http://mpe.kmu.gov.ua/minugol/doccatalog/document?id=245213112>)

The following institutions are involved in ensuring the energy security of Ukraine and implementing the Ukraine Energy Strategy until 2035: the Cabinet of Ministers of Ukraine (CMU), the Ministry of Energy and Coal Industry and the National Commission for State Regulation in the Spheres of Energy and Public Utilities.

The highest body of executive power which is responsible for collective decision-making and supervision of state policy in the energy and electricity sectors is the CMU. For example, the CMU, together with the National Security and Defense Council of Ukraine, coordinates and controls the implementation of Ukraine's Energy Strategy until 2035.

Ministry of Energy and Coal Industry is responsible for monitoring the results of the Ukrainian Energy Strategy implementation, for developing the Action Plan of this strategy implementation, as well as for coordinating and clarifying the measures aimed at its implementation. It is also obliged to monitor the implementation of the Ukrainian Energy Strategy provisions within the implementation of measures in the energy sector annually and to submit annual reports on the state of implementation for consideration by the Cabinet of Ministers and the NSDC.

The Action Plan for the implementation of the phase «Energy Sector Reform (2020)» of the «Energy Strategy of Ukraine up to 2035: Security, Energy Efficiency, Competitiveness» identifies 186 measures. In 2018, it was necessary to complete the implementation of 91 measures, 2019 – 34 measures, 2020 – 47 measures (Zvit pro stan realizatsii Enerhetychnoi stratehii Ukrainy na period do 2035 roku, 2019). The state of measures implementation is shown in Table 4.

The main tasks on the way of ensuring energy security of Ukraine are: ensuring energy independence; formation of a conscious and energy-efficient society; creation of competitive gas markets, coal, oil and petroleum products, electricity and competitive conditions for its transportation throughout Ukraine; creation of conditions for investment attractiveness of Ukraine's energy sector; integration of gas and electricity markets and relevant transport networks of Ukraine into the energy space; decarbonisation of the energy sector; introduction of an effective strategic management system in the fuel and energy complex of Ukraine.

Table 4

**The State of the Energy Strategy of Ukraine implementation
for the period of 2018–2020***

Year	2018	2019	2020
Number of completed measures	27	2	1
Number of activities that are carrying out	64	32	46
Total	91	34	47

* Zvit pro stan realizatsii Enerhetychnoi stratehii Ukrainy na period do 2035 roku (<http://mpe.kmu.gov.ua/minugol/doccatalog/document?id=245351520>)

The country lifting up to the level of maximum energy independence can be ensured at the expense:

– the increasing of own energy resources extraction. The settlement of current volumes of gas imports with the capacity of its own extraction allow the state not to depend on the external market conditions, significantly reduce the pressure on the currency market and get rid of Russian Federation speculation. An important task in this area is to optimize the balance of consumption and increase of natural gas extraction, improve the efficiency of gas distribution networks, GTS trunking networks, underground gas storage infrastructure, etc.;

– the share increasing of renewable energy usage. It is promising for Ukraine to steadily expand the usage of all types of renewable energy, which will become one of the instruments for guaranteeing the energy security of the state. In the short and medium term perspective (until 2025), the share of renewable energy is projected to increase to 12 % of the country's total energy consumption, and in the long term perspective (until 2035) – not less than 25 %. A prerequisite for the implementation of this task is the creation of a favorable investment climate;

– diversification of imported energy sources. Since natural gas extraction in Ukraine does not completely cover its needs, for example, as of 2018, gas extraction was able to cover the market needs by only 62.6%, therefore, the issue of natural gas imports from external sources remains important for Ukraine. Until 2015, the main source of natural gas imports was the Eastern border of Ukraine, where Russian and Central Asian gas was supplied, and since 2015, imported gas came only from Europe. The issue of gas supply sources diversification to Ukraine can be solved by constructing a liquefied natural gas terminal in Odessa (following

the example of the Baltic countries). As for oil imports, Ukraine partially diversified its crude oil supplying in 2019. The US and Libya started supplying oil to Ukraine along with traditional suppliers (Russia, Azerbaijan). Although there is a problem – Ukraine does not have the capacity to receive tankers with a deadweight of more than 300 thousand tons. In terms of coal import, its main suppliers are Russia (almost 60 %) and the USA (30 %) (Ukraina skorotyła vytraty na import vuhillia, 2020). To ensure energy security, Ukraine must reduce its coal supplies from Russia and find an alternative source, or reduce imports of this type of fuel altogether by replacing it with another (for example, by renewable energy sources).

The spread of European energy standards on Ukrainian legislation will significantly increase Ukraine's resistance in its attempts to politicize interstate relations in the energy field, and joining the Pan-European market – to liberalize and de-monopolize internal energy markets and make them more transparent and competitive.

The solution of energy sector's decarbonization problem is quite important, taking into account the introduction of European standards in the energy sector and Ukraine's adoption of Paris Climate Agreement 2016. The current level of pollutant emissions in Ukraine exceeds EU standards by an average of 7–80 times depending on their types. It is planned to execute by SO₂ and dust until 2028, by NO_x until 2033. Primarily steps concerning the solution of that issue are the reduction in country's GDP energy intensity, partially decommission of TPP, increase in the usage of nuclear and «green» energy (they have the least amount of greenhouse gas emissions).

The formation of a conscious and energy-efficient society is the key point of the effective Ukraine's economy development. The primary steps in order to resolve this challenge are: upbringing energy-saving awareness among citizens; encouraging them to use household appliances and lighting with high energy efficiency; reduction of energy consumption by housing and utilities services through increasing energy efficiency of residential and public buildings, as well as energy efficiency of heating equipment; improving energy efficiency in the sectors of energy manufacturing and transformation, especially in thermal electric power and central heating through optimization of capacity utilization, technical and technological modernization; energy savings in the systems of transportation and distribution of electric and thermal energy; implementation of energy management system at the state, city, budget and administrative buildings and enterprises levels.

The successful implementation of energy sector reform and ensuring of energy security is the formation of a favorable investment climate in Ukraine's energy sector. The New Energy Strategy assumes that the state must invest minimally, but promote a formation of stimulating investment climate the most. The main preconditions for attracting investment: Rule of Law, adaptation to the European energy legislation, de-offshore of economy, implementation of stimulating tax and regulatory legislation, economically justified tariffs, conducting of communication policies to encourage strategic and financial investors to enter the market. The share of direct investments from the state budget of Ukraine in the development of energy infrastructure should not exceed 5-10%, while direct investment from one country should not meet the critical level that necessitates diversification of investments.

3. CONCLUSIONS AND PROSPECTS FOR FURTHER RESEARCH

Ukraine's energy security is one of the most important components of its economic security. There are number of threats to Ukraine's energy security, the main of which are low level of availability of own energy resources, excessive dependence on energy imports, insufficient level of energy sources diversification, and technologies, high level of energy intensity of production and use of energy resources utilities, ineffective energy policies and energy efficiency, corruption in the energy sector.

The level of energy consumption reduction of the economy, diversification of sources and ways of energy resources supply and the increase of their domestic production will contribute not only to increase of energy, but also economic and environmental security, but also lead to optimization of energy balance and to creation of a solid foundation for a sustainable energy future of Ukraine.

BIBLIOGRAFIA

1. Hazova uhoda mizh Ukrainoiu ta RF: chym postupylysia storony i na skilky rozrakhovanyi novyi kontrakt. 5 kanal (2019, Hruden, 31) URL: <https://www.5.ua/polityka/hazova-uhoda-mizh-ukrainoiu-ta-rf-chym-postupylysia-storony-i-na-skilky-rozrakhovanyi-novyi-kontrakt-siuzhet-205641.html>

2. Enerhetychna stratehiia Ukrainy na period do 2030 r. (2017). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/n0002120-13>.
3. Zvit pro stan realizatsii Enerhetychnoi stratehii Ukrainy na period do 2035 roku «Bezpeka, enerhoefektyvnist, konkurentospromozhnist» za 2018 rik (2019) URL: <http://mpe.kmu.gov.ua/minugol/doccatalog/document?id=245351520>
4. Zemlianyi M. H. (2009). Do otsinky rivnia enerhetychnoi bezpeky. Kontseptualni pidkhody. *Stratehichna panorama*, 2. 56–64.
5. Metodyka rozrakhunku rivnia ekonomichnoi bezpeky Ukrainy. Nakaz Ministrestva ekonomiky Ukrainy vid 02.03.2007 r. № 60 (2007). URL: http://www.me.gov.ua/control/uk/publish/article?art_id=97980&cat_id=38738.
6. Nova enerhetychna stratehiia Ukrainy do 2035 roku: «Bezpeka, enerhoefektyvnist, konkurentospromozhnist» (2017). URL: <http://mpe.kmu.gov.ua/minugol/doccatalog/document?id=245213112>
7. Ohliad analitychnykh robot mizhnarodnykh enerhetychnykh orhanizatsii shchodo stanu ta stsenariiv rozvytku svitovoi enerhetychnoi sfery z prohnozom investuvannia v enerhoefektyvnist (2018). URL: https://ua.energy/wp-content/uploads/2018/06/2.-rozvyt_svit_energet_sfery.pdf
8. Perspektyv u vuhilnoi haluzi v Ukraini nemaie. Tsentri doslidzhennia enerhetyky (2020). URL: <http://www.nrcu.gov.ua/news.html?newsID=92791>
9. Rozporiadzhennia KМУ «Pro skhvalennia Enerhetychnoi stratehii Ukrainy na period do 2030 roku» № 1071 vid 24.07.2013 r. (2013). URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/n0002120%13>
10. Stratehiia natsionalnoi bezpeky Ukrainy (2015). Ukaz Prezydenta Ukrainy vid 26 travnia 2015 roku № 287/2015. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/287/2015>
11. Shlemko, V. T., Binko, I. F. (1997). *Ekonomichna bezpeka Ukrainy: sutnist i napriamky zabezpechennia: monohrafiia*. Kyiv: NISD, 1997. 144 p.
12. Sukhin, Ye. I. (2005). *Netradytsiina enerhetyka yak faktor ekonomichnoi bezpeky derzhavy: avtoref. dys... d-ra ekon.nauk: 21.04.01/Rada nats. bezpeky ta oborony Ukrainy, Nats. in-t probl. mizhnar. bezpeky*. Kyiv, 2005. 38 p.
13. U 2019-mu rotsi Ukraina vydobula menshe hazu i bilshe nafty. *Ukrainska pravda* 2020. Liutyi, 7. URL: <https://www.epravda.com.ua/news/2020/02/7/656807/>
14. Ukraina skorotyly vytraty na import vuhillia. *Slovo i dilo*. 2020. Hrudnia, 8. URL: <https://www.slovoidilo.ua/2019/11/08/novyna/ekonomika/ukrayina-skorotyly-vytraty-import-vuhillya>
15. Ukraina: perspektyvy rozvytku. Konsensus-prohnoz Ministerstva ekonomichnoho rozvytku i torhivli Ukrainy. (2015). URL: <https://www.me.gov.ua/Documents/List?lang=uk-UA&tag=Konsensus-prognoz>
16. Iaroshchuk, O. (2018, Liutyi, 5) Enerhoiemnist ekonomiky Ukrainy, abo chomu do Yevropy shche daleko. URL: https://biz.censor.net.ua/columns/3048408/energomnstekonomki_ukrani_abo_chomu_do_vropi_sche_daleko
17. Ensuring the uninterrupted availability of energy sources at an affordable price URL: <https://www.iea.org/topics/energy-security>.
18. Global Energy Statistical Yearbook 2019. URL: <https://yearbook.enerdata.net/>

Матеріал надійшов до редакції 28.11.2019 р.

ЕНЕРГЕТИЧНА БЕЗПЕКА УКРАЇНИ

У статті проаналізовано теоретичні підходи до розуміння поняття «енергетична безпека». Охарактеризовано основні показники рівня енергетичної безпеки України. Наведено рівень забезпеченості енергоресурсами України. Проаналізовано розвиток сфер паливно-енергетичного комплексу: газової промисловості, вугільної промисловості, нафтової промисловості й електроенергетики.

Основні загрози енергетичній безпеці України визначаються як низький рівень доступності власних енергоресурсів; надмірна залежність від імпорту енергоносіїв; недостатній рівень диверсифікації джерел постачання енергії та технологій, високий рівень енергоємності виробництва й використання енергоресурсів комунальними службами.

Проаналізовано основні нормативно-правові документи, що стосуються енергетичної безпеки України. Окреслено Стратегію енергетичної безпеки України до 2035 р. Визначено інструменти державної політики щодо запобігання загрозам енергетичній безпеці України. Визначено головні завдання щодо енергетичної безпеки України: забезпечення енергетичної незалежності; формування свідомого й енергоефективного суспільства; створення конкурентних ринків газу, вугілля, нафти та нафтопродуктів, електроенергії й конкурентоспроможних умов їх транспортування територією України; створення умов для інвестиційної привабливості енергетичного сектору України; інтеграція газового й електроенергетичного ринків та відповідних транспортних мереж України в енергетичний простір; декарбонізації енергетичного сектору;

запровадження ефективної системи стратегічного управління в галузях паливно-енергетичного комплексу України.

Прогнозується подальший розвиток паливно-енергетичного сектору України. Запропоновано підходи до забезпечення енергетичної незалежності України та покращення інвестиційного клімату в енергетичному секторі. Спрогнозовано розвиток галузей паливно-енергетичного сектору України й запропоновано підходи до забезпечення енергетичної незалежності України та покращення інвестиційного клімату в енергетичному секторі України. Визначено, що рівень зниження енергоємності економіки, диверсифікація джерел і шляхів постачання енергоресурсів та нарощування їх вітчизняного виробництва сприятимуть підвищенню не лише енергетичної, а й економічної та екологічної безпеки, що приведе до оптимізації енергетичного балансу й дасть змогу створити міцне підґрунтя для сталого енергетичного майбутнього України.

Ключові слова: енергетична безпека, Україна, енергетичні ресурси, енергоефективність.

Usmani Muhammad Wali Ur Rehman

Student of Faculty of International Relations

Lesya Ukrainka Eastern European National University,

Lutsk, Ukraine

wali_27@live.com

CRIMEA VERSUS KASHMIR: A COMPERATIVE OVERVIEW

World is changing rapidly, but few conflicts are standing still for decades. Kashmir dispute is a clear example, which is unresolved for about 70 years now. Another territorial dispute is Crimea, which is now bleeding for more than 5 years. Due to several similarities “the Kashmir conflict” could be taken as a case study to understand the behavior of international politics on such territorial disputes. “Is Crimea going to be a Kashmir of Europe?” What is the essence of constant obstacles of Kashmir dispute that can reflect in Crimea also? What are the objectives and geopolitical importance of these disputes, what do aggressor forces claim and what is the reality behind several narratives? These question and similarities between Crimea and Kashmir issues are attempted to be highlighted in this paper. Historical development of core conflicts is focused in the overview, as it is extremely important for students of international politics to learn lesson from similar examples available. Solutions of basic problems are answered in conclusion.

Key words: Crimea, Kashmir, Dispute, Pakistan, Ukraine, Geopolitical, Freedom, Movement, Nuclear, Political, United nations

1. INTRODUCTION

It is very important for individuals to learn that patriotism is good in rational amount. Less patriotism may not be so harmful for a nation but an excessive quantity of it brings destruction. Nations can survive with fewer resources but satisfaction and mental health is bigger than the pseudo pride vehemently plundered by dividing nations and making human homeless.

Rulers who rules in the name of public but against the will of public are real enemies of their own nations, especially when they are crafting hatred in minds of common masses. Overenthusiastic nations spend their budget on inhuman activities rather than providing their people the needful. Racialism, lingual discrimination and religious biases at times play lethal role. However these three build the character of a nation and produce regional heritage but when ethnology is used as a brainwashing tool, the result usually appears in the form of Kashmir dispute and Crimea dispute.

It is not always the case that one must fight for a piece of land, but sometimes taking stand for the right and other times compromise can make things balanced and smooth. If a strategy fails, instead of continuing the same practice, a reasonable tilt can bring results. U-turns, in politics, are not defeat but a way back to restart things and make life easier. Kashmir issue is burning since 7 decades and getting more completed with time as both Indian and Pakistan’s nations are less rational when it comes to national pride. Crimean issue is becoming another sad story of diplomatic failure, but if benevolence is brought back by stakeholders, it might change the

whole scenario. The same could have been done with Kashmir, but states were seeking their own interests rather than public welfare. Crimea must not follow its footsteps, although the script is almost alike and just actors are different. It will get clearer in reviewing Kashmir dispute to make a contrast with Crimea.

2. RESULTS OF THE RESEARCH

Origin/ background

The annexation of Crimea is a similar story which has had happened in Kashmir nearly seventy years ago. Crucial idea of this story is almost similar, ethnic differences between a state versus another state and states' interests versus public interests. There is an absolute urge on both sides to gain a territory due to its significant strategic value but highlighting it in the name of public-will. In 1947 Pakistan got independence from India. At the time of partition India was structured as a country under 562 princely States which were sovereign in status [3]. British masters were ruling the whole subcontinent, including these princely state but as an indirect ruler. British parliament was the designer of the partition and they provided rulers of these princely states the liberty to join either Pakistan or India. Partition changed the fate of millions of Indians living under the rule of hundreds of such states but the people of Kashmir faced an uncertain future. Hari Singh, Maharaja of Muslim majority princely state of Kashmir himself was a Hindu ruler who managed to be independent for about two months by signing a standstill agreement both with India and Pakistan which wanted him to join their states [3].

Muslim majority population of Kashmir sought to be a part of Pakistan and expecting Maharaja to follow public-will, as Muslim Majority areas of Western India were constituting Pakistan, and Kashmir also was a Northwestern state of India with clear Muslim Majority in Kashmir Valley (although Jammu Valley had a good number of Non-Muslim population as well) but things changed dramatically when Maharaja started to confiscate every single Armament from Muslim inhabitants of his state who had served in British Army. These weapons were later distributed among his Hindu subjects of Jammu valley. Maharaja with his private army along with the support of Indian Hindu extremist organization "RSS" planned a massacre of his Muslim inhabitants, in which 10000 to 20000 Muslims are said to be killed. This act of brutality provoked an Uprising across Muslim majority population of Kashmir Valley. Local uprising soon gained neighbor support of numerous Pashtun tribesmen who cross the borders of newly created Pakistan to help their brothers (in religion) in Kashmir. These tribesmen were acting as a private militia without any concern of Pakistan's regime (as government of newly established Pakistan was busy dealing with several other primary problems). Maharaja of Kashmir requested an urgent military assistance from India but the governor-general of India contended that it would be unlawful to send Indian state military to a neutral state unless Maharaja first legitimately pledged to join India instead of Pakistan. To secure his rule Maharaja signed a "temporary" agreement on October 26, 1947. Pakistan objected to this accession, claiming that Princely State of Kashmir has no right to sign any accession with India while Kashmir's standstill agreement with Pakistan is still enforce [3].

On October 27th, 1947 Indian military troops reached Kashmir to fight the native Muslims rebels and their allied Pakistan's tribesmen. This issue led to the first Indo-Pak War as by now Pakistan had started to play its due role. During the war, India's Prime Minister "Pandit Jawahar Lal Nehru" assured a referendum to incorporate public will in the policy decision and to resolve this matter peacefully. As a result, after two months India took this matter to United Nations where a resolution was passed proposing both the countries to withdraw their forces from Kashmir and a referendum was suggested to be held. This way People of Kashmir were given a chance to choose their own prospect. According to said resolution of United Nations, Kashmir was observe to be a disputed territory and in order to stop any further aggression a temporary ceasefire line was made as a de facto border between India and Pakistan, dividing the unity of Kashmir into two. Sadly, armed troops of both countries were never withdrawn and the proposed referendum did never happen. In Indian administered Kashmir alone India maintains 950,000 military troops. Indian forces commit human rights violations like rape, torture, abduction and forced disappearances of Kashmiri youth, which is still continues today. The number of people killed in Kashmir estimated to be from 50000 to 100000. Pakistan also maintains a heavy military presence in the part of Kashmir that is administrated by Pakistan. Although no basic human rights violations such as torture, rape, murder of abduction is witnessed in Pakistan's administrated side of Kashmir Valley, yet a report by Human Rights Watch describes Pakistan administered Kashmir as a land of restrictions on political rights and civil liberties. Report published by Think Tank Chatham House states that

nearly half of the people living in Indian and Pakistani part of Kashmir want their disputed territory to be an independent country [9].

On the other hand, Conflict in Eastern Ukraine started a little late as compared to Kashmir. Ukraine regained its sovereignty from USSR in 1991, but conflict started in 2014. The encounter began in the end of 2013 when the Ukrainian president Viktor Yanukovich rejected an association with European Union in order to keep stronger ties with Russia. The deal would give Ukraine political and financial support but the president of Ukraine supported Russia instead of European Union, which was against Ukraine's own interest. Soon patriotic Ukrainian protesters flooded in the streets of the capital city Kiev and the crisis began, which is known as "Euromaidan Revolution". This demonstration eventually leads to president fleeing the country and later a Russian military intervention in the South East Ukraine.

Russia, already waiting for the right moment, sent its Special Forces (unofficial) into the Crimean Peninsula of Ukraine which is strategically located in south most, dividing the Sea of Azov and Black Sea. This was the moment many Eastern Ukrainian inhabitants claimed Russian to be their lingual identity and displayed strong ties with Russia. Pro-Moscow protesters did violent demonstrations in Kiev. Russian government took the advantage of this situation and then sent Russian Military to the Crimea. It was not a sudden plan but it seems to be a continuation of nearly twenty years Black Sea policy homework, as there is a traditional tug of war between Turkey and Russia [13]. In March 2014, Russian separatist groups in Eastern Ukraine seized the cities of Luhansk and Donetsk and declared their independence from Ukraine. Ukrainian army moved to gain back the control of these cities but Russia supported the rebels and the result was in the form of resumption of a Furious battle. In 2015 both sides down to an agreement called "Minsk II". It was after a sixteen hours long negotiation in the capital city of Belarus among Russian President Vladimir Putin and Ukrainian President Petro Poroshenko. However, German Chancellor Angela Merkel along with French President Francois Hollande played the role of mediator. According to "Minsk II agreement", thorough bilateral ceasefire was to be maintained, hostages were to be freed, and have weapons been to be removed by the parties. Furthermore, OSCE was given responsibility to observe implementation on the agreement [4]. Dialogues were to be proposed for the political future of Donetsk and Luhansk. Ukrainian control on its areas was to be restored with a promise of constitutional reforms in Ukrainian constitution.

The agreement was supposed to stop fighting under this conflict between Ukraine and separatist but five years later the security zone remained the most violent place in Ukraine. About 100,000 troops still stationed in disputed area which makes it one of the most heavily militarized areas in Europe. This constant violation of ceasefire put hundreds of thousands civilian lives in danger every single day. Over 1000 people have died in the conflict since 2014 and about 1.5 million has been displaced. Separatist rebels of the eastern borders of Ukraine so called Luhansk People's Republic and Donetsk People Republic were mainly responsible for most of the seize fire violations, while Ukrainian army was also supported by volunteers Ukrainian militias . These militias are funded by Ukrainian Oligarchs and Businessmen however they also act as interior pressure groups but the heaviest price is paid by the local civilians trapped between the two patriotic groups. Power and water supplies is often the main target of these groups [11].

The real conflict

In cloak of ethnical differences and public will, real bone of contention is the geopolitical significance of both Crimea and Kashmir. Other than its natural beauty and rich historical cum social heritage Kashmir is also an important trade route for central Asian supply line. In case of peace, tourism industry in Kashmir can provide in millions. But the main importance of Kashmir is its glaciers, which are the river head of almost all significant rivers of Indio-Pak region. Ruler of Kashmir can bend the flow of water and make fatal complications for rival nation. Additionally, High Mountain peaks of Kargil and Siachen provides a range to control enemy's hotspots and supply lines. The State which will settle in prime position in Kashmir would cripple the defense and economy of its rival neighbor. That is why both India and Pakistan acknowledge Kashmir to be vital for their security and existence [1].

Same is the case with Crimea. When Soviet Union dissolved 1991, its western territories were broken in the Independent states including Ukraine. They formed a buffer zone between Russia and Western Europe. But in 1990s and 2000s these countries started to join the EU, which means no more Russian influence on its former Soviet Union allies. Moreover, Ukraine specially paved a smooth land route to the Capital of Russia, which could be a real threat for Russia in future, if Ukraine became a full member of NATO or EU. Modern day Russia is again involved in Middle Eastern politics, while EU and U.S also keep their interest in the East. This is why, for Russia, Crimea again became crucial, as from here Russia could influence and destabilize

former Soviet Republic and other independent states of the region. Furthermore, Crimean peninsula is said to be the worth of about 10.8 billion US Dollars, while port and natural resources at Black Sea are also estimated to provide a worth of trillions of dollars as it is rich in energy resources [12].

What makes Crimea or Kashmir an international crisis

Kashmir and Crimea are current international crises. Apparently these two are simple territorial disputes but their roots are deep and complex. It is because in both cases multiple international laws and Human Rights were and are being violated. Both conflict zones have one weaker and one extremely powerful and influential party. Although in the case of Crimea, Ukraine is no more a nuclear power, but signatories of Budapest Memorandum who assure security to it, are all nuclear powers. On the other hand, the Countries which claim control over Kashmir are considered being nuclear powers. Complicating matter even further is the disputed Aksai Chin, an area at the northeast of Kashmir align the border with China where Republic of China has its own reservations, making it the third party in Kashmir issue. In 1962 China and India fought a brief war and only reached an agreement to respect Kashmir borders in the mid-1990s. China however continues to hold Aksai Chin in addition to that; there have been constant protest, military standoffs and deadly clashes across Kashmir. Crimea and Kashmir, both issues have had a great impact on international politics, yet sufferings could not be minimized. Although UN and several other peacekeeping organizations have already made several attempts to peacefully resolve the dispute, yet no significant advancement can be seen in the conflicts. Both issues, if mishandled, can turn into a deadly regional or even world war. These two flash points have all the attraction of international community but severity of issue has made issues to isolate.

Native's stand on dispute

According to a historian Prof. Siddiq Wahid, the annexation agreement of Kashmir with India was conditioned on the basis that Hari Singh, The Maharaja, who was the authority in his state under British rule, would consult his people and this was something that was imposed on him by last British viceroy in India Lord Mountbatten and Nehru, the first prime minister of India, but Maharaja never consulted Kashmir's people. People were not in favor of Kashmir being annexed by India, but some little minority, who supported Shaikh Abdullah, a Muslim leader of Kashmir to be Prime Minister of Kashmir under India by winning the elections. Later, Shaikh Abdullah, the puppet Prime Minister of Kashmir was sent to jail in 1953 by Indian mighty Prime Minister Jawaharlal Nehru on sedition charges. Though he was freed in 1964 but the relations between Indian Top Leadership and Kashmiri Top political leadership remained bitter. In 1965 a full scale war was fought between India and Pakistan on Kashmir issue but remain indecisive, but Pakistan successfully defended its territory. Another big war was fought in 1971, in which Pakistan lost its eastern part now known as Bangladesh. Till then no full scale war is fought but Kargil and Siachen were major military conflicts, remembered as frontline battles. 2004 to 2008 was a period of intra Kashmir dialogs, initiated by RCD [2].

Other than state to state faceoff, liberalist movements are always alive in Indian administrative Kashmir. The 2016 Killing of Burhan Vani by Indian forces, a commander of Kashmiri separatists group "Hizbul-Mujahideen", triggered an unprecedented level of violence. The separatist's leader with a large fan following among Kashmiri youth and a famous social media presence was killed by Indian government forces. Thousands of people took to the street and hundreds killed in protests and demonstrations that followed for long period. Among those killed was veteran journalist who was shot dead along with one of his bodyguards.

In June 2018, The United Nations published its first ever report on the ongoing and rest in Kashmir that states, *"this is not a conflict frozen in time it is a conflict that has robbed millions of their basic human rights and continues to this day to inflict untold suffering. It is essential that the Indian authorities take immediate and effective steps to avoid a repetition of numerous examples of excessive use of force by security forces in Kashmir"*.

But despite the United Nation report including a call for a major investigation into human rights abuses, fatal violence had sustained in the disputed territory of Kashmir. At least 324 freedom fighter and security personnel were killed in 2018 alone making the year one of the bloodiest in Kashmir recent history [8].

In 2019 India one-sidedly changed the status of Kashmir and annexed it. It had to face a wave of rabble by Kashmir's inhabitants due to which Kashmir is suffering from almost an yearlong curfew which itself explain the will of Kashmiri people [6].

Similar events were happening in Eastern Europe. On 22nd Feb.2014, Russian President Vladimir Putin held a secret meeting about extracting President Victor Yabukovy and annexing Crimea from Ukraine. Heavily armed pro-Russian gunmen occupied the Crimean parliament and apparently forced the so-called emergency

and declared a new pro-Russian Prime Minister. March 2014, the new Crimean Prime Minister Sergei Aksenov takes control of Ukraine security forces and officially asked Russia to provide assistance in ensuring peace. On March 6 2014, a planned referendum, what some people call a referendum at gunpoint, held. People said to be overwhelmingly voted to leave Ukraine and join Russia. The UN General Assembly, Ukraine and many other countries rejected the referendum mentioning many international treaties where Russia has pledged to uphold the geographical integrity and sovereignty of Ukraine but Russian president Vladimir Putin defended the change claiming it as the will of the people [7].

“The Independent” claimed that Crimean’s overwhelmingly voted to leave Ukraine and join Russia in Contentious Referendum. Many people were happy and eagerly got there Russian passport. Furthermore Media reports claimed that people were happy and they were hopeful to return to Russia as they were expecting the previous glory of fatherland but Human rights activists counter claimed that there are several victims of Russian detention centers who are observer of brutal behavior of Russian forces to, mainly pro- Ukrainian people. There were reports of Russian turning Crimea to be a police state [10].

In 2017 Ethnic Tataries were ordered from Moscow to stop teaching Tatars as an educational Language in schools. Tatars are majority Muslim ethnic group living peaceful with Ukrainian, Russian and many other ethnicities in Crimean peninsula.

President Vladimir Putin demanded that school must stop teaching Tatars as all Tatars known Russian, which makes Tatars a useless language. While according to media reports interviewed Tatars students claimed that it is a most important language to learn in Tatars neighborhood as many Tatars shopkeepers can just speak Tatars and it is also important to preserve their unique cultural heritage. Some Tatars also claim abduction and missing of their youth under Putin’s regime. So unless complete social freedom is not provided, such statements and legal modifications don’t count considerably, as there might be very less truth. If everything was ok, then it mustn’t be a conflict zone today [5].

3. CONCLUSION AND PROSPECTS FOR FURTHER RESEARCH

Crimea emerged as an issue about 65 years later to Kashmir, yet both have many similarities. Henceforth taking the example of Kashmir, which is a high conflict zone for past seventy years, it can easily be predicted that the future of Crimea could be more or like identical to Kashmir. Russia is a much mightier than Ukraine. It is crystal clear that Ukraine must need some true and mutual friends which can bring Russia to a point where deadlock can be cracked. Both disputed regions are annexed by big powers, both aggressors claim that the annexation is for the betterment of locals but in both cases the native population is protesting and facing severe human rights violations. Both the regions have high geopolitical and strategic value. In both cases international community seems to be handcuffed. If provoked, eruption of lava is expected from both burning regions.

To resolve the issues, sanctions may not be very helpful to keep Russian aggression away as sanctions couldn’t even stop India or Pakistan to test their nuclear capabilities and got recognized. These partial sanctions may just provoke more tensions. If international community really wants to put a real pressure, it must collectively impose every possible restriction to the parties till they agreed upon a solution, but it is neither realistic nor possible as their alliance will not leave them. So the prime effort should be made to resolve the matter on the basis of public policy making. Furthermore, states which are responsible to protect security and territorial integrity of any country by any pact contracted, must not waste unnecessary time, and must try to nip the evil in the bud because the example “justice delayed is justice denied” fits in every scenario. When the border violation is completed and an aggressor has plenty of time to settle, then its next step is solely to annex this region. In the present condition, an attractive mediation should be done and every stake holder should be given some benefits from the potential and strategic attribute of the region. An attractive bargain deal from international community may be a better solution for Russia and Ukraine against the disputed territory, but sanctions may not work, especially to a country like Russia which has such great area and influence. Same may be the case with Kashmir. UN should offer some incentives from itself to bring everyone on the table, so that the antagonism of the parties could be reduced. Mutual friends can play a vital role in the present situation to bring positivity in the behaviors and to disarm the conflict zone. To avoid such problems in future, If possible, a unanimous law should be passed in general assembly that any area, big or small, having dispute with state, must be given under direct control of The United Nations. UN will be responsible to organize a referendum to know free will of public and UN will take care of locals. VETO power must be abolished and all the signatories should oblige the UN as the supreme actor, then only uniformity could be achieved against an aggressor state.

Furthermore, complete support must be provided to the inhabitants to be independent if they want. It will be much better than prolonged disputes like Crimea and Kashmir and playing political games over it. People must have all the liberty to live as they want to live under equal International laws.

REFERENCES

1. Ahmed Naseer Kalis. Geo-political Significance of Kashmir: An overview of Indo-Pak Relations / Kalis Naseer Ahmed // Iosr journal.-No 9.- 2013.- P.1-9 - Accessed mode: <http://www.iosrjournals.org/iosr-jhss/papers/Vol9-issue2/O092115123.pdf>
2. Akhter Shaheen. Intra-Kashmir dialogue: need for consensus / Shaheen Akhtar // Jstor journal.- No 32.- 2012.- P.1-27- Accessed mode: <https://www.jstor.org/stable/48529359>
3. Ashraf Fahmida. Models of Conflict Resolution and the Kashmir Issue: PAKISTAN'S OPTIONS / Fahmida Ashraf // Jstor Journal. –№ 56.- 2003.- P.2-14- Accessed mode: <https://www.jstor.org/stable/41394026>
4. BBC. Ukraine ceasefire: New Minsk agreement key points, [Electronic resource]. – Access mode: <https://www.bbc.com/news/world-europe-31436513>
5. DW NEWS. Russia: Tatars try to save their language, [Electronic resource]. – Access mode: <https://www.youtube.com/watch?v=GYN9gUMEXaE> , accessed on 20/June/2020
6. EURO NEWS. Kashmir: The misinformation spreading online, [Electronic resource]. – Access mode: <https://www.youtube.com/watch?v=GBJzyFfO29Y> , accessed on 20/June/2020
7. Now This World YouTube Channel. How Putin Annexed Crimea From Ukraine, [Electronic resource]. – Access mode: <https://www.youtube.com/watch?v=vYDxOnDGpHc> , accessed on 20/June/2020
8. South China Morning Post channel on YouTube. The Kashmir conflict explained, [Electronic resource]. – Access mode: <https://www.youtube.com/watch?v=Z-jQj1siv20> , accessed on 19/June/2020
9. TRT World YouTube Channel. The Kashmir conflict, [Electronic resource]. – Access mode: <https://www.youtube.com/watch?v=GbtyfvnGafk>
10. Vice News YouTube Channel. Life Inside Putin's Crimea, [Electronic resource]. – Access mode: <https://www.youtube.com/watch?v=lzO7gIT5GYU> , accessed on 20/June/2020
11. VOX YouTube Channel. Why Ukraine is trapped in endless conflict, [Electronic resource]. – Access mode: <https://www.youtube.com/watch?v=Fb9U1uoYCOc>
12. Wojtowicz Natalia. Strategic significance of the Crimean annexation, 2006, [Electronic resource]. – Access mode: <https://www.researchgate.net/publication/296050038>
13. YEŞİLOT OKAN. The Crimean Crisis in the Context of New Russian Geopolitics/ OKAN YEŞİLOT // Jstor Journal. –№ 16.- 2014.- P.2 -14- Accessed mode: <https://www.jstor.org/stable/26299353>

Матеріал надійшов до редакції 20.12.2019 р.

КРИМ І КАШМІР: ПОРІВНЯЛЬНИЙ АНАЛІЗ

Світ швидко змінюється, але мало конфліктів стоїть на місці протягом десятиліть. Суперечка про Кашмір є яскравим прикладом конфлікту, який не вирішується вже близько 70 років. Ще одна територіальна суперечка – Крим, який нині кровоточить вже понад 5 років. Через кілька подібностей «кашмірський конфлікт» можна взяти як тематичне дослідження, щоб зрозуміти поведінку міжнародної політики у таких територіальних суперечках. «Крим стане Кашміром Європи?» питання, що стоїть на порядку денному. У чому суть постійних перешкод у кашмірській суперечці, які можуть відобразитися і в Криму? Які цілі та геополітичне значення цих суперечок, на що претендують сили агресора та яка реальність декількох наративів? Ці питання та схожість конфліктів в Криму та Кашмірі намагаємося висвітлити у цій роботі. Історичний розвиток основних конфліктів зосереджується на огляді, оскільки для студентів міжнародної політики надзвичайно важливо винести уроки на подібних прикладах. Рішення основних проблем даються у висновку.

Ключові слова: Крим, Кашмір, Суперечка, Пакистан, Україна, Геополітичний, Свобода, Рух, Ядерна, Політична, Об'єднані Нації

УДК 327(477:410):[130.2:303.446.2]

Шуляк Антоніна,

декан факультету міжнародних відносин,

доктор політичних наук, професор кафедри міжнародних комунікацій та політичного аналізу,
Волинський національний університет імені Лесі Українки,

43024, Україна, Волинська обл., м. Луцьк, вул. Винниченка, 28, каб.201

antonina.mytko@vnu.edu.ua

ORCID ID 0000-0002-5234-0758

ДЕТЕРМІНАНТИ ВИХОДУ БРИТАНІЯ З ЄС

Анотація. Стаття присвячена дослідженню причини виходу Великої Британії з Європейського Союзу. Зазначено, що до Брекситу призвело переважно незадоволення економічною складовою участі Британії в ЄС. Серед соціальних проблем відзначимо проблеми з мігрантами: Британія зобов'язана допускати на свою територію громадян ЄС з інших країн-членів, що розцінюється британцями як небезпека. Досліджено як референдум вплинув на британське суспільство та виявив глибокий розкол у ньому. Тематика виходу Британії з Європейського Союзу стає все більше актуальною не лише для самої Британії та держав-учасниць ЄС. Брексит став каталізатором економічних, політичних, соціальних процесів у всій Європі.

Ключові слова: Брексит, Велика Британія, економіка, політика, причини, міграція, референдум, голосування.

1. ВСТУП

Постановка проблеми. Вихід Великої Британії з ЄС отримав публічну назву – Брексит (*англ. злиття слів «Британія» та «вихід»*). Вихід призвів до референдуму 23 червня 2016 р. і був запланований офіційно на квітень 2019 р., але питання це неодноразово порушувалося консервативними та націоналістичними партіями і раніше зазначених дат. Подія ця неоднозначна та супроводжується величезною суспільною увагою усього світу. Наразі жодна країна ще не виходила із ЄС. Проте Гренландія, яка є однією із заморських територій Данії, провела референдум у 1982 р. після того, як отримала більше прав самоврядування. Тоді голоси розподілилися у пропорції 52% «проти» виходу до 48% «за» вихід" [5]. Широку суспільну та медійну увагу отримали складні переговори британського уряду з керівництвом ЄС щодо умов виходу, а особливо щодо подальших відносин Британії з Ірландією, Шотландією та Гібралтаром. Британія довго відкладала вихід з ЄС через суперечки щодо умов подальшої співпраці та самого виходу з ЄС, але все ж таки у результаті 31 січня 2020 р. Велика Британія покинула Європейський Союз. Таке рішення зумовлено рядом причин та цей прецедент може стати прикладом та поштовхом для інших держав-учасниць ЄС до подібних дій, що ставить під загрозу існування самого ЄС. Саме з цих причин вважаємо зазначену тему актуальною та цікавою для дослідження.

Формулювання цілей статті. Метою дослідження є аналіз детермінантів виходу Британії зі співдружності.

2. РЕЗУЛЬТАТИ ДОСЛІДЖЕННЯ

Виклад основного матеріалу й обґрунтування результатів дослідження. Структура, що передувала сучасному ЄС – Європейське економічне співтовариство (ЄЕС) – регіональне інтеграційне об'єднання дванадцяти європейських держав існувала з 1957 по 1993 р. Метою створення була подальша економічна інтеграція, включаючи створення спільного ринку. Ідея європейської інтеграції розділила суспільства деяких країн Європи та їх наукові й політичні еліти на три умовні групи. До першої входили її палкі прихильники, до другої – ті, хто сумнівалися у доцільності та успішності євроінтеграції, а третю формували категоричні противники будь-яких єврооб'єднувачих рухів [7].

Британія доєдналася до організації разом з Данією та Ірландією значно пізніше – 1973 р., але стало однією з держав, що визначала політику ЄС. Як зазначає І. В. Яковюк [9], 5 червня 1975 р. через два роки після вступу до ЄЕС Британія вперше внесла на загальнонаціональний референдум питання

про членство в цій структурі. У бюлетені для голосування питання було сформульовано наступним чином: «Як ви думаєте, чи повинна Британія залишатися в Європейському співтоваристві (Спільному ринку)?». За результатами голосування за збереження членства у ЄЕС висловилося 67,2%, загалом у референдумі взяли участь 64,5% виборців [13].

Великобританія увійшла до ЄЕС на особливих умовах та за керівництва М.Тетчер відмежовувалася від інтеграційних процесів, відстоюючи свої інтереси. Використовуючи свої міжнародні, політичні та військові можливості, Лондон намагався впливати на об'єднання з метою його пристосування до своїх потреб та інтересів: Великобританія успішно уникала повну інтеграцію у валютних питаннях (збереження власної валюти), застосовувала обмеження на шляху вільного руху робочої сили (обмежена дія Шенгенської угоди) [3].

Після вступу внутрішньополітична ситуація в країні лише загострилася. Як зазначає А.Балан, якщо великий бізнес отримав можливість вкладати кошти в галузі європейської індустрії, де британці могли отримати значно більші прибутки при менших витратах на робочу силу, то широкими колами почали відчуватися негативні наслідки вступу. Розподіл між прихильниками та противниками перебування в ЄЕС не проходив чітко за партійним принципом, але опозиційна Лейбористська партія в більшій мірі була змушена враховувати настрої населення. Варто зазначити, що суть протиріч зводилася не до того чи бути Великій Британії в «Спільному ринку», а до питання умов перебування. Таким чином, Велика Британія була змушена вступати на умовах, вироблених його членами, та погодитися на високі внески до спільного бюджету, прийняти умови спільної аграрної політики. Спроба вирішення консервативним урядом Е. Хіта через об'єднану Європу нагальних британських проблем – структурного реформування економіки, розширення ринку збуту товарів – збіглася з початком світової економічної кризи [2].

У 1975 р. відносини Британії з партнерами загострилися у зв'язку: Велика Британія вимагала, якщо не автономного представництва, то принаймні права самостійно робити заяви; а також через низку рішень уряду щодо обмеження імпорту [6]. Найбільш принципові протиріччя між Британією та іншими членами ЄЕС полягали у невизнанні створення «наднаціональних» інститутів. З одного боку, Велика Британія намагалася переконати своїх партнерів, що підтримує «об'єднання Європи», а з іншої – примусити їх погодитися з тим, що Велика Британія не може приєднатися до «об'єднання» з «наднаціональними» функціями. Цим вона переслідувала мету не допустити ізоляції Англії в Європі, де вона має великі економічні й політичні інтереси, і зберегти роль Великої Британії як «світової держави» і центра Співдружності [2].

Все більше ставало очевидним формування «Європи двох швидкостей», тобто різних рівнів інтеграції: економічне ядро з країн єврозони і 10 інших членів ЄС, з яких Британії не вдалося створити блок. Політичний клас Британії, правляча еліта не була монолітна, і різні групи інтересів не змогли дійти згоди щодо ступеня участі країни в євроінтеграції. Звідси і виникла ідея провести референдум – звернутися до форми прямої демократії, як і в 1975 р. [1].

2013 р. прем'єр-міністр Д.Кемерон пообіцяв перед національними виборами переглянути роль Великобританії та провести референдум щодо продовження членства країни в блоці. Він зробив це у відповідь на заклики від членів Консервативної партії та Партії незалежності Сполученого Королівства (UKIP), які заявляли, що у британців не було можливості висловитися від 1975 р. [5].

Д. Кемерон провів зустріч з головою Європейської комісії Жан-Клодом Юнкером, на якій обговорювалися зміни міграційного законодавства та відмову від подальшого політичного зближення Великобританії і ЄС як вимоги збереження її членства [15]. Того ж року на засіданні Європейської ради Д.Кемерон вперше запропонував план реформ на рівні офіційного органу ЄС – це означало початок офіційних переговорів за вимогами Британії.

Д. Кемерон направив офіційний лист Голові Європейської ради Д. Туску з викладенням пропозицій Сполученого Королівства і обґрунтував свою позицію публічно. Відправні пункти Британії на переговорах зводилися до наступного [10]:

- в ЄС повинні визнати права країн, що не входять в зону євро, і не дискримінувати їх;
- надати більше повноважень національним парламентам;
- звільнити Британію від зобов'язання просуватися до «більш тісної інтеграції», як записано в Лісабонському договорі;
- надати право Британії обмежити соціальні права приїжджих з інших країн ЄС (на виплату допомоги їм та їхнім дітям).

У травні 2015 р. уряд консерваторів вніс до британського парламенту законопроект про референдум щодо виходу країни з Євросоюзу, і 10 листопада прем'єр-міністр Д. Кемерон оголосив про початок кампанії за зміну умов членства Британії в ЄС.

Основний аргумент на користь виходу з ЄС – скасування внеску Великої Британії: враховуючи витрати на імплементацію законодавства, євроспектики оцінили участь країни у ЄС на рівні 20 мільярдів фунтів на рік [11]. Особливе невдоволення викликала необхідність участі у підтримці єдиної європейської валюти. Проте прихильники виходу з ЄС не враховують у розрахунках отримані країною з загальноєвропейського бюджету мільярди регіональної допомоги та субсидій на користь агросектору, а також прямої допомоги приватному сектору [3].

Негативний вплив Брекзиту для Великої Британії буде визначатися: ускладненням доступу на товарні та фінансові ринки ЄС (на які припадає 45 % британського експорту); інфляційним тиском, викликаним подорожчанням товарів, імпортованих з ЄС (Британія має стійке негативне сальдо у торгівлі з континентальною частиною ЄС) внаслідок сплати додаткових митних платежів та НДС; зменшенням попиту на фінансові послуги (за рахунок країн-членів ЄС) та ймовірного переїзду частини фінансових установ до Франкфурту, Відня та Парижу; втратою можливостей впливати на прийняття регулятивних правил ЄС (які все одно будуть мати велике значення для двосторонніх економічних відносин), а також використання політичної ваги усього ЄС в процесі врегулювання економічних відносин з «третьми країнами» [8].

Другий аргумент – збереження умов господарської діяльності для малого і середнього бізнесу навіть після виходу зі спільного ринку. Євроскептики переконують, що роль Великобританії у торгівлі ЄС настільки значна, що спільна європейська політика не допустить скасування вільного руху товарів [3].

У той же час, згадані втрати частково можуть бути компенсовані припиненням щорічних платежів до спільного бюджету ЄС та спрощенням торгово-економічних відносин Британії з «третьми країнами», чому деколи заважають занадто обтяжливі бюрократичні вимоги, встановлені Брюсселем. Втім, позитивний вплив цього фактору буде стримуватися необхідністю проведення окремих переговорів щодо торговельного режиму з деякими особливо важливими партнерами, з якими зараз ці питання врегульовані в межах їхніх відносин з ЄС в цілому (йдеться майже про 60 країн, насамперед, США, Індію, Китай, Японію та Австралію) [8].

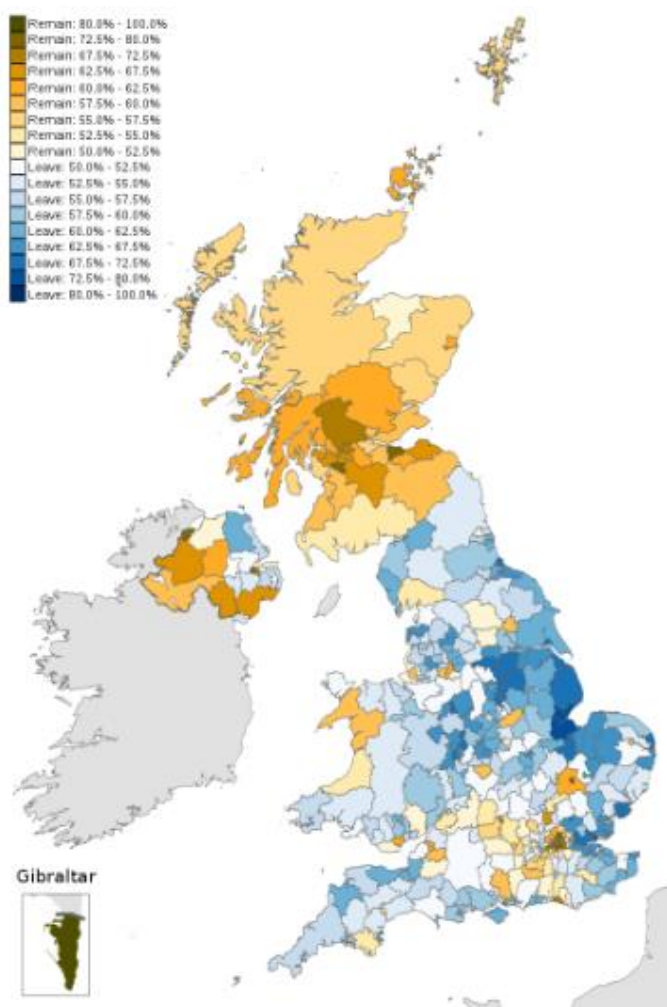
Громадська думка в Британії щодо ЄС було дуже різною. Протягом декількох років твердих прихильників членства Британії в ЄС було приблизно 30%, твердих прихильників виходу з ЄС – приблизно 20%. Ставлення британців до ЄС змінювалося в залежності від стану економіки в цьому інтеграційному об'єднанні [14, 74-89], після першої хвилі розширення ЄС (2004) - до іммігрантів з країн «новачків» (Східної Європи), а в 2015-2016 рр. – до міграційної кризи (неконтрольованого потоку біженців з Близького Сходу і з Північної Африки в континентальні країни ЄС). Але, як зазначає [1], не можна сказати, що британці проводять чітке розходження між іммігрантами з третіх країн та з держав-учасниць ЄС. «Міграційна криза» не стосувалося Британії безпосередньо, оскільки вона не входить у Шенгенську зону. Потоки мігрантів з країн Близького Сходу і Північної Африки, які затопили континентальний ЄС, обійшли стороною Британські острови. Не будучи пов'язаною Шенгенською угодою, Британія не зобов'язана і приймати біженців за встановленими в Брюсселі квотами. Проте, британці, спостерігаючи за ситуацією на континенті, приміряти її і на себе, що підвищувало рівень євроскептицизму.

Отже, крім внутрішнього добробуту, на який британці сподіваються після Брекзиту, вони хочуть, щоб країна відновила жорсткий контроль над кордоном, зменшивши потік трудових мігрантів, які залишаються жити в Британії. Британцям не подобається принцип Євросоюзу – «свобода пересування», що дає право подорожей і переїзду в країни-члени європейського співтовариства без візи. Однак вихід Великобританії може спричинити іншу демографічну та трудову загрозу – вихід з ЄС не лише закрити шлях мігрантам зі Сходу, але й унеможливити поповнення ринку праці молодими спеціалістами з «нових» членів ЄС, завдяки яким вирішувалося питання дефіциту робочої сили та старіння населення [3].

Референдум відбувся 23 червня 2016 року. На питання «Чи потрібно Сполученому Королівству залишатися членом Європейського союзу?» 51,9% британців відповіли «ні», 48,1% – «так». Явка становила 72,1% (мал.1).

Наступного дня після референдуму про свою відставку оголосив Д.Кемерон, оскільки його позиція відрізнялася від вибору британців. Його наступницею стала Т.Мей, а Міністерство закордонних справ очолив Б.Джонсон, який згодом змінив Т.Мей на посаді. 2017 р. Палата громад і Палата лордів у парламенті ухвалила законопроект про вихід Великої Британії з ЄС. Законопроект підписала королева Єлизавета II, і прем'єр офіційно повідомила голові Ради ЄС про початок Брекзиту [4].

Тричі процедура виходу переносилася через ускладнення процесу. З 1 січня 2021 р. Велика Британія офіційно припинить бути членом ЄС і втратить право голосу в його інститутах (відповідно британські депутати залишаться без мандатів у Європарламенті). Що стосується економічних відносин країни і ЄС, сторони до кінця року повинні визначити всі умови торгівлі, до цього часу діятиме перехідний період.

Результати		
	Голосів	Разом
✓ Так	16 141 241	48,11%
✗ Ні	17 410 742	51,89%
Дійсні	33 551 983	99,92%
Недійсні	26 033	0,08%
Разом	33 578 016	100.00%
Явка	72.2%	
Електорат	46 501 241	

Мал.1. Результати референдуму щодо членства Великої Британії в ЄС [12]

Отже, як підкреслює О. Шаров, Брекзит – це черговий етап у постійному коливанні Британії між збереженням своєї «особливості» та «приєднанням до решти Європи» (до Континенту) [8]. Найбільше політико-економічне значення матиме зникнення Британії як певної противаги Франції, що може загострити політичні та економічні розбіжності між Німеччиною та Францією. Таким чином, хоча без Британії решта ЄС отримає кращі умови для подальшої політико-економічної інтеграції, втім ризики розбалансованості значно зростуть (враховуючи також втрати таких країн, як Ірландія, Нідерланди, Кіпр та, певною мірою, Португалія, економіки яких дуже тісно пов'язані з Великою Британією), що посилить загрозу існуванню Європейського Союзу.

3. ВИСНОВКИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ ПОДАЛЬШИХ ДОСЛІДЖЕНЬ

Переважно незадоволення економічною складовою участі Британії в ЄС призвело до Брекситу. Серед соціально-економічних слід назвати проблеми з мігрантами: Британія не входить до Шенгенської угоди, але вона зобов'язана допускати на свою територію громадян ЄС з інших країн-членів, що розцінюється британцями як небезпека. Референдум щодо членства Британії в ЄС виявив глибокий розкол в британському суспільстві за регіональною, віковою, соціальною, освітньою, класовою ознакою.

Тематика виходу Британії з Європейського Союзу стає все більше актуальною не лише для самої Британії та держав-учасниць ЄС. Brexit став каталізатором економічних, політичних, соціальних процесів у всій Європі. У результаті маємо новий термін Polexit (від Poland – Польща і exit – вихід), що є калькою з Brexit. На відміну від британського відповідника, значення Polexit ще не отримало поширення та наукового аналізу: при введенні Вікіпедія пропонує «Євроскептицизм у Польщі». Але вбачаємо у цьому загрозу загалом існування ЄС.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Ананьева Е.В. Brexit: причины, политический фон, последствия. *Контуры глобальных трансформаций: политика, экономика, право*. №10(6), 2017. С.98-119. <https://doi.org/10.23932/2542-0240-2017-10-6-98-119>
2. Балан А. В. Вплив економічних факторів на процес вступу великої Британії до ЄЕС та діяльність в союзі на початковому етапі членства. *«Історія» Наукові праці*. Вип. 134. Т. 147 С.119-123
3. Брензович К. С., Лапа І. В. Роль Великобританії у політичній та економічній інтеграції Європейського Союзу. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. Вип. 10, ч. 1, 2016. С. 55-58.
4. Британія виходить з ЄС: історія Brexit <https://www.slovoidilo.ua/2020/01/31/infografika/polityka/brytaniya-vukhodyt-yes-istoriya-brexit>
5. Веллер Б., Хант А. Усе, що треба знати про "Brexit". BBC News. URL: https://www.bbc.com/ukrainian/politics/2016/06/160621_uk_eu_referendum_az.
6. Лебедев А. А. Очерки британской внешней политики (60-80-е годы). М.: Международные отношения, 1988. С. 64.
7. Тарнавський О. Генезис євроскептицизму. *Українська асоціація викладачів та дослідників європейської інтеграції*. №1, 2017. С. 306-311.
8. Шаров О.М. Brexit: «плюси» та «мінуси» для глобальної геоekonomіки https://niss.gov.ua/sites/default/files/2019-10/tezi_sharov-o.m.pdf
9. Яковюк І. В. Brexit: причини і наслідки британського референдуму. *Європейська інтеграція в контексті сучасної геополітики*: зб. наук. ст. за матеріалами наук. конф., м. Харків, 24 трав. 2016 р. Харків, 2016. С. 25–29.
10. Cameron D. The Future of Britain's Relationship with the European Union. URL: <https://www.chathamhouse.org/sites/files/chathamhouse/events/special/20151110DavidCameron%20%28NEW%29.pdf>.
11. EU referendum: What are the pros and cons of Brexit? The Week. 2016. June 26. URL: Режим доступу : <http://www.theweek.co.uk/brexit-0>.
12. European Union Referendum Bill (HC Bill 2). Parliament.uk. URL: https://publications.parliament.uk/pa/bills/cbill/2015-2016/0002/cbill_2015-20160002_en_2.htm#pb1-11g5.
13. Goodman S.F. European Community. 1990. С. 46-47
14. Haughton T., Copsey N. Farewell Britannia? "Issue Capture" and the Politics of Cameron's EU Referendum Pledge. *Journal of Common Market Studies*, 52 (51). 2014. P. 74-89. DOI: 10.1111/jcms.12177
15. MacLellan K., Sandle P. UK's Cameron tells EC president that Europe must change. Reuters. URL: <https://www.reuters.com/article/us-britain-eu-cameron-idUSKBN00A1JP20150525>.
16. Prime Minister's speech on Europe. URL: <https://www.gov.uk/government/speeches/prime-ministers-speech-on-europe>.

Матеріал надійшов до редакції 20.12.2019 р.

DETERMINANTS OF BRITAIN'S EXIT FROM THE EU

The article is devoted to the study of the reason for the withdrawal of Great Britain from the European Union. It is noted that Brexit was caused mainly by dissatisfaction with the economic component of Britain's participation in

the EU. Among the social problems are the problems with migrants: Britain is obliged to admit EU citizens from other member states, which is considered a danger by the British. It has been studied how the referendum affected British society and revealed a deep split in it. The issue of Britain's withdrawal from the European Union is becoming increasingly important not only for Britain itself and the EU member states. Brexit has become a catalyst for economic, political and social processes throughout Europe.

Key words: Brexit, Great Britain, economy, politics, reasons, migration, referendum, voting.

REFERENCES

1. Ananieva EV Brexit: causes, political background, consequences. *Contours of global transformations: politics, economics, law.* №10 (6), 2017. P.98-119. <https://doi.org/10.23932/2542-0240-2017-10-6-98-119>
2. Balan AV The influence of economic factors on the process of British accession to the EEC and activities in the union at the initial stage of membership. "History" Scientific works. Vip. 134. T. 147 S.119-123
3. Brenzovich KC, Lapa IV The role of Great Britain in the political and economic integration of the European Union. *Scientific Bulletin of Uzhhorod National University.* Vip. 10, Part 1, 2016. pp. 55-58.
4. Britain leaves the EU: the history of Brexit <https://www.slovaidilo.ua/2020/01/31/infografika/polityka/brytaniya-vykhodyt-yes-istoriya-brexit>
5. Weller B., Hunt A. Everything you need to know about Brexit. BBC News. URL: https://www.bbc.com/ukrainian/politics/2016/06/160621_uk_eu_referendum_az.
6. Lebedev AA *Essays on British foreign policy (60-80's).* M.: International relations, 1988. S. 64.
7. Tarnavsky O. Genesis of Euroscepticism. *Ukrainian Association of Teachers and Researchers of European Integration.* №1, 2017. S. 306-311.
8. Sharov OM Brexit: "pros" and "cons" for the global geo-economy https://niss.gov.ua/sites/default/files/2019-10/tezi_sharov-o.m.pdf
9. Yakovyuk IV Brexit: causes and consequences of the British referendum. *European integration in the context of modern geopolitics: Coll. Science. Art. according to the materials of sciences. conf., Kharkiv, May 24. 2016. Kharkiv, 2016. P. 25–29.*
10. Cameron D. The Future of Britain's Relationship with the European Union. URL: <https://www.chathamhouse.org/sites/files/chathamhouse/events/special/20151110DavidCameron%20%28NEW%29.pdf>.
11. EU referendum: What are the pros and cons of Brexit? *The Week.* 2016. June 26. URL: <http://www.theweek.co.uk/brexit-0>.
12. European Union Referendum Bill (HC Bill 2). *Parliament.uk.* URL: https://publications.parliament.uk/pa/bills/cbill/2015-2016/0002/cbill_2015-20160002_en_2.htm#pb1-11g5.
13. Goodman S.F. *European Community.* 1990. C. 46-47
14. Haughton T., Copsy N. Farewell Britannia? "Issue Capture" and the Politics of Cameron's EU Referendum Pledge. *Journal of Common Market Studies,* 52 (51). 2014. P. 74-89. DOI: 10.1111/jcms.12177
15. MacLellan K., Sandle P. UK's Cameron tells EC president that Europe must change. *Reuters.* URL: <https://www.reuters.com/article/us-britain-eu-cameron-idUSKBN0OA1JP20150525>.
16. Prime Minister's speech on Europe. URL: <https://www.gov.uk/government/speeches/prime-ministers-speech-on-europe>.

Для нотаток

Наукове видання

**НАУКОВИЙ ВІСНИК
СХІДНОЄВРОПЕЙСЬКОГО
НАЦІОНАЛЬНОГО УНІВЕРСИТЕТУ
ІМЕНІ ЛЕСІ УКРАЇНКИ.
Серія «Міжнародні відносини»**

№ 2 (406), 2020

*Редактор і коректор: Г. О. Дробот
Технічний редактор: О. А. Фесик*

*Підписано до друку 10.02.2020 р. Наклад 100 пр.
Виготовлювач – Вежа-Друк (м. Луцьк, вул. Шопена, 12, тел. 29-90-65).
Формат 60×84¹/₈. Обсяг Обсяг 23,86 обл. вид. арк., 24,64 ум.-друк. арк.
Свідоцтво Держ. комітету телебачення та радіомовлення України
ДК № 4607 від 30.08.2013 р.*